

Miloš Okuka

SRPSKI DIJALEKTI

SKD Prosvjeta 2008.

Bio je čovek siromašan ženom. Žena kaže: «Sveće, pa mi tako šaviliti Sof se ljudi mnogo pronađu, a ti ništa». A o sud i on oče da se pomogne. Uzme pritehnacu i rasti na pa pritehnacu prosede sistroni pa prodje kroz na tipu tam i tako on stihno raliu. Kad žena naiđe, kaže: «Čoveče, šta to radiš?» «Pa, kaže, jes li mi kazali da se pomnećim? Tako, nego da nešio kupis, pa da prodam». «Ode on i kapi. Naiđe na nega jedan čovek. «Daj ti meni, kaže, to kreme, ovo gladiho (brus)». I on puzari pa tijlaj dale. Kako iš on ipusti brus u vodu. Kad je upuštio, vido on, naiši vti na vte: «Ej, fibari, svaki moji brus». Oni nega idri: «Za kasi: «Uvadih brda i dalmine». «Dobro, kaže, ja tu odsad Ajlaj dale. Naiđe na sramu. A on timu kaže: «Ej nap dalmine». Oni opet uvate pa Niri: «Zali se nek kaže. Nisi «To van bilo prvo i poslednje». On išo. «Dajte sigilovi. A opet kaže: to im bilo gno i poslednje. A oni opet uvate pa mnogo kaste: «U-bu, daj, kime, čitaru!» «Dobro, ja tu dr kasti». Ona dale išo, naiđe na svinara, koji svinje. A ba, daj, kime, čitaru. A svije se poplašje. A činar vti opet ožeši: «Nisi mog kasi. S oim brke musko i gšu: salaj dale ne znati šta je bilo.

70F

Miloš Okuka

SRPSKI DIJALEKTI

skd Prosvjeta

za izdavača: Čedomir Višnjić
urednik: Čedomir Višnjić

korektura: Jovan Čorak
dizajn: Ruta
štampa: ABF Group

ISBN 978-953-7611-06-4

Izdano uz finansijsku pomoć
Savjeta za nacionalne manjine
Republike Hrvatske

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 682261.

SKD Prosvjeta 2008.

SADRŽAJ

6 UVODNE NAPOMENE

ŠTOKAVSKI DIJASISTEM

- 13 Rasprostranjenost
- 15 Prapostojbina štokavskoga i njegovo širenje na područja drugih dijasistema
- 18 Odnos štokavskoga prema drugim jezičkim idiomima
(a. odnos štokavskoga prema bugarskom i makedonskom;
b. odnos štokavskoga prema kajkavskom i čakavskom)

GLAVNE OSOBINE ŠTOKAVSKOG DIJASISTEMA

- 23 Fonologija
- 28 Prozodija
- 32 Morfologija
- 34 Tvorba riječi
- 35 Sintaksa
- 37 Leksika

45 KLASIFIKACIJA GOVORA ŠTOKAVSKOG DIJASISTEMA

- 47 Literatura

NOVOŠTOKAVSKI DIJALEKTI

- 55 Uvodna napomena
- 56 Istočnohercegovačko-krajiški dijalekt
(rasprostranjenost, glavne osobine, razvedenost – poddijalekti, tekstovi,
literatura)
- 128 Šumadijsko-vojvođanski dijalekt
(rasprostranjenost, glavne osobine, razvedenost - poddijalekti, tekstovi,
literatura)

STAROŠTOKAVSKI DIJALEKTI

- 169 Uvodna napomena
- 170 Zetsko-raški dijalekt
(rasprostranjenost, glavne osobine, razvedenost – poddijalekti, tekstovi,
literatura)
- 198 Kosovsko-resavski dijalekt
(rasprostranjenost, glavne osobine, razvedenost – poddijalekti, tekstovi,
literatura)

SREDNJOŠTOKAVSKI DIJALEKTI

- 229 Uvodna napomena
- 232 Prizrensko-južnomoravski dijalekt
(rasprostranjenost, glavne osobine, razvedenost – poddijalekti, tekstovi)
- 251 Svrlijsko-zaplanjski dijalekt
(rasprostranjenost, glavne osobine, razvedenost – poddijalekti, tekstovi)
- 262 Timočko-lužnički dijalekt
(rasprostranjenost, glavne osobine, razvedenost – poddijalekti, tekstovi)
- 278 Literatura

DODATAK: HRVATSKI ŠTOKAVSKI DIJALEKTI

- 287 Uvodna napomena
- 288 Zapadnohercegovačko-primorski dijalekt
(rasprostranjenost, glavne osobine, glavna literatura)
- 293 Slavonski dijalekt
(rasprostranjenost, glavne osobine, glavna literatura)
- 296 Srednjobosanski dijalekt
(rasprostranjenost, glavne osobine, glavna literatura)
- 300 O nekim poddijalektima i govorima istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta

303 SKRAĆENICE

306 ZNAKOVI

DIJALEKTOLOŠKE KARTE

- 308 Dijalektološka karta srpskog jezika (Aleksandar Belić, 1906)
- 310 Dijalektološka karta srpskohrvatskog jezičkog područja
(Aleksandar Belić, 1910)
- 312 Dijalektološka karta štokavskog narečja (Pavle Ivić, 1956)
- 314 Dijalektološka karta srpskohrvatskog jezičkog područja
(Pavle Ivić, 1958)
- 316 Dijalektološka karta štokavskog narečja (Pavle Ivić, 1988)
- 318 Karta štokavskih dijalekata (Miloš Okuka, 2007)

320 O AUTORU

44452

UVODNE NAPOMENE

Srpski jezik je jedan od južnoslovenskih jezika kojim govore Srbi u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj te u manjim enklavama u Rumuniji, Mađarskoj, Makedoniji, Sloveniji i Albaniji. Temeljen je na štokavskom dijasistemu ijekavskih i ekavskih dijalekata.

Štokavski dijasistem baštine i drugi južnoslovenski narodi: Crnogorci ijekavske srpske dijalekte, Hrvati i Bošnjaci ikavske i ijekavske. Uz to, Hrvati imaju još dva dijasistema (dva organska idioma), čakavski i kajkavski, koji su sa tipološko-genetskog stanovišta posebni jezici. Za srpski jezik oni nemaju značaja jer su *svi* srpski dijalekti štokavski.

Srpski dijalekatski kontinuum čine staroštokavski, novoštokavski i srednjoštokavski dijalekti. Staroštokavski se prostiru na izduženoj središnjoj teritoriji srpskog jezika koja kreće od Jadranskog mora do Rumunije, novoštokavski zauzimaju zapadni i sjeverni dio srpske teritorije, a srednjoštokavski jugoistični dio. Samo su novoštokavski dijalekti ispresijecani (ili prošarani) hrvatskim govorima.

Staroštokavski dijalekti su *arhaični* dijalekti koji najviše čuvaju starih strukturnih osobina srpskog jezika. Novoštokavski i srednjoštokavski dijalekti su *inovativni*, progresivni, čiji je razvoj išao različitim putevima, u različitim arealno-sociolingvističkim (etnolingvističkim i glotopolitičkim) prilikama, bez međusobnih kontakata.

Novoštokavski dijalekti su imali samostalan razvoj u okviru samog sistema, s inovacijama na svim nivoima jezičke strukture, ali tako da pritom nije došlo do razaranja ranijeg sistema nego do njegovog pojednostavljenja (tonski četveroakcenatski sistem, uprošćen i koherentan fonološki sistem, usustavljena sintetička deklinacija i komparacija smanjenjem obimnog i naslijednog inventara morfoloških kategorija, uprošćeni konjugacioni sistem uopštavanjem gramatičkih morfema, na jednoj, i odstranjivanjem različitih morfema s ciljem stvaranje jednostavnih paralelnih nizova s osnovom, na drugoj strani, itd.).

Srednjoštokavski dijalekti razvili su se iz nekadašnje najistočnije štokavštine. Tipološki i strukturno gledano, oni su zahvaćeni balkanističkim lingvističkim procesima (uklanjanje tonških i kvan-

titativnih opozicija u prozodiji, analitička deklinacija i komparacija, nestanak infinitiva, udvajanje objekta, gramatikalizacija član-ske morfeme itd.). No oni time nisu izgubili svoj štokavski karakter koji je baštinjen njihovim zapadnojužnoslovenskim razvojem (i u gramatičkom i u leksičkom sistemu) i koji ih povezuje sa staroštokavskim i drugim srpskim govorima. To znači da ovi dijalekti u dijahronijskom toku nisu usvojili ni sve bitne balkanizme ni sve bitne štokavske inovacije.

*

Za sagledavanje srpske dijalekatske realnosti nužno je odrediti hijerarhiju organskih jezičkih idioma. Na prvom mjestu stoji *jezik dijasistem* kao strukturno-tipološki konstrukt izveden na osnovu osobina cjelokupne jezičke teritorije (makroprostora) koje se svim svojim pojedinostima u nj uklapaju.

Na nižem rangu je *dijalekt* kao jezički sistem koji pokazuje visok stepen sličnosti na određenom geografskom prostoru jednoga jezika disistema, tj. sistem s vlastitim jezičkim obilježjima po kojima se on odvaja od drugih dijalekata istog jezika. Dijalekt je dakle približna izjedanačenost evolutivnih jezičkih pojava na određenom prostoru koje pokazuju da su razlike unutar jedne dijalekatske oblasti, uprkos srodnosti koje ih povezuju, manje od onih u susjednim dijalekatskim oblastima jednoga jezika.

Dijalekt čine *poddijalekti* koji objedinjavaju svojevrstne jezičke osobine više *mjesnih govora* unutar određenog dijalekta koje se suprotstavljaju jezičkim osobinama drugih mikroprostora *istog* dijalekta.

Mjesni govori (minidijalekti), kao jedinice nižeg ranga od poddijalekta, predstavljaju stanoviti govorni idiom jedne vrlo bliske narodne zajednice određenog mjesta, sela ili nekog većeg naselja.

I na kraju dolazi *idiolekt* (govor pojedinca) kao jedinica najnižeg ranga.

Tako je uspostavljena hijerhijska ljestvica *organskih* idioma: dijalekt – poddijalekt – mjesni govor – idiolekt. Nasuprot njima stoji književni (standardni) jezik kao *neorganski* idiom, pisani jezik čije norme podliježu društvenoj verifikaciji.

Dijalekti su idiomi koji su nastali spojem djelovanja unutarjezičkog (organskog) razvoja i kulturnoistorijskih datosti na određenoj jezičkoj teritoriji nekog naroda. Oni su *apstraktni sistemi* koje sačinjavaju poddijalekti i mjesni govori kao *konkretni sistemi* koji posjeduju većinu njihovih karakterističnih osobina. *Mjesni govori* su konkretna realizacije sistema na određenom mikroprostoru i s drugim mjesnim govorima sačinjavaju snopove zajedničkih izoglosa jednoga dijalekta. Tamo gdje su snopovi izoglosa i njihove realizacije nešto drugačiji, započinje prostor drugoga dijalekta istoga dijasistema.

Prema tome, u predstavljaju srpske dijalekatske realnosti ovdje se polazi od sljedećeg terminološkog niza:

jezik (srpski)

dijasistem (štokavski)

dijalekt (istočnohercegovačko-krajiški, šumadijsko-vojvođanski, zetsko-raški, kosovsko-resavski, timočko-lužnički...)

poddijalekt (istočnohercegovački, zapadnocrnogorski, cetinjko-barski, istočnobosanski, lički, sjevernodalmatinski, kopaoničko-župski, smederevsko-vršački, rudnički, bački, sremski, timočki...)

mjesni govor (tršićki govor, crmnički govor, levački govor, prizrenski govor, mačvanski govor, govor Pive i Drobunjaka, govor Zmijanja, govor Zaplanja, govor osječkih Srba...)

idiolekt (govor pojedinca).

*

U skadu s ovim shvatanjem ovdje je učinjen pokušaj da se da pregled srpskih dijalekata i njihovih osobina. Uz to se iznose i osnovne informacije o hrvatskim štokavskim dijalektima.

Potrebna za sagledavanjem srpske jezičke zajednice na nivou dijalekata u naše doba posebno se ukazala nakon skraćivanja dijalektološke vizure srpskih govora i raspada srpskohrvatske jezičke zajednice na nivou književnog odnosno standardnog jezika.

Ova knjiga je namijenjena studentima srbistike i slavistike i svima onima koji se zanimaju srpskim jezikom i njegovom prošlošću. Nju treba shvatiti komplementarnim priručnikom djelima

Pavla Ivića *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje* (Novi Sad, 1956, ²1985, ³2001) i *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung* ('S-Gravenhage, 1958; u srpskom prevodu Pavice Mrazović, *Celokupna dela Pavla Ivića*, III, ed. Milorad Radovanović, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1994), Asima Pece *Pregled srpskohrvatskih dijalekata* (Beograd, 1978, 5. izd. 1991), Nedeljka Bogdanovića i Jordane Marković *Praktikum iz dijalektologije* (Niš, 2000) te Josipa Lisca *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narečja i hrvatski govori torlačkog narečja* (Zagreb, 2003).

Minhen – Zagreb, decembra 2007.

ŠTOKAVSKI DIJASISTEM

RASPROSTRANJENOST

Štokavski jezik dijasistem prostire se na teritoriji Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i na velikom dijelu Hrvatske (u Slavoniji, Baranji, Baniji, Kordunu, Lici, dalmatinskom kopnu i drugdje).

Na jugoistoku graniči sa albanskim i makedonskim jezikom (najvećim dijelom državne granice Albanije i Makedonije prema Crnoj Gori i Srbiji, s tim što se i u Albaniji i u sjevernoj Makadeniji nalazi srpskih naselja), na zapadu i sjeverozapadu s bugarskim i rumunskim, a na sjeveru s mađarskim jezikom.

Na sjeverozapadu štokavski je u kontaktu s kajkavskim i čakavskim, duboko zadirući u njihove teritorije.

Granica prema kajkavskom ide linijom Drava sjeverno od Virovitice, koja povrh Bjelovara u luku skreće na jug prolazeći pored Čazme (na desnoj) i Banove Jaruge (na lijevoj strani) do Jasenovca na Savi. Odatle naglo zaokreće prema zapadu desnom stranom Save do Petrinje u blizini ušća Kupe, zatim nastavlja predjelom duž desne obale Kupe i dolazi do okoline Karlovca.

Granica prema čakavskome ide od okoline Karlovca prema jugozapadu, a onda pred Ogulinom ka jugu pravac Gacko polje kod Otočca. Tu u vrlo oštroj luku zaokreće na sjever do okoline Gomirja (tako na prostoru od Ogulina do jugoistične ivice Gackog polja ostaje vrlo uzak čakavski rukavac, ispresijecan štokavskim naseljima). Od Gomirja granica ide ka zapadu iznad Mrkopolja do Liča blizu Rijeke, gdje naglo skreće na jug i izlazi na obalu Jadranskog mora u blizini Novog Vinodolskog. Odatle jugoistočno do Pelješca kopno je štokavsko, s izuzetkom grada Senja, niza čakavskih naselja uz obalu na potezu od okoline Trogira do ušća Cetine (Novigrad, Privlaka, Bibinje, Sukošan i dr.) i zapadnog (većeg) dijela poluostrva Pelješca. Ostrva su većinom čakavska. Mljet i ostrva u okolini Dubrovnika su štokavski. Štokavskih naselja ima i na sjevernijim ostrvima (Šolti, Braču, Hvaru, Korčuli i dr.).

Izolovanih štokavskih područja, odvojenih od matice i smještenih na kajkavskoj i čakavskoj teritoriji, ima između Koprivnice i Križevaca, zapadno od Čazme, u Žumberku, u Gorskom Kotaru

(Srpske Moravice, Drežnik, Jasenak, Lič, Mrkopolj, Gomirje, Sunger, Tuk i dr.), na poluostrvu Istri u selu Peroj kod Pule. U susjednoj Sloveniji su srpska naselja Bojanci, Marindol, Milići i Paunovići u Beloj Krajini, u Italiji hrvatska u provinciji Molise jugoistočno od jadranske luke Termoli, u Austriji manji dio hrvatskih naselja u Gradišću (njemački: Burgenland), gdje su uglavnom doseljeni čakavci, u Mađarskoj i srpska i hrvatska naselja u okolini Budimpešte i oko Pečuja (mađarski: Pécs), kao i u Rumuniji sela istočno od Temišvara (rumunski: Timișoară) i južno od Rešice (tzv. Karaševci), te srpska u Vraki kod Skadra u Albaniji. Na kraju, u Makedoniji, pored više srpskih naselja u njenom sjevernom dijelu, ponajviše u Skopskoj Crnoj Gori i kumanovskoj oblasti, u Pehčevu žive Galipoljski Srbi, koji su poslije Prvog svjetskog rata doseljeni iz okoline Galipolja u Turskoj.

PRAPOSTOJBINA ŠTOKAVSKOGA I NJEGOVO ŠIRENJE NA PODRUČJA DRUGIH DIJASISTEMA

Štokavski govori pripadaju dijalekatskom kontinuumu (dijasistemu) koji je nastao na području srednjovjekovne srpske države i njenih susjednih sjevernih i zapadnih oblasti. Čakavski dijasistem nastao je na području srednjovjekovne Hrvatske (Dalmacije) i ponekim obližnjim predjelima, a kajkavski u Panonskoj Hrvatskoj (tadašnjoj Slavoniji). Bosna i današnja Slavonija imale su štokavske govore i neke predjele s kajkavskim i čakavskim govorima.

Kajkavski je, u stvari, bio najčvršće omeđen i prema čakavskom i prema štokavskom.

Štokavsko-kajkavska granica je išla uglavnom od Ušća Une u Savu pravac sjeveroistok istočnije od predjela današnje Virovitice sve do današnje Mađarske. Štokavsko-čakavska granica nije bila oštra i najvjerojatnije je išla od ušća Une Dinarom do gornjeg toka Cetine, a odatle k moru Cetinom do njenog ušća.

To znači da je prvobitno štokavsko područje bilo *znatno manje* od današnjeg, odnosno da su se štokavski govori širili, prije svega, na račun čakavskih i kajkavskih. Današnji razmještaj govora ovih triju dijasistema i unutrašnja dijalekatska raslojenost u svakome ponaosob (osobito u štokavskom i čakavskom) posljedica su viševjekovnog premještanja stanovništva od vremena dolaska Osmanlija na Balkansko Poluostrvo. Talasi migracija bili su naročito snažni od XVI do XVIII vijeka. Oni su donijeli krupne jezičke i etničke promjene na cijelom srednjojužnoslovenskom i dijelom na zapadnojužnoslovenskom jezičkom prostoru.

Nosioci čakavskih govora povlačili su se, na jednoj strani, s kopna na ostrva, a na drugoj strani, masovnije, prema sjeveroistoku. Iz Hrvatske iz područja Kupe naselili su se u dijelovima Istre pod austrijskom vlašću, na jugozapadni dio Krka, u grobnički kraj sjeverno od Rijeke i dalje u neka mjesta Slovenije, u kajkavska područja sjeverne Hrvatske, u austrijsko Gradišće i u neka mjesta Mađarske i

Moravske. Drugi val čakavskih iseljenika tekao je iz područja Une u južno Gradišće u Austriji i oko Sombathelja u Mađarskoj, te u jedan dio predjela između rijeke Sutle, Save i Krapine. Treći val čakavskih govora prenesen je iz Dalmacije u dijelove Istre pod mletačkom vlašću. Jedan dio tih čakavaca nastanio se u italijanskoj provinciji Molise. Na sva opustjela ili slabo naseljena čakavska područja stizali su, prije svega, štokavci. I ne samo na njih, nego i na druga područja na sjeveru i sjeveroistoku, koja su nekad bila svojina i drugih genetski nesrodnih jezika.

Iz zapadne Hercegovine i dijela Bosne prelazili su ikavci u Dalmaciju (sporadično i na neka ostrva) i u Liku. Odatle su išli dalje u Bačku i u predjele južno i sjeverno od Budimpešte. Iz jugoistočne Slavonije ikavci su prelazili u Baranju i u neka mjesta u Mađarskoj.

Štokavski ijekavci šćakavci iz srednje Bosne naselili su se oko Pečuja u Baranji i u raznim mjestima u Hrvatskoj.

Najbrojnije, najpokretljivije i najekspanzivnije bile su seobe štokavaca ijekavaca istočnohercegovačkog porijekla. Oni su preplavili veći dio zapadne Srbije, mnoga predjela u istočnoj i zapadnoj Bosni, veliki dio Hrvatske (Baniju, Kordun, Liku, dio Gorskog kotara, dio kopna sjeverne Dalmacije, neka mjesta sjeverno od Kupe, neke dijelove Slavonije, jugoistočne Baranje itd.). Doprli su i u pojedine predjele Slovenije i Mađarske.

Štokavci ijekavci iz istočne i južne Crne Gore naselili su se u Peđu kod Pule u Istri ili su se raspršili po mnogim mjestima Srbije.

Štokavci ekavci svoj prostor su proširivali krećući se na sjever i sjeveroistok. Novoštokavci su naselili najveći dio današnje Vojvodine pa i dalje terene u Mađarskoj i Rumuniji. S toga područja sredinom XVIII vijeka jedna grupa govornika je stigla i u današnju Ukrajinu južno od Dnjepra, gdje su se kasnije asimilirali. Nenovoštokavci su se širili iz Metohije i sa sjeverozapadnog Kosova po terenima Zapadne i Velike Morave do Đerdapa, sjeveroistočne Srbije, jugoistočnog Banata (pa i dijela koji danas pripada Rumuniji) sve do sjeverno od Budimpešte. A oni iz prizrenskog kraja i jugoistočnog Kosova zauzeli su dolinu Južne Morave ili su se naselili po raznim mjestima u istočnoj Šumadiji i u okolini Beograda. Jedna struja je preplavila neke krajeve zapadne Bugarske, druga dijelove rumunskog Banata, a treća je izbila na rumunsku obalu Đerdapske klisure.

Posljedice seoba za razvoj jezika i razmještaj dijalekata bile su ogromne. Teritorije nekih dijalekata su znatno uvećane, drugih smanjene, a neki su tim putem i iščezli. Uz to su teritorije pojedinih dijalekata ispresijecane drugim dijalekatskim tipovima. Tako su nestajali (ili su se smanjivali) kontakti s maticom, na jednoj strani, a na drugoj strani doseljinci su uticali na govor starosjedilaca ili su im, ako su oni ostajali u manjini, nametali svoj govor. Seobama su osobito raznošene novoštokavske inovacije.

U Bosni i Hercegovini, u mnogim područjima uže Hrvatske i Dalmacije, u Slavoniji i Baranji, u dijelovima Vojvodine, Crne Gore i Raške seobama su se u govorima razvile i razlike prema vjeroispovijesti stanovništva. Vjera (katolička, pravoslavna ili muslimanska) na području govora štokavskog dijasistema predstavljala je «istorijsku kategoriju od prvorazrednog značaja, koja je kao takva prethodila kristalizaciji nacionalnih celina. Seobe su učinile da ovo bitno obeležje etničkih grupa u mnogim krajevima odvaja jedne od drugih nosioce govora različitog porekla – starince od doseljenika ili doseljenike sa dveju različitih strana» (P. Ivić). Vjera je često predstavljala barijeru jezičkim nivelacijama i bila znak prepoznavanja. Na drugoj strani, miješanjem stanovništva stvarani su mješoviti govori, koji su se vremenom iskristalizirali i postali samosvojni.

ODNOS ŠTOKAVSKOGA PREMA SUSJEDNIM JEZIČKIM IDIOMIMA

Štokavski na istoku graniči s bugarskim dijalektima, na jugu s makedonskim, a na zapadu i sjeverozapada s čakavskim i kajkavskim (dijelom i slovenačkim) dijalektima.

Od bugarskog i makedonskog srpsko štokavsko područje od-
vaja se mnoštvom osobina koje su uglavnom davnašnjeg porijekla. Najjasnije izoglose bile su na istoku, na pojasu koji se proteže od Dunava u okolini Vidina preko predjela oko Belogradčika, Berkovice i Radomira sve do planinskih masiva Čustendila. Na jugu od Čustendila prema jugozapadu i zapadu izoglose dobrim dijelom prelaze u makedonsku jezičku teritoriju, pa se tu samo približno može odrediti njihov pravac kretanja koji je išao od Čustendila prema Kratovu i Kumanovu, zatim prema okolini Skoplja i Tetova izbivši na Šar-planinu. To znači da u toj zoni pojedini govori imaju prelazni karakter, jer neke izoglose sijeku granicu između srpskog i makedonskog jezika.

No jezičke granice nikad nisu tako oštre da se može govoriti o potpunom prekidu kontinuiteta u nekoj jezičkoj zoni. Normalno je da je neka inovacija raširena na teritoriji dva ili više srodnih, susjednih jezika, odnosno da eree opštih pojava jednog jezika često prelaze granice susjednog jezika i da se prostiru na njenom području. Ta zakonitost važi, dakako, i u kontaktu štokavskoga s drugim genetski srodnim i susjednim idiomima (bugarskim, makedonskim, kajkavskim i čakavskim).

a. Odnos štokavskoga prema bugarskom i makedonskom

Srpsku i bugarsko-makedonsku teritoriju, s određenim odstupanjima i prelaznim zonama, razdvajaju sljedeće izoglose:

1. u srpskom (sr.) stari su se poluglasnici izjednačili i dali /a/ (*san, dan*), u bugarskom (bug.) i makedonskom (mak.) izostao je zajednički proces (meki je u bug. i mak. prešao u /e/ [ден], a tvrdi /ъ/ u bug. [сѣн], a u mak. /o/ [сон]);

2. početne grupe *vъ-, vb-* u slabom položaju na zapadu su prešle u *u-* (*vъnuk > unuk*), a na istoku u *v-* (bug. i mak. *внук*);
3. vokalno /l/ u srpskom dalo je /u/ (*ruka*), u mak. /a/ (*рака*), a u bug. /ā/ (*рāка*);
4. u srpskom je sačuvano staro epentetsko /l/ iza labijala (*zemla*), u bug. i mak. nije (*земја*);
5. u srpskom se očувала opozicija između praslovenskog /n/ i /n̥/ ispred /e/ i /i/, a na istoku ne (sr. *ne : њега*, bug. *не : него*);
6. zvučni konsonanti u finalnom položaju u srpskom su očувани (*grad*), a na istoku ne (*грам*);
7. na zapadu se Ajd. razlikuje od Njd. u imaneica *a*-deklinacije (*žena - ženu*), dok na istoku te razlike nema (u bug. *жена* u N i casus generalis, a *женъ* u objema funkcijama);
8. NAMn. *a*-deklinacije na zapadu imaju *e*-morfemu (*žene*), a na istoku *-i* (bug. *жени*);
9. GAjd. muškog i srednjeg roda u zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji u srpskom je na *-ga*, a na istoku je očувано starije stanje (sr. *њега*, bug. *него*);
10. prvo lice mn. prezenta na zapadu ima morfemu *-mo* (*gledamo*), a na istoku *-me* (*гледаме*);
11. treće lice mn. prezenta glagola tipa *tresti* na zapadu se završava na *-u* (*tresu*), a na istoku je obično sačувано starije *-t* (bug. *тресат, тресѣт*);
12. na istoku su izjednačene morfeme 3. lica množine u aoristu i imprefektu (mak. *тресоа : тресеа*, bug. *тресоха : тресяха*), a na zapadu su te razlike očуване (*tresošē : tresijahu*).

Uz to su neobično važne dvije izoglose koje se vežu samo za istočnu, bugarsku teritoriju:

1. refleksi starih grupa **tj* i **dj*, koje su na istoku dale *št* i *žd* (*свешта, межда*), a na zapadu uglavnom /č/ i /đ/ (*svěća, међа* [mak. situacija je približna srpskoj: *свеќа, меѓа*]);
2. promjena inicijalne konsonantske grupe *čr-* > *cr-* u srpskom (*crn*), a njeno odsustvo u bugarskom (*черен*).

Na drugoj strani postoji snop izoglosa koje sijeku kako bugarsku tako i makedonsku jezičku teritoriju u dodiru sa srpskom. Tako u zapadnobugarskim dijalektima dominiraju oblici lične zamjenice *on*, kao i Dj. ženskog roda (*њој, ној*), ili je prisutno novo jotovanje

(npr. *цвекe*, bug. knjiž. *цвекe*), dok se sjeverozapadni makedonski govori u nekim osobenostima povezuju sa timočko-lužničkim govorima (pa i sa drugim srpskim govorima). To je npr. morf *-ov-* u pluralu imenica muškog roda, zatim morfema *-ite* u pluralu imperativa, zamjeniče enklitike *ne* i *ve* itd.

Uz sve to postoje neke jezičke osobine koje povezuju zapadne bugarske, sjeveroistočne makedonske i istočne i jugoistočne srpske govore. To su, na primjer:

1. zamjena vokalnog /j/ u susjedstvu labijalnih suglasnika sa /u/;
2. palatalizacija velara /k/ ispred /e/ i /i/ [pa katkad i ispred /a/] (*високи*, *мајка*);
3. nastavak *-e* u Vjd. ženskih imena i hipokorističnih imenica (*Стојанке*);
4. imenica *пролет*, a ne *пролећ(e)*;
5. enklitika *gi* (*зу*) u Amn. lične zamjenice 3. lica;
6. oblik priloga vremena sadašnjeg na *-ejeći*, *-ajeći* (*-ejeћu*, *-ajeћu*);
7. izostanak jotovanja u prezentu glagola kao *сиnem*;
8. prezenti kao *сикам* i *викам*;
9. vokal /u/ kod glagola na *ije* (*купували*);
10. konsonant /g/ u *сэг*, *тэг* (sr. *sad*, *tad*);
11. metateza u *цэвти* (sr. *cvěta*);
12. deminutivi sa sufiksom *-ka* (*чашка*).

b. Odnos štokavskoga prema kajkavskom i čakavskom

Dok je snop izoglosa na istoku i jugoistoku stvorio izvjesnu provaliju i odvojio istočnojužnoslovenske jezike od zapadnojužnoslovenskih, na zapadu i jugozapadu te provalije *nije bilo*. Jezičke granice su tu bile dosta fluidne, međusobni uticaji jezičkih idioma veliki. Glavni snop izoglosa jeste onaj koji je odvajao hrvatske kajkavske i slovenačke govore od štokavskih i čakavskih. To su sljedeće starije pojave:

1. dugi silazni akcent novijeg porijekla (neocirkumfleks);
2. razvitak grupe *rj* (a ne konsonanta /r/) od mekoga /r/ ispred vokala (*morjem*, *zorja*);

3. refleks starog nazalnog vokala sa /o/ (ili /ɔ/), a ne sa /u/;
4. morfema *-o* (a ne *-ojo*) u Ijd. *a*-deklinacije;

Druge diferencijalne osobine kajkavskoga dijalekta prema štokavskom, pored pokazne zamjenice *kaj* (koja se javlja i u likovima *kej*, *ke*, *koj*, *kuj*), jesu:

1. na mjestu poluglasnika u kajkavskom se javlja zatvoreno /e/ (*dęn*, *pęs*); zatvoreno /e/ je i u refleksu jata;
2. finalno *-l* se održalo (*došel*);
3. inicijalno *u-* razvilo se u *v-* (*vuho*, *vuzel*, *vozek*);
4. izjednačavanje afrikata sa srednjom vrijednošću između /č/ i /ć/ (*brč'a*);
5. Gmn. imenica muškog roda ima morfemu *-of/-ef* (*mišef*);
6. DLmn. na *-ami* (*kravami*);
7. nastavak *-me* u 1. licu množine prezenta (*vidime*) i dr.;
8. komparativni afiks /š/ (*debleši*, *slabeši*);
9. supin (*idem spat*);
10. futur u formi *bom/bum došel*, *došla*, *došlo*.

Diferencijalne osobine čakavskog prema štokavskom, pored pokazne zamjenice *ča* (G *česa*), jesu:

1. očuvanje politonijskog troakcenatskog sistema kao sistema;
2. vokalizacija poluglasnika u slabom položaju (*malin / melin* [mlin], *pasa*, Gjd.);
3. Vokal /a/ mjesto /e/ iza palatalnih suglasnika /j/, /č/, /ž/ (jzik ili *zajik*, *počati*, *žaja*);
4. pojava izrazito palatalnog /t'/ odnosno /ć'/ (od /t'/) i /j/ (od /d'/) u slobodnim pozicijama ili u grupama *št'*, *žd'* (*ku't'a*, *noć'*, *meja*, *možjani*);
5. depatalalizacija /ń/ i /ľ/ (*judi*, *jubit*, odnosno *nedila*, *žbul*, *ogan*, *mekine*, *žaneni*);
6. /ž/ mjesto /žj/ (*žep*);
7. /č/ > /š/ (*maška*);
8. grupe *čr-*, *čri-*, *čre-* (*črivo* ili *črevo*, *črn*);
9. kondicional sa *biš* u 2. licu jednine;
10. razlikovanje DIL množine.

GLAVNE OSOBINE ŠTOKAVSKOG DIJASITEMA

FONOLOGIJA

Vokalizam

Sistem slogovnih fonema štokavskog dijasistema na najvećem govornom području čini *pet* monoftonških vokala (*a, e, i, o, u*), s mogućnošću pojave otvorenih (srednjih /*e/* i /*o/* i visokih /*i/*, /*u/*) i zatvorenih alofona (srednjih /*e̞/*, /*o̞/* i niskog /*a̞/*). Fonema /*r/* pojavljuje se i u vokalskoj i u konsonantskoj funkciji.

U nizu govora, uglavnom periferanih, postoji *šestočlani* vokalski sistem, npr. u nekim govorima zetsko-raškog dijalektu s vokalom /*ə/* od poluglasnika (glas između /*a/* i /*e/*) ili u rumunskom Rekašu sa zatvorenim /*e/* od jata. Tako koegzistiraju, sa nizom alofonskih alternacija, petočlani i šestočlani fonemski vokalski sistemi:

<i>i</i>		<i>u</i>		<i>i</i>	<i>u</i>
	<i>e</i>	<i>o</i>		<i>e</i>	<i>o</i>
		<i>a</i>		<i>ə</i>	<i>a</i>

Do ovoga je došlo pojednostavljanjem starijeg vrlo komplikovanog stanja, na jednoj, i povećanjem udjela vokala u govoru, na drugoj strani. Prvi fenomen je opšteštokavski, a drugi novoštokavski.

Stariji (praslovenski) sistem reduciran je tako što je /*y/* dalo /*i/*, što su se poluglasnici /*b, v/* najprije izjednačili u jedan /*ə/*, koji je zatim (s malim izuzecima) prešao u /*a/*, što je zadnji nazal /*ɔ/* dao /*u/* (*rɔka* > *ruka*), a prednji /*e̞/* prešao u /*e/* (*poč̞eti* > *početi*), što je vokalno /*ʲ/* (pored čuvanja u nekim govorima na krajnjem jugoistoku) dalo /*u/* (u srednjoj Bosni i /*uo/*) (npr. *vʲk* > *vuk, vuok*), te, na kraju, što je uklonjen, opet uz neke izuzetke, jat (*ě*) i na njegovo mjesto došli *e-*, *i-* i (*i*)*je*-supstituenti.

Ova posljednja pojava može se pratiti od XIII vijeka, kada je vokal /*e/* od jata, koji je dobiven od prethodnoga /*äe/*, davao /*e/* ili /*i/*, pa, na kraju, i (*i*)jekavski izgovor. Proces prelaska /*ě/* u /*e/* zahvatio je istočni dio dijasistema krećući se od jugoistoka prema sjeveru. Na južnoj, središnjoj i zapadnoj govornoj teritoriji od /*ě/*

je najvjerojatnije najprije dobiven diftong /ie/, koji je prešao u /i/ (dugo i kratko) ili /iē-je/, /i-je/, /e-je/ ili pak /iē/i). I ovaj proces je tekao od juga ka sjeveru, gdje se /ě/ dugo održao. I danas se /ě/ čuva u sjeverozapadnoj Srbiji, Gradištu kod Županje, kod Našica, u Mađarskoj (Dušnok i Baćin), u Rumuniji (Rekaš, Banatska Crna Gora) te u govoru Galipoljskih Srba.

Ispadanje slabih poluglasnika izazvalo je nove glasovne promjene: a) inicijalna grupa *ja-* dala je *i-* (*jamę* > *ime*), b) inicijalna grupa *w* + slabi poluglasnik prešla je u *u-* (*vānuk* > *unuk*, *vādovica* > *udovica*), c) grupe *ro*, *rv*, *lv* i *lv* dale su vokalne /r/ i /l/ (*krst*, *bŕha*), d) u mnogim govorima produžen je vokal u slogu iza koga je nestao poluglasnik (Njd. *rōdъ*, Gjd. *rōda* > *rōd*, *rōda*).

Veći udio vokala u govoru izazvan je i novoštokavskim inovacijama: a) prelazom /l/ na kraju riječi i na kraju sloga u /o/ ili /a/ (*pošo*, *poša*, *sto*, *čitaoca*, *bi[j]o*, *bi[j]a* (u nekim govorima, npr. slavonskim ili svrljiško-zaplanjskim, -l ostaje neizmijenjeno), b) sinkretizam padeža (od starijih *ženam*, *ženami*, *ženah* > *ženama*) i c) *a*-morfema (umjesto *ø*-morfeme) u genitivu množine.

Distribucija vokala je slobodna: svi mogu stajati i u inicijalnom i u medijalnom i u finalnom položaju, svi mogu biti i dugi i kratki, naglašeni i nenaglašeni, svi dolaze i ispred i iza konsonanata. U međusobnom kontaktu obično se sažimaju (*išo*, *iša* < *išao*, *dvanes* < *dvanaes*[t]) ili dobijaju prelazne glasove /j/ ili /v/ (ili neke druge glasove) nakon nestanka /h/ (*snaa* > *snaja*, *kua* > *kuva*).

Od osnovnog pravila u distribuciji vokala izuzimaju se slogovne likvide u govorima u kojima postoje. One nisu uspostavile repertoar kombinacija sa susjednim konsonantima. No vokalno /l/ je iščezlo gotovo u svim govorima. A vokalno /r/ se po pravilu čuvalo, nestalo je samo u nekim ivičnim govornim regionima. Ta fonema ne dolazi iza palatalnih (i elveopalatalnih) konsonanata (*j*, *l*, *n*, *ć*, *đ*, *š*, *ž*) niti iza sonanata (*l*, *n*). Izostaje i iza prednjonepčanog /č/. Jedino se može pojaviti iza alveopalatanog /ž/ (*žrvań*), mada se u nekim govorima i tu umetalo /d/ (*ždrvań*). Konsonantsko /r/ se ne pojavljuje iza pomenutih konsonanata, pa ni iza /ž/ (*žrělo* > *ždrelo*, *ždrijelo*). Vokalno /r/ se ne pojavljuje u prefiksima, sufiksima i fleksivnim nastavcima.

Konsonantizam

Starosrpski konsonantizam doživio je krupne promjene prolazeći kroz više faza svojeg razvoja. Prva faza bila je uklanjanje palatalnog /ř/ tako da se sistem sonanata sveo na svojih osam fonemskih jedinica (*v*, *m*, *j*, *n*, *n̄*, *l*, *l̄*, *r*). Tu je, zatim, gubljenje praslovenskih fonema /š/ i /ž/, odnosno njihov prelaz u /s/ i /z/ (npr. *wāšā* > *sav*, *kāņęžā* > *knez*).

Onda su razvoj konsonantizma obilježila dva glavna procesa: a) uvećanje sistema afrikata i b) uklanjanje pojave bezvučnih šumnih konsonata bez njihovih odgovarajućih zvučnih ekvivalenata.

Gledano na konsonantski sistem u cjelini, treba naglasiti da su okluzivi (/b/, /p/, /d/, /t/, /g/, /k/) najstabilniji, sonanti manje stabilni, a frikativi i afrikate su najnestabilniji.

Sistem afrikata uvećao se na račun praskavih konsonanata. Tako su u najvećem dijelu govora /t/ i /d/ prešli u /ć/ i /đ/. (U nekim prizrensko-timočkim i vojvođanskim govorima sačuvane su alofone /t/ i /d/ fonema /ć/ i /đ/). Time je dobiven nesimetričan trougaoni sistem afrikata (ć, č, đ), kojem su se pridružile foneme /c/ i /ž/ (ova posljednja nakon jednačenja po zvučnosti, npr. *vrač* – *vražbina*, a kao fonema formirana je pozajmljivanjem stranih riječi). I na kraju je došlo /z/ (*zvězda*) popunjavajući «prazninu u sistemu» (*casus vides*):

c	č	ć		c	č	ć
>						
			đ			
			z	ž	d	

Tako se štokavski konsonantski sistem odlikuje bogatskom afrikata, a naročito je vidno prisustvo njihovih zvučnih parnjaka.

Suprotno procesu stvaranja zvučnih parnjaka u sistemu afrikata bio je proces gubljenja bezvučnih konstriktiva: /ff/ je prelazilo u /p/ ili /v/, a /h/ je u velikom dijelu štokavskih govora nestalo ili je zamijenjeno drugim glasovima (/v/, /j/, na jugozapadu u pojedinim morfološkim kategorijama i sa /g/ ili /k/). Mnogi govori su sačuvali /ff/, a u nekima od njih koji su čuvali /h/ /ff/ se nije gubilo. Čuvanje

frikativa bilo je povezano i s redukcijom afrikata, koji su svedeni na jednu fonemu (pretežno /č/, vrlo rijetko /ć/). U srpskim govorima rijetko je potiranje afrikata.

Od sistema afrikata zavisio je sistem strujnih konsonanata. S tim u vezi, u velikom dijelu ijekavskih govora odvijali su se procesi koji su doveli do novih strujnih konsonanta (/š/, /ž/, npr. *šekira*, *šutra*, *ženica*, *koži*) koji stoje u opoziciji prema /s/ i /š/ odnosno /z/ i /ž/ (kao što /ć/ i /đ/ stoje prema /c/ i /č/ odnosno /z/ i /ž/). Na taj način razvoj štokavskog konsonantizma bio je potpuno uobličen, tako što su (izuzimajući sonante) frikativi skladno oponirani (*p* ~ *b*, *t* ~ *d*, *k* ~ *g*), a strujni konsonanti i afrikate formirali su trojne simetrične odnose:

ć	č	c
đ	ž	z
š	š	s
ž	ž	z

U ovaj proces razvoja konsonantizma ne uklapaju se, naravno, svi štokavski govori. To su npr. neki govori koji su ukinuli afrikate i/ili čuvaju foneme /h/ i /f/. Tako se /f/ čuva u smederevsko-vršačkom poddijalektu kosovsko-resavskog dijalekta i zetsko-raškom dijalektu, u vojvođanskim govorima, u gradskim govorima kosovsko-metohijske zone, u štokavskim govorima Gorskog kotara, sjeverne Dalmacije, u Dubrovačkom primorju, u govoru muslimana Bosne i Hercegovine i Sandžaka (u njihovom susjedstvu i u katolika i pravoslavnih), u slavonskim govorima, Žumberku te u nekim govorima s nezamijenjenim jatom. Glas /h/ se čuva u mnogim govorima Crne Gore, u banatskim govorima, u Dubrovačkom primorju, u većini govora muslimana Bosne i Hercegovine (u njihovu susjedstvu i u govoru katolika i pravoslavnih), u govoru muslimana Sandžaka, u govorima na Braču, u Bačkoj, južnoj Italiji, Žumberku itd. te u nekim govorima s nezamijenjenim jatom. Uz to treba dodati i to da u Crnoj Gori ima govora koji imaju i zvučno /y/ u inicijalnom i medijalnom položaju riječi. (Tu se ne radi o posebnoj fonemi /h/ nego o njenom zvučnom alofonu, jer se ona na kraju riječi bezvučno realizuje.)

Tu su, zatim, govori u kojima je nestalo /l/ izjednačujući se sa /j/ ili /l/. U prvu grupu spadaju oni u Dubrovačkom primorju, štokavska naselja na ostrvima Braču i Hvaru, neki muslimanski govori Bosne i Hercegovine, govori „Bunjevaca“ u bačkoj Čonoplji i govori Galipoljskih Srba, a u drugu grupu govori zetske ravnice u neposrednom susjedstvu Albanaca. Uz to, u govornom pojasu Peć – Đakovica poremećen je odnos između nazala /ñ/ i /n/, a u Mostaru su se oni izjednačili u korist foneme /n/. Svi ti procesi posljedicom su izraženijih međujezičkih kontakata.

Uopšteno se može reći to da je u većini štokavskih govora *manje* konsonanata nego u književnom jeziku.

Distribucija konsonanata uglavnom je nezavisna od susjedstva vokala. Svi konsonanti mogu stajati u finalnom položaju riječi. Izuzimajući stanje u vezama riječi (npr. *kod kuće* > *koť kuće*) desonorizacija je rijetka (*grat* < *grad*, *zup* < *zub* u nekim kosovsko-resavskim govorima i drugdje). Ograničenja u distribuciji svode se, uglavnom, na afrikate. Oni se npr. ne javljaju u prefiksima i u fleksivnim nastavcima.

Glasovni razvoj srpskog jezika išao je u pravcu smanjivanja odnosno rasterećivanja konsonantskih grupa (npr. *čto* > *štđ*, *velma* > *veđma*, *pojdem* > *pōđēm*, *zelje* > *zēļe*, v. niže). Suprotan proces bio je popunjavanjem domaćeg leksičkog fonda pozajmljenicama, prije svega orijentalizmima (npr. *sirće*, *ćufte*, *vehbija*, *filžān* / *filžān*, *aps* itd.) i germanizama (*flāša*, *brēmza*, *špārgla* itd.). Unošeni su, putem vjere, i crkvenoslovenizmi (*ōpšti*, *črēda*) i grecizmi (*ktītor*), a u novo vrijeme veoma heterogeni moderni izrazi (*štrāj̄k*, *žūngla*, *kōmbāj̄n* / *kombāj̄n*, *īntervju* / *intervjū*, *imiž* itd.)

Od drugih široko rasprostranjenih opšteštokavskih osobenosti konsonantizma izdvajamo:

- a) svodenje konsonantskih grupa na jedan konsonant (npr. u inicijalnom položaju: *kđ* < *tko*, *řica* < *ptica*, *čēla* < *pčela*, *šēnica* < *pšenica*, *dē*, *dī* < *gdē* (ijek. i *đē*); u finalnom položaju: *přs* < *prst*, *grōz* < *grozd*, *přš* < *prišt* itd.);
- b) zamjene sonanata u grupama (*mlōgo* < *mного*, *gūvno* < *gumno*, *tāv̄nica* < *tamnica* itd.; u nekim govorima i *mnād* < *mład*, *dāmno* < *davno*, *žūlmāk* < *žumňak*, *ramnica* < *ravnica*, itd.);

- c) starije grupa *stj, *skj, *sk odnosno *zdj, *zgj i *zg ispred palatalnih vokala prešle su u št, odn. žd (v[ʃ]jěštica, mòždanī);
- d) novo jotovanje labijalnih konsonanata (brāča < bratja, grōble < grobje, rōđāk < rodjak) (u nekim govorima na zapadu tu se, međutim, pojavljuju i starije forme);
- e) spajanje grupa jt i jd u oblicima glagola sa *iti > ići (pôć[i] / poci, pôđēm < pojdem, pojti, dôć[i] / dóci, dôđēm < dojdem, dojti, pōđi < pojdi); u nekim hrvatskim (i bošnjačkim) govorima (npr. u Slavoniji, Bosni, zapadnoj Hercegovini i dr.) ta se grupa čuva;
- f) grupa čr- > cr- (odstupanja u hrvatskim govorima Molise i Gradišća);
- g) grupa cr- > tr- u riječi trešna (uzuzev u nekim kosovsko-resavskim govorima, u Slavoniji i u nekim govorima u Mađarskoj i Rumuniji);
- e) grupe ps- i pš- u mnogim istočnim govorima gube svoj strujni član i umjesto njega dobijaju afrikate (pseto > pčeto, pšenica > pčenica), a na zapadu se događa suprotno: /p/ se zamjenjuje sa /v/ (vseto, všenica); u gupama šk- i čk- takođe su suprotni procesi: na istoku je čkola < škola, a na zapadu maška < mačka;
- f) dok se na zapadu (i uglavnom na središnjoj teritoriji) izgovara /ć/ u riječima tipa đpćina, svěćenik, na istoku, u krugu dometa pravoslavne crkve, elementi crkvenoslovenskog konsonantizma zadržani su u grupi št (đpština, svěštenik) [radi se dakle o izgovoru ove grupe na srpskoslovenski način (a ne sa šć)], ali je i na zapadu i na istoku nūžda, nūž[d]an i sl. (dakle žd umjesto /đ/).

Prozodija

Svi vokali štokavskog dijasistema u slogu mogu biti naglašeni ili nenaglašeni. Postoje novoštokavski, staroštokavski i srednoštokavski prozodijski sistemi. Prvi sistem nazivamo klasičnim, čeveroakcenatskim. Njega karakteriše: a) kvantitet (u svim slogovima), b) kvalitet (na početnom i na unutrašnjem slogu) i c) mjesto akcenta.

Čine ga četiri akcentovane (˘, ˙, ˚, ˛) i dvije neakcentovane (˘, ˙) prozodeme. One se distribuiraju tako što prozodeme (˘, ˙) stoje na jedinom slogu i na prvom slogu višesložnih riječi (tako jednosložne riječi imaju samo silazne akcente), prozodeme (˚, ˛) stoje na početnom i središnjem slogu (ili na svakom slogu osim posljednjeg), prozodema (˙) može se sresti i prije i iza akcenta, a prozodema (˘) samo iza akcenta.

To je idealan prozodijski sistem normiran u standardnom srpskom jeziku na osnovu novoštokavskih dijalekata, istočnohercegovačko-krajiškog i šumadijsko-voždanskog (od hrvatskih dijalekata za nj zna zapadnohercegovačko-primorski). On se, međutim, nigdje dosljedno ne realizuje, ni u pomenutim dijalektima ni u standardnom jeziku (ni u srpskom, ni u hrvatskom). Silazni akcenti su ti koji se katkad pojavljuju i u drugim slogovima (npr. tamān, televīzija, maturānt, Crnogōrācā itd.).

Ono što je bitno naglasiti jeste to da je taj sistem nastao od dvoakcenatskog sistema nakon gubljenja akuta (˚, v. niže) tako što su se akcenatski vrhunci pomjerali iz svih neprvih položaja prema početku riječi. Žrtva toga procesa postala je predakcenatska dužina. Naime, ranije su dužine mogle stajati na bilo kojem slogu iza akcenta, a pred akcentom samo neposredno ispred njega. Pomjeranjem akcenta prema početku riječi izgubila se, dakle, predakcenatska dužina.

Novoštokavska akcentuacija proizvodom je prenošenja prozodema (˙, ˘) s krajnjih i unutrašnjih slogova za jedno mjesto prema početku riječi. Tim putem je dobivena uzlazna intonacija (selđ > sēlo, vodē > vōdē, rŭkā > rŭka, plātĭla > plātĭla). Tako je, onda, na prvom slogu višesložnih riječi dobivena i opozicija između silazne i uzlazne intonacije.

Prenošenje akcenata u mnogim štokavskim govorima nije dosljedno. Uglavnom se lakše prebacivao (˙) akcent nego (˘), zatim lakše je gubio akcent krajnji slog riječi nego unutrašnji, te slog s dužinom ispred akcenta nego kratki. Tako se npr. u kosovsko-resavskom dijalektu prenosio jedino (˙) s ultime, s tim da se na kratkoj penultimi ostvarivao (˙) (žēna, pōtok), a na dugoj penultimi (˘) (nārod, ali je ostalo narōda). (Starije stanje je oličeno u likovima

tipa *ženā, potòk, svilā, naròd, kùća, lopāta, naròda, ženā, lùdi*). Neki štokavski govori imaju akcente tipa *sěstra, jèzik*, drugi *zěmlā, vòda, rùka, strāna, pēta*, a treći *kòsa, sèlu, debělo*. Neki novoštokavski govori znaju i za tzv. kanovačko duženje (*séstra, jézik, mágla, ótac, sélo, vísok* itd.).

Staroštokavski akcenatski sistem bio je tročlan (˘, ˆ, ˜). Riječ je dakle o silaznim akcentima i o metatonijskom akutu. Akut je nastao promjenom intonacije na istom slogu gdje je nekad bio dugosilazni akcent (npr. *sūša*) ili u nekim pozicijama nakon gubljenja naglašenog poluglasnika (*mūž, nōž*) ili duženjem vokala ispred sonanta (*kārta*).

Akut se bitno razlikuje od silaznih akcenata. «Tonski vrhunac kod cirkumfleksa dolazi ranije nego kod akuta. Od dugog uzlaznog akcenta akut se razlikuje po niskom tonu u sljedećem slogu, dok je ton u sljedećem slogu visok kod dugog uzlaznog akcenta» (J. Lisac).

U većini štokavskih govora akut je davao dugosilazni akcent (*klūč > klūč, mlātiš > mlātiš*). Isto tako došlo je i do prenošenja akcenta s pozicija gdje je ranije bio akut (npr. *opānci > opānci*). Ali to nije dosljedno ostvareno: ima govora i s likovima tipa *devēti, desēti*.

Akut je očuvan na sjeverozapadu štokavskog dijasistema u hrvatskim govorima (Slavonija i Posavina), u nekim oazama zapadne Bosne (Rama), te u čakavskim i kajkavskim govorima. U srpskim štokavskim govorima sačuvan je u potkopaoničkom kraju, u zoni koja se prostire od Trstenika na sjeveru do Kuršumlije na jugu, odnosno od Kopaonika (od studeničkih sela Brezova i Ušće) na zapadu i Velikog Jastrepa na istoku. To je dakle središnji dio teritorije kosovsko-resavskog dijalekta. Potkopaonički metatonijski akut se tu javlja kao fonološka individualnost prozodijskog sistema. On je po svojoj distribuciji i djelimično po fonetskim osobinama identičan sa čakavskim i slavonskim akutom (v. niže).

U mnogim govorima postoji troakcenatski sistem (˘, ˆ, ˜). U njima nije uspostavljena tonska opozicija u kratkim slogovima, a u drugima se pojavljuje samo na pretposljednem slogu (*glāva ~ glāvu*). U nekim od njih izvršeno je prenošenje kratkog akcenta s ultime na

penultimu, a u nekima je prenošenje zahvatilo i dugi i kratki silazni akcent. Akut je i u jednima i u drugima davao dugosilazni akcent. No u nekim govorima potkopaoničke zone s akutom pojavljuje se i dugouzlazni akcent na mjestu akuta (*glóg, govedár, skúp, s nóm*).

Srednjoštokavski prozodijski sistem ne poznaje ni kvantitetske ni tonske kontraste. U njemu je određeno samo mjesto akcenta, koje je uglavnom slobodno (*glāva, kròjač, rádím, junák* itd.). Srednjoštokavski govori imaju, dakle, samo *jedan* akcent ekspiratornog karaktera, čiji izgovor zavisi od rečenične intonacije. To su govori prizrensko-timočke dijalekatske oblasti. U nekim od njih mjesto akcenta može imati diferencijalnu ulogu (npr. *rāna* 'povreda' ~ *raná* 'hrana', *pečēne* 'gl. imenica' ~ *pečēne* 'pečeno meso', *dóde* '3. lice jd. prezenta' ~ *dodé* '3. lice jd. aorista' itd.).

MORFOLOGIJA

Starosrpski morfološki sistem u štokavskom je znatno uprošćen. Smanjen je inventar morfoloških kategorija (više u konjugaciji) i inventar sredstava za njihovo obilježavanje (više u deklinaciji). Ti procesi, međutim, nisu urušili sistem, nego su ga samo uprostiti, usustavili. Na osnovu njihovih intenziteta razlikuju se dvije govorne zone: središnja i zapada (najveći dio teritorije) i istočna (uzak pojas jugoistočne Srbije u susjedstvu s bugarskim i makedonskim dijalektima), u kojoj je analitički princip bio mnogo radikalniji.

Jedna od najznačajnijih pojava, koja je i deklinaciona i konjugaciona, jeste gubljenje dvojine. Time je uspostavljena stroga opozicija *jednina* ~ *množina*. Pri tom su dvojninski oblici znatno uticali na množinske (npr. *dvâ brâta*, *trî brâta*, izjednačavanje DILmn., odnosno preuzimanje dvojninskih nastavaka, skamenjeni oblici, npr. *Blizanca*, itd.).

Inače se broj morfoloških sredstava smanjivao tako što je nestalo alternativnih gramatičkih morfema, izvjesnih konsonantskih alternacija u imenskim i glagolskim osnovama i broj akcenatskih alternacija.

Broj deklinacionih kategorija sveden je na *tri*. U sistemu imeničke deklinacije smanjen je broj deklinacionih tipova tako što je u svakom rodu ostao jedan deklinacioni tip. Izuzetak je ženski rod, u kojem je očuvana promjena *ī*-osnova (*kôs[t]*, *râdôs[t]*).

Najveći dio štokavske teritorije snažno je zahvaćen uklanjanjem nekadašnjih tvrdih i mekih osnova deklinacije, npr. Gjd. *žênē*, Amn. *glâs[ov]*e. Starija dva nastavka (*-y* i *-ę*) svedena su na jedan, na *-e* (< *-ę*). Jedino je na istoku dijasistema *-y* ponegdje davalo *-i*.

U pojedinim govorima uklonjene su i alternacije s morfološkim odnosom *e/o*. Tako je u jednim u Ijd. uopšteno *-em* (*nóžem*, *jèlenem*), a u drugima *-om* (*jèlenom*, *nóžom*). Nastavak *-u* (< *vjǫ*) u imenica *ī*-osnove, pod uticajem drugih deklinacionih vrsta, zamijenjen je nastavkom *-om* (*mâšćom*, *kôšćom*, gdje i *kôštjom*). Proširena je pojava uklanjanja alternacija *k ~ c*, *g ~ z* i *h ~ s* u D i Ljd. (umjesto *rúka* - *rúci*, *kriŕga* - *kriŕzi*, *múha* - *músi* dobiva se odnos *rúka* - *rúki*, *kriŕgi* - *kriŕgi*, *múha* - *múhi*). Nasuprot tome, taj odnos

je očuvan u Njd. i Nm. (*júnâk* - *junáci*, *bùbreg* - *bùbrezi*, *dû[h]* - *dûsi*). Kod pridjeva je pak obrnuto: *visok* (jd.) - *visôki* (mn.), *dûg* (jd.) - *dûgi* (mn.).

Opšteštokavska osobina jeste uprošćavanje nastavaka dviju deklinacija pridjeva i zamjenica. U većini govora potvrđena je opozicija pridjevskog vida u genitivu jednine: *mláda*, *dôbra* (neodređeni) i *mládôg[a]*, *dôbrôg[a]* (određeni), kao i kod zamjenica: *riégova* i *riégovôg[a]*). U nekim govorima to se prenijelo i na dativ i lokativ jednine. Ali opozicija određenosti ~ neodređenosti nije time ukinuta. Nju čuvaju različiti nastavci u nominativu jednine muškog roda (*-ø* ~ *-ī*), odnosno prozodijski odnosi. U ženskom i srednjem rodu, uz to, gramatičke morfeme alterniraju na osnovu opozicije kvantiteta (*mládâ* ~ *mládâ*, *mládô* ~ *mládô*).

U konjugaciji je došlo do nestanka pojedinih kategorija ili do smanjenja njihovih gramatičkih morfema. Tako je na znatnom dijelu štokavske teritorije nestao imperfekt, a u manjoj mjeri i aorist. Tamo gdje su oni očuvani izjednačene su im gramatičke morfeme u 1. i 2. licu množine. Glagolski prilog prošli na *-vši* nepoznat je većini govora. U kondicionalu je uopšten oblik *bi* za sva lica i u jednini i u množini.

U mnogim govorima oblici 3. lica množine prezenta pretrpjeli su promjene tako što je u njima došlo do uprošćavanja morfoloških odnosa. Na jednoj strani stvoreni su paralelni nizovi sa čuvanjem vokala (npr. *trésem*, *trése...*, *trésedu* ili *tréseju*), a na drugoj strani poništene su razlike u 3. licu množine (*nđsim...*, *nđsū* prema *trésem*, ... *trésū*). Snažna je pojava uklanjanja alternacija *k ~ č* i *g ~ ž* (*pěčem*, *pěkū* > *pěčem*, *pěčū*, *strižem*, *strigū* > *strižem*, *srižū*).

Štokavski govori se odlikuju raznovrsnošću akcenatskih alternacija. U središnjem i zapadnom dijelu dijasistema neke se od njih bolje čuvaju nego na istočnom. Uopšteno se može reći to da se uglavnom gubila alternacija u Njd. ženskog i srednjeg roda pridjeva. Tako je npr. tip *mlâd* - *mláda* - *mládo* zamijenjen sa *mlâd* - *mláda* - *mládo* (jedino se u nekim govorima na zapadu čuva stariji odnos). Na istoku je obično *glâvi* (Djd.), *na kâmenu*, a na zapadu *glâvi*, *na kamènu*. Osim toga, u središnjim i zapadnim govorima uglavnom je *imâmo*, *žèlimo*, *mène* / *mène*, a u istočnim *imámo*, *že-ilímo*, *mène* itd.

TVORBA RIJEČI

Karakteristični sufixi za štokavsko govorno područje, osobito za njegov istočni i južni dio, jesu *-aja* u izvedenicama od pridjeva (*mrtvaja*, *Krivaja*), *-ara* u nazivima ženskih osoba vršilaca radnje (*vráčara*), *-tina* u augmentativima (*babětina*, *ženětina*), *-ić*, *-oje*, *-ojko*, *-ije*, (*o*)*man*, *-san* i *-un* u muškim (*Milic*, *Miloje*, *Milójko*, *Vilótije*, *Vũkman*, *Radòman*, *Vũksan*, *Milũn*) i *-ojka* u ženskim imenima (*Rådòjka*, *Milòjka*).¹

Na tom terenu je i stara tvorba sa *-oš* u muškim imenima (*Mi-loš*, *Ůroš*, *Jāgoš*).

Sufiksi *-ica*, *-čica* (*dùšica*, *trāvica*, *dlj*)*jevòjčica* / *đevòjčica*) i *-ac* (*grádac*) široko su rasprostranjeni. Na istoku je čest sufix *-če* kod umanjenica srednjeg roda (*mómče*, *děvòjče*, *prozòrče*, *sikirče* itd.).

U većini govora javlja se sufix *-ad* kod niza imenica srednjeg roda kao supletivna množina (*pīlād*, *būrād*). U najvećem dijelu govora kosovsko-resavskog dijalekta takva tvorba je nepoznata (*pišići*, *burīći*).

Tvorbeni tip *Rådòs[l]av'ev*, *Mirolav'ev* prisutan je u dijelu govora. No on se drugdje obično zamjenjuje tipom *Radòs[l]avov*, *Miròslavov*.

Sufiks *-ija*, preuzet iz grčko-latinskih izvora, zadržan je u starijim leksemama (*fàmilija*, *episkòpija*) i prenio se na domaće (*ròbija*, *momčàdija*, *ženskàdija*).

Živo su prisutni, osobito na središnjoj, južnoj i istočnoj teritoriji štokavštine, sufixi *-žija*, *-lija* i *-luk* iz turskog jezika (*ćevàbžija*, *sevđàlija*, *pašàluk*), pa i u domaćim riječima (*šalivžija*, *bezobrazluk*).

Iz mađarskog jezika preuzet je sufix *-ov* (*lópòv*, *àšòv*), koji se nalazi i u domaćim riječima (*šàròv*, *kùdròv*).

U zamjenica je zanimljiva tvorba tipa *svàkojāko*, *svàkojāku* itd.

U tvorbi nepromjenljivih riječi izdvajaju se forme priloga *našèvel'*, *sùblizu* / *sùblizo*, *pđòškè* itd. te riječca *dabògda* / *dàbògdà*.

¹ U ovom poglavlju i u poglavlju o leksici primjeri su s novoštokavskim akcentom, osim u situacijama kada im se pobliže određuje lokacija.

SINTAKSA

Jedna od značajnih sintaksičkih osobina mnogih govora, prije svega onih na jugu i istoku, jeste gubljenje opozicije između *mjesta* događanja i *pravca* kretanja. Tako se miješaju akuzativ i lokativ u korist akuzativa: *īdē na Cētiñe* / *idē na Cetñe* i *bījo je na Cētiñe* / *bījo je na Cetñe*. Akuzativ se uopštava i uz prijedloge *među*, *nad*, *pod*, *pred* i *za* (*stāvī to pđd drvo* i *lēži pđd drvo*, *nōsi před kuću* i *bījo je před kuću*). Sporadična je upotreba lokativa ili instrumentala umjesto akuzativa.

Neki govori čuvaju distinkciju između instrumentala sredstva (*kòpā mòtikòm*) i socijativa (*īdēs Milanom*), a drugi uopštavaju konstrukcije sa prijedlogom *s[a]* (odnosno *s[u]*): *kòpā s[u] mòtikòm* / *īdēs Milanom*. Vrlo rijetko je obrnuto uopštavanje (*īdēs Milanom*).

Na istoku je čest u upotrebi posesivni dativ umjesto genitiva (*kūća môme* / *móme òcu*, umj. *kūća mōga* / *mōga òca*, *sin Jòvanu Pòpoviću* itd.).

Na zapadu i sjeveru dolazi genitiv uz glagole tipa *pitati*, *čekati* (*pitàj Jánē*).

Neodređeni pridjevski oblici su vrlo rijetki.

U pripovijedanju su živi istorijski futur i istorijski infinitiv. Na prostoru gdje je upotreba aorista vrlo sužena, ostaci prvoga upotrebljavaju se uglavnom u označavanju neposredne prošlosti (*Kāzi, štā tō bēše?*), a drugoga u prisjećanju (*Kāko se ònō ti zvāše?*).

U mnogim govorima prisutne su konstrukcije *za + infinitiv* (*dòbro za jēst[i]*).

Radni pridjev služi i za iskazivanje želje (*Bòg ti pòmogò / pomāgò! Pròklēta bila!*).

Konstrukcije s brojevima *dva* (i *oba*) do *četiri* u nominativu i akuzativu imaju u većini govora stari dvojinski oblik na *-a* (*dvā*, *tri*, *čēt[i]ri brāta*), koji je prenesen i na srednji rod (*dvā*, *tri sèla*). U ženskom rodu je, međutim, uopšten oblik množine (*dvē / dvīje* i *ðbe / ðbje* / *ðblē*, *tri*, *čēt[i]ri kùće*).

Brojevi od *pet* naviše imaju konstrukciju s genitivom množine (*pēt lūdī*, *sèdam sestārā*). Rijetke su druge realizacije, npr. u Žumberku *pēti ju*, *sèdmi ju* itd.

U prizrensko-timočkoj govornoj zoni često se upotrebljavaju oblici na *-a* i na *-i* uz brojeve koji su veći od jedan: *dvá kórna* i *dvá kóri*, *šést méseca* i *šést méseci*.

Čest je veznik *jërbo*.

U nekim južnim govorima *te* može imati značenje relativnog *što* (*jèdna od tìjeh te su pjèvale*).

LESIKA

a. Opšti leksikon

Budući da je leksika izraz duhovnog i materijalnog života ljudi na određenom mikro i/ili makroprostoru i odraz bića i cjelokupne djelatnosti njihovih govornika, štokavski govori pružaju raznovrsne leksičke slojeve koji su uslovljeni prostorom, tradicijom, poviješću i kulturom. Pri tome su od neobične važnosti i kontakti s drugim jezicima.

Temeljni sloj štokavskog leksičkog sistema čini domaća južno-slovenska leksika praslavenskog porijekla, koja se vremenom bogatila, mijenjala i funkcionalno i stilski diferencirala.

U taj sistem duboko su utkani i strani jezički nanosi, različito od regija do regija, zavisno od toga da li su one bile samo u kontaktu s drugim (stranim) jezikom ili su bile pod njegovim direktnim uticajem.

Jezik je dakle crpio izraze iz naslijeđenog jezičkog blaga i iz susjednih jezika.

Kad je ovo posljedje u pitanju, tu su, prije svega, lekseme iz vremena predrimskih starosjedilaca Balkana (npr. *bàlega*, *čũka*, *kòpile* itd.), zatim one koje su nastale u periodu srpsko-romanske i balkanske miksoglotije (tzv. romanizmi, grecizmi i dr.). Ove prve su primane direktno, jer je romansko govorno područje sezalo duboko na jug, čak i do samog juga Balkanskog poluostrva, a ove druge posredstvom bugarsko-makedonskog govornog filtra, te putem pravoslavne crkve.

S tim su onda povezani i izumrli jezici, latinski, «vlaški» i dalmatski. Iz (pozno)latinskog su npr. opšteusvojene riječi kao *bòsilak*, *cěr*; *pãun*, *bèšika*, *máčuga*, *čutura*, *vřt* i dr., a iz dalmatskog npr. *mřgřn*, *blitva*, *gřrica* (ili *gěra*), *jãrbòl*, *prĩgat[i]* itd. Te pozajmljenice žive u govorima uz obalu Jadranskog mora i u susjednim oblastima (Crna Gora i Hercegovina).

Pošto je najveći dio štokavske teritorije vijekovima bio pod turskom vlašću, onda je sasvim prirodno da je tu primljen znataj broj turcizama (orijentalizama). Njihovo prisustvo je, dakako, znatnije na istoku i u središnjoj štokavskoj zoni nego na zapadu. Turcizmi su primani u gotove sve sfere duhovnog i materijalnog života Srba i Hrvata i ostavili su tragova i na drugim jezičkim razinama (npr. *aga, bæg, [h]ðža, kádija, rája, àlât, àšikovat[i], bàkar, ćilim, dúcân, dühân / dÛvân, pilâv, rákija, budâla, ćef, inât, sèvdâ[h]* itd.).

Drugi veći sloj posudnica predstavljaju germanizmi. Širenjem habzburške vlasti oni su posebno prodirali u zapadnu, sjevernu i središnju štokavsku oblast (ali ih je bilo i na istoku, još od XV vijeka npr. *šihťa*). Germanizmi su (ili lekseme primljene iz njemačkog jezika) npr. *ćigla, kòfer / kúfer, plâc, šina, štòf, štirkat[i], knédla, súnka, prînc, štâb* itd., pored starijih (naslijeđenih iz praslovenskog) *čâr, krâl, knéz, [h]lêb / [h]lêb, vînogràd, míto, kábô / kábâ* (< kabao) i dr. Posebno su brojni germanizmi u starosrpskom u oblasti rudarstva (npr. *brûh, štòlna, šlâm, šihťa, šlâg, šâjbna, zâjl* i dr.).

Južna i jugozapadna štokavska govorna zona bila je pod romanskim uticajem (npr. *čävô, čävâ* (< čavao), *kâstel, pûnât* itd.), a sjeverna pod mađarskim (npr. *vároš* i *[h]ërceg* spadaju među najstarije preuzete riječi).

Južni i jugoistočni govori su primali i albanske riječi, od kojih su neke poznate i izvan toga prostora (npr. *bësa*).

Leksičkih interferencija bilo je i s bugarsko-makedonskim govorima, na (jugo)istoku i čakavskim i kajkavskim govorima, odnosno sa slovenačkim jezikom, na (sjevero)zapadu. Iz ovih posljednjih česte su npr. lekseme *űfat[i] se, čësan, klòbük* itd. Čakavizmi su prodirali i u središnji dio štokavske teritorije (npr. *dâžd, žëlezo, [j]id* 'ljutnja, čüdo 'mnogo' itd.).

b. Onomastika

U štokavskim govorima sačuvan je određeni sloj toponima iz doba prije naseljavanja Srba i Hrvata na Balkansko poluostrvo koji vode porijeklo iz predrimskog supstrata (*DÛnâv, Sáva, Dráva, Tîsa,*

Úna, Bòsna, Kolùbara, Zëta i dr.). Neki predrimski hidronimi su prilagođeni (*Nërëtvá, Mòrava*), a neki su antičkog porijekla (*Nîš, Únac* itd.). Supstratna su i mnoga imena na cijelom štokavskom području (*Dìnara, Mòsor, Lòvécen, Tàra* i dr.).

Najveći broj je, dakako, slovenskih naziva (*Velëbit, Kòzara, Vëlëž, Bîokovo, Kòsmaj, Čëmërno, Frùškâ gòra, Kùkavica, Òzren, Jävòr, Zlâtibòr, Gòleš, Vòluják, Zëlëngora, Trëskavica, Kopaónik, Bjelàsica, Belànica, Rùdnik, ŠÛvobòr / Suvòbor* itd.).

Imena kao *Bùčum, Nîškor, Mâčkatica, Mîžor, Svîřig, Sùrdulica* u južnoj Srbiji rumunskog su porijekla, a imena s početnim slogom *su(t)-* u Primorju (*Sùšćepân, Sùtomore* itd.) upućuju na latinsko *sanct-* 'sveti'. Veliki je broj hidronima vlaško-rumunskog porijekla u slivovima rijeka Srbije (npr. *Balinovačka, Binačka, Vrmža, Mrgan-ska, Margulska, Kornet, Čorugovac* [Morava], *Basur, Rusim* [Mlava], *Ariki, Balanov, Kalafire, Mezin, Mošuluđ* [Timok], *Bačevačka, Sùrduk* [Kolubara] i dr.).

Durmitor i *Visitor* ostavili su nam u nasljeđe srednjovjekovni vlaški pastiri.

Stara su imena iščezlih naroda (*Kùmâni* kod Pala, *Kumànica* u ivanjskom kraju, *Sàse* u Studenici i Sremu, *Sâš* kod Foče, *Sâškâ réka* kod Majdanpeka itd.).

I imena naselja ima pred-slovenskih (*Bùdva, Tîvat, Kòtor, Nîn, Zâdar, Splît, Úlcîn* i dr.). Slovenska su imena *Beògrad* (i *Biògrad*) / *Bëograd, Nòvi Sâd, Bròd, Prîzren, Mòstâr, Bânâ Lúka, Zènica / Zë-nica, Čáčak, Vrâne* i dr. Neka imena su nastala od osnova turskih naziva (*Sàrajevo / Sârâjvo, Nîkšić, Vînkòvci, Pròkuple* itd.), a neka su turskog porijekla (*Ada, Čùprija, Iliža, Tùzla, Òžak, Čitluk, Skènder Vâkuf, Kùlen Vâkuf, Dèrvènta, Kârabürma, Tòpčider* i sl.). Na sjeveru su preuzeta mađarska imena (*Vâraždîn, Vùkovâr, Bëčëj, Sènta, Kikînda, Ilòk, Fùtog* i dr.). Uz to postoje imena koja su kombinovana od pozajmljenice (npr. turcizama ili mađarizma) i domaće riječi (*Nòvi Pázâr, Nòvâ / Nòvi Vároš, Stârâ Mâhala, Dónî / Dòní* ili *Gòrnî / Gòrnî Vâkuf, Hân Pijésak* itd.).

Dolaskom u novu postojbinu, srpska i hrvatska plemena su donijela svoja izvorna imena (*Bratonëg, Časlav, Radoslav, Branivoj, Miroslav, Mutimir* [Montimir], *Vladimir, Dobroslava, Miroslava,*

Vukosava [< V]kosava] itd. Vremenom su neka imena toga tipa modificirana (*Mirko / Mírko, Míllica, Míloš, Gójko / Gójko, Ràdoje, Míloje* itd.), a druga su postala hipokoristična (*Brájo, Drágo, Vládo, Rášo* itd. [na središnjoj teritoriji i na zapadu], odnosno *Brája, Vláda, Drági* [na istoku], te *Grúba, Lúba, Stána* itd.). Neka imena su stvorena kombinacijom nastavaka ili prefiksa (*Dragútin, Mílútin, Krěšimír, Němaña, Mílován, Ràdován, Pribislav* itd.).

Primanjem hrišćanstva preuzeta su i imena iz starohebrejskog, grčkog i/ili latinskog jezika (*Āna / Āna, Mārīja, Mārko, Katarína, Konstāntin, Mírjana, Klára* itd.), ali je onda došlo do razlika na relaciji pravoslavlje – katoličanstvo (*Jòvan – Īvan, Đúrd[e] / Đúrād – Jūrāj, Mátīja / Mátěj – Matèo, Pávle – Pávo, Vārvara – Bārbara, Stěvān – Stjěpān, Vasīlije / Vāsīlije – Bazīlije, Jèlena – Hèlena / Heléna* itd.). Iz starohebrejskog i grčkog imenoslova mnogo je više imena u Srba (npr. *Ākim / Ācim, Alěksije, Ātanās / Tāsa / Tāso, Filòtije, Haralāmpije, Jěvrem, Nikifòr / Nićifòr, Jevdòkim, Jédva, Teodòsije, Timòtije / Timòtěj* itd.), dok je u Hrvata više imena iz latinskog (*Bènedikt, Dòminik, Lóvro/e, Mārtin, Māuro / Māvro, Vùlentīn* itd.), italijanskog (*Bèrnārdo / Bernārdo, Brúno, Renāta* itd.), francuskog (*Agnéza, Leonóra, Konstānca, Rolāndo* itd.), mađarskog (*Ilóna, Fèrenc, Īštván* itd.) ili pak iz germanskih jezika (*Adālbèrt, Hèrman, Kārlo, Lěopòld, Vilim* itd.).

Na postojećem modelu tvorene su različite varijante istog imena (*Ānka, Ānica, Ānkica, Ānčica* itd.), odnosno snažno se razvila hipokoristična tvorba (*Dùško < Dùšan, Míle / Míle < Milan, Jóvo < Jòvan, Īvo < Īvan, Váso < Vasīlije / Vāsīlije, Míšo < Mílorād*, te *Ānte/o, Đúro/a, Mátè/o, Krěšo, Krúno, Lázo/a, Tòmo/a, Stānko, Vójo/a, Vjéko, Zvónko, Ānda, Bósa, Cvěta, Cvíja, Bláža, Dára, Jéla, Mānda, Mára, Míla, Míra, Náda, Vója, Vúka, Zóra* itd.).

Pod uticajem grčkog i hebrejskog nastala su imena *Bògolüb, Bògoje, Bògut, Bòžana / Božéna / Bòžica* i dr. Ime *Slobòdan* prevod je grčkog imena *Elefterije*. S grčkog na ruski prevedena su imena *V[j]jèra, Náda* i *Nàdežda*, koje su Srbi primili od Rusa. Ime *Bòžidār* je preoblika hrišćanskog imena *Tèodòr*.

Primanjem islama dolazila su orijentalna imena, uglavnom arapskog porijekla (*Ibráhīm, Mūstafa, Sulėjman, Emína, Fatíma, Zubėjda* itd.). Ona su podvrgnuta domaćem sistemu (npr. i u tvorbi

hipokoristika: *Mújo, Ávdo, Mína, Fáta, Bėjda < Zubejda, Ālma < Almasa, Báha < Sabaheta* itd.). To se odvijalo istovremeno s njihovim preuzimanjem. Još je Evlija Čelebija, putujući kroz Bosnu, zabilježio da »narod u ovoj zemlji svoja imena izgovara skraćeno, pa mjesto *Mehmed* kaže *Meho*, mjesto *Ahmed* – *Ahmo*, *Šaban* – *Šabo*, *Ibrahim* – *Ibro*, *Zulfikar* – *Zuko*, *Hasan* – *Haso*, *Husein* – *Huso*, *Sulejman* – *Suljo*, *Ramadan* – *Ramo*, *Alija* – *Aljo*».

Imena srpskog imenoslova odvajala su se od riječi kao gramatičke kategorije, ali nikad nisu prekinuli onu nit koja ih je povezivala s oblicima i značenjem riječi od kojih su se razvila. Tako npr. s osnovom živ kod Srba postoje mnoga i ženska i muška imena: *Živana, Živka, Živodārka, Živòjinka, Životka, Živan, Živko, Živòjin, Živodār, Živodrág* itd.

Razni uticaji uslovlili su to da se u srpskom imenoslovu, koji se u prvom redu temelji na indoevropskom i praslovenskom nasljeđu, nađu termini i imena iz materijalne i duhovne kulture, sa specifičnostima koje su odraz porijekla, istorije, religije i dr. Tako su npr. imena po životinjama i po nazivu ptica bez sumnje iz indoevropskog i praslovenskog vremena (*Vúk, Vúkan, Vúkoje, Vúkša, Vukāšin, Vúčin, Vúkman, Stānivúk, Vukòsava, Vúka, Gölüb, Golúban, Lábud, Šdòkò, Ūtva* itd.). I imena po biljkama i dr. poznata su i drugim narodima (biblijsko *Suzana* je isto što i naše *Lilana, Cvěta, Cvījeta, Cvíja* itd. su prema latinskom *Flóra, Lavrèntije*). Poznata su imena po vatri (*Žárko / Žárko, Őgnen, Ignātije, Vätroslav*), imena davana u slavu prirodnim pojavama (*Zóra, Zórka, Zòran, Vèčerin, Zv[j]jèzdana, Dànica, Súnčica, Sn[j]jèžana* itd.), imena po prirodi (*Gòran, Plāninka*), po kamenu, biseru ili nekom drugom plemenitom metalu (*Kāmenko / Kaménko, Gròzdan, Zlatica, Zláta, Biserka, Srèbren, Srèbrénka*), ili pak imena po brojevima (*Přvoslav, Přvùl*), po bojama (*B[j]jèloš, Cřní*), po bilju (*Bilana, Bòsilka, Jasmína / Jásmina, l'ùbica, Nèven*), po nekoj osobini (*Lepòsava / Lepòsava, Mlāděnka, Mláda, Mlāden, Mlāden, Slādāna, Ūbāvka*), po danima i godišnjim dobima (*Nèd[j]jèlko / Nèdèlko / Nédo, Jāsěnka*) itd.

Brojna su složena imena (*Bùdislav, Bòrislav, Brānimír, Bùdimír, Dragútin, Hránislav, Míroslav, Nínoslav, Ràdos[l]av, Ràdomír, Tīhomír, Tūgomír, Vèlimír, Stānislav, Slāvolub, Světozār, Vójislav* itd.).

Česta su imena sa osnovama *mio*, *drag* i *rad* (*Milan*, *Milēnko*, *Milánko*, *Milīc*, *Milivōj* / *Milivoje*, *Milīnko*, *Milisav*, *Milōsav*, *Milōš*, *Miodrāg*, *Milān*, *Tūgomil*, *Drāgiša*, *Dragūtin*, *Drāgoslav*, *Milōje*, *Rādoš*, *Rādoje*, *Rādivoje* itd.).

Prezimana su najčešće nastala od ranijih patronima na *-ić* (*-ović/-ević*), *-ski*, *-ov/-ev* i *-in* (*Jánković*, *Márković*, *Júrić*, *Třbojević* / *Trbójević*, *Rādojević* / *Radójević*, *Radovánović*, *Mújić*, *Hāsanagić*, *Dunděrski*, *Crñānski*, *Maticki*, *Bogđánov*, *Nedljělkov*, *Garāšanin*, *Milijin*). Mnoga upućuju na porijeklo njihovih nosilaca, nacionalnu pripadnost i sl. (*Arnāutović*, *Bōšniāk*, *Bđsnić*, *Biogrādljija*, *Bugārski*, *Hōrvāt*, *Hrvātinić*, *Gřković*, *Ērceg* / *Hērceg*, *Ercigoña* / *Hercigoña*, *Crnogōrac*, *Turčīnović*, *Ūgrin* / *Ugrīnović*, *Sarājlić*, *Srblānović*, *Škūtor*, *Kōsovac*, *Koñicija*, *Rāmnāk* / *Rāmlāk*, *Vālevac*, *Děspot*, *Hājdūk*, *Ūskok* itd.). Druga opet upućuju na zanimanje pretka i/li na njegov društveni status (*Ágić*, *Bāšagić*, *Bēgović*, *Bān*, *Bijēdić* / *Bijēdić*, *Sīrotić*, *Dīzdār*, *Kōvāč*, *Kovāčević*, *Kōdlār* / *Kolārević*, *Knēz* / *Knezović* / *Knēzević*, *Kōžār*, *Lōnčarić*, *Pūškār*, *Rībār* / *Ribārević*, *Sāhačić*, *Samāržija* / *Samāržić*, *Slugānović*, *Tābāković*, *Těsla*, *Trgōvčević*, *Vinogrādljija*, *Žūpanov* / *Župānov* itd.), a treća pak na neku osobinu, svojstvo i/li neku drugu asocijaciju (*Břkić*, *Drāzić*, *Tihić*, *Rādnić*, *Slādoje*, *Govedārica*, *Tūcak* / *Tūcaković*, *Glōgovac*, *Mēdan*, *Čōlāk[ović]*, *Žūtić* itd.). Često prezimana ističu neko tjelesno obilježje (*Brādić*, *Glāvičić*, *Gřbić*, *Plētikosa*, *Pālčić*, *Gūzina*, *Třboña*, *Tūnguz*, *Šākić* itd.). Neka prezimana su tvorena prema zoonimima (*Būha*, *Gālēb*, *Jāstrēb*, *Kōs*, *Ōvčina*, *Ōroz*, *Vūk*, *Zēc*, *Gāvran*, *Rībica* itd.). Znatan broj prezimana ukazuje na rodbinsku vezu (*Brātić*, *Pōbrat* / *Pobratīmović*, *Bābić*, *Sinōvčić*, *Strīkić*, *Zētović*, *Domāzet*, *Ūdov* / *Ūdōvčić* / *Udōvičić* itd.).

U raznim regionima brojna su prezimana nastala od nadimaka, bogate motivike i metaforike (*Bōdiroga*, *Gāzija*, *Gāčeša*, *Žōmba*, *Šūša*, *Pīvac*, *Plēčāš*, *Přskalo*, *Plākalo*, *Púhalo*, *Šīto*, *Šútaló*, *Čórić*, *Slijēpčević*, *Gřbić* / *Gřbić*, *Přcić*, *Škīlić*, *Těpavac*, *Divjāk* / *Divlāk*, *Glūhāk*, *Zatézalo*, *Zlūrad* itd.). Tu idu i pejorativna prezimana (*Bitānga*, *Budālīć*, *Dūper*, *Gūzina*, *Kēñār*, *Kurāica*, *Līzda*, *Pičeta*, *Přce* itd.).

Mnoga prezimana upućuju na zavičajnu i dijalektalnu pripadnost (*Ajdūković* / *Hajdūković*, *Barjaktārević* / *Bajraktārević*, *Bélič* / *Bilić* / *Bjélić* / *Bijélić*, *Stepánović* / *Stjepánović* / *Šćepánović*, *Stévić* / *Stěvović* / *Stépić* / *Stípić*, *Cvéjić* / *Cvijić* / *Cvjétić* / *Cvijétić* itd.).

KLASIFIKACIJA GOVORA ŠTOKAVSKOG DIJASISTEMA

Dijalekti štokavskog dijasistema klasifikuju se na osnovu *dva* glavna kriterijuma:

1. refleksā jata i
2. prozodije.

Prema *prvom* kriterijumu dijele se na:

1. ekavske,
2. ikavske i
3. (i)jekavske govore
(s mogućnošću njihovih kombinacija, npr. ekavsko-ikavski ili ekavsko-[i]jekavski).

Drugi kriterijum podrazumijava stepen razvoja akcentuacije, pa se govori na osnovu toga razvrstavaju na:

1. novoštokavske i/ili
2. nenovoštokavske.

Riječ je, dakle, o kombinaciji *genetskih* i *strukturalnih* kriterijuma. Prvi je i strukturalan i genetski, a drugi strukturalan. Tako imamo sljedeće dijalekte:

1. istočnohercegovačko-krajiški (ijekavski, novoštokavski),
2. zetsko-raški (ijekavski, staroštokavski),
3. srednjobosanski (ijekavski, staroštokavski),
4. šumadijsko-voždanski (ekavski, novoštokavski),
5. kosovsko-resavski (ekavski, staroštokavski),
6. prizrensko-južnomoravski (ekavski, sredjoštokavski),
7. srvljiško-zaplanjski (ekavski, sredjoštokavski),
8. timočko-lužnički (ekavski, sredjoštokavski),
9. zapadnohercegovačko-primorski (ikavski, novoštokavski),
10. slavonski (ikavski [i ikavsko-ekavski i ikavsko-jekavski], staroštokavski).

Uz to postoji nekoliko govora koji su sačuvali «jat» čija je vrijednost između /e/ i /i/. Prema akcenatskom kriterijumu i prema drugim jezičkim osobinama oni su sastavnim dijelom pojedinih dijalekata.

Srbi su govornici *ekavskih* i (*i*)*jekavskih* (ekavsko-[i]jekavskih i/ili [i]jekavsko-ekavskih) dijalekata. Ikavski govore samo u nekim izolovanim mjestima pod neposrednim uticajem govora toga dijalekta.

LITERATURA²

- Alexander, Ronelle 2005: «Does Serbo-Croatian dialectology exist?», *JDMEG*, 29-40.
- Barjaktarević, Danilo 1977: *Dijalektološka istraživanja*, Priština.
- Barjaktarević, Danilo 1969: «Klasifikacija štokavskih ijekavskih govora», *ZFFPr* VI, 15-27.
- Belić, Aleksandar 1906: «Диалектологическая карта сербского языка», *Сборникъ статей по славяноведению II*, Санктпетербург, 1-59 (с картом).
- Belić, Aleksandar 1926-1927: «Misli o prikupljanju dijalekatskog materijala», *JF* VI, 1-10.
- Belić, Aleksandar 1999: *O dijalektima*, Beograd.
- Belić, Aleksandar 1969: *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika I. Fonetika (univerzitetska predavanja)*, Beograd.
- Belić, Aleksandar 1969: *Osnovi srpskohrvatskog jezika II, sv. 1: Reči s deklinacijom*, Beograd.
- Belić, Aleksandar 1908: «O srpskim ili hrvatskim dijalektima», *Glas SAN* LXXVIII, 60-64.
- Belić, Aleksandar 1929: «Štokavski dijalekat», *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka IV*, Zagreb, 1064-1077.
- Belić, Aleksandar 1910: «Zum heutigen Stand der serbokroatischen Dialektologie», *Rocznik slawistyczny III*, 283-306.
- Bjeletić, Marta 1991: «Rodbinska terminologija kod Srba u Rumuniji», *NSSVD* 20/2, 391-401.
- Bogdanović, Nedeljko, Jordana Marković 2000: *Praktikum iz dijalektologije*, Niš.
- Bogosavljević, Dragan 1990: «Ženska lična imena u turskim defterima Srbije, Crne Gore i Hercegovine (XV-XVI vek)», *OPXI*, 47-61.
- Bošković, Radosav 1968: *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika I. Fonetika*, Beograd.
- Brozović, Dalibor 1970: «Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora», *RFFZd* 5, 5-53.
- Bro[zović], D[alibor] 1982: «Jezik» (Bosna i Hercegovina), *Enciklopedija Jugoslavije* 2, 233-234.
- Bro[zović], D[alibor] 1984: «Jezik» (Crna Gora), *Enciklopedija Jugoslavije* 3, 58-61.

² Literatura koja se ovdje navodi odnosi se kako na štokavske govore u cjelini tako i na pojedine štokavske govore. Poglavlja o pojedinim dijalektima prate radovi koji se uglavnom odnose na govore tog dijalekta. Pritom se nastojalo da se izbjegnu ponavljanja. To znači da se za svaki dijalekt moraju konsultovati i mnoga djela iz ovoga «opšteg» spiska.

- Brozović, Dalibor 1963: «O fonetksoj transkripciji u srpskohrvatskom dijalektološkom atlasu», *ZFL VI*, 93-116.
- Brozović, Dalibor 1960: «O genetskim i strukturalnim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata», *ZFL III*, 68-88.
- Brozović, Dalibor 1985: «Suvremeno štokavsko narječje kao plod konvergentnoga jezičnog razvoja», *HDZb 7/1*, 59-71.
- Brozović, Dalibor 1965: «Štokavsko narječje», Stjepan Babić (ed.), *Jezik*, Zagreb, 265-273.
- Brozović, Dalibor, Pavle Ivić 1998: *Jezik, srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb.
- Čorić, Božo 1991: «Antroponimi i gramatika», *Književnost i jezik XXXVIII/3*, 296-304.
- Čorić, Božo 1992: «Antroponimi i tvorba reči», *Književnost i jezik XXXIX/1*, 29-37.
- Čupić, Drago 1981: «Jekavsko jotovanje labijala u govorima Crne Gore», *NSSVD 7*, 57-63.
- Čupić, Drago 1985: «Odnos štokavštine sjeverozapadne Boke i Dubrovnika», *HDZb 7/1*, 73-80.
- Čupić, Drago 1984: «Iščice u dijalekatskoj leksici i njihova obrada», *LEK 2*, 197-201.
- Dešić, Milorad, Mihajlo Šćepanović 2005: «Nomenklatura govornih tipova štokavskog dijalekta», *NSSVD 34/3*, 289-295.
- Dešić, Milorad, Mihajlo Šćepanović 2004: «O (ne)ujednačenosti srpske dijalektološke terminologije», *NSSVD 33/3*, 229-234.
- Dragičević, Milan 1997: «O sudbini sekvenci *čē* i *cvē* u našim jekavskim govorima», *SJ II/1-2*, 99-100.
- Dragičević, Milan, Slobodan Remetić 2001: «Srpska dijalektologija na početku XXI veka», *Filozofsko-filološke nauke na početku 21. vijeka. Problemi i pravci razvoja. Zbornik radova sa naučnog skupa (Banja Luka, 7-8. decembra 2001)*, Filozofski fakultet u Banjoj Luci. Naučni skupovi, knj. 2, Banja Luka, 143-158.
- Đurović, Radosav 1996: *Dijalekti, jezik, norma*, Užice.
- Đurović, Radosav J. 2004: *O akcentu i dijalektima*, Niš.
- Đurović, Radosav J. 1996: *Šest oglada o srpskim akcentima*, Užice.
- Gavrilović, Dušan 1974: *Srpska kraška terminologija*. Beograd.
- Greenberg, Robert 1998: «Dialect and ethnicity in the former Yugoslavia: The case of southern Baranja (Croatia)», *Slavonic and East European Journal* 42, 710-722.
- Grković, Milica 1977: *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd.
- Halilović, Senahid 2005: «Bosanskohercegovački govori», *Jezik BiH*, 15-51.
- Halilović, Senahid 2005: «Bosanskohercegovački govori i nacionalna pripadnost», *Jezik BiH*, 71-77.
- Hadrowics, László 1985: *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest.
- Hraste, Mate 1960: «Metodologija ispitivanja naših dijalekata», *Jezik 8*, 71-81.

- Ivić, Milka 1963: «Repertoar sintaksičke problematike u srpskohrvatskim dijalektima», *ZFL VI*, 13-30.
- Ivić, Pavle 1956: *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narječje*, Novi Sad.
- Ivić, Pavle 1958: *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band: Allgemeines und die štokavishe Dialektgruppe*, 'S-Gravenhage.
- Ivić, Pavle (ed.) 1981: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenim Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo.
- Ivić, Pavle 1992: «Inventar morfološke problematike štokavskih govora», *ZFL XXXV/1*, 195-212.
- Ivić, Pavle 1991: *Iz istorije srpskohrvatskog jezika*, IO II, Niš.
- Ivić, Pavle 1991: *Iz srpskohrvatske dijalektologije*, IO III, Niš.
- Ivić, Pavle 1956: «O nekim pitanjima naše istoriske dijalektologije», *JF XXI*, 97-129.
- Ivić, Pavle 1991: *O slovenskim jezicima i dijalektima*, IO I, Niš.
- Ivić, Pavle 1998: *Pregled istorije srpskog jezika*, Celokupna dela VIII, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Ivić, Pavle 1998: *Rasprave, studije, članci. 1. O fonologiji*, Celokupna dela X/1 (ed. Dragoljub Petrović), Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Ivić, Pavle 1998-2001: «Srpski dijalekti i njihova klasifikacija (I)», *ZFL XLI/2*, 113-132; drugi [II] dio, *ZFL XLII*, 1999, 303-354; treći [III] dio, *ZFL XLIV/1-2*, (2001), 175-209.
- Ivić, Pavle 1971: *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd.
- Ivić, Pavle 1889: «Structure and typology of dialectal differentiation», Milorad Radovanović (ed.), *Yugoslav General Linguistik*, Amsterdam – Philadelphia, 101-110.
- Ivić, Pavle 1994: *Srpskohrvatski dijalekti. Njihova struktura i razvoj. Prva knjiga: Opšta razmatranja i štokavsko narječje*. Celokupna dela III, Sremski Karlovci – Novi Sad (prevod s njemačkog Pavice Mrazović).
- Ivšić, Stjepan 1971: *Izabrana djela iz slavenske akcentologije*, München.
- Janjatović, Đorđe 1993: *Prezimana Srba u Bosni*, Sombor.
- Jovanović, Miodrag 2005: «Iškavska zamjena jata u govorima Crne Gore», *SJ X/1-2*, 333-349.
- Jovanović, Miodrag 2003: «Refleksi nekadašnjeg dugog jata u govorima Crne Gore», *Riječ IX/1-2* (Nikšić), 62-76.
- Jovanović, Miodrag 2003: «Sudbina nekadašnjih poluglasa u jakom položaju u govorima Crne Gore, Srbije i Makedonije», *SJ VIII/1-2*, 291-301.
- Karadžić, Vuk Stefanović 1818: *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima*, Viena.
- Karić, V[ladimir] 1887: *Srbija. Opis zemlje, naroda i države*, Beograd.
- Lazarević, Velibor 2001: *Srpski imenoslov. Odabrane rukoveti*, Zemun – Novi Beograd.

- Lisac, Josip 2003: *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Zagreb.
- Lisac, Josip 1996: *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Zagreb.
- Lisac, Josip 1996: *Hrvatski govori, filolozi, pisci*, Zagreb.
- Lisac, Josip 1996: «Jat u hrvatskim dijalektima», *Mostariensia* 4, 91-97.
- Loma, Aleksandar 1985: «Iz toponimije Srbije», *OPVI*, 105-118.
- Loma, Aleksandar 2005: «Jedan pogled u toponimiju Crne Gore», *OP XVIII*, 471-482.
- Lončarić, Mijo 1998 (ed.): *Hrvatski jezik*, Opole.
- Lončarić, Mijo 1996: *Kajkavsko narječje*, Zagreb.
- Lukežić, Iva 1996: «Prilog raspravi o genezi hrvatskih narječja», *Fluminensia* 8/1-2, 223-236.
- Lukežić, Iva 1998: «Štokavsko narječje (Nacrt sveučilišnih predavanja)», *Radovi ZSF32*, 117-135.
- Marković, Jordana 2007: «Srpska dijalektologija posle», *ŠGISJ I*, Beograd, 331-329.
- Mihajlović, Velimir 1970: «Prilog rečniku srpskohrvatskih geografskih termina», *PPJ* 6, 153-181.
- Mijatović, Julijana 1983: «Prilog poznavanju leksike srpskih govora u Mađarskoj», *PPJ* 19, 149-178.
- Miličević, Milan Đ. 1876: *Kneževina Srbija*, Beograd.
- Miličević, Risto 2005: *Hercegovačka prezimena*, Beograd.
- Milosavljević, Petar 1998: «Dijalektološke karte srpskohrvatskog, hrvatskog ili srpskog narodnog jezika», *Srbistika / Serbica* 1/2-3, 51-70.
- Miloradović, Sofija 2005: «Dijalektološka i etnolingvistička istraživanja srpske manjine», *Položaj i identitet srpske manjine u jugoistočnoj i centralnoj Evropi*, Beograd, 299-314.
- Miloradović, Sofija 2005: «Степень исследованности народных говоров сербского меньшинства в балканских странах», *JDMEG*, 41-51.
- Milović, Jevto (ed.) 1984: *Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*. Titograd.
- Moguš, Milan 1977: *Čakavsko narječje – fonologija*, Zagreb.
- Moskovljević, Miloš S. 1928: «Današnja granica između ekavskog i jekavskog izgovora u Srbiji», *PKJIF IX*, 109-123.
- Neweklowsky, Gerhard 1978: *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*, Wien.
- Neweklowsky, Gerhard 1985: «O štokavskim elementima u iseljeničkim hrvatskim govorima Gradišća», *HDZb* 7/1, 181-189.
- Nikčević, Vojislav P. 1998: *Štokavski dijasistem*, Cetinje.
- Nikolić, Berislav 1970: *Osnovi mlađe novoštokavske akcentuacije*, Beograd.
- Nikolić, Vidan 2001: *Moravički i gornjostudenički govori*, Beograd.
- Pavičić, Stjepan 1953: *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Djela JAZU 47, Zagreb.

- Pavlović, Zvezdana 1990: «Analiza imena reka u slivovima Srbije u kojima je vidan rumunski uticaj», *OP XI*, 73-89.
- Peco, Asim 2001: «Konsonantizam bosanskohercegovačkih govora», *SDZb XLVIII*, 607-696.
- Peco, Asim 1961-62: «Mjesto centralnohercegovačkog govora među ostalim govorima današnje Hercegovine», *JF XXV*, 295-328.
- Peco, Asim 1978: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd (5. izd. 1991).
- Peco, Asim 1995: «Treće lice množine prezenta glagola tipa: *nositi, voljeti i držati* u govorima štokavskog narječja», *SDZb XLI*, 491-520.
- Peco, Asim, Mitar Pešikan 1967: *Informator o savremenom književnom jeziku sa rečnikom*, Beograd.
- Peco, Asim 1967: «Uticaj turskog jezika na fonetiku štokavskih govora», *NJ XVI/3*, 127-145.
- Pešikan, Mitar 1969: «O osnovima štokavske akcentuacije», *JFXXVII/1-2*, 107-142.
- Pešikan, Mitar 1969: «Stanje proučavanja crnogorske govorne zone i dalji zadaci», *ZFL XIII/1*, 185-194.
- Pešikan, Mitar 1986: «Stara imena iz donjeg Podrimlja», *OP VII*, 1-119.
- Pešikan, Mitar 1982-1984: «Zetsko-humsko-raška imena na početku turskoga doba», *OP III*, 1-120; *OP IV*, 1-136; *OP V*, 1-182.
- Petrović, Dragoljub 1982: «O problemu jatovskih govora u severnoj Srbiji», *ZFL XXV/2*, 113-128.
- Petrović, Snežana 1994: «Značaj dijalekatskog materijala za proučavanje turcizama u srpskom jeziku», *GPTO*, 427-431.
- Petrović, Tanja 2004: «Lingvistička ideologija i proces zamene jezika na primeru Srba u Beloj Krajini», *Skrivene manjine na Balkanu*, (ed. B. Sikimić), Beograd, 217-2228.
- Pižurica, Mato 2004: «Poreklo i raspored izoglosa pokretnih vokala i starih mekih i tvrdih priдевsko-zameničkih nastavaka (na terenu Crne Gore)», *ŽDPI*, 469-478.
- Pomianowska, Wanda 1970: «Razlike u pogledu tvorbe reči u nazivima nosilaca zanimanja u južnoslovenskim dijalektima», *ZFL XIII/1*, 165-184.
- Popović, Ivan 1955: *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad.
- Popović, Tanja 2004: «Serbian Population in the Slovene Region of Bela Krajina and their Language-Related Identity Strategies», *Ethnologia Balkanica* 8, 91-102.
- Prčić, Ljubica 2004: «Etimologija nekih geografskih naziva u Srbiji», *ŽDPI*, 513-520.
- Pulević, Vukić, Novica Sardžić 2003: *Fitonimi i zoonimi u toponimi ji Crne Gore*, Podgorica.
- Radovanović, Milorad 2004: «Sociolingvistički aspekti Ivičeve klasifikacije srpskih dijalekata», *ŽDPI*, 283-288.
- Radovanović, Milorad (ed.) 1996: *Srpski jezik na kraju veka*, Beograd.

- Rakić, Radomir D., Vera Stanisavljević-Rakić 2005: *Srpske porodice i prezimena I*, Beograd.
- Remetić, Slobodan 2006: «Jezik Moravskog sliva», *Morava*, Beograd, 673-697.
- Remetić, Slobodan 1981: «O nezamenjenom jat u ikavizmima u govovima severozapadne Srbije», *SDZb XXVII*, 7-105.
- Remetić, Slobodan (ed.) 1997: *O srpskim govovima*. Despotovac.
- Remetić, Slobodan 1999: «Srpski dijalekatski kompleks – stepen dosadašnje ispitivosti i dalji zadaci», *Srpski duhovni prostor*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske. Naučni skupovi, knj. 1. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 1, Srpsko Sarajevo, 275-283.
- Remetić, Slobodan 1997: «Srpski jezik u lingvističkim atlasima», *Slavistika I*, Beograd, 116-120.
- Remetić, Slobodan 2007: «Šezdeset godina dijalektologije u Institutu za srpski jezik», *ŠGISJ I*, 179-193.
- Rešetar, Milan 1900: *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Wien.
- Rešetar, Milan 1907: *Der štokavische Dialekt*, Wien.
- Rešetar, Milan 1909: «Zur Frage über die Gruppierung der serbokroatischen Dialekte», *AfSIPl XXX*, 597-625.
- Schneeweis, Edmund 1960: *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen im kulturgeschichtlicher Sicht*, Berlin.
- Schütz, Joseph 2003: *Der altserbische bergmännische Wortschatz. Sprachgeschichtliche Abhandlung*, Beograd.
- Sekereš, Stjepan 1973: «Govor Nove Gradiške i okolice», *ZFL XVI/1*, 207-237.
- Sekereš, Stjepan 1975-1976: «Govor Virovitice i okolice (I)», *ZFL XVIII/2*, 161-207, drugi dio *ZFL XIX/1* (1976), 93-113.
- Simić, Milorad 1984: «Dijalekatska leksika i njen odnos prema književnom jeziku», *LEK 2*, 171-174.
- Simić, Radoje 1980: «Skica za dijalektološku kartu severne Srbije», *JSSS 31*, Beograd, 93-136.
- Smailović, Ismet 1977: *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- Smiljanic, Rajka 2004: *Lexical, Pragmatic, and Positional Effects on Prosody in Two Dialects of Croatian and Serbian*, New York – London.
- Stanković, Stanislav 2002: «Dijalekti srpskog jezika na tlu Kosova i Metohije (Sociolingvistička skica, areal i dosadašnja istraživanja)», *ZFKM XXXII/12*, 251-259.
- Stepanović, Predrag 1986: *A taxonomic description of the dialects of Serbs and Croats in Hungary: the Štokavian dialect*, Köln – Wien.
- Stepanović, Predrag 1994: *Govori Srba i Hrvata u Mađarskoj. Štokavsko narečje*, Gornji Milanovac – Beograd – Novi Sad (prevod s mađarskog Radoslava Mirosavljeva).

- Stevanović, Mihailo 1960: «Narodni jezik i njegovi dijalekti, Štokavski dijalekat», *Enciklopedija Jugoslavije IV*, Zagreb, 501-506.
- Stijević, Svetozar 1997: «Razvoj srpske onomastičke nauke u posljednjoj četvrtini veka», *JF LIII*, 203-210.
- Striedter-Temps, Hildegard 1953: *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin.
- Strohal, Rudolf 1906: «Neke dijalektske osobine iz trgovišta Mrkopolja», *NVj XIV*, 665-673, 743-752.
- Strohal, Rudolf 1932: *Nešto o historiji hrvatskog jezika i njegovih narečja*, Zagreb.
- Šimunić, Petar 1995: *Naša prezimena, podrijetlo, značenje, rasprostranjenost*, Zagreb.
- Škaljić, Abdulah 1979: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
- Škrivarić, Gavro A. 1959: *Imenik geografskih naziva srednjovekovne Zete*, Titograd.
- Tanocki, Franjo 1986: *Rječnik rodbinskih naziva*, Osijek.
- Tomić, Mile 1984-1985: «Antroponimija Srba i Hrvata u Rumuniji», *OP V*, 243-312, *OPV1*, 121-183.
- Tomić, Mile N. 1972: «Srpski i hrvatski govori u Rumuniji», *Razvitak XII/4-5*, 78-90.
- Tomić, Mile 1986: «Toponimi srpskih i hrvatskih naselja u Rumuniji», *OP VII*, 199-245.
- Vajzović, Naila 2005: «Dijalekatska leksika», *Jezik BiH*, 53-69.
- Vujičić, Dragomir, Asim Peco 1990: «Govori centralne, jugoistočne i jugozapadne Bosne», *BHDZb VI*, 7-247.
- Vujičić, Dragomir, Dalibor Brozović, Asim Peco, Josip Baotić 1985: «Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne», *BHDZb V*, 7-372.
- Vujičić, Dragomir, Milorad Dešić, Asim Peco, Dalibor Brozović 1979: «Govori sjeverozapadne Bosne», *BHDZb II*, 7-157.
- Vujičić, Luka 1956: «Crnogorski govori», *Enciklopedija Jugoslavije 2*, 494-495.
- Vukićević, Milosav S. 1993: *Ogledi iz dijalektoloških istraživanja*, Priština.
- Vuković, Jovan 1974: *Istorija srpskohrvatskog jezika I. Uvod i fonetika*, Sarajevo.
- Vuković, Jovan 1963: «Refleksi međujezičkih dodira u fonetskim osobinama bosanskohercegovačkih govora», *Radovi Naučnog društva BiH XX*, 157-172.
- Vuković, Jovan, Dalibor Brozović, Asim Peco, Dragomir Vujičić 1975: «Uputnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora», *BHDZb 1*, 341-407.
- Žečević, Vesna 2000: *Hrvatski dijalekti u kontaktu*, Zagreb.
- Žečević, Vesna 1975: «Ogled kajkavsko-štokavskog kontakta», *Rad JAZU 368*, 173-250.

NOVOŠTOKAVSKI DIJALEKTI

UVODNE NAPOMENE

Novoštokavski dijalekti prostiru se na središnjoj, južnoj i sjevernoj zoni štokavskog dijasistema, na teritorijima svečetiriju (današnjih) država: Crne Gore, Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Oni su (i)jekavski, ekavski i ikavski.

★

Srbi su govornici (i)jekavskih i ekavskih dijalekta i u njima čine *apsolutnu većinu* u ukupnoj govornoj populaciji.

Crnogorci su govornici ijekavskih dijalekata.

Hrvati (i)jekavci su u primorskim krajevima od Neretve do Bjane i u nekim manjim zonama istočne Hercegovine, zapadne Bosne i Hrvatske, ikavci su u zapadnohercegovačkoj i primorskoj oblasti te u nekim područjima Bosne, Hrvatske, Vojvodine i Mađarske, a ekavci su u dijelovima Srema i u Rumuniji.

Bošnjaci (i)jekavci su u nekim dijelovima istočne Hercegovine, istočne Bosne, jugozapadne Srbije i Crne Gore, a ikavci u zapadnoj Bosni i Hercegovini.

★

Novoštokavski dijalekti se odlikuju inovacijama u okviru dijasistema na svim nivoima jezičke strukture. Njihov razvoj je te kao tako što su postojeći jezički sistemi uprošćavani smanjivanjem obimnog inventara jezičkih jedinica.

Svim novoštokavskim govornicima zajednički je četveroakcentski tonski sistem, fonotaktika i većina fonoloških promjena, sintetička deklinacija, konjugacija, osnovne zakonitosti u tvorbi riječi, sintakse i reda riječi.

Razlike su u ustroju sistema, u broju fonoloških i morfoloških kategorija i u samoj realizaciji jezičkih jedinica u pojedinim govornim oblastima.

ISTOČNOHERCEGOVAČKO-KRAJIŠKI DIJALEKT

RASPROSTRANJENOST

Istočnohercegovačko-krajiški dijalekt je *najrasprostranjeniji* dijalekt srpskog jezika (tj. najveći i prostorno i po broju govornika). Prostire se na širokim i razvučenim terenima Crne Gore, Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Čine ga *dvije* veće zone koje su međusobno teritorijalno odvojene drugim štokavskim dijalektima: *jugoistočna*, gdje mu je i matica (sa istočnom Hercegovinom, zapadnom Crnom Gorom, zapadnom Srbijom, istočnom Bosnom, posavskim Podrinjem), i *sjeverozapadna* (sa zapadnom i sjeverozapadnom Bosnom, sjevernom Dalmacijom i Gorskim Kotarom, užom Hrvatskom, dijelovima Slavonije i Baranje, Bele Krajine i Žumberkom). Dok je jugoistočna zona teritorijalno kompaktna i neprekinuta, sjeverozapadna je nekompaktna, izlomljena i išarana područjima na kojima se prostiru drugi dijalekti (npr. predio oko Bihaća i Cazina, više mjesta u zapadnoj Bosni, oko Banja Luke i Dervente, u Lici, u sjevornoj Dalmaciji, Gorskom Kotaru, u Slavoniji itd.).

Na tako velikom i raštrkanom području ovaj dijalekt dolazi u dodir sa *svim* dijalektima štokavskog dijasistema izuzev sa dijalektima prizrensko-timočke zone, te na sjeverozapadu sa dijalektima drugih dvaju zapadnojužnoslovenskih dijasistema, čakavskog i kajkavskog. Uz to, u vidu oaza, smješten je i na njihovim teritorijama, a na nekoliko mjesta u kontaktu je i sa govornima slovenačkog jezika. Na sjeveru dijelom dopire do Mađarske, na čijoj se teritoriji, uz samu granicu kod Dunava, nalaze neke njegove oaze, kao i u okolini Budimpešte.

Na krajnjem jugu ovaj dijalekt zauzima međuriječje Neretve i Rijeke dubrovačke, Dubrovnik i Dubrovačko primorje, sa istočnom polovinom poluostrva Pelješca i ostrvom Mljet, te Konavale i hercegovojsko područje spuštajući se obalom Jadranskog mora sve do Risna u Bokokotorskom zalivu. Na dijelu današnje Crne Gore pri-

pada mu crnogorska (stara) Hercegovina sa Grahovom, sjevernom Pješivicom, Župom, Lukovom, Drobnojcima, Uskocima, Rovcima, Kolašinom i Moračom. Tako granica³ prema zetsko-raškom dijalektu ide od Risna na sjever, a onda skreće na istok ispod Grahova i Kolašina prema Bijelom Polju, koje zaobilazi u luku presijecajući Lim južno do Brodareva. Odatle ona prolazi pored Sjenice i u njevoj blizini izbija na Ibar.

Granica prema ekavskim govornicima nije stroga. Ona je uglavnom određena prijevajima od Gučeva do Sokolske planine, izbijajući, nakon zaobilaska dijela Azbukovice, na Povlen.⁴

3 Ovdje se utvrđuje samo istočna granica istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta. O ostalom nešto jasnijem prostornom razgraničavanju njegovih sjeverozapadnih govora prema susjednim idiomima govori se niže u poglavljima o pojedinim njegovim poddijalektima.

4 Nikad nije tačno utvrđeno prostiranje ijekavskih govora na tlu Srbije. Pretpostavlja se da su oni u staro vrijeme dopirali čak do rijeke Morave. Jovan Cvijić (1921) granicu dinarskoj metanastazičkoj struji prema ostalim strujama (kosovsko-metohijskoj, moravsko-varždarskoj i timočko-braničevskoj) povukao je na liniji «Avala, Kosmaj, Venaci Oplenac, Rudnik, presedlina kod Vučkovice između Gruže i Lepenice, planine na zapadu od Levča i Temniča (Tatarna, Samar, Tikva); zatim ova granica prelazi Moravu u sutjeski kod Trstenika i hvata se Goča, Željina i Kopaonika». Milan Đ. Milićević (1876) srbijanske ijekavske govore omedio je linijom koja se kreće s Drine kod Vidojevice i koja ide preko Cera, Vlašića, Majdanpeka na Maljen, Suvobor i Rudnik. Odatle ona nastavlja put «vodomeđom Gruže i Lepenice» preko Morave do Ibra, te preko Čemerna i Golije izbija na Drinu. Vladimir Karić (1887) granicu je postavio na pruži «koja polazi od Drine prema Lešnici i penje se odmah na Vidojevicu. Odatle, pruga ta ide najpre kosom Cera i Vlašića, spušta se za tim u osoje Medvednika i Maljena i izlazi, na posletku, na Suvobor. Sad se penje na Rudnik, sa koga silazeći, zahvata najviši kraj vodopade Jaseničke, prihvata se po tom vodomeđi Lepenice s jedne i Gruže s druge strane, preseca najzad Gružu tako, da gornja ostaje južnome govoru i upućuje se Moravi, prema ušću Ibra. Pošto prede Moravu, deona se pruga, iz početka drži poblize leve strane Ibarske, skreće po tom na Čemerno i izlazi na Goliju». Miloš S. Moskovljević (1929) ekavsko-jekavska razmeđa našao je na liniji Gučevo – Baranja – Jagodnja – Sokolske planine – Mevednik – Maljen. Odakle ona idu dalje između rijeke Skrapeža i Kamenice do Kablara i Ovčara i prelazeći Zapadnu Moravu hvataju se planinskog bila Jelica – Čemerno – tok rijeke Ibra. Pavle Ivrić (*1985) kaže da granica ide s Drine u blizini Loznice preko masiva Valjevskih planina, obronaka Rudnika i «dopire do Kraljeva». Slavoljub Z. Marković (1993) ustvrdio je da «ova granica ide planinskim bilom Gučevo-Boranja-Jagodnja-Sokolske planine, a zatim, ispuštajući deo Azbukovice, izlazi na Povlen».

GLAVNE OSOBINE

FONOLOGIJA

Vokalizam

Inherentni vokalski sistem istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta, kao i u književnom jeziku, čini *pet* klasičnih vokala (*a, o, e, i, u*). U jugoistočnim govorima oni su stabilne artikulacije, a u sjeverozapadnim (i djelimično u istočnobosanskim) pojavljuje se i zatvoreni izgovor vokali /a/ i /o/. U Baniji i Kordunu registrovana je i laka diftongizacija dugih /e/ i /o/.

Uz ovaj sistem postoji i slogotvorno /r/, koje se javlja između konsonanata (*cr̄n, p̄r̄st*), na početku riječi ispred konsonanta (*ř̄da, ř̄zat[i]*) i iza vokala na morfemskoj granici (*zař̄dat[i], zař̄zat[i]*), dok je uklonjeno u ranijim pozicijama tipa *ř̄mr̄o*. I neki drugi sonanti mogu se pojaviti u samoglasničkoj funkciji u zapadnim srpskim govorima, što je rezultat redukcije vokala (npr. *b̄sposř̄ca, ř̄takř̄nca, ř̄kosř̄nca* itd.).

Pored čestih izmjena nenaglašenih vokala (npr. *n̄oćes, jar̄ebica, baciklo* itd.), snažna je i tendencija uklanjanja vokalskih grupa (*sv̄edno < svejedno, sv̄og < svojeg, pr̄o < preko, gr̄oća, ř̄oće* itd., te *s̄o < sol, ḡo < gol* itd.). Grupa *-ao* u većini govora sažeta je u *-o* (*d̄oř̄o, ř̄k̄o*). U nekim govorima Crne Gore, jugozapadne Bosne, Like, Banije i Korduna, Gorskog Kotara i Žumberka dolazi *-a* (*d̄oř̄a, ř̄k̄a, v̄uk̄a* itd.).

Zamjena jata je vrlo komplikovana. Uslovljena je i lingvističkim i ekstralingvističkim faktorima. U prve spadaju akcent, kvantitet sloga i priroda susjednih konsonanata, osobito konsonanta /j/. U druge spadaju geografski položaj pojedinih govora i dijalekata, njihov odnos prema matičnim i susjednim govorima za vrijeme i nakon migracija i njihov daljni evolutivni tok u novoj postojbini.

Dugo jat dalo je *ije* ili *je*. Prva pojava je odlika jugoistočnih, a druga uglavnom sjeverozapadnih govora. Pritom jatov supstituent

može biti kratak ili dug (*tř̄jelo* i *tj̄elo, bij̄elo / bij̄elo i bj̄elo*). Postoje i govori sa vrlo labilnom atrikulacijom glasa /j/ u refleksu jata (*vř̄ek, vř̄ek*). Gotovo svi govori imaju *-ije* u pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji (*n̄ař̄ijem, n̄ař̄ije[h]*) (*-im* forma je u nekim perifernim ili prelaznim govorima). Ijekavska je zamjena na većem prostoru dijalekta i u odričnom obliku prezenta glagola *jesam* (*nij̄esam / nij̄esam*). Dugo jat u grupi *ř̄-* ponaša se vrlo neujednačeno (*prij̄elaz / př̄elaz, prij̄évoz / př̄évoz, prij̄ékor / př̄ékor, prij̄éplet / př̄éplet* itd.). U nekim govorima javlja se i sekundarno jat (*kũmpijer*).

Refleks kratkog jata po pravilu je /jel/.

U većini govora /j/ jotuje prethodni konsonant (*d̄oćerat[i], gr̄mlet[i], kř̄selo, kř̄selina, ř̄panica, ř̄v̄ojka, ř̄đi* itd.).

Ta je pojava, međutim, nedosljedna. Na jugu se pojavljuju i forme tipa *pl̄esma, bl̄ěži, vl̄era, ml̄era*, dok su u većini ostalih govora one nepoznate. Isto tako, postoje govori sa nejotovanim *tj* i *dj*. Grupe koje su imale fonemu /v/ uz jat obično su je izgubile nakon jotovanja (*m̄ed̄ed, ř̄ed̄ok, ř̄et̄at[i], ř̄ř̄tko* itd.), ali ima i drugačijih rješenja (*zv̄j̄ezdica*).

Kratko jat u grupi *ř̄-* ne daje *je* na cijelom govornom području. Primjeri kao *gr̄ř̄šan, vr̄ř̄ća* itd. sasvim su rijetki.

Mnogi govori imaju ekavsku zamjenu (*ř̄čina, ř̄đi, gr̄ř̄ška, ř̄ř̄lica, gr̄ř̄n̄os, kor̄enić, kor̄enit, kr̄ř̄pak, kr̄ř̄tat[i], dr̄ěnov, dr̄ěnak* itd.). Rašireni su i ekavizmi kod nekih leksema, npr. *t̄esta / c̄esta, cel̄ivat[i], ob̄ećat[i], ozl̄edit[i], slez̄ena, z̄enica* itd.

Ikavski refleks jata u ijekavskim govorima fonetski je uslovljen: /i/ stoji ispred fonema /j/, /l/ i /o/ (< l) (*sm̄j̄at[i] se, ř̄j̄at[i], bil̄eg, v̄olijo* itd.).

Konsonantizam

U većini govora istočnohercegovačko-krajiškog dijalekata postoji skladan sistem strujnih konsonanata (*z ~ s, ř̄ ~ ř̄, ř̄ ~ ř̄*). Na drugoj strani oni su eliminirali frikative (/h/ i /f/), a sačuvali izgovornu razliku kod afrikata (*ř̄ ~ ř̄ i ř̄ ~ ř̄*). Izuzetak predstavljaju neki muslimanski govori u Bosni i Hercegovini koji znaju samo za «meke»

afrikate (/č/, /đ/). Njima se pridružuju i govori Srba i Hrvata koji žive u neposrednom susjedstvu s Muslimanima, osobito u čaršijama. Obrnut proces, tj. dobijanje «tvrđih» afrikata (/č/, /đ/) vrlo je rijedak.

Na mjestu izgubljene foneme /h/ dolaze razni konsonanti: /v/ (*sûv, glûv*), /j/ (*prômajaj*), /k/ (*skòčik, d̂rktat*), /g/ (*m̂išlāg*) ili ostaje bez zamjene (*prâ, grâa, nâšije* itd.). No, postoje govori u kojima /h/ nikad ne daje ni /k/ ni /g/, kao i oni u kojima je glas /h/ očuvan (npr. muslimanski govori i govor Dubrovnika). Kod Srba i Hrvata /h/ se u pojedinim govorima takođe pojavljuje u nekim pozicijama, pa i na mjestima gdje mu po etimologiji nije mjesto (npr. *hâvlija, hâlât* itd.). Grupa *hv* obično daje /ff/ ili /v/ (*fâla, vâla*). U južnim govorima često se govori *đt li* ('hoćeš li'), *nêt li* ('nećeš li').

Za cijelo područje istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta karakteristična je promjena *že* u *re* u primjerima tipa *môreš, mðre* itd. Isto tako se reduciraju finalne grupe *-st* i *-zd* (*p̂řs, k̂řs, p̂řs < post, grđz < grozd*), te inicijalne grupe *ps-*, *pt-*, *pš-* *tk-* itd. (*sòvat[i], t̂ica, š̂enica, k̂d* itd.). Grupa *čn* gdje gdje prelazi u *tr̂i* (*k̂utr̂ica, k̂utr̂ni*). U jugoistočnim govorima česta je promjena grupe *pš* (preko *vš*) u *šv* (*l̂ěšvâ, nâjvl̂ěšvâ*), što je u nekim krajevima, npr. u Nevesinju, Gacku i Borču, dovelo i do metateze (*v̂l̂ěši, nâjvl̂ěši* itd.).

Prozodija

Akcentovski sistem je novoštokavski, čija klasična varijanta čini temelj standardnojezičke akcentuacije. Prozodijski inventar sadrži četiri akcentovane (˘, ˙, ˘, ˘) i dvije neakcentovane (˘, ˘) jedinice. Sve se prozodeme odlikuju razlikama u kvantitetu (kratka ~ duga), a akcentovane i razlikama u tonalitetu (silazna ~ uzlazna). Važnu ulogu igra i mjesto akcenta.

Sistem se formirao tokom trajanja procesa tzv. novoštokavske metatonije u kojima su se silazni akcenti pomjerali iz svih neprvih slogova za jedan slog prema početku riječi. Krajnji rezultat pomenutih pomjerenja bio je i formiranje strogo određenih pravila distribucije, po kojima:

- silazne prozodeme mogu se naći na prvom slogu,
- uzlazne su na prvom i središnjem slogu,
- krajnji slog je neakcentovan,
- kratka neakcentovana prozodema dolazi i ispred i iza akcenta, i
- duga neakcentovana prozodema dolazi samo iza akcenta.

Odstupanja od tih pravila distribucije su minimalna. Ona se svode, praktično, na pojave silaznih akcenata van prvog sloga u nekim emfatičnim iskazima (*tamân, izvanr̂edno, uzôčas* 'u zao čas' itd.), zatim u složenicama (*jugožâpad, Jugoslâvija, polopr̂ivreda* i sl.), u oblicima genitiva množine nekih imenica (*Crnogôrâcâ, dobrovôlâcâ, komârâcâ* itd.), kao i u formama pojedinih izolovanih riječi, uglavnom stranog porijekla (*paradâjz, komandânt, špekulânt* itd.).

Svi govori ovog dijalekta poznaju oba tipa prenošenja akcenta na proklitike (*û kuću, okò kućê, û tór, û zeml̂u, iz dâna û dân, nâ sijeno, prekò pola / pr̂eko pola* itd.).

Raznolikosti postoje u rasporedu prozodijskih jedinica u određenim morfološkim kategorijama u raznim govorima. Tako su npr. česta akcenatska dvojstva:

- u kosim padežima jednine ličnih zamjenica (*mêne i mène*),
- u zamjenici trećeg lica (*ôn i ðn*),
- u pridjevskim zamjenicama (*òvī i ðvī, òvāj i ðvāj*),
- u infinitivu glagola *r̂êć[i], p̂êć[i]* i sl. (*r̂êći i r̂êć[i], p̂êći i p̂êć[i]*),
- u obliku prezenta glagola *nemat[i]* (*nêmâ i néma*),
- u radnom glagolskom pridjevu glagola *bit[i]* (*bila i bila*),
- u nekim priložima (*dôjri i dôjri*) itd.

Najveće su razlike među govorima u distribuciji akcenatskih dužina. One se najdosljednije ostvaruju u govorima istočne Hercegovine. Ali i tamo postoje kategorije u kojima izostaju (npr. u prezentima *tr̂esēm, pl̂êtēm, v̂účēm, zòvēm* itd.). U zapadnobosanskim govorima one izostaju kod nekih imenica (*kâmên, m̂ijûr, stòžēr* itd.), u oblicima radnog glagolskog pridjeva (*zâpoč̂eli, nâzvâlo*) itd.

Suprotan proces od ovoga jeste pojava dužina u nekim govorima u kategorijama koje ne poznaju matični govori. Tako se npr. u

zapadnobosanskim govorima one pojavljuju u sufiksu *-in* (*bābīn*, *ženīn*, *Vélkīn*, *Švābīn* itd.), u glagolskim imnicama (*spāvāñe*, *kūfāñe*, *brījāñe* itd.), u pridjevima na *-ar* i *-an* (*dōbār*, *rādosān*) itd., ili u govorima Uskoka, Tršića i Pljevalja u sufiksu *-ov* (*-ev*) (*đčēv*, *Mī-lošēv* itd.).

MORFOLOGIJA

Sistem deklinacije ovog dijalekta ne pokazuje veće razlike od deklinacionog sistema književnog jezika.

Na osnovu oblika hipokoristika tipa *Jóvo*, *Ívo* teritorija je podijeljena: na jugoistoku se one mijenjaju kao imenice muškog roda (*Jóvo* – *Jóva* – *Jóvu*, *Ívo* – *Íva* – *Ívu*), a na sjeverozapadu kao imenice ženskog roda (*Jóvo* – *Jóvē* – *Jóvi*, *Ívo* – *Ívē* – *Ívi*). Prisvojni pridjevi onda glase *Jóvon*, *Ívon* odnosno *Jóvin*, *Ívin*.

U Ijd. imenica ž. roda na konsonant preovladava nastavak *-i*, osobito uz prijedlog (*plātijo je tō svōjōm křvi*, *jēdē sa māsti*, *umōrijo ga glādi*). Nastavak *-lji* je rijedak (npr. s *pōmoću bōga* [Gacko], *nē igrāj se smīću* [Uskoci]).

U Ijd. imenica muškog roda dominantan je nastavak *-om* kod osnova s mekim konsonantom (*belājom*, *kāšlōm*, *s kūrīom*). U južnim krajevima javlja se sporadično i *-em* (s *kōñem* [Ulog], *gnđem* [Pival]).

Pored uobičajenih proširenih oblika jednosložnih imenica muškog roda (*đčēvi*, *vōlovi*, *znākovi*, *plūgovi*, *stōlovi* itd.), prisutni su i oblici *dānovi*, *lānovi*, *sānovi*, *zrākovi*, *ziūbovi*. Toga ima i kod dvosložnih imenica (*jārčēvi* / *jārocovi*, *mēdedovi* / *mēdedēvi*, *đblakovi*). Na drugoj strani, česti su i neprošireni oblici (*bēzi*, *čiri*, *nōži*, *vūci*, *kōtli*, *đci*, *plūzi*, *klīni* itd.). Isto je i kod prezimena tipa *Bréno*, *Lózo*, *Léndo* (Nmn. *Bréne*, *Lóze*, *Lénde*) itd. Imenica *Švābo* u nekim govorima glasi *Švābi* u Nmn. (*Tū su bili Švābi*).

Gmn. s nultim nastavkom pojavljuje se uz brojeve (*stō dīnār*, *pētero janjāc*), ali u krajiškim govorima pored njega živi i nastavak *-i* (*dēvet rēdi*, *šezēdest cēnti*, *u crni mrāvi* itd.). Taj nastavak je svugdje uopšten kod imenica *mjēsēc*, *sāt* i *lūdi*. U govorima istočne

Hercegovine često je *-ā* kod imenica *nógā*, *rúkā*. Tako je i *-ī* kod imenica *očī*, *ušī*, a u krajiškim govorima preovlađuju dvojiniski nastavci (*brez očijū*, *ušijū*, *ispod nōgū* itd.). Tamo su, uz to, poznate i forme *nōgūvā*, *rūkūvā*.

Dok su DILmn. u istočnohercegovačkim govorima uglavnom «standardni» (sporadično se javlja nastavak *-ma*, npr. s *kōñma*, ili *-am* u dubrovačkom poddijalektu, npr. za *krāvam*, *po nīvam(am)*), u krajiškim govorima sistem nastavaka je priličito složen, s dosta arhaičnih crta. U muškom rodu koegistiraju nastavci *-ima*, *-ma* i *-ije* (*orōzima*, *vūkovma*, s *kūrīma*, *nūgajū se partizānijē*, *sa svātovije*, *u bunārijē* itd.). Uz to D ima i nastavak *-om* (*nīšta ne mōgu Tūrkom*, *sprēmi se čōbanom* itd.), a I i L nastavak *-i* (s *Madāri*, *ōtšla som sa svātovi*, *sa onī sřpovi*, *u drugi krājovi*, *u zemlāni lōnci* itd.). U ženskom rodu *e*-deklinacije nastavci su u DIL *-ama*, *-ami*, *-a*, *-am* (*kōzama*, s *iglama*, *ženami*, s *ōvcami*, s *lōpātā*, *u bābīna*, *na bārama*, *na iglami* itd.). Na krajnjem sjeverozapadu javljaju se u D i nastavak *-am* (*dōlazili mōmci cūram*), a u L *-ma* (*na nīvma*).

DILmn. punih formi ličnih zamjenica *mi* i *vi* u jugoistočnim govorima uvijek je na *-a*, a u sjeverozapadnim dominiraju starije forme (*okréni vāmo nāmi*, *prēd vami*). Obrnuto je s enklitičkom formom *vam* (tako je u krajiškim govorima), koja u istočnoj Hercegovini glasi *vi* (*tāko vi bōga*, *da vi kážēm*, *bōg vi pōmogō*). Prisvojna zamjenica *nēzin* je u krajiškim govorima, a na jugoistoku koegzistiraju forme (i *nēzin* / *nēzin* i *nēn*), s tim što prva preovlađuje. U Drobnjaku je *nīn*, *nīnā*, *nīnō*. Pokazne zamjenice muškog roda na jugu glase *tā*, *ōvi*, *ōni*, a u zapadnobosanskim govorima *ōvāj*, *tāj* (i *đtāj*) i *ōnāj* (vrlo rijetko *ōni*).

Razlika između određenog i neodređenog vida pridjeva je očuvana (*Pētrova žita*, *bīlo vōca dōbra*, *Rādinu nīvu*, *sřetnu sīnu nīšt ne ōstavlāj* itd.). Pluralski oblici pridjeva (i pridjevskih zamjenica) imaju nastavke starih tvrdih promjena: G je na *-ije* (*iz gōrñijē sēlā*, *iz dōñijē krājōvā*, *nēmā lēvsije đevojākā*, *bez vāšije*), a DIL na *-ijem* (*dāo ga dōbrijem lūdima*, *vēlikijem te bōgom kūmin*, s *Pētrovijem kōñem*). Rjeđi su nastavci mekih osnova (*zlātñi rúkā*, *gvōzdenim vīlama*). U zapadnobosanskim govorima frekventan je i nastavak *-ije* u DIL (*za dřvenije plūgma*).

Karakteristični su komparativi *dūli* (*dūle*) i *kāšnie* te superlativi *nājvòlio*, *nājprvi*, *nājdóni* / *nājdóni* itd. U jugositočnim govorima dodaje se i riječca *po* uz komparativ i superlativ (*pòboli*, *pònājlvšā*).

Jugoistočni govori imaju prezentske oblike *vidu*, *vělu* (pa i *vòlu*). U nekim sjeverozapadnim krajevima zabilježeni su stari oblici *vělo*, *vīdō*. Široko su u upotrebi oblici *ūzimlě*, *p[r]òsiplě*, *nālezē*, *zīdē*. U bosanskoj Krajini žive i forme *rěčū*, *utěčū*, *povūčū*, *drěčū*, *lěžū*, *vřšū*.

Aorist i imperfekt su žive kategorije u matici, a u sjeverozapadnim govorima imperfekt je nestao. Tamo su frekventni aoristni nastavci *-šmo*, *-šte* (*bijādošmo*, *šēdošmo*, *òdošte*). Ti govori znaju i za futur II tipa *budem* + *infinitiv* (*ako būdē dobro učiti*) i za konstrukcije *da* + *futur II* (*da būdēš gledō*, *da būdēš rānijē došō*). Specifična je tvorba imperfekta u istočnoj Hercegovini i sjeverozapadnoj Crnoj Gori (*šćāg*, *gđūāg*) te aorista (pored formi tipa *òdok*, *vīdek*) *òdog*, *vīdeg* (Nikšić, Kolašin). U cijeloj južnoj govornoj zoni frekventan je futur II sa formama tipa *ūzmognēm*, *ūzvidīm*, *ūstrebā* itd.

Karakteristični su prilozi *ūnde*, *vóde*, *tūj*, *tūdāj*, *òzgō*, *dóvlēna*, *sādēna*, *vōma*, a u zapadnim govorima i *nódek*, *tūjkā*, *nójkā*, *ódekā[re]*, *vódekā[re]* itd. Frekventni su orijentalizmi *airli*, *igbāli*, *nafākali*, *sěrbez* / *serbēzli* itd. (pa i oni nastali od domaćih riječi: *zanovětli*, *troškāli* itd.).

SINTAKSA

Repertoar sintaksičkih struktura ovoga dijalekta uglavnom se poklapa sa stanjem u književnom jeziku. Razlike postoje u distribuciji sintaksičkih jedinica i u nekim pojedinostima, prije svega, u padežnim sintagmama, u rekaciji pojedinih glagola i u sintaksi rečenice.

Slovenski genitiv je u širokoj upotrebi, osobito uz glagole *pitati*, *moliti*, *iskati*, *tražiti*, *imati*, *čekati* (*pītām ja čēri*, *pītāj ženē*, *čēkāj rúčka*, *trāžī kōnaka*, *čēkā Nikoliē*, *nēmā mājke*, *slīšā svōjē ženē*, *imā li tū ūko od Péričā* itd.). Tu su i ustaljeni izrazi (*nēmā ti drūgē*, *nīje mu zāmjerke*). Česta je konstrukcija *u* + *G* (*ū mene*, *ū nās*, *ū Jānka*

itd.). Živ je kvalifikativni genitiv (*Načinio sam mālo kōlibē*). Uz genitiv se upotrebljava i prijedlog *radi* (u zapadnim krajevima i *raz*) u značenju cilja kretanja (*òtišō radi nās*, *īdēm raz gōvēdā*). Oblik *[j]jeda* pojavljuje se u značenju 'ima li...' (*jēda li ga đē*). Genitiv sa *ujme* označava 'što se tiče...' (*ū jme mēne kākō gđ đčeš*), a veza *ujme toga* i 'mjesto toga' (*ū jme tōgā*, *ūzmi kišelinē*).

Čest je posesivni dativ (*sīn ti se jāvio*, *čāca im ūmrō*, *pòkōjnā mi māti*, *ūn i snā mu*). Na Zmijanju je zabilježen i temporalni dativ (*tāmo Ūskrsu ču t rěčē*). Pripadanje licu iskazanom samim imenom izražava se prisvojnim pridjevom (*Mārkova kōliba*), a pripadanje većem broju lica oblikom genitiva množine (*Simičā livada*).

U jugoistočnim govorima u funkciji restriktivne dopune upotrebljava se glagolska imenica (*tō je za žalēnie*), a u sjeverozapadnim je česta konstrukcija *za* + *infinitiv* (*tō je za žalit*, *kōnopac za tōvarit*, *[o]brtāči za òrati*). U njima katkad dolazi i do poremećeja odnosa između padeža mjesta i padeža pravca (*spāvo na jēdnōj klūpi i nā nēga šmājser*). U takvim slučajevima više se upotrebljavaju konstrukcije *u* + *A* (*kīstilo djēcu ū crkvu*, *bījo u bólnicu*). Tamo je običan i spoj *od* + *A* (*ūdari od ònu lēsu*).

Instrumental oruđa i socijativ dobro su očuvani. Na krajnjem zapadu pojavljuje se i socijativ bez prijedloga (*jā sam pōpijo Milanom rākiju*, *Sāva dōšla Đurđōm*, *gūni ti krāvu sōbōm*). Na Zmijanju su zabilježene i konstrukcije *prema* + *I* (*nit ga prema vātrōm ògrije*, *nit ga prema vātrōm òkūpā*).

Frekventan je instrumental vremenskog značenja (*đevōjkom*, *jūnetom*, pa i *svrāti trēnom jēdnēm*) te načina (*žīví pāšvēm živōtom*, *plátio je tō glāvōm*).

Bitne razlike između dviju velikih zona ovoga dijalekta jesu u upotrebi konstrukcije *o* + *L* odnosno *od* + *L*. Prva je svojinom jugoistočnih, a druga sjeverozapadnih govora (*jā sam jūtrōs pričō od jēdnōm čēku*, *nījēsam divānijo od Jōvanu*).

U funkciji dopune glagolima i izrazima nepotpunog značenja u ovom dijalektu se upotrebljavaju i infinitiv i prezent s veznikom *da*. U istočnohercegovačkim govorima u pitanju je njihova naporednost, a u zapadnim preovlađuju konstrukcije s infinitivom. Na zapadu je običan i istorijski infinitiv (*mī tu tākō pēči rākiju*, *òndā bilo nāma vjenčāvat kot pōpa*).

Od konstrukcija *htjeti* + *infinitiv* posebno su prezentne one u modalnom značenju (*šćâg ti rěć, đćâsmo ti něšto pònuditi*), habitu- alnom (*šćědok pùšćat óvce nâ pašu*) i u značenju namjere (*vĩđeću, néću li ga đě nâć*).

Zabilježeni su primjeri prezenta bez spojnika *da* (*něće ùstajě, sâmo lěži*) i primjeri spojeva *bez + da* (*bez da mu něšto bũdě, něće te zvâti*).

U pripovijedanju je čest krnji perfekt (*i òndâ krénũ s nóm, dòšò iz ròpstva, já bila malèna, svũ mi nĩvu izrovâli, trâvkě něće bìti*). Isto je i sa imperativom (*izâdok tâmo, pa víći, víći..., fâti se břda pa sâmo òbarâj šũmu*) i potencijalom (*òndâ bi išli po đevõjku, ćúvale bi óvce zâjedno*). Frekventne su stare forme imperativa (*Nòsi te đâvo tâmo, Bũdi Bõg s vâma* itd.).

U službi futura II obični su oblici prezenta nesvršenih glagola s prefiksom *uz* (*ako ùstrebâ, jávi mi, ako ùspadâ kĩša, nemõjte ĩć, ako znâdně, kâšće òn tẽbi*). U poredbenim rečenicama upotrebljava se perfektivni prezent (*ako dòđěš zârana, ĩćemo ù glive*). U pogodbenim rečenicama oblik futura II upotrebljava se ne u začenju neke buduće radnje nego u značenju perfektivne radnje, iako se radnja dovodi u vezu s nekom drugom radnjom u budućnosti (*ako bĩdẽm rěkla tò, da mi se nòs osijěće, ako li bĩděš ĩstinu kâzò, dâćemo ti muštũluk*). Postoji i modalna konstrukcija *da + futur II* (*da bũděš glědò*).

Često se upotrebljava glagolski prilog sadašnji, osobito kad su u pitanja dva različita subjekta (*bòlẽ me nõge provláćec se ispo-štâpa*). Postoje i situacije za koje ne zna književni jezik (*òsta nĩ dvâ kòšćẽ, kad je zarĩjẽmio mrũć*).

Uz glagole i izraze nepotpuna značenja vrlo često dolazi infinitiv kao dopuna (*nĩko ti tò něće kâzati, nĩko živ nè mrẽ ĩći, nè trebajũ se vrâćat*). Prezent s veznikom *da* mnogo se rjeđe upotrebljava od infinitiva.

U jugoistočnoj govornoj zoni često se upotrebljavaju riječce *paček* i *ćudo*, prva u značenju nečega što se bilo zaboravilo (*nijěsi, pâček, bila ni dòšla – já mišlâk znâš ti tò*), a druga u značenju *što, zašto* (*ćũdo nè dođěš đě?*). Običan je i skamenjeni oblik pogodbenog načina glagola *reći* u značenju *možda, kao da* (*birẽkò će kĩša, tí, birẽkò, nemâš drũgõg pòsla*).

Oblik *dok* dolazi uz glagole s negacijom (*glědâm dok mi sũze ne ùdarẽ nâ oći*). U odričnim rečenicama upotrebljava se uz perfekt koji označava neku radnju koja se nije dogodila (*bjěži, dok te nijěsam ùdario*). Oblik *dok* zna za uzročnu upotrebu (*lâko je nòj dok mẽne bõli rũka*).

U govorima istočne i stare Hercegovine česte su forme *dako* u značenju 'nadam se' (*Dâko te pòslušâ* [Ulog], *Dâko nârosi kĩša* [Kolašin]), *dela* u značenju 'hajde' (*Děla, potřĩi, Děla, ùzmi tò*), *počem* u značenju 'kojim slučajem' (*Da ni jěsi počem dòšò!*) i *ćudo* u značenju 'zašto' (*Ćũdo ig nemâ!*).

Obici *što* i *šta* u službi su upitno-uzročne riječi (*Štò nĩsi dòšò?, Štò nè glědâš predâ se?, Štâ se ćũdiš?*).

Na sjeverozapadu su česte bezlične rečenice tipa *dòšlo i zapròšlo me, dok* su na jugoistoku one nepozate. Na širokoj teritoriji dijalekta subjekatska sintagma sa kupolom */i/* često se razdvaja enklitikom (*Jâ smo i on zâjedno ùtekli, Mĩle su i Pânte òtřšli, mĩ ćemo i òni tò zâjedno*). U bosanskom Podrinju zabilježeno je i razbijanje atributa od imenica (*Mòja e žẽna vâlala nòj mlõgo pũtâ*), na Zmijanju u superlativnim formama (*nâj bi bõlẽ uspjěvõ kròmpijer, nâj ti je stârijĩ*), a u okolini Kolašina i sintaksička veza tipa *Vũk mi je Šćepanović rěkò*.

Pored *a*-formi uz brojeve 2-4 (*dvâ su òtišla, ćetiri smo bila*) pojavljuje se i *i*-forme (*Ćũo sam òđ trĩ ćõeka što su òvudâ pròšli* [Piva i Drobñjak], *ũnâ dvâ nâjprvõ dòšli* [zapadna Bosna]).

Kolebaju se rod i broj i uz brojne imenice (*ònâ dvòjica òstašẽ, tâ dvòjica su nâjgorĩ, svâ trõjica nè valajũ, svĩ trõjica su krĩvi* itd.). Na zapadu su prisutne brojne konstrukcije tipa *trĩsta óvcẽ*, a na jugoistoku je tu uvijek dopuna u Gmn. (*trĩsta óvâcâ*).

LESIKA

Budući da se istočnohercegovačko-krajiški dijalekt prostire na širokom terenu štokavskoga dijasistema i da dolazi u dodir s mnogim jezičkim idiomima, i organski srodnim i organski nesrodnim, njegov leksički sistem je neobično bogat, slojevit i raznolik. On je na jednoj strani određen geopolitičkim činiocima i unutar-dijalekatskom interferencijom, koja je posljedicom, prije svega, migracija, a na drugoj strani različitim civilizacijskim uticajima u pojedinim govornim oblastima.

Leksika ovog dijalekta je, dakle, i horizontalno i vertikalno razučena, lingvistički i kulturološki vrlo izazovna, a pogotovo s toga što je ona u osnovi (najvećim dijelom) i leksika književnog jezika (književnih jezika) Srba, Hrvata, Crnogoraca i Bošnjaka.

Leksiku ovog dijalekta čine, prije svega, mnogobrojne višestrukosti, lekseme različite tvorbeno-semantičke naravi i provinijencije. Bogat i raznovrstan leksički korpus odraz je burne prošlosti i tradicijske i civilizacijske datosti.

Na cijelom govornom terenu prisutni su turcizmi, ali, naravno, ne podjednako. Njihov broj i značenje koje su imali najveći je u Bosni i Hercegovini i Srbiji. No turcizmi su se širili i na terene koji nikad nisu bili pod turskom vlašću (npr. u Dubrovačku okolinu, na ostrva ili na kopnene dijelove današnje Hrvatske). Prirodno, njihov udio je daleko manji na onim govornim područjima koji su bili pod romanskim uticajem (cio obalni pojac). Romanizmi su tamo najvažniji strani leksički sloj. Slična romanska leksika zabilježena je npr. i u Crnogorskom primorju, i u Konavlima, i u Dubrovniku, i u međuriječju Neretve i Rijeke Dubrovačke, i u Bukovici.

Na drugoj strani, postoje velika područja u kojima je bio najjači njemački uticaj (npr. Vojna Krajina, Vojvodina). Germanizmi su se, međutim, širili i dalje: u Slavoniju, u Bosnu i Hercegovinu, u Srbiju.

Na samom sjeveru (u Vojvodini, Slavoniji i Baranji) znan je uticaj i mađarskog jezika. Tako npr. u govoru baranjskih Srba – pored uobičajenih mađarizama tipa *àstāl*, *àšōv*, *čōpōr*, *lōpōv*, koji su se raširili po cijelom dijaleketu – sasvim su obični mađarizmi *àlas* 'ribar', *čaràmbulà* 'hrušt', *čōrdāš* 'govedar', *dàlov* 'blanja', *rīs* 'dio' i dr.

Nisu bez značaja ni preuzete lekseme iz kajkavskih i čakavskih govora, pogotovo na rubnim područjima dijalekta (Bukovica, Gorski Kotar, Žumberak, Bela Krajina, oblast oko Virovitice i dr.).

RAZVEDENOST

Pošto je istočnohercegovačko-krajiški *najrasprostranjeniji* štokavski dijalekt (najveći i prostorno i po broju govornika), velika je i njegova unutrašnja razvedenost koja je uslovljena teritorijalnim položajem, geofizičkim odlikama terena, porijeklom stanovništava, migracijama, odnosom prema susjednim dijalektima i vjerskom (nacionalnom) pripadnošću govornika. Razlike između pojedinih govornih zona i govora nisu u sistemu, u postojanju ili nepostojanju pojedinih kategorija, nego uglavnom u tome kako su već postojeće kategorije raspoređene u pojedinim geografskim područjima.

Po porijeklu ovaj dijalekt je, izuzimajući dijelom Dubrovačko primorje, *srpski dijalekt* koji se ekspanzivno širio na druga područja (i štokavska i čakavska i kajkavska). Hrvati kao njegovi korisnici u manjini su i raštrkani su po raznim govornim zonama. Njihov govor se uglavnom ne razlikuje od govora Srba. Bošnjaci su nešto brojniji, osobito na području središnje i jugoistočne Bosne. Govorne razlike između njih i Srba (i Hrvata) «nisu brojne i sve datiraju iz perioda poslije islamizacije» (A. Peco). Prema tome, za razvedenost ovog dijalekta i za njegovu podjelu na poddijalekte vjerske razlike nemaju značaja, nego regionalne (odnos jugoistok ~ sjeverozapad) i genetske (one koje su uslovljene porijeklom stanovništva i vremenom naseljavanja pojedinih oblasti). Glavni kontrasti između dijalekatskih pejzaža ostvaruju se između oblasti koje su i teritorijalno razdvojene, jugoistočne (istočnohercegovačke, matične) i sjeverozapadne (krajiške, naseljeničke).

Na osnovu snopa izoglosa u tim oblastima mogli bismo, onda, istočnohercegovačko-krajiški dijalekt podijeliti samo na *dva* (poveća) poddijalekta: *istočnohercegovački* i *krajiški*. Glavne osobine koje sjeverozapad odvajaju od jugoistoka jesu:

1. češća jednosložna zamjena dugog jata,
2. zatvaranje vokala /o/ uz sonante,
3. izmjene vokala /a/, /e/, /o/ izvan akcenta,
4. redukcija vokala,
5. izostanak sažimanja grupe *-aest* u *-est* u brojeva (grupa glasi *-ajes* ili *-ajs*),
6. akcenti tipa *slāgala*,
7. ograničeno najnovije jotovanje,
8. *e*-mjesto *je-* u oblicima pomoćnog glagola (*esam* i sl.) i u broju *edan*,
9. obezvučavanje zvučnih opstruenata na kraju riječi (*Bok, noš*),
10. vokal /u/ mjesto /o/ u susjedstvu nazalnog sonanta (*kuñ, mutika*),
11. grupe *žl, rl* dobivene novim jotovanjem,
12. deklinacioni tip *Jovo – Jove – Jovi* (i *Jovin*),
13. djelimično čuvanje starih nastavaka u ILmn. (*ženami, po selije*),
14. odsustvo refleksa /h/ sa /k/, /g/ u finalnoj poziciji (*skočik, vašijeg, mišlagu*),
15. odsustvo imperfekta,
16. nastavci aorista *-šmo, -šte*,
17. genitiv u funkciji objekta,
18. niska frekvencija pluskvamperfekta i futura II,
19. sužavanje upotrebe aorista,
20. različne rečenice tipa *došlo, odvelo me*.

Ali i pored toga, razdioba ovog dijalekta na istočnohercegovački i krajiški poddijalekt ne bi odgovarala dijalekatskoj realnosti jer i unutar tih dviju govornih zona postoje razlike koje nisu beznačajne za određivanje individualnosti dijalekatskih jedinica nižega ranga. S druge strane, neke od navedenih 'diferencijalnih crta' prisutne su i pojedinim govorima 'suprotstavljenih' geografskih zona. Osim toga, između njih se prostiru i prelazne govorne oblasti.

Polazeći od varijacija u zamjeni jata, akcentuacije i nekih drugih regionalnih i genetskih pojava, istočnohercegovačko-krajiški dijalekt možemo podijeliti na sljedeće poddijalekte:

1. istočnohercegovački,
2. zapadnocrnogorski,
3. dubrovački,
4. konavoski,
5. južnodalmatinski,
6. istočnobosanski,
7. jugozapadnosrbijanski,
8. sjeverozapadnosrbijanski,
9. zapadnobosanski,
10. sjevernodalmatinski,
11. gorskokotarški,
12. lički,
13. banijsko-kordunski,
14. žumberački,
15. slavonsko-podravski i
16. baranjski.

Istočnohercegovači poddi jalekt

Prostire se na terenima istočne Hercegovine i zahvata kompaktnu teritoriju koja je na istoku uglavnom omeđena granicom Bosne i Hercegovine i Crne Gore, na jugu i zapadu linijom koja uglavnom ide od Uskoplja iza Zavale, Ravna, Berkovića, Rabine, Podveležja i Zijemlja pa (uglavnom uz Neretvu) do Konjica i Glavatičeva. Odatle 'granica' kreće prema Bjelimićima, Zagorju i dolazi do planinskih prijevoja Boračke Vale.

On je na zapadu u kontaktu sa ikavskim govorima, štakavskim (južnije) i šćakavskim (sjevernije). Granice među njima su na pojedinim mjestima dosta fluidne. Zona jugoistočno od crte Zavala – Orahov Do je svakako u njegovom sastavu, a zona sjeverozapadno od te crte ima neke odlike prelaznih govora (npr. promjenu *Jovo – Jóvč*, imena tipa *Káte, Máre* i sl.), ali, na drugoj strani, većinu crta istočnohercegovačkog poddijalekta. Na sjeveru je on u kontaktu sa srednjobosanskim i jekavskošćakavskim govorima.

Govori ovoga poddijalekta istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta najprogresivniji su novoštokavski govori. To su govori Srba koji su na tom području preko 75% starinici i/ili doseljenici iz sadašnje i stare Hercegovine (sjeverozapadne Crne Gore). Njima govore i Bošnjaci, koji su prema Srbima u apsolutnoj manjini i koji su «i pored promjene vjere i dalje ostali Sloveni i ljubomorno su čuvali jezik svojih predaka koji ih je vezivao za susjede» (A. Peco). Hrvata na tom području je vrlo malo, a danas ih ima uglavnom na samom jugu teritorije. U toku ratnih zbivanja 1992-1995. iz nekih istočnohercegovačkih mjesta prognani su ili su izbjegli Bošnjaci, uglavnom prema Mostaru i Sarajevu, tako da im se broj znatno smanjio. Zadržali su se na krajnjim sjeverozapadnim područjima dijalekta. Srbi su prognani ili su izbjegli iz sjeverozapadnih i jugozapadnih krajeva te iz Mostara i Konjica, koji su praktično ostali bez srpskog stanovništva.

Glavne odlike ovog poddijalekta su sljedeće:

1. klasična ijekavština (sa vrlo malim izuzecima); tako je redovna i forma *nijèsam / nijésam*; analoški su ijekavizmi tipa *vo'leo, živ'leo, tr'pleo, šed'ela, us'ed'elica* itd.; ikavizama nema; samo u nekim zonama je *plěsma, vlěra* i sl. (uglavnom prema zapadnocrnogorskom poddijalektu), inače se tu promjena ne vrši (*pjěsma, vjěra*);
2. konsonanti /t/ i /d/, te /s/ i /z/ redovno se jotuju (*pòč'erāj, d'ed, d'ev'ojka, š'edi, iz'edi* itd.);
3. redovno je št i žd: *òg'nište, št'ene, dàždev'njak, dr'ez'di*;
4. gotovo dosljedno prenošenje akcenta na proklitiku: *nà vodu, iz'za tebe, por'ed n'ega*;
5. muška dvosložna imena mijenjaju se po tipu *Jóvo – Jóva – Jóvu, Ráde – Ráda – Rádu, Mújo – Múja – Múju* (i *Jóvov, Rádov, Mújov*, isto i *Jóvovica, Rádovica, Mújovica*);
6. enklitična forma zamjenice *vi* (umj. *vam*): *Kò vi br'ani? Št'a vi f'ali? Da vi k'az'em*;
7. u promjeni pridjeva i pridjevskih zamjenica stara je tvrda osnova: *dòbri jem l'udima, tvrd'ije dr'aa, n'asi jem k'uc'ama, n'asije z'ena*;
8. vrlo živa upotreba aorista i imperfekta.

Posebne zanimljivosti ovog poddijalekta jesu u sistemu porodičnih imena. Pored toga što su mnoga prezimena nastala pre-

ma patronimima i imaju nastavak *-ić*, ogroman broj je nastao na razne načine i bez toga nastavka. Tako, npr., cio niz prezimena su *fitonimi* (*Boròvina, Bùkva, Kòprivica, Lózo, Pàmučina* itd.) ili *zoonimi* (*Bùha, Čùk, Òvčina, Vùk, Z'ec, Žùna* itd.). Mnoga prezimena su nastala na osnovu neke osobine (*B'ikan, Rú'nevac, Nògo, Bj'elica, K'araža, L'àzeta, Léndo, Grébo, Pišt'alo, Trút'ina, Nàmetak* itd.), prema nazivu nekog predmeta (*Bàtina, Br'stina, Čampàra, T'rkla* itd.), po nekoj vrsti hrane ili pića (*Op'ijáč, P'ita, Pilāv, Skorùpan, Taràna* itd.). Veliki dio prezimena nastao je po nadimcima (*B'ejat, D'edijer, Dòdig, Dòšlo, Kótlo, Òborina, Òkuka, Pàndūr, P'ino, Pòpara, Taràilo* itd.), kao i po nekoj pogrdnoj riječi (*Bit'anga, Čokòrilo, D'uper, Gúzina, K'ênār, Kùstreša, L'àndeka, L'izda, Pič'eta, P'rdavica, P'rkac'in, Pizdòlác, Kr'ivoglāv, Š'upl'eglav, Tùcak* itd.).

Razvijeni su i sekundarni ženski antroponimi pomoću sufiksa *-uša* od djevojačkih prezimena (npr. *Avràmuša* [od prezimena *Avram*], *Čerànuša, Kujàčuša, Vùkuša, Puhàluša, Tungùzuša* i sl.) ili pomoću sufiksa *-ica* od osnove prisvojnog pridjeva na *-ov* od muževljevog ličnog imena (npr. *Dùšanovica, Đoròđovica, Rístovica, Vládovica* itd.).

Zapadnocrnogorski poddijalekt

Kao i istočnohercegovački, i govori zapadnocrnogorskog poddijalekta predstavljaju maticu najprogresivnijih novoštokavskih ijekavskih govora i rasadnik inovacija u govorima novijeg i najnovijeg tipa srpskog jezika. Obuhvataju sjeverozapadni dio Crne Gore s centalnim durmitorskim terenom (v. gore). Na jugu i zapadu su u dodiru sa zetsko-raškim dijalektom, na sjeveroistoku sa jugozapadnosrbijanskim, a na istoku sa istočnohercegovačkim poddijalektom istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta. S ovim posljednjim ima zajedničku jezičku supstancu (klasičnu ijekavštinu, noviju akcentuaciju, padežni sistem, sistem konjugacije itd.), ali postoje i neke izoglose po kojima se ove dvije glavne zone istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta razlikuju. Najvažnije su sljedeće:

1. specifičnosti u refleksima jata (gotovo redovno *rě- > re-: gòreti, greòta, grěška, grěšnica, rěđi, korènić, grěšan, dr'énak, kr'èpak, pr'è-*

- zir, *prégled, présto, prémaz*; često i u grupi /lě/: *náslēde, džleda, slēdbenik, pòsledica, slēpački*; likovi tipa *sniježan, cvijetni*; oblici *plēsma, oblēd, mlēsēc, vlēra*; oblici *vīdeo, polēceo*; sekundarno jat: *sakrijevati, poćijevati* [Nikšić], *inžiljēr, kumpijēr* [Kolašin] itd.);
- foneme /h/ i /f/ su nepoznate (otuda *vāzdūk, t̄buk, sūv, glūv, vurūna, s̄vra, vi jūcē* itd.);
 - fonema /j/ ima dosta nestabilnu artikulaciju (*ēsam, ēdnōm, glēdaū*; isto i u jatovim zamjenicima: *br̄veg, b̄vēda*); pojava /j/ mjesto /ć/ u infinitivu (*pōj < poć*), gđj mj. *god* (god), isto i u *kūj* mj. *kud* (kud), *kōgoj* mj. *kōgod* (kogod), *štōgoj* itd.);
 - enklitička forma zamjenice *ne'nas'*; forme tipa *tīzī, nēki, nēkizī, nēkijā, nēmuzī*, odnosno *tījā, ōvijā, ōnijā* (u Nikšičkoj oblasti);
 - akcenti tipa *mēne, tēbe, sēbe, nijēsam, dijēte, plētēm – plétemo, trōšim – trošimo* ili *pōlitka, Āmerika* [Kolašin], te akcenatske dužine tipa *pūškāma, gūtāti, dānās, nōcās* [Piva, Kolašin, Pljevlja]; dosljedno novo prenošenje akcenta (*zā sūnca, zā zrno*);
 - vokativ jednak nominativu kod ženskih imena *Dānica, Milica*; imperativi tipa *vīdi, jēdi* (ali i *jēdi*); frekventna tvorba hipokoristika sa /š/ (*Māšo, Rāšo, Mišo* [< Miloš], *Dūško, Vúša, Váša, Gášo* [< Gavriilo], *Úšo* [< Uroš], *Júša* [< Julka], *Pešikān* [< Petar] i dr.);
 - genitiv u službi lokativa (*po livādā*) i akuzativ umjesto lokativa (*bījo je na Cētiñe*); enklitika razdvaja i tijesne sintaksične veze (*jā smo i ti, mī ćemo i oni, Vūk mi je rēkō*);
 - znataj sloj frekventnih turcizama i romanizama (npr. *kāntār, bēšika, čūp, tērdāj, bōšča, bōja, budāla, bulūk, būrma, sāt, čair, dūvāk, hāir, metēriz* itd., odnosno *kānāl, škātule, cērot, vāpōr, bēškot, štūk, p̄šuta, p̄rigati, špijūn, žbir, bēstija, jāketa, m̄rgiñ, podūmi jēnta, cēstijērna* itd.).

Na prostorima ovog poddijalekta dobro je očuvana onomastička starina. To pokazuje tefer oblasti Brankovića iz 1477, u kojem se pojavljuju mnoga imena koja su i danas u upotrebi. Tako su npr. u Morači i Pivi zabilježena sljedeća imena pod slovima /M/ i /O/: *Milan, Mile, Milobrat, Milovac, Milorad, Miloš, Miloško, Miliša, Mi-*

odrag, Mirko, Miroslav, Miroš, Mlad, Mrgan, Mrkša, Obrad, Oliver, Ostoja.

Kao i ranije, i danas su česta imena u kojima su sadržani leksički elementi kao 'blag' (*Blágo, Blážo, Blážēnka*), 'bog' (*Bògić, Bòžidār, Bòško, Bòžana*), 'vuk' (*Vūk, Vukājlo, Vūkman, Vūksan, Vúka, Vukósava*), 'drag' (*Drāgiša, Drāgolūb, Dragūtīn, Drāgiña, Drāgomírka*), 'mio' (*Mijomir, Milādin, Milija, Miloš, Mil'an, Milūtīn, Milēva, Milijāna, Milica, Milka, Milōjka*), 'man' (*Radōman*), 'mir' (*Vēlimir, Rādomir*), 'sav' (*Rādosav, Vukósav*), 'nov' (*Nōvāk, Nōvka*), 'rad' (*Rādisav, Rādovān, Rādomir, Rādoña, Rādoš, Rādmila, Rādojka*), 'ljubiti' (*Lubisav, Lūbomir, Lūban, Lūbica, Lūbīnka*) i 'vladati' (*Vlādan, Vlādeta, Vlādimir, Vlādo, Vlādislav*) itd.

Istočnobosanski poddijalekt

Istočnobosanski poddijalekt prostire se na području istočne Bosne, tj. na potezu zapad – istok između Sarajeva i Drine, te na potezu jug – sjever između doline Željeznice preko Majevice do rijeke Save, obuhvatajući Semberiju. Jedan pojas izbija i do Tuzle i nadomak Banovića. U stvari, čitava Bosanska Posavina, izuzimajući neke ikavsko-šćakavske oaze uz Savu (Orašje, predjele oko Županje i dr.), od Vrbasa pa sve do Drine pripada ovom poddijalektu.

Na sjevernozapadu istočnobosanski poddijalekt istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta graniči sa staroštokavskim slavonskim dijalektom. Na samom sjeveru slobodan je i otvoren pristup u Panonski bazen. Na zapadu rijeka Drina nije uvijek stroga lingvistička granica (npr. u dijelu Polimlja i Višegradskog Starog Vlaha). Tom poddijalektu mogu se pribrojati i neka područja južne Bosne i sjeverne Hercegovine (na potezu Sarajevsko Polje – Ivan Planina – Bjelašnica – Trnovo – Bjelimići), mada po nekim svojstvima oni čine prelazne govore.

Istočnobosanskim poddijalektom istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta govore Srbi i Bošnjaci. Stanovništvo je većinom migraciono. Srpsko stanovništvo je uglavnom hercegovačkog i zapadnocrnogorskog porijekla, a bošnjačko je pristizalo kako iz hercego-

vačkih krajeva tako i iz Ugarske, Slavonije i Srbije. Jedan manji dio su starinici. U toku rata 1992-1995. udio bošnjačkog stanovništva je znatno smanjen. Jedan dio je stradao, a drugi je prognan ili je izbjegao, uglavnom u Sarajevo i Tuzlu. Nakon rata vraćaju se u neka mjesta, ali je i dalje broj povratnika malen. U nekim mjestima ova go poddijalekta stradali su ili su izgnani i Srbi. Iz južnijeg dijela teritorije oni su bježali na sjevernija područja. Najveći broj Srba (preko 100 000) prebjegao je iz Sarajeva i okoline. Dolazili su i sa zapadne strane, sa terena srednjobosanskog ijekavskošćakavskog dijalekta. Vrlo su rijetki povraci Srba na ranija staništa, koja su nakon Dejtonskog sporazuma (1995) u sastavu Bošnjačko-hrvatske federacije Republike Bosne i Hercegovine. Tako se može reći da su oni danas na istočnobosanskom području u apsolutnoj većini.

Govori Srba su na cijelom terenu istočnohercegovačkog tipa. Govori Bošnjaka su dosta neujednačeni: južna zona je homogenija i uglavnom se poklapa sa govorom Srba, a sjevernija i zapadnija pokazuju izrazite neujednačenosti (miješanje srednjobosanskih ijekavskošćakavskih i istočnohercegovačkih ijekavskoštavskih govornih crta). Osnovne odlike poddijalekta su:

1. prevladava klasična zamjena dugog jata (*lijep, br̄jeg*), povremeno i s dugim drugim slogom (*prijē, cije p̄ato*); na istočnom i sjevernom dijelu teritorije ima i zamjena sa /ie/ (*liēpo, biēla, djēte, djēlovi*); postoji i produženo jat (*viērā, miērā, miēstā*): *ije* je i u pridjevsko-zamjeničkoj promjeni (*dōbrije, kākijem, kōjijeg*); pored *nijesam*, javlja se i *nīsam*; naporedni su i *kūmpir – kūmpijer; stōžēr – stōžiēr*; na sjeveru kod Bošnjaka su i *m̄ijer, v̄ijer*; redovni su ekavizmi tipa *gōrelo, cēd̄ilka, d̄ole, ḡore, ónde, túde, nēdel'a*; ikavizama ima uglavnom kod Bošnjaka (*d̄oli, ḡori, řgd̄i, b̄ižō*), ali i kod Srba u bos. Polimlju (*sm̄rditi, lēt̄ila, sikira* itd.);
2. na sjeveru se javljaju zatvoreni vokali (*zn̄ate, t̄udi*) i redukcija vokala (*b̄ac̄la, ž̄el̄dca, k̄az̄la, bur̄áz̄, vik̄yti*);
3. pojavljuju se i nepreneseni akcenti (osobito na zapadu i jugu), npr. *vrsnik, zap̄ali, trefl̄āvā*; u bosanskom Polimlju i *criēp, žiēr*; naporedni su akcenti u zamjenica (*m̄ēne i m̄ēne*); karakteristični su akcenti tipa *sūnce, m̄ōmci, l̄dnce*; kvantitet u zamjenica (*m̄ēnē, s̄ebē, č̄egā* itd. [Višegradski Stari Vlah]); uzlazni akcent

se katkad pojavljuje i na jednosloženim riječima nastalim redukcijama (*sjēlt, Bōšč, v̄ód* itd. [Semberija]);

4. južni govori imaju oblik *gr̄obl̄e*, a sjeverni *gr̄ēbl̄e*;
5. geminacija (*gl̄anna, sv̄ēnno, oll̄etio* < odletio, *hammām*) prisutna je kod Bošnjaka, a kod Srba je sporadična (npr. o *řlinu nē*);
6. promjena imena tipa *Jóvo – Jóva, Mújo – Múja* (i *Jóvovica, Mújovica*), s tim što Bošnjaci sjevernije od Prače i Lima i Srbi u Semberiji imaju forme *Jóvo – Jóvē, Mújo – Mújē* (i *Jóvin, Mújin*);
7. glagolski pridjev trpni je s nastavcima *-t, -ta, -to*; upotrebljava se i habitual (*m̄i bi r̄eci*);
8. upotreba «što» u značenju «ako» u odričnoj funkciji (*N̄išta óna nē znā sáma što e nēčeš d̄ekati* [Obadi]; razmještaj enklitike *se* po primcipu *je + se* (*kad se je z̄ar̄atilo...*) ili se ona pomjera nazad (npr. *sv̄ā ógubala se*).

Jugozapadnosrbijanski poddijalekt

To je jedan od dvaju poddijalekata istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta na prostoru Srbije,⁵ i to južni. To znači da on zauzima predjele od Drine u podnožju Tare do čačanskog kraja. Ovaj poddijalekt je u tijesnoj vezi sa istočnohercegovačkim i zapadnocrnogorskim poddijalektom.

5 Za ijekavske govore istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta na tlu Srbije treba reći sljedeće: a) ekavsko-ijekavska 'granica' danas nema ono značenje koje je ranije imala i teško se može precizno odrediti, b) ijekavski govori u Srbiji zauzimaju (odnosno: zauzimali su) tri prostranije oblasti (srbijansko Polimlje, predjele od Drine u podnožju planine Tare do čačanskog kraja, Podrinje nizvodno do Bajine Bašte i dr.), i c) cijelo to govorno područje je pod snažnim uticajem književnog jezika ekavskog izgovora tako da na njemu koegzistiraju i ijekavski i ekavski govorni idiomi, pri čemu su prvi ruralni, a drugi uglavnom urbani, koji prve sabijaju u udaljenija i nepristupačnija područja i ograničavaju uglavnom na starije (i dijelom srednje) generacije, čiji je govor takođe natrunjen ekavizmima. To znači da ijekavskim govorima u zapadnoj Srbiji prijete potpuno nestajanje i da će najvjerovatnije ekavsko-ijekavska 'granica' vremenom teći samim tokom rijeke Drine. (O ekavsko-ijekavskoj 'granici' vidi fusnotu br. 4).

Glavne njegove odlike su:

1. ijekavsko-jekavska zamjena jata (sa različitim varijacijama, osobito u užičkom kraju), sa jekavskim jotovanjem u grupama *sj, zj i svj i cvj*;
2. akcenatske prilike su istočnohercegovačke (jedino južnije u nekim prelaznim govorima postoji i troakcenatski sistem); u nekim govorima tendencija je gubljenja dužina, a u nekim postoje i dužine kojih nema u Daničića (npr. *tèbè, sèbè, kògā, čègā* u užičkom kraju i oko Lima); dužine u *-āma, -āst*;
3. umjesto glasa /h/ dolaze u nekim pozicijama /k/ odnosno /g/;
4. pasivna artikulacija glasa /j/;
5. muška imena tipa *Jovo* imaju promjenu *Jóvo – Jóva – Jóvu* (i *Jóvov*);
6. fakultativno se javlja enklitika *vi*; DL *mène, tèbe, sèbe*; pretežno *nèzīn, nēna, nēno*; prisvojna zamjenica *nīn*;
7. imperfekt je u odumiranju; isto i prilog prošli (postoje samo neki tragovi, npr. *bivši*);
8. sintaksičke osobenosti: a) razdvajanje ličnih zamjenica 1. i 2. lica u funkciji subjekta (*jā smo i ti bili tāmo*), b) objekt iskazan eklitičkim oblikom ličnih zamjenica dolazi iza predikata (*nīsam ni vidio ga*).

Sjeverozapadnosrbijanski poddijalekt

Sjeverozapadnosrbijanski poddijalekt istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta prostire se na području Podrinja nizvodno od Bajine Bašte. On je u tijesnoj vezi sa istočnobosanskim poddijalektom, na jednoj strani, i sa šumadijsko-voždanskim ekavskim govorima, na drugoj.

Glavne osobine toga poddijalekta su sljedeće:

1. ijekavsko-jekavski refleksi jata; češći ikavizmi (npr. *nèdila, kùdila, bižati, vīruje, divōjka, prigled*); preovlađuje *sikira*; čuvaju se grupe *sj, zje i svje, cvje*; govori se *đè, vīde; prè- > pre- i pri-*; ekavizmi tipa *vóde, ónde*;
2. akcenti tipa *čitāmo i rùkū*; dužine u *dèvēt, dèšēt, dānās, gārāv*; nepostojanje postakcenatske dužine u *-ama, -ast*; izostaje sup-

- stitucija glasa /h/ sa /k/ i /g/; /f/ > /v/ odnosno /p/; čuva se *-st* (*pòst, māst*); reducira se *-vl-* (*òstalēn*);
3. naporedna upotreba *mđreš i mđžeš*;
 4. čuvaju se palatalizirani oblici (*pāprici, Pđžezi*); obično *mālom*; enklitika *vam*; dativ *mèni*;
 5. muška imena tipa *Jovo* imaju promjenu *Jóvo – Jóvè – Jóvi* (i *Jóvin*); vokativ *Mīlica*;
 6. forme tipa *nīn, vīšlī, četri, čēm* (*tkēm*);
 7. imperfekt je gotovo nepoznat; prilog prošli je izgubljen;
 8. upotreba veznika *da* u odnosnoj rečenici (*Kòjā je to đèvōjka da je nēnā cipela?*); posesivni dativ (*brāt mi, mèni brāt* 'moj brat').

Zapadnobosanski poddijalekt

Ovaj poddijalekt istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta prostire se na području zapadne Bosne koji se obično naziva Bosanskom krajinom. Na istoku i jugu u kontaktu je sa srednjobosanskim i zapadnohercegovačko-primorskim dijalektima, na zapadu sa ličkim poddijalektom istog dijalekta, na sjeverozapadu sa zapadnohercegovačko-primorskim dijalektom (Cazinska krajina), a na sjeveru sa banijsko-kordunskim poddijalektom vlastitog dijalekta i sa staroštokavskim slavonskim dijalektom. Na teritoriji koji obuhvata prošaran je sa desetak oaza novoštokavskih ikavskih govora. Istočnu granicu čini Vrbas od Banja Luke do ušća u Savu, na sjeveru i zapadu prostor je omeđen rijekama Savom i Unom, odnosno (izuzimajući Cazinsku Krajinu i Bihać) granicom između Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koja na zapadu polazi na jug prema Tržačkoj Rašteli i ide sve do obronaka planine Plješivice. Odatle ona preko Kulen-Vakufa i Srba dolazi do sjevernih padina Dinare i spušta se u Livanjsko Polje. Južna granica od sjevernog dijela Livanjskog Polja penje se na planinu Šator i ide dalje južnim obroncima Lunjevače i Srnetice, da bi negdje na pola puta Gornji Ribnik – Ključ skrenula na istok i preko Manjače došla do Banja Luke.

Zapadnobosanskim poddijalektom govore Srbi (i, uglavnom pod njihovim uticajem, u nekim područjima manjinski Hrvati i

Bošnjaci). Bosanskokrajiški Srbi vode porijeklo od doseljenika koji su u većim migracionim talasima dolazili iz Crne Gore i Hercegovine nakon pada ovih zemalja pod tursku vlast. Naseljavanje je počelo krajem XV i početkom XVI vijeka i trajalo je sve do kraja XVIII vijeka. Za vrijeme turske uprave Bosanska krajina je bila granično područje sa kojeg je Turska vodila ratove protiv Austro-Ugarske. Kada su Habsburzi u Hrvatskoj osnovali Vojnu krajinu, naseljavajuće je srpskim stanovništvom, Turska je u zapadnoj Bosni formirala njen pandam, Tursku krajinu. I jedna i druga su postojale do XIX vijeka. Česti ratovi Turske protiv Austrije, feudalna potčinjenost i obespravljenost hrišćana, glad i bijeda, hajdučija i uskočki upadi, sve je to uticalo na velika unutrašnja pomjeranja stanovništva ili na odlazak u susjedne krajeve, u Hrvatsku i Slavoniju. Uz to, stizali su mnogi Srbi iz Like i Dalmacije. Nakon svjetskih ratova bosanskokrajiško stanovništvo se (katkad i masovno) iseljavalo u Vojvodinu i Srbiju. U toku ratnih zbivanja 1992-1995. došlo je do znatnijih etničkih promjena na ovim prostorima. Srpsko stanovništvo je progonjeno i pomjeralo se sa zapada i juga prema sjeveru, odnosno Banjoj Luci kao centru. Nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma (1995) i formiranja Republike Srpske veliki dio zapadne Bosne je ostao pod bošnjačko-hrvatskom vlašću, pa time gotovo i bez Srba. Oni su izbjegli ili su prognani iz jedanaest opština zapadne Bosne: Kupresa, Donjeg Vakufa, Glamoča, Bosanskog Grahova, Drvara, Bosanskog Petrovca, Bihaća, Bosanske Krupe, Ključa, Sanskog Mosta i Jajca. Progonu je bilo izloženo i srpsko stanovništvo Šipova i Mrkonjić Grada, ali se nakon Dejtonskog sporazuma najveći dio progranika vratio u te krajeve.

Na taj način su se prostori srpskih govora ovog poddijalekta znatno smanjili i dijalekatski pejzaž Bosne i Hercegovine se (a time i istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta uopšte, v. dolje) bitno izmijenio. U novije vrijeme neki se Srbi vraćaju na svoja ognjišta, ali su ti povraci uglavnom manji i beznačajni za srpsku dijalekatsku realnost.

Obrnut proces bio je progon i iseljavanje Hrvata i Bošnjaka sa tog područja. U nekim mjestima mnogi su, kao i Srbi u zapadnim i južnim zonama, i stradali. Poneki se vraćaju nakon uspostavljanja mira. I ta pojava je beznačajna i za dijalekatsku i za sociolingvističku zbilju.

Glavne osobine zapadnobosanskog poddijalekta istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta su sljedeće:

1. refleksi jata u raznoliki, osobito dugoga (*ije, jê* pod silaznim akcentom [*snijeg, lijepo, sjêno, cjêlo*], *ijê, jê* pod uzlaznim [*mlijêko, bijêla, bjêda, mjêna, grîezdo, Nêmcî*], s prevladavanjem jekavizama u zapadnim i jugozapadnim govorima); brojni su ikavizmi (*nîsi, dîda, dvîma, obîma, nêdîla, vîdîla, žîvîla* [*vîdla, žîvla*], *šîjo, Bijôgrat* itd.); *rê- > re-*: *vrêća, strêva, zrêla, gôre, gôret* [Zmijanje];
2. u najzapadnijim dijelovima poddijalekta zamjena vokala /o/ vokalom /u/ u susjedstvu nazala /m/, /n/ i /ŋ/: *grûm, mûmče, mùt'ka, ne mùgu, nûžovi, ûn, snûplê, punêsi, kûñom, pûñava, nûjzi* itd.; isti proces je zahvatio i vokal /a/ u nekim fonetskim pozicijama tako što se na njegovom mjestu pojavljuje vokal /o/: *sêdom, livode, ûndâ som bîjo, kobânica* itd.;
3. fonema /h/ je nepoznata, najčešće ostaje bez zamjene (*âjdûk, lêbac, râstov, lādna, nîova, grâ, nâdo* itd.) ili se zamjenjuje konsonantima /v/, /j/, /k/: *bûva, skûvâ, sûvo, nîjovi, snâja, vâzdûk, jâkâci kûñ, krânê* (rijetko *kûñîna*); umjesto /f/ često je /v/: *Trîvûn, trêvîjo se, vâbrika, vâmilîja* (katkad i /p/: *prêšak kûpus, škâp, sôprê* itd.);
4. jekavsko jotovanje nije potpuno provedeno, najdosljednije je u grupama *tê, lê i nê*: *dôcerâ, cêla, lêto, nêga* (pa i *mlêko, dônêli*), a nepotpuno je u grupama *dê, sê, zê* (*dêvêr, dêvôjka, vódeka, nêdîla*, ali i *djêvôjka, djêtetom, djêčâk, ûdjel, bêsêda, ôsêcâ, sêdû, pòsekli, šerômâk*, kao i *ôsječâ, sjêdêmo, sjêkli, sjême, sjêtovala, îželi i izjeli*, ali: *zjêva*);
5. izrazita je desonorizacija finalnih konsonanata (*gòlûp, grât, mêdet, mâlôk, mlâdeš, kûrus, zôp, krîuf, Đîrâć* itd.); za ovu pojavu znaju svi govori, ali je najdosljednija u zapadnim i jugozapadnim; djelimična desonorizacije (*grâd', grôb', ôroz', câđ'* itd.) najviše je prisutna na sjeveru (i na Zmijanju); u određenim pozicijama zvučni konsonanti (na kraju riječi, a nisu na kraju govornoga takta odnosno rečenice), obično čuvaju sonornost (*slâb je bio, glâd ôciju nêmâ, knêz je bîo gòlem* itd.);
6. lična imena *Jôvo, Mile, Vêlko* imaju promjenu tipa *Jôvê, Mîlê, Vêlkê* (i *Jôvin, Mîlin, Vêlkin*);

7. Dmn. imenica muškog roda, pored nastavaka *-ima* (*kòscima*, *Sřbima*), *-ma* (*čòbanma*, *lúdma*, *na vòlevma*), pojavljuje se i stari nastavak *-om* (*nòsila rúčak kòscom*, *òvì odlèčali kázati Tùrkom*, *křmkom* itd.), a rijetko i *-ije* (*rúgaju se partizànije*); ovaj nastavak prisutan je i u L (*po grāđovije*, *na samàrije*, *u břdije*, *po ũstašije*, *u čètnici je* itd.); zamjenice *mi*, *vi* u DILmn. imaju oblike *nāmi*, *vām*; frekventni su oblici *nēzin*, *nēzinim*; razlika između određenog i neodređenog vida kod pridjeva je očuvana (*jèčmena krúva*, *vòla šarèna*);
8. čest je slovenski genitiv (*nije mōgā da òdgāđā vòjskē*, *rāđā djècē*) i slobodni instrumental refleksivne zamjenice (*tō òna svē sòbōm nāpravi*); frekventna konstrukcija *u + G* u onim značenjima koja se u standardnom jeziku izražavaju posesivnim dativom (*ū mene lámpa bía ũnūtār* [Zmijanje]; u LLmn. javljaju se ovakvi spojevi: *sa žèna*, *za kòza*, *u ālinā*, *po livādā* itd.; poznata je i upotreba infinitiva s prijedlogom *za* (*imām ja livādē za kòsiti*).

Sjevernodalmatinski poddijalekt

Sjevernodalmatinski poddijalekt proteže se na terenima Bukovice. To je geografsko-istorijski homogen prostor između Krke, Zrmanje i Ravnih Kotara, poznat kao kraj ljutog krša i vrlo oskudne vegetacije. On samo jednim dijelom izlazi na more (Novigradsko, odnosno Karinsko), na zapadu je određen zadarskim Podgorjem, a na istoku rijekom Krkom. Glavna naselja su Benkovac, Knin i Obrovac, sa skradinskim zaleđem Šibenika.

Stanovništvo Bukovice porijeklom je iz Hercegovine i zapadne Crne Gore, odakle je i ponijelo glavne osobine novoštokavskih govora. Naseljavanje je trajalo vijekovima. Opustjele dijelove sjeverne Dalmacije nastanjivano je življem «iz dubine» turske teritorije s namjerom da se turska vlast učvrsti na jugozapadnoj granici Carevine. Glavni pokreti naseljenika odvijali su se od 1552. godine do prvih decenija XVII vijeka. Kasnija doseljavanja, koja su inicirali Mleci da bi u ratovima osvojene prostore na potezu Zadar – Knin osposobili za odbranu od Turaka i njihovih stalnih upada, odvijala su se s

turskog područja (iz Like, zapadne Bosne i zapadne Hercegovine). Tako je u Bukovici stvorena etnička slika dvojne strukture (Srba i Hrvata), sa apsolutnom većinom stanovništva srpske nacionalnosti. Ta se slika, međutim, vremenom mijenjala. Srpsko stanovništvo je u Drugom svjetskom ratu dosta stradalo, a poslije rata su se, ponajviše iz ekonomskih razloga, iseljavali i Srbi i Hrvati u druge krajeve Hrvatske, prije svega u gradove (Srbi, uz to, i u Srbiju) tako da se stalno smanjivao broj stanovništva i stopa prirodnog naraštaja. U hrvatsko-srpskom ratu 1991-1995. došlo je do stradanja i Hrvata i Srba, a nakon poznate ofanzive hrvatske vojske pod imenom «Oluja» 1995. i do egzodusa srpskog naroda. Tako su gotovo potpuno opustjeli srpski prostori u sjevernoj Dalmaciji. Hrvatsko stanovništvo, koje se tokom rata s tih prostora pomjeralo, nakon «Oluje» uglavnom se vratilo na svoja ognjišta, a pristizali su i mnogi Hrvati iz drugih krajeva bivše Jugoslavije, osobito u napuštena gradska naselja. Tako je došlo do kroatizacije cijelog bukovičkog prostora. Neki Srbi se u posljednje vrijeme vraćaju na svoja staništa, ali su ti povraci uglavnom pojedinačni i praktično nemaju značaja za dijalekatsku i sociolingvističku sliku regije. Tako je svjernodalmatinski poddijalekt istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta postao povijesna kategorija.

U Bukovici egistiraju (odnosno, do nedavno su egzistirali) dva govorna tipa, (i)jekavski i ikavski. Oba su novoštokavski. Prvim govore Srbi, a drugim Hrvati. Razlike među njima nisu samo u zamjeni jata nego i u nizu drugih pojedinosti (npr. u zamjeni konsonanta /m/ konsonantom /n/ na kraju riječi [*nīmān*], prezentskim nastavcima tipa *vidū*, *dřžū*, infinitivima tipa *dřgnit*, *rèc*, suglasničkom grupom *šč* [*mřščānin*, *křščēn*] itd.).

U odnosu na najprogressivnije poddijalekte istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta sjevernodalmatinski zauzima posebno mjesto. On se razvijao na krajnjem, prirodno izolovanom području u susjedstvu čakavskih i ikavskih novoštokavskih govora. Otuda ima i supstratnu fizionomiju. Novoštokavske inovacije najdosljednije su provedene u akcentuaciji, dok su zamjene jata uglavnom jekavske i množinski padeži stariji.

Glavne odlike ovog poddijalekta su sljedeće:

- reflexi jata su pretežno jekavski i onda kad je jat naglašen i kad je u postakcenatskom položaju (*bjélo, djéte, sjéno, djélmo, nésam / nésom, ĩspovjéd, vāv jĕk / ĩv jĕ[k], pòpjĕvka* itd., pored *vi'énac, pĕvévac, dvĕje, sprijed'* itd.), ali ima i ijekavizama (*snĕjeg, kòlijĕvka, ùmrijeti*); u pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji su ijekavske forme (*dòbrije, nāšijem, tĕjem* itd.); konsonanti se uglavnom jotuju ispred jata (*dĕvōjka, dĕvĕr, odlĕceti, plĕškĕ, lĕgati, lĕp, mèdĕd'*); ekavizami *ĕbe i tĕlo* [pored *tjĕlo*]; tip *ōvi jĕm, dòbrijĕm, mòijĕ te n'jĕsam*;
- često je protetično /j/ (*jōko, jāvlija*), na jednoj strani, a na drugoj strani forme *ĕsu, ĕdnōg[k], ĕsam / ĕsom, ĕste* itd.;
- nepoznate su foneme /h/ i /f/, prva se zamjenjuje fonemama /v/ i /k/ (*krĕva, tĕknika*), a druga fonemama /v/ i /p/ (*vābrika, Pilip*); tendencija obezvučavanja krajnjih konsonanata;
- često vokal *o > u* (*zvĕno, kùmād[t], kŭń, mùmak, mùj*); vokalske grupe se sažimaju, i to: 1) *-ao > ā* (*pòsā*), 2) *eo > ō* (*gróta, vĕsō, dĕbō*), 3) *-uo > ō* (*ũzō*);
- govori se *gnój* i *šŭtra*;
- Ilmn. imenica ženskog roda ima nastavak *-mi* (*žĕnami*); trpni pridjev je na *-t* (*zākopāt*); aorist se završava na *-ošmo, -ošte* (*dódošmo, dódošte*); imperfekat je živa kategorija;
- dopune infinitivom uz glagole s nepotpnim značenjem (*nĕće ĩći*); pojava G u službi L (*pláticeš mu ù smokāvā*);
- snažno prisustvo romanizama (npr. *bāčva, kònoba, bŭrzĭn, bŭža, dupĕrati* 'upotrijebiti, ispravljati', *vāž'limena posuda, grĕz 'sirov', kŭšćĭn* 'jastuk punjen perjem', *škāle / skāle, tĕler* 'okvir prozora', *tŕliš* 'grubo platno' itd.).

Posebnu karakteristiku poddijalekta čine toponimi na *-ić* i *-ci* (npr. *Bulić, Lisičić, Perušić, Prović, Radmanović, Smilčić, Vukšić, Dobropoljci, Radinovci, Stankovci* i dr. iz benkovačkog kraja), lična imena muškog roda na *-ica* (*Stojica, Dujica, Dakica, Markica, Stevelica, Đerica, Špirica* itd.), *-enda* (*Jovenda, Milenda, Pilipenda* itd.), *-čina* (*Dajčina, Rajčina, Dušančina, Trivunčina* itd.), *-ina* (*Josina, Lukešina, Radetina, Stevutina* itd.), *-ac* (*Mikac, Jovanac, Todorac* itd.) i *-aš* (*Jandrijaš, Milaš* itd.), te ženska imena na *-ina* (*Trnina,*

Zorina, Tošina itd.) i *-ara* (*Jokara, Savara* itd.). Od prezimena, pored onih na *-ić*, česta su na *-ica* (*Torbica, Vukmirica, Đurica* itd.), *-ac* (*Uzelac, Glušac, Pupovac* i td.) i *-ak* (*Radak, Bolak, Crvak* itd.).

Gorskokotarski poddijalekt

Gorski Kotar je stjecište raznovrsnih dijalekatskih odnosa: čakavskih, kajkavskih i štokavskih. Čakavština se od Brinja u Lici kreće na sjever preko Kapele obuhvatajući područje Modruša i Josipdola, protežući se dalje prema Karlovcu, a na zapad sve do Severina na Kupi i na jug do Vrboskoga. Od Liča se ona nastavlja prema sjeveroistoku obuhvatajući Slavicu i Brestovu Dragu.

Unutar čakavskog okruženja i slovenačke granice nalaze se kajkavski govori. Oni zauzimaju pretežni dio područja Gorskog Kotara i njima govori većina gorskokotarskog stanovništva.

U okviru tih granica su i gorskokotarski štokavski govori, hrvatski ikavski i srpski ijekavski. Ikavci su u Mrkopolju i Liču te u nekim okolnim mjestima (Sunger i Tuk [tzv. Mrkopoljski, hrvatski]), a ijekavci na području Srpskih Moravica, Jasenka i Drežnice, zatim u većim ili manjim kompaktnim grupama prema Lici, u Tuku [tzv. Vojni Tuk, srpski], Gomirju i drugim manjim mjestima, te ponešto i u gorskokotarskim prigradskim naseljima (najviše u Ogulinu i okolini). I jedni i drugi su doseljenici, ikavci uglavnom s područja sjeverne Dalmacije i Bosne, a ijekavci iz Dalmacije, Like i Bosne.

Doseljavanje Srba u Gorski Kotar dogodilo se krajem XVI i u prvim godinama XVII vijeka. Veće doseljavanje u Gomirje i njegovu okolinu počelo je «od 1559. do 1600. od Udbine i Korenice, koje su tada bile pod Turcima» (D. Kašić). Zatim su se doseljavanja povećavala iz turske Like i Bosne. Nisu bez značaja bila i unutrašnja seljavanja (i preseljavanja). Srpski živalj bio je izložen i progonima, a bilo je i pokatoličavanje. «Kada je tršćanska intendencija 1764. počela tjerati pravoslavne žitelje iz mjesta, štono su bila uz cestu Karolinsku u zabitnija mjesta pa ih naseljavati radi procvata trgovine katolicima, prijedohše u to doba mnoge mrkopoljske pravoslavne

porodice na rimokatoličku vjeru, dok se one pravoslavne porodice, koje se ne htjedoše pokatoličiti, preseliše u obližnje mjesto Tuk i ondje osnovaše svoje novo selo» (R. Stohal).

Srpsko naseljavanje dijelova Gorskog Kotara donijelo je u te krajeve govor s područja sa kojih su Srbi krenuli ili kroz koja su prolazili. Tako se «u Gorskom kotaru pojavio novi govorni tip, štokavski ijekavski. Kako je srpski živalj dolazio u kompaktnim skupinama i uspio stvoriti vlastita naselja i u njima se trajno održati, sačuvao je svoju govornu posebnost. Tome su pridonijeli i neki izvanjezični razlozi: drukčija etnička i konfesionalna pripadnost nego okolnih stanovnika; učvršćivanje je ijekavštine, posebno u novije vrijeme, potpomognuto i prestižom književnog jezika s govornom osnovicom kakvu imaju gorskokotarski štokavski ijekavski govori» (B. Finka).

Glavne odlike gorskokotarskog poddijalekta istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta su sljedeće:

1. refleksi dugoga jata imaju i ijekavske i jekavske oblike (*švi-jek, sri jéda, dijéte, nijési, švije, mléko, otrjéznit*); redovno je *dě, nēdela, vīdet, ódekār*, govori se *šětio se* i *šjětio se, šūtra* i *šjūtra, šēme* i *šjēme* te *izesti* i *izjesti*, ali *vjěrovat*; od ekavizama živo je *děda* (pored *děd*) i *dělat*, a od ikavizama *ponēdilak*;
2. preovladava sažimanje grupe *-ao > -a* u radnom glagolskom pridjevu (*ispekā, mōgā, rēkā, imā, išā, prōšā, vīkā* itd.), ali su zaobilježeni i primjeri *kázō, prěstō* i *rēkō*; uglavnom desonorizacija /m/ (*Mòravicān Sřpskijēn*);
3. akcent je novoštokavski; rijetki su nepreneseni akcenti (*jedān, divān, rijětko*); u prezentu gl. tipa *držati, imati, znati* postoje dvojnosti: u drežničkom kraju je *držīmo, imāmo, lētīmo*, a u Srpskim Moravicama *držīmo, imāmo, letīmo*;
4. promjena tipa *Míčo – Míćē, Pájo – Pájē*;
5. pored *dēsēt rükū, dēsēt nūgū* prisutno je i *dēsēt rükūvā, dēsēt nūgūvā* [Srpske Moravice]; u množinskim padežima postoje i stariji oblici (D *k óvca*, I *sa jābuka*, L *u knīga*, te u *Mòravicān Sřpskijēn*); forme tipa *pītām švije*, ali i *od naši lūdi*;
6. od prošlih gl. vremena samo je perfekt živa kategorija (aorist vrlo ograničen: *rēkō jā*); živ pripovjedački imperativ (*dódi jā*

- tāmo*); redovan infinitiv u dopuni uz gl. nesamostalne sintak-sičke funkcije (*nē smijem nōsit nōža ni pištōla*);
7. često se izostavlja kopula (*ōtišli u Gūlin*), prijedlog *od* upotreb-ljava se uz prisvojni G (*šin od Stévē, grānica ōd općinē*);
 8. uticaj čakavskih govora (osobito u leksici, ali i u gramatici, npr. prezenti tipa *svādije se*).

Lički poddijalekt

Lika se nalazi na jugozapadu Hrvatske između Velebita i Sinjskog bila na zapadu i Male i Velike Kapele na istoku. To je područje nekadašnjih triju župa: Like, Gacke i Krbave. Sastoji se od visokih kraških polja (Ličko, Gacko i Krbavsko) i nekoliko manjih polja (Koreničko, Gračačko, Stajničko, Dabarsko i dr.).

Na ličkom području postoji (postojali su) više govornih tipova koji se međusobno prepliću i ukrštaju. Najveći dio teritorije pokrivaju srpski govori istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta. Na drugom mjestu su hrvatski govori zapadnohercegovačko-primorskog dijalekta koji su dijelom prošarali ijekavsku teritoriju, potpuno odvajajući, zajedno sa čakavskim i «kranjskim» govovima (mješavinom kajkavskih, čakavskih i štokavskih govora), jednu njihovu oazu na zapadu (Kuterevo). Tu je, južnije, i najveća ikavska ploha (oko grada Gospića). Na jugu Like je jedno malo ikavsko ostrvo u okolini Gračaca, zatim drugo ostrvo srcolika izgleda ispod Krbave i dva ostrvceta na samom sjeveru na granici prema Kordunu u koreničkom kraju. Na kraju, postoje dvije majušne izolovane površine oko Lipova Polja.

Na sjeverozapadu srpski lički govori su u kontaktu s čakavskim u Gackoj dolini sa Otočcem i nizom sela u njegovoj okolini i, sjeverno, s čakavskom oazom u brinjskom području i naseljima na prostoru Male Kapele na istoku i Lučana, Bukovja i G. Kamenice na zapadu. Tako pojas srpskih ijekavskih govora na liniji Zalužnica – Brlog – Prokike odvoja te dvije čakavske teritorije. Na jugu tog pojasa (zapadno od Otočca) jednim manjim dijelom srpski govori su u kontaktu sa «kranjskim» (prelaznim) govovima.

Srbi su nastanili ove krajeve, koji su opustjeli usljed turske najeze, tokom XVI i XVII vijeka. Starosjedilačko čakavsko stanovništvo povlačilo se ispred turskog pustošenja na sjever, a na njihovo mjesto Turska je, u želji da se učvrsti na osvojenim teritorijama, doseljavala pravoslavnu i muslimansku (u manjim grupama i katoličko) stanovništvo.

Tako su stvoreni novi dijalekatski i sociolingvistički odnosi na ranijem prilično jednoobraznom govornom području. Oni će se kasnije u tri maha ponovo promijeniti u korist ijekavaca. Prvo, 1689. godine krajiška vojska je s ustanicima oslobodila Liku i Krjavu. Drugo, 1699. Karlovačkim mirom najveći dio oslobođenih krajeva pripao je Austriji. Muslimansko stanovništvo se tada povuklo iz Like u Bosnu, a na njegovo mjesto su pristizali novi doseljenici Srba «u velikoj seobi oko 1700.» (S. Pavičić). I na kraju treće, 1791. godine oslobođen je i posljednji ostatak ličke teritorije (s lijeve strane od Srba do Vaganca) i na nju su došli Srbi iz drugih krajeva Like.

Tako je stvoren konačan raspored dijalekata u Lici, s potpunom dominacijom srpskog ijekavskog govora koji je, proširivši se na novopripojene krajeve, vršio «konstantan i zapažen uticaj na ostale dijalekatske tipove» (M. Dragičević). To stanje (iako je bilo i iseljavanja) trajalo je uglavnom sve do Drugog svjetskog rata, kada su Srbi ovih područja (a i drugih regija u Hrvatskoj) umnogome stradali (ili su bježali u druge krajeve). Poslije rata iseljavali su se u Slavoniju, Baranju i Vojvodinu. Iseljavanja je bilo iz ekonomskih razloga i u druge krajeve Hrvatske, ponajviše u Zagreb. Na taj način znatno je urušena struktura ličkog stanovništva i oslabljen sociolingvistički položaj njihovog idioma.

Svojevrsan oporavak i konsolidacija stanja ponovo su uspostavljeni 60-ti i 70-tih godina XX vijeka. To je trajalo sve do rata 1991-1995. godine.

U sukobima između Srba i Hrvata došlo je do stradanja stanovništva obiju nacija i do međusobnih progona. Nakon operacije hrvatske vojske poznatoj pod nazivom «Oluja» u avgustu 1995. godine pokrenuto je cjelokupno srpsko stanovništvo s njihovih matičnih ognjišta i masovno je izbjeglo u Bosnu i Srbiju. Tako su

opustjeli srpski krajevi, njihova zaostala imovina, domovi, dobra, kulturni i vjerski spomenici uništeni (uz stradanja jednog dijela ono malo žitelja koji nisu bili izbjegli). Od 90-tih godina XX vijeka neki se Srbi vraćaju na svoja ranija staništa, ali je njihov broj sve do danas minimalan i praktično nema nikakvog značaja za dijalekatski pejzaž regije.

Prema tome, srpski lički govori danas ne žive na vlastitoj teritoriji nego su se raspršili i utopili u drugim govornim zonama srpskog jezika, prije svega na ekavskoj teritoriji. Tako je i lički poddijalekt istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta, pored sjevernodalmatinskoga, praktično postao povijesnom kategorijom.

Njegove osnovne odlike su sljedeće:

1. zamjena jata pokazuje sve osobine isturenih i odvojenih govora od njihove matice; ona je, u stvari, jekavska, s znatnim prisustvom ekavizama i ikavizama; a) pored klasičnih ijekavizama (*sijeno, snijeg^l, rječ, lijen, lijep, prije, vrijeme, srijeda, nijesam* itd.), česti su jekavizmi (*bjeda, cjena, cvjēce, cjēv, bjēna, bjēla, mjēšanō, vjenac, po svjētu, kōr jēn, vāvjek. bjēde, djēliti, nēsam* itd.) i, nešto rjeđi, *ie*-refleksi (*vrjēca, sjēno, ljēpo, srjēda, gnjēzdo* itd.); na drugoj strani, dosljednija je dvosložna zamjena u pridjevsko-zamjeničkoj paradigmi (*ū ājdūcijē, dācijē, nīvijē, ōvijē, tije, nōvijēm* itd.); kratki refleksi s jekavskim jotovanjem prošireni su i na kategorije u kojima su u matici ijekavizmi (*lēn, lēpo, mlēko, snēk, gnjēzdo, dōnēli, nēsam / nēsom* itd.); dosljedne su forme tipa *vide, dōcerali, cēdnē, bēšeda, šēdi* itd. (ali je često *djēvēr, djēd^l*), sa sporadičnim zadržavanjem glasa /j/ (*šjēcām se, šjēći* i sl.); odsustvuju jotirani labijali; b) pored ustaljenih ikavizama dobivenih fonetskim putem (*grijalica, bileg, zasidali, vidi-jo* itd.) frekventni su i ikavizmi tipa *vidila, živila, nalētila, stđiti se, tŕpiti, dvīsta, nismo sikirica* itd. te, vjerovatno primljenih iz drugih govora, *đid, dičāčić, prōlīce, pōjisti, pōslī, dvī* itd.; ekavizmi su česti u grupi *rē (vrēlo, gōre, ždrēbac, prēlaz, prēnos, strēla, vrēdna* itd., kao i u primjerima tipa *dēčko, ōbe, dēlo, tēlo, kūdela, nēdela, dvē, dvēsta, dōle, razūmēš, ōvdeka* itd.;
2. česte su vokalske alternacije: *a > o* (*livode, ōbodvō, ōsom, ōsomstō, jā som glādan*); *a > e* (*ōgreda, jēcem, vrēbac* [ali *krāsti,*

- rásti*]); *o* > *u* u susjedstvu nazala /*n/* i /*m/* (*zvūno, nūvac, nūs, ūn, ūnōj, mūga, kūmšija, mūjōj* itd.); grupa *-ao* > *-a* (*žā, vikā, ōtišā* itd.), ali *-ol* > *-o* (*dō, sō, vō, stō, ūbō*), a riječca kao > *kī*;
3. karakteristične su dužine u formama Njd. pridjeva muškog roda (*āl̄kāv, būdāv, kīlāv, trāpāv* itd.) i u etnicima izvedenim sufiksom *-anin*, kod kojih se često gubi završno *-in* (*Birovčār, Dōličān, Gōspičān, Zāgregčān* i dr.);
 4. iz konsonantskog sistema karakteristične su sljedeće pojave: 1) intervekolano /*j/* se gubi (*jáima, Péića, Đúić* itd.), kao i u riječima *jedan* i u oblicima prezenta glagola *jesam* (*ēdan, ēdna, ēsam, ēs, este bili* itd.), 2) mijuranje sonanata /*l/* i /*n/* (*ból̄nica, stār̄niški*), 3) desonorizacija finalnih konsonanata (*ki bōk* [*< Bog*], *mōj mūš, vrāk, rād̄ni stāš, pōkōjnōk Nikolē, kūrus, ēdnōk* [*< jednog*] itd.), 4) često /*f/* > /*v/* odnosno /*f/* > /*p/* (*vām̄ilija, vōrinta, Vākup, Vránē Jōsipa, škāpić* itd.); ograničeno jotovanje grupa *sj* i *zj*;
 5. lična imena *Jovo, Ivo* imaju promjenu *Jōvē, Īvē* (i *Jōvin, Īvin*); u deklinaciji imenica sljedeće su posebnosti: 1) Isg. *i*-deklinacije je na *-i* (*svō jōm k̄r̄vi, slūžila se lāži, s čāđi iz rōra*), 2) česti su dativi tipa *k̄rīgi, u Ri jēki, u ĩulāški, nā strugi, na rūki*, 3) obični nastavci tvrdih osnova (*krāvōg, dōmacōg*), 4) pored nastavaka *-ima* i *-ma* u DILmn. javlja se i nastavak *-ije* (*esi dāla k̄rmci-je, među lūdi-je, s k̄rīnski-je k̄dli-je*) i *-ami* (*k̄dplami, u barākami*), 5) kod ličnih zamjenica DILmn. skoro je dosljeno na *-ami* (*prēd vami, s nāmi*), 6) pridjevsko-zamjeniča promjena je stara (*vrūci-jem, mō jijēm, nē govijē* itd.), 7) obično je *nēzin, nēzini*, ali i *nēnije* i *nēvi-je*, 8) zbirni brojevi su na *-ero* (*pētero*), a brojevi *dva* i *tri* imaju promjenu tipa *dvōga, trōga* itd.;
 6. imperfekt je nestao, futur II je rijedak;
 7. od sintaksičkih osobina karakteristične su sljedeće: a) upotreba prijedloga *kod* s genitivom umjesto dativa (*īdēm kod Jōvē*), b) dativ je čest s prijedlogom (*pōšli k nēkōj cūri*), c) akuzativ mjesto lokativa (*bīo u dobrōvolce*), d) infinitiv uz glagole nepotpunog značenja (*đē žēliš sjēsti, ako se mīslī žēnit, mōrāmo ići*), e) krnji imperfekt (*pēkā im ūn jāne*), f) futur II za označavanje hipotetičnih radnji veznih za prošlost (*bījo b jā ūmrō da nē budē bīlo*), g) fu-

- tur I u službi futura II (*ako će čekati, dóce ga skūplē*), h) umjesto veznika *nego* i *već* često dolaze veznici *man* i *mal* (*Nē, nē moreš stūci man ūvati kōne pa povr̄ši, nēmā kūdā mal bjēzati*) itd.;
8. u kongruenciji je zanimljiv položaj povratne forme *se* (*jā se ga sjēcām, oće se li nēde mūci potōpiti*) i enklitičkih oblika glagola *jesam* (*jā i smo tī đsam dānā da krūva nē vidi*).

Antroponimijski sistem ovog poddijalekta bogat je sufiksima za isticanje augmentativnosti i pejorativnosti. Uz to nezvanični imenski sistem mnogo je bogatiji od zvaničnoga: tipovi imena pokazuju nijanse pejorativnosti i augmentativnosti, odnosno hipokorističnosti. Tako npr. pored neutralnih imena *Stēvān* i *Stēvo* postoje varijante *Stēvilo, Stēva, Stēvica, Stēviša, Stevāilo, Stēvko, Stēvina, Stēvānda, Stevānčina, Stēvac, Stēvaš, Stēvela, Stēveško, Stēvica, Stēvelica, Stevānčić* i *Stēvūrda*.

Karakteristična su i muška imena na *-an* (*Dūjan, Īčan, Pēran, Tūmān* itd.), *-aš* (*Milāš, Đūrāš, Pētrāš*) i *-eša* (*Jēkeša, Mīleša, Đūkeša*).

U odlike ličnog onomastikona spadaju prezimena tvorena od ličnih nadimaka koja označavaju neko tjelesno ili drugo obilježje (*Dēs̄nica, Plēcāš, Zūbović, Tēpavac, D̄r̄ča, Kēča, Kēh̄alo, Čūdina*), neku osobinu ili nedostatak (*Mūdrinić, Gūšavac, Šēpo*), zanimanje (*Kōncār, Bāsta, Ōrel*), predmet materijalne kulture (*B̄r̄klāč, Žēžel, Tōrbica*) te ona koja su porijeklom etnik (*B̄r̄dār, Pećānac*), kao i razne složene tvorbe (*Āgbaba, Milēusnić, Jēdnoocić, Vūkobrāt, Mālivūk, Mūnižaba, Ōštrokapa, Vūkoder* i dr.).

Banijsko-kordunski poddijalekt

Ovaj poddijalekt istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta zauzima njegove zapadne prostore dviju prirodnih oblasti, Banije i Korduna, koji danas nemaju jasnu međusobnu granicu. Banija je brdovito područje između rijeke Kupe i Petrove gore koje se na jugu i jugoistoku naslanja na Bosansku krajinu, na sjeveroistoku graniči sa Posavinom, a na sjeveru s Prokupljem. Na zapadu je Kordun.

Granice cjelokupne oblasti prema drugim područjima su većim dijelom prirodne i jasno određene. To je rijeka Una uzvodno od Bosanskog Novog do utoka u Savu kod Jasenovca, zatim Sava i Kupa do Karlovca, «Mrežnica od utoka u Koranu do svog izvorišta zapadno od Slunja; granica odatle okreće prema jugoistoku i, obuhvatajući grupu sela oko Drežnik-Grada, izbija na republičku granicu koja dalje od Une predstavlja istovremeno onu liniju na koju se naslanja banijsko-kordunski pojas» (D. Petrović).

Stanovništvo Banije i Korduna je doseljeničko, i to u raznim fazama seoba i dramatičnih promjena etničke strukture na ovim prostorima. Matica iseljenika je, bez sumnje, u nekim dijelovima istočne Hercegovine i Crne Gore, ali većina stanovništva je dolazila iz Bosne, Like, Dalmacije, naseljavajući se i miješajući u više faza. Glavni pravci njegovog kretanja bili su oni iz Usore, Glamoča, Klisa, Knina i Kotara, dok se drugi mogu svesti na unutrašnja seljavanja.

S ovog područja srpsko stanovništvo se u više navrata iseljavalo. Za vrijeme Drugog svjetskog rata dosta je stradalo, a poslije rata odlazilo je u Vojvodinu, Slavoniju, Baranju i druge krajeve Hrvatske (uglavnom u gradove). Najdramatičnija seoba dogodila se na završetku hrvatsko-srpskog rata 1995. godine, kada su Banijski i Kordunci masovno izbjegli u Srbiju. Tako su mnoga mjesta ovoga područja danas gotovo pusta. U posljednje vrijeme Srbi se počinju vraćati na svoja ognjišta, ali su to uglavnom pojedinačni povraci i, prije svega, oni starijeg živilja. Tako se onda može reći da je i banijsko-kordunski poddijalekt istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta, kao i sjevernodalmatinski i lički, danas samo povijesna kategorija.

Osnovne odlike banijsko-kordunskog poddijalekta su sljedeće:

1. zamjena jata je (i)jekavska, sa prisustvom ikavizma i ekavizama (npr. *někijem*, *oždrebila*, *gòreti*, *vrčća* itd., zatim *préci* i *prijéci* te *ir* > *ijer*: *pàpijer*, *vòdijer* itd.);
2. akcentuacija je novoštokavska (na cijelom terenu su nešto jače zastupljeni oblici sa silaznim akcentima van prvog sloga u pozajmljenicama i složenicama (npr. *automàcki*, *poloprívreda*, i u Gmn. imenica tipa *domačinstāvā*, *Crnogórācā*); u Baniji su prisutne dužine u nastavcima tipa *lūkāv*, *dōbār*, *Jóšin* itd.);
3. laka diftongizacija dugih /e/ i /o/;

4. i finalna i medijalna grupa *ao* > *a* (*dòšā*, *dā*, *žā*, *nāpāko*); prelazak /e/ u /u/ (*ūvačē*); rjeđe se jotuju *tj*, *dj* (*nětjāk*, *rōdjāk*);
5. promjena tipa *Jóvo* – *Jóvē* – *Jóvi* (i *Jóvin*);
6. Gmn. u imenica ženskog roda s konsonantskim završecima često je na *-i* (*pjěsmī*); obično su forme *nāmi*, *vāmi* i *riēzin*;
7. imperfekt je iščezao; aorist je s nastavcima *-išmo*, *-ište*; na zapadu teritorije česti su prezenti tipa *džžū*, *pōstū*; trpni pridjev je s formantom *-it*; živa je upotreba potencijala II (*bīo bi se jā prēvario*).
8. od sintaksičkih osobina ističu se: a) G u funkciji objekta (*Pōstilo se Ūskrša*), b) frekventan infinitiv a ne *da* + *prezent*, c) čest perfekt bez spona (*Kđ dnō zapālio?*), d) isključna rečenica s veznikom *van* (*Nije dā ālinē omóriti van-nosijo bjēlu*), e) upitna rečenica sa *jére* (*Jére-s to narédila?*).

Za fizionomiju poddijalekta od posebnog je značaja činjenica da je on dijelom u kontaktu sa kajkavskim govorima, dijelom s čakavskim (i čakavsko-kajkavskim), a dijelom s mlađim ikavskim govorima.

Žumberački poddijalekt

Žumberak je oblast na razmeđu Hrvatske i Slovenije između Kupe kod Metlike i Save kod ušća Bregane. To je planinska regija rastavljena Žumberačkom gorom na zapadu i samoborskim krajem i Samoborskom gorom na istoku. U njoj se dodiruju slovenački kajkavski govori, na jednoj, i hrvatski čakavski i kajkavski govori, na drugoj strani. U takvom okruženju smještena je i dijalekatska oaza pravoslavnih štokavaca koji su se na žumberačko područje doselili u XVI vijeku iz istočnohercegovačko-krajiških oblasti. U novoj postojbini oni su primili grkokatoličku vjeru.

Na drugoj strani, u Beloj Krajini u isto vrijeme su se u nekim mjestima naselili pravoslavni štokavci slične dijalekatske provincije kao i Žumberčani. Neki od njih su se tokom vremena doselili i iz samog Žumberka i iz bukovičkog i gorskokotarskog kraja. Oni

su, međutim, zadržali svoju vjeru i običaje. No pod snažnim uticajem slovenačke kajkavštine i slovenačkog književnog jezika oni su se gotovo jezički asimilirali. Danas tamo postoji vrlo malo Srba, uglavnom starijih osoba, koji se služe srpskim dijalektom. A i on, čija je upotrebnost zona jako sužena, nije više iskonski, nego je snažno natrunjen slovenačkim elementima, i u gramatici i u leksici.

Žumberački govori su, iako su život nastavili u kajkavskom i čakavskom okruženju, uglavnom sačuvali svoje gramatičko ustrojstvo i svoj novoštokavski istočnohercegovački karakter. Znatni uticaji susjeda prisutni su, prije svega, u leksici, ali i u nekim elementima fonološke i gramatičke strukture. Sâmō govorno područje nije potpuno jedinstveno: zapadno je izrazitije novoštokavsko, a u istočnom ima i starijeg akcenta (*glavě, volđvi* i sl.).

Glavne odlike žumberačkog poddijalekta istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta su sljedeće:

1. jednosložna zamjena jata;
2. akcenatski odnos *měne* ~ *od mène*; u nekim govorima udvojeni akcent (*kóvâč, děvôjku*);
3. izrazite jotacije; uticaji čakavskih i kajkavskih govora u fonetici (/a/ umjesto poluglasa u primjeru *malin*, čuvanje krajnjeg -l u nekim primjerima, npr. *bjěl, pòdbul, ândel, tòbòlca* itd. [ali i *stô - stóca*]; /j/ u riječima *mějāš, brěja* itd.);
4. česta kratka množina; u množinskim padežima ima starine (npr. *čērma, zùbma, ženami, pò pleći, u kòstije* itd.); komparativi tipa *ràjši, slākši*; mijenjanje glavnih brojeva od pet nadalje (*pětiju*); tvorba tipa *úkućan, grāđan* itd.;
5. 3. l. mn. prezenta tipa *berédú, kupù jedù, mòlidú*; izgubljen imperfekt i glagolski prilog prošli; aorist je rijedak;
6. prezent u futurskom značenju (*Dòžem šútra*);
7. odrična rečenica se često pojačava atributima *bóži* i *vrāži*;
8. u leksici uticaji kajkavaca, čakavaca i njemačkog jezika (npr. *dělati* 'raditi', *čúda* 'mnogo', *cágar* 'kazaljka', *drát* 'žica', *štìbra* 'porez', *žvèplo* 'sumpor' itd.)

Slavonsko-podravski poddijalekt

Govori ovog poddijalekta istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta prostiru se Slavonijom od Save na potezu Gradiška – Okučani – Novska obuhvatajući na sjeveru područja Pakraca, Garešnice, Grubišina Polja, Daruvara, Vočina i Suhopolja. Zatim se njegova teritorija izvija prema istoku do Osijeka sijekuci u izlomljenim i nepravilnim linijama slavonski staroštokavski dijalekt na dvije zone, i to između Kutjeva i Našica, Pogaraca i Vuke, obuhvatajući Orahovicu, Gradac, Duboku, Mušice i Budimce. Južno od Osijeka važnija su naselja Tenja, Markušice, Bobota i Borovo. Srpskih naselja ima i u najzapadnijem dijelu Slavonske Podravine, u okolini Virovitice (Rezovac, Borova, Pčelić i Gacište).

U tim krajevima žive i Hrvati i Mađari (do kraja Drugog svjetskog rata živjeli su i Nijemci, koji su prognani u Njemačku; njihova mjesta zauzeli su doseljenici iz raznih krajeva Hrvatske, pa i iz Like, Banije i Korduna).

Slavonski Srbi su doseljenici iz Bosne, istočne Hercegovine i zapadnih dijelova Crne Gore. U XIX vijeku su se doseljavali i iz Like i Korduna. Bilo je, uz to, i unutrašnjih preseljavanja, osobito iz Baranje u Slavoniju (v. niže). Tokom ratnih zbivanja 1991-1995. mnogi slavonski Srbi su se iselili u Vojvodinu ili u Beograd. A u maju 1995. u operaciji nazvanoj «Bljesak» hrvatske snage su praktično očistile srpski prostor zapadne Slavonije. Poslije uspostavljanja mira (1995) neki Srbi se vraćaju na svoja ranija staništa.

Srpski slavonskopodravski govori su pod uticajem ikavskih šćakavskih govora. Na samom zapadu na njih su uticali kajkavski govori.

Glavne odlike slavonsko-podravskog poddijalekta istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta su sljedeće:

1. zamjena dugog jata je u osnovi ijekavska (*vījek, lījep, gñi jézdo*), ali ima i i prelaznih formi (*pījeto*) i jekavizama (*sjěno, bjěsan, djěte, mlěko*); jekavizmi su česti u južnoj i zapadnoj zoni (savsko-dravsko međurječje); redovno je *pjěsma, pjěna, bjěžat*, ali i *pócerat, požúćet*; nešto su frekventniji ekavizmi (*nědela, ponědel'ak, dvěsta, gòret, starěšina, brěgovi, crěpovi*, pa i *tělo, těstò, brěg, pětla, snabděvali* itd.) i ikavizmi (*vīdit, trípit, lětít, čio* itd.);

2. akcent je novoštokavski; u nekim dijelovima postoji i metatonijski akut, istina samo u zamjenicama jata; on je, bez sumnje, preuzet iz slavonskih ikavskih govora;
3. oblici *měni*, *těbi*, *sěbi* u DLjd.; neprenošenje akcenta na proklitiku kod dvosložnih riječi (*po govōru*, *na kaměnu*); akcenti tipa *metěmo*, *ležimo*, *stojimo*, *zověmo*, *zavúci*, *odvúci* itd. (u okolini Virovitice i *stráni*, *kúlama*);
4. vokal /i/ se redukuje, osobito na zapadnoj teritoriji (*vidla*, *živla*, *učitelca*, *zěnce* itd.), rezultat toga je i slogovni sonant (*mòlt*, *kùmc̣*); -l > -o, ali pod uticajem starinačkog stanovništva zadržao se u mnogim slučajevima (*pěpel*, *tōpal*, *kīsel*, *věsel*, *stōl* itd.); često je *dāvo*, *zvāvo*, *ūzevo*, *nāčevo* itd.;
5. čuvanje konsonantske grupe -st na kraju riječi (*křst*, *grīst*, *rādōst*);
6. hipokoristična imena na -o (*Jóvo*, *Lázo*, *Ráde*) imaju promjenu tipa *Jóvě*, *Lázě*, *Rádě* (i *Jóvin*, *Lázín*, *Rádin*);
7. često je odsustvo sibilizacije (u *fābriki*); u okolini Virovitice *bābacin*; množinski padeži su uglavnom novoštokavski, ali DIL ima i -ma (*kđnma*) te L i nastavak -i (*nā koli*, u *Tōrjāci*); u istočnoj Slavoniji se pojavljuje i Imn. na -i (*Kad iděmo ū goste*, *iděmo s fījākeri*); Gmn. pridjeva i pridjevskih zamjenica je na -ija (*súvījā jabukā*, *nāštjā sūsjēdā*);
8. upotreba infinitiva u konstrukcijama tipa *za jěst*, *za čistit*; forme tipa *ona nē volī bākē*, *doněsi mi nōža*; iščezao imperfekt i glagolski prilog prošli.

Česta su hipokoristična muška imena od svetačkih ili narodnih imena, npr. *Ákso*, *Bóžo*, *Gávro*, *Glígo*, *Đuro*, *Jóvo*, *Jóco*, *Lázo*, *Míle*, *Pájo*, *Péro*, *Símo*, *Stévo*, *Těšo*, *Váso* i druga, te ženska *Bója*, *Krístá*, *Jěfa*, *Júla*, *Lúba*, *Mára*, *Míra*, *Pěla*, *Sóka*, *Těja*, *Zóra* i dr.

Prezimenana su najčešće na -ović (-ević) i -ić (*Bōgojević*, *Dragójlóvić*, *Gvozděnović*, *Radáković*, *Radmilóvić*, *Lázić*, *Miletić*), a ima ih i na -ac, -ar, -in i -ak (*Boróvac*, *Bjelájac*, *Kōlār*, *Lōnčār*, *Rákīn*, *Símīn*, *Bōšriāk* i dr.).

Baranjski poddijalekt

Srbi su u Baranji živjeli (i uglavnom još uvijek žive, uz izvjesne promjene u XX vijeku, osobito nakon Drugog svjetskog rata i hrvatsko-srpskog rata 1991-1995) u Belom Manastiru, Bolmanu, Branjini, Dardi, Jagodnjaku, Kneževim Vinogradima i Popovcu, te u naseljima mađarskog dijela Baranje Bezedek [Bezedek], Borjad [Borjád], Breme [Beremend], Budmir [Nagybudmér], Iločac [Ilocska], Lančug [Lánycsók], Lipova [Lippó], Mađarboja [Magyarbóly], Majiš [Majs], Mohač [Mohács], Pečuh [Pécs], Sečuj [Dunaszekcső], Šarok [Sárók], Šarokš [Magyarsarlós], Šumberak (Somberek), Titoš (Tötös), Vemen (Véménd), Vilanj (Villány) i Mečka [Erdőmecske]). Srbi su nekada živjeli i u Tolnanskoj županiji, u Grabovcu (Grábóc), Saki (Szálka), Donjoj i Gornjoj Nani (Alsónána, Felsőnána) i još nekim mjestima, «a danas ih nalazimo samo u Medini, gde čine dobar deo seoskog stanovništva» (P. Stepanović).

Baranju su Srbi naseljavali od XVI vijeka, i to iz Podrinja, istočne Hercegovine, Pive i Tare (kasnije jedan manji dio i iz Srema, Mačve i Šumadije). Osobito je snažan val doseljavanja istočnohercegovačke struje bio u drugoj polovini XVI vijeka i u XVII vijeku. Po popisu stanovništva iz 1733. Srba je bilo u 35. baranjskih naselja. Na tim prostorima oni su našli Hrvate i Mađare. Ovi posljednji su se oko 1700. godine u Baranju doseleli u velikom broju iz sjevernih i sjeveroistočnih županija, a zajedno s njima i neki Slovaci. Od 1720. u Baranju su se doseljavale veće i manje grupe Nijemaca iz Bavorske, austrijskih, sudetskih i porajnskih provincija. «Na taj način se znatno povećao broj Mađara i Nijemaca u Baranji. Kako su Srbi kroz stoljeća s njima bili u jačem kontaktu (u većini srpskih naselja stanovao je i velik broj Nijemaca ili Mađara), ušlo je u govor baranjskih Srba preko 100 njemačkih i mađarskih riječi. Za vrijeme turskog gospodstva u Baranji primili su baranjski Srbi dosta turskih riječi, a neke su donijeli iz stare postojbine» (S. Sekereš).

Iz stare postojbine baranjski Srbi su donijeli govor istočnohercegovačkog tipa koji se onda vijekovima razvijao u specifičnim sociokulturnim uslovima. Na jednoj strani tu su bila okruženja ikavskočakavskih govora, a na drugoj bliskost bačkih ekavskih govora.

No daleko važniji bili su kontakti s turskim, mađarskim i njemačkim jezikom i sâm položaj baranjskih Srba u Turskoj Carevini i u Austro-Ugarskoj Monarhiji. I u jednoj i u drugoj preživljavali su teške dane (bili su izloženi i unijaćenju, ali su se već 1694. kod cara Leopolda izborili za svoju crkvenu autonomiju). Posebno su bili nastupili «teški dani za Rasciane» nakon Rakocijeve bune (1711), kada je «Baranja ostala prava pustoš» (S. Mihaldžić) i kada su oni postali 'jobadi' (kmetovi). Tada su se mnogi baranjski Srbi odeslili u Slavoniju i Bačku (navodi se preko 40 naselja u Slavoniji i preko 20 naselja u Bačkoj u koja su se oni doselili). Drugi težak period za njih bio je prije raspada Austro-Ugraske, te treći od 1941. do 1944. godine, kada je cijela Baranja pripadala Mađarskoj. I u jednom i u drugom periodu službeni jezik je bio mađarski. I, na kraju, hrvatsko-srpski rat 1991-1995. donio je krupne promjene u Baranji (došlo je do stradanja i Srba i Hrvata, do iseljavanja Srba u Srbiju, a Hrvata u druge kraje Hrvatske, te do određenih promjena u dijalekatskom pejzažu cijele regije).

Pored svega toga, srpski baranjski govori sačuvali su svoj istočnohercegovački karakter. Osnovne odlike baranjskog poddijalekta istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta su sljedeće:

1. zamjena jata je uglavnom klasična, istočnohercegovačka (*tijelo, dijete*), ali u dosta slučajeva refleksi zvuči dvosložno (*bjelo*); postoje i analoške forme (*kumpijer, kòlijer, vòdijer*); likovi *čerat, đe*, ali *pješma*;
2. zatvoreni akcentovani kratki vokali /e/ i /o/ (*jetra, kòkoš*), sporadično i /e/ od jata (*zjèva*);
3. akcenti tipa *dužinu, plāninu*; glagoli sa /' / gube dužinu u nastavcima (*kāžem, trāžim, krēnete*); na drugoj strani dužina se pojavljuje u oblicima tipa *sèstrin, ženin*;
4. hipokoristici *Jóvo, Lázo, Ráde* imaju promjenu *Jóvè, Lázè, Rádè* (i *Jóvin, Lázin, Rádin*);
5. imenice tipa *čobanin – čobani* i u jednini su bez *-in* (*čòban, cīgan, Bùgar, Dùbočan, Sùbočan* itd.);
6. infinitivi tipa *brīnit, krénit, osvānit, skīnit, uvènit* (u mađarskoj Baranji i *krént, brint, potònt, skīnt*) itd.; prevladava trpni pridjev s formantom *-t* (*svèzāto, prènijeto*); upotreba infinitiva u konstrukcijama tipa *za jèst*;

7. iščezao je imperfekt (a i aorist je vrlo rijedak); čest je pluskvamperfekt (tvoren samo od glagola *biti: prije nego li sam bio stīgao* [mad. Baranja]);
8. mnošto mađarizama i germanizama.

TEKSTOVI

Starac i car

Örö stàrac nīvu. Nàl'ezì tūdā cār s trī svòe pàše. Rèci će cār stàrcu:

- Pòmāga ti Bóg, zèmlā zèmlu òrē!
- Dòbrā ti srèća, zèmlā zèmlī gòspodāre!
- Ìmāš li vùkōvā?
- Ìmō sam, pā ig izgùbik.
- Što nijèsi bđl' (e) ùranijo?
- Jèsam jèdnòm, pā Bóg nè dade.
- Pòslaću ti trī òvna da ig ostrížeš, – zaučiniće jòpē(t) cār.
- Óću, – odgòvori stàrac.

Kad odmakni cār s pàšama, zàpitàj ig òn da mu kàžū štā znāci onō što e òn govòrijo sà stàrcem. Nè znali mu òni kàzati. Cār ìm rèknē da se vrātē i da pítaju stàrca, i neka mu se nè vraćaju òd ñega, dok ne dòznadnū. Vrātē s(e) òni stàrcu i zàmolē ga da ìm kàžē štā e onō govòrijo s cārem. Òn ìm nè šćedni isprícati dok mu òni svā trī nè dadni pò ćesu dūkātā. Ondā ìm òn kàži. – Onō što e cār rèkō mēne: «Pòmāga Bóg, zèmlā zèmlu òrē», stījo je rèci: tī si čdek, od zèmlē, òrēš zèmlu, a sām si zèmlā, i bīzo ćeš ū zemlu. Što sam jā odgòvorijo: «Dòbrā ti srèća, zèmlā zèmlī gòspodāre», znāci da e ì on čdek od zèmlē, vlādā zèmlòm, a jòpēt će ū zemlu. Što mē òn zapitō, ìmām li vùkōvā, stījo je rèci: ìmāš li zúbā. A jā sam ig pogùbijo. Kad mi je rèkō, što nijèsam bđl' (e) ùranijo, prekòrijo mē što se nijèsam ožènijo na vrijème, pā bi me dèca odmijènila u rádu, da nè orēm vākō stār. Jā sam mu rèkō da sam se ožènijo, pā mi ùmrla zèna. Kad mi je kázō: «Pòslaću ti trī òvna da ig ostrížeš», znāci e da će mi pòslati vās tròicū, da vi ùzmēm pāre.

Staniša Jokanović, Trse [Piva i Drobñjak], Vuković 1938-1939, 107.

Igra vukova

Jèsam bògami, nājprije dok sam màni bīo vāzde ù Ostrovicu. U Bjèlasicu bīo do bóg te pítāj, i snījeg gòre ùdarō e. Šèdeli, bòga mi – svē ćòsāne, smījeg i àlāk, i sprđnu i šálu. A-è! Po svū nōj sèdi... Vùkōvā? Bilo e vùkōvā pā... alāčū ćòbani, pūcajū pūškāma i gòně vùkove...

A tō e bila igra jèdna. Bilo e igārā. Ìgrāli su se vùkōvā. Nàložē vātru, tamo na èdnu livadu, pa se iskupī òmladina svā. Nèko nòsi jā-buke, nèko krūške, nèko klāsove, nèko rākiju, nèko... Òmladina ìgrā, pjèvā, šta se ne činī. Ā – òcemo li vùkōvā? Ā, òcemo!

Jednōga pòstariēga čòeka, zamòtajū mu čālmu, tūrē mu pūšku prekò ramena i òn kòmāndue: «Vùkovi, ū goru!» A òni – drúštvo òvogā mālōga – òdb jezi ū goru, vūci. A-è» «Kèrovi, na svòe mjèsto!» Drúštvo ònogā mālōga ìdē zā vúcima.

Vūci vījū tamo nàokolo. «È, vūci – ū tōr! – ū tōr! – ū tōr!» Dèvōjke ū kolo svākā. «Ū kolo!» A-è! Ì tō svē pokvarènice! Svākā pokvarènica! Stālna dèvōjka ni jèdna nèće òtis da se ìgrā vùkōvā. Vùkovi tāmo vījū, šta se ne činī – pāšćād lājū, pūška pūcā, šta se nè radi! Zàgnāj se po èdan od òni jē vùkōvā pa o èdnu od ònijā ovācā – svōga si púta! Nīde ti stīva! A kāmī ti nēmu ū dōm! «A štā ti e?» – pítā òdū òd vatrē. – «Pònese mi vùk nājbolū!» «Kāko si e vábio?» «Pomrkūša!» Zàgnāj se vùk, pa pāšće – svōga si púta od ònē dècē jèdna. Stō jī kvīka tāmo nāniže: Kāmī nēmu ū dōm! «Štō ti e jādan?» «Pònese mi vùk kūčku!» «Pa nēmō kūkā, jādan, tī ćeš nābavi drūgu kūčku!» «A ne mògu jā nābavi kūčku kō ònā što e bila... kō no, ne mògu jā nābavi kūčku kō ònā što e bila!»

★

– E štā ti pādā nóm dānās! Svāšto li pričāš, bðže mi pomòzi...

– Tō je pjèsma i ìgra bila tākā u jèdno vri jème. Tākē igre bile.

Okolina Kolašina, Pižurica 1981, 240-241.

Tako nam osta nadimak Neslan

Siñāvina e mārīta i veličanstvena planina. Lēti se bōgato zaōgtnē trāvōm i cvījećem. Zīma ne (=nas) bñē pōla gōdinē šñēgovima i mēćavāma. Lēti mūzemo dōsta mlijēka, nākupīmo dōsta mīsa, ū jesēn nākōlēmo dōsta mēsa, ōvce nam dājū dōsta vūnē, a zīmi trošīmo ōnō što smo lēti spēnžali. Lēti u livadāma bogāti jem trāvōm ūkosīmo dōsta sñena, te nīme prērānīmo, stōku, ōvce i gōveda. Lēti živīmo na planīni, a zīmi u sēlu, kōē je dōlē, ūdālēno dvā do trī sāta ōda odāvlē. Zātō nam nñe zgōdno da vēliko sñeno, pōnekad i nā stotine tōvārā (tovar 150 kg), šćerujemo is planīnē u sēlo, pa zātō pōneko is pōrodicē ōstanē zīmi na planīni i mēćē stōci sñeno. Stōka, ōvce i gōveda, zātvarā se nōću ū pojate. Nāša pōjata u Stāračkōm pōlu bila e nā trī bōja. Gōre, na pājāntāma, sprāčāli smo sitnū stōku, šīlēž, nā sredñēm bōju zātvarāli smo ōvce i ōvnove, a ū izbi krūpnū stōku, gōveda i kōne. Ū izbi'e i grñalica za čōbana.

Jēdnē zīme jā sam ōstō u planīni kō (= kod) stokē, a ōstālā čēl'ād su zdīgla u sēlo. Blēše pāo vēlikī snñeg, urāvnīla se bñda i dōline. Tīcu nñesi mōgō vīdeti, sāmō u snñegu dēde trāg lisicē ili vūka.

Jēdnōg dāna nāide Lūbica Ašānskā na mōju pōjatu. Bīla krēnula dā idē u sēlo pō nekakōm pōslu. Dān blēše lñep i nñe bilo opāsnošti da se pōmetē.

Bñāg ōsto bē(=bez) soli. Oko stō pedēsēt mālē i vēlikē (šīlēži i ovaca) i oko dvāes-tries komātā gōvēdi, jñnādī i kōnā – trēbālo je ne sāmō mētati pīću nō i sōliti tolikī māl.

– Lūbica, – rēkoh žēni – kad vñj idēš u sēlo, jāvi mōīma da mi išćerajū sō.

Žēna rēče da dōce i ōde u sēlo... Kad je sīšla na Mīkića glāvīcu višē Bārā, ūčīni joj se da jōe(=joj je) záodno da svrāti nāšoj kūći i da kāžē da mi mōi iznesū sō ū planīnu, a nū e pūt vodēlo nā drugū strānu, te ōna stāde da zōvē:

– Ōooo Vūksānē....

Vūksan je bījo, kao što znāš, mōj nājstārī sīn, tvōj strīc.

Nīko nē izīde prēt kūću i ne odāzva se.

Lūbica jōpēt:

– Ōooo Vūk-sā-nēeee..

Jōpē se nīko ne odāzva.

Žēna povīka i trēćī pūt:

– Ōooo Vūk-sa-nēeee...

Vūksan ižāde is kućē, pōgleda u Mīkića glāvīcu, kōja e po prilīci ūdālēna oko pēstōtin (=pet stotina) mētārā ōd nāšē kūćē vāzdūšno, spāzi Lūbīcu i povīka:

– Štō zvā, mōre, štōoooo?

– Ōooo, porūćio Rādoe i(=iz) Siñāvinē da e nēsln. Išćerajte mu sō. Jēsi li čūo? – vīćūci ižgovori Lūbica.

– Jēsam, jēsaaam. Dōbro, dōbrooooo – ōdgovori Vūksan.

I nā tome se zāvřī ōvō dozīvāne, ali se nā tome nē zāvřī prīča. Dōsta Bārānā i Bārānkīnā čūlo e kākō se Lūbica i Vūksan dōzīvajū i ōdzīvajū, pa ōnā rñeč „nēsln“ zāpē ū grlu nēkome od bārānskñeg veselākā, te ēto tākō nā prāvdi bōga ōsta nāma Stānīcīma nādīmak Nēsln. Nēkī ōd nāšñeg pōslijen su se lūtīli, ali pāmētnī lūdi nñesu tōme pridāvāli nīkakvu vrñēdnōs. Ali ūvñek nñe svē bīlo mīrno. Nēki ōsetlīvīi su se i tūkli.

Radoc Stanić, Uskoci, Stanić 1989, 515-516.

Tako živimo mi Lažetići

Mī, Lāžetići dosēlili smo se sa Zalōma. A prīčali su nāši stārī da smo se tū dosēlili iz Gācka. Bīli smo kmēti ōvdenārke. Kāžū da su nas prō-zvāli Lāžetićīma zato što se nījēsmo šćēli pōturčiti. Kad se oslōbodīla kmetārīja, mī smo prikūpīli nešto zēmlē. Lñjepo je ōdena. Nā hārīji smo. Žīvīli smo lñjepo dok se nījēsmo izdijēlili. Dvñje ise sam kūpījo jā. Imāvāli smo dōsta hajvāna. S pōkojnījem ōcem gōnījo sam i jā mīš u Kasābu i prodāvō...

Mīš mēćemo ū mīje. Nēkīje dānā pōčō sam mñje da dērēm i na bēdri razbūćīk mñješīnu. Od lānskīje jāriācā nē valā mñje. Gāgrīca īg īzedē. Velīmo da je bōlē prōdat jānce vego da jī kōlēmo. Ōbīčno jāne sadā je hñladu i pō, takō razūmi jem ōd ovi je koji su gōnīli u Kasābu.

Ōd vūnē se čēnārī tkājū. Nēmamo sad pūno vūnē. Slāba ti je jārina, a bñće, slōbodno, bōlā ako se šīlēž pōčnē dēblati.

Imámo mi dòbrije vòdā. Lijèpa je vòda nà pločama. Nè mere bit lèvšā. Nīkad ne presàihāvā. A vòde imā i dosta zemlě, samo néma rádně snágē. Néma ko da rádī i da me izdržāje. Měne ščeri zòvū da jim ĭdēm. Za ùvār bi bílo, samo da mi pròdū dānovi.

Gajo I. ažetić, 75 god., Biograd [Nevesinje], Peco 1964, 189-190.

Upad hajduka u Zanolinu

U stārō vrijéme nà Dabru je póstojo grád Zānoglina. Tāj grád je bījo dòbro ùtvřden i bījo je, kážū, vėci od Stóca. Tū su živjeli sāmī Tūrci. Nájčuvjenijā, po zli, bíla je pórodica Čřnaličā. Bílo ih je sėdam brātā. Bíli su vėliki zulumćári. Nāpravili su ko mālту i zatvōrili žádu i jōndā se oglāsili ko plāčkāši. Nīhova mājka je imala dvā kera i nādila jim je imēna Bájō i Limōv, a tō su bíla imēna hàjdūčkih hàrambāšā. Kad je zā tō čūo Bájov sėstřici Limōv, ōn je dòšō nà potugu svòme dàjiži. Bájō je òdmā sākupijo svòju družinu i ōni su dòšli na Hirgut, u Slatkòdō...

Tū su predānili, i sprēmili su Pětra na žádu da ùhodi ko pròlazī i kudā pròlazī. A baš se tadā trě fijo hàžinski bārjam. ĭz Dabra je nāleglo pět Lúbovičā. Pòšli u Zānoglina da klāñaju. Pitali su ùhodníka ko je. On im se kázō ko muslimān i rėkō je da idē viđet sījēno ù barama. Ōni su mu rėkli da je sījēno dòbro, vet da pòdē š nīma klāñat bārjam. Lātin se bījo dogovōrijo sa hàrambāšama da će ispálit dvīje pūške ako bīdē prilika za bōrbu i zato je pòšō s Tūrcima u Prėdole, u žámiju. Kat su dòšli u žámiju svī su se ù řu svřvili, samo je ōn jėdnu nōgu izívō, a drugū obúvō. Snālazijo se čōjek u pòslu. Kat su svi ùlėgli, on je zābō smrėkov kòlac u vrāta i ispálijō dvīje pūške sà māle čātrně. Hajdúci su òdmā pòšli i dòšli do žámijē. Svě su okólili. Ondā su jėdni Źšli unútra, a drugī su óstali nāpolu i takō su svē pòbili samo su dvojjica pòbjegla: mujėzin i nākav Bėhrām. Ėe je mujėzin skòčijo sa munārē i dānas se zòve Skòkovina, a ònā čātrná ù kojū se Bėhrām bījo sākrijo zòve se i sadā Behrāmuša.

Gojko Okuka, 50 godina, Dabar-Predolje, Peco 1964, 191.

Nema ti tu, moja mlada, ništa

A. – Šta si tō ti, mlāda, dòčerala? –

B. – Evo nešto brāvā. –

A. – Jāvlā li se řko? –

B. – Jōk, dāō òdnijo. Ōni Hılmo kázē: jā ne kùpujēm. – A, bōgami, su dòbri. Bòli su od ònije. Nėće on da kùpi vet dòšō i samo za řřkāvā. Aj mu ti rėci. –

A. Ne pòznāvām ga, a šta bi òd nēga. Hà ga viđu, rėcu mu. – O řlmo, ajde, bōla, vidi òvė. Ėvo, pòpipli. Bōgami su lijėpi, ne mògū lėvši. Ÿfati tū. – Nēmā ti tū, mòja mlāda, ništa. Ōni òcē pòd je řtinu cijėnu. A evo i ù mene imā jėdna fina krāva. Bōžijū ti vjėru zādāvām òna je i lijėpa i mēka. –

B. Gróta je, čdeče, da ti dām takū òvcu za dvīje ř pō hılade. Ājde, bōlan, povėdi zā rōg jėdnōga. Ājde, bōlan, trėbā mi nōvac. Ne bi te jā hitijo da nīje šta jēs. Vòlijo bi jā da ji rānim, ali šta ću. –

Stepan [Gacko], Peco 1964, 195.

Pomagaj, oće da udave

Dōnese sėlāk žāku kùruza, pa potėže te prėturi. Ono se pojāgmīše oko ònogā kùruza. Da mi e ùvatiti ōni kùruz, ko da bi dōnijo nēko pećėne. Naváliše nā me gāziti ònijem kālāvīm òpāncima. Pòmāgāj, pòmāgāj – òcē da ùdāve. Rāde pòkōjni, Živkōv, Rádović...

«Rāde, Rāde, ùdavī», rėko, «řóva».

Polecėše nóde.

«Štā e, štā e?»

«Dōnijo čđek kùruz' pa jāgmē se oko ònōg kùruza. Dābōgdā nijėdan kùci ne dòšō!»

Štā sam mīkē prėpatijo.

řóvo Krūškonja, 86 god., I. řićine [Priboj], Đurović 1980, 313.

Svadba

Svād̄ba dōdē i òdvedū dēvōjku i 'òpē tām̄o se svād̄ba prāv̄i; dōlazē i tām̄o nā svadbu dē su dovēli dēvōjku, tām̄o se polēvāčina skūplā. Tō se pāre dāju kōi su dōšli nā svadbu, dōnosē se kōšulē, dārwe se.

Přvo – stārī svāt̄, provodāžš̄a, tō 'e svēkar; znāčī, bōgme i 'òn, òndāj čájō, òndāj znājū se mómci tšeg star jēšīnā, kō'e kōga mōmak. Sād̄ stārī svāt̄ zōvnē trōicu, kao eto tō kážū momākā. Přvī mōmak, koi 'e stārī, òn tām̄o 'e š nīm; drūgī mōmak – òn čūvā kōne; trēčī snābd'ēva vām̄o, da nē bi kākā štēta bila, da se nē bi pōkrala sēdla, jer tō se po dvāš četiri sātā tām̄o bīdē.

Bōgami, dēvōjka dvōrī, oni pš̄u, vēselē se, ĩgrajū, pjēvajū, nēdē, bōgami, po trī dāna, de e imōšni'a kūca. Kō-toga Milana Jānūša mī smo trī dāna bīli kat se ožēn'io još òn, tākō mlād. Svē su tō svātovi kao stārī išli, stārī prōsili, bār jak nā kuću ūdarili, bār jaci se nōsili. Trī dāna smo bīli o nēgovu samo trōšku, pa četvrti dān tēk iznōsili tē prīloge. Nš̄e mu òtac drūkčve dāo, Nōvāk Jānūš.

Polēvāčina – nōsīs tāvū, svē se tūrā nā-nū táblu, plācā se. Òndājke tō, na prīmer, što kūvajū tām̄o lōnce i tē što gōtovē, ĩ tš̄em se plācā (āščinice se zōvū), ĩ tš̄em svē svātovi dājū.

Ona izidē šutrēdān ž dēverom i òndājke ūzmē kōfu vōdē i pēšcīr. Tām̄o svātovi izlazē, òna im pōsipā rūke, ònī tūrājū pāre na táblu. Òndājke i 'òna vām̄o izidē medu čēlād. Pošto tō zāvřšī, rūke ūmš̄ū, òndāj ūfatī se ū kolo i 'òna ĩgrā.

Po trī nēdelē ponēka e bila dok ne nārēdē rōditelī, nēmā da spāvā s duvēgīōm. Tō 'e tākō rōđeno, nš̄e ko sād...

Zaostro [Polimlje], Nikolić 1991, 530-531.

Kako mu je – tako mu je

Mēne žāo što se nīje ūdāla. Samo «nēm srēcē» i «štā se pōrādi sā mnōm».

- Da si tī mōgūcna da je pōmožēš mālō!
- Mōraš da kūpiš lēba i š lēbom i òdeću i òbuću... dřva, dřva, pūstā, nājgorē. Dvānēs ĩlāda kūbīk. Kážem Mīlošu: «Kūmim

te Bōgom, idi u Milićevo sēlo, nēdē, jevtinijē bi mōgō da nādēs nego ū Požegi.

- Kūbura sā tōm dēcōm cijelōg vjeka. Ūčī li òvā mālā škōlu?
- Sād je zāvřšila šnājderskū.
- Mīloš kúpīo joj mašīnu, pōmalo šīje kōt kučē.
- Kážu da ònāj Bārivoēv ūčī dōbro?
- Kážu.
- Dōlazili li ti snā gōre?
- Dōlazila e nōmād. Zvāli su mēnē kad im je bīo rāzlupāt prōzor i stāklo na vrātima.

- Štā ću mu jā? Bōg mu je dāo – ònō dvōe mīško dēcē, lījepo e srēdio, rādi – što 'no vīkō – svē s nēgovijem rūkama.
- ĩmā on lījepu plātu.
- Lījepo mōže da žīvī. Kāko mu e – tākō mu e. Pa e zāstrō ònē sōbe, pa ònē svē drapēre na vrātima svijēma, svē dīvno. Svē e ònō od nēgovi je lēdā, od nēgovi je dvādes nokātā.

Nāda Jēveričić, 67 god., Gorobilje [Užička Požega], Nikolić 1972, 745.

Onaj što nosi kaiš

Ònāj što nōsī kaiš ĩdē pāzadi i 'òn ĩdē, ĩdē, ĩdē, i 'òn dīžī rūke na lēdīma i sādē, kōmē dēcē òn da dādē kaiš, òn mu dādē kaiš i ĩdē zā nīm. Òvāj što ĩdē nāpřēd, òn se ne òkrečē. Ònāj ka-dōde dō onogā što e ū nēgā òstō kaiš, òn ga kaišom opāučī; òn pōčnē bīžati, òn zā nīm trēči, i sād, ili dādē drūgōme kaiš ili òn jūrī, ili sādē kako òn dēcē, i tākō je tō.

Donji Taor [Užička Crna gora], Marković 2005, 360.

Nadničenje

- Kažē, gazda-Milorāde, Blāgoe ðće da ìdē.
- Dē?
- Ìdē u Ūžčkū Pòžegu.
- Mēnē gāzda pītā pòšto e nāŕca.
- Reko, gāzda, pòšto plātīte.

Plátio mi e po dvie bānke ko i Mikà⁴lu. Jà sam krēnō iz Bājnē Báščē preko Piļcē za Ūžice i za Krālevo i dōdēm u Ràškū [nap. d.], u Ràškū dōdēm. Nādēm gāzdu Pálku, bīō (Pálko sa Salòčštē što e imō kafānu, na Salòčš), bīō ùprávník zidára, i jávim se nēm.

- Či s[i] tī?
- Rek, ja sam Mikà⁴la Símića brāťć.
- A štō si dòšō?
- Dòšō da rádīm.

Pitām já nēgā:

- Pòšto e óvdi, gāzda Pálko, nāŕca?
- Kāžē, tris ìšēs đinārā.
- Reko, ja òstāēm kōd Vas.
- Bī¹ ti bīō kōd menē pòsilni?
- Já bī bīō pòsilni.
- Kažē, da pèrēš sūde i donēseš vòdē, i donēsš rúćak, rúćak na rádīlište.

I tàkō sam já bīō do Ārāndelova[d]nē, a spáva¹ smo ù štalama na krēvetima jēdan viž d[r]jugōg krēveti, pòrēdān, pa zíma; ka[d] dóde sezòn[s]kō dóbā zíma, já sam nēmu kázō:

- Dáj ti mēn, Pálko, mōe pāre!
- Ōn je mēni pāre ùzimō svē, mjēsečno, i òstalō. Já, pòtle mi e svē is-plátio poštēno, dòšō sam u Krālevo, kúpio šilkāne brātu, jēdnōm i drugōm, kúpio mājki òpanke, kúpio snài što trēbā, i plátio pòrez, i kúpio jòš pēt kózā. Svē sam já tō prēbavio i pòtle pòstō domāćin kùćē; i brāt me stārī upútio da bīnēm starēšna kùćē.

Blagoje Simić, 66, Obadi [Podrinje], Simić 1978, 111-112

Kad one mogu, što ja ne mogu, seljanka!

Jēsam, četri gōdne. Fino, òšla mi Náda pa ùzēla sē ko cīri. Ūzēla mi, da opròstiš, ònō nā prsa, pa ùzēla mi òdjedno, nīe òdjeno šćēla véć (kō lópov Náda) ùzēla mi kòstim dvòdijelan, bàška gòrām, bàška dōl. I, kážē mēni jēna ovā Ēminovca, išla bi já, mēne mōj Fėjzo zòve, a nē smiem, kāko ću se skīnt! Já more, kāko se já skīnem, ko k sam cīra, pa zāmotām kōsu vāmokāne, nē, nēcu pletēnica. Čētr⁴ gōdne, dvápūt sà Sretkom, dvápūt š nōm. I imala sam reúmu, nījēsam mògla síć u ovōj nòz dēsnoj, prēstalo mē ko d sam se ròdla sād. Bōga mi, i bōgu fála, ìzvūće mi reúmu i svē. Reko, štō ć se stídet kad vídīm svē grādanke tàkō, pa kad òne mògū, štō ja ne mògu, sēlanka! Mògu, nē znā òna štā sam já ka se já obúćem ljēpo ko òne. Já jūćē išla u Sārāevu, ùgrādīm mār amu fino, ljēpo, fīnu sūknu, fīne cipele, fīne cīnē čārape. Ja šēdo u Sārāevu, sīn me šēde, istom òn kážē, ček velī... kondòktēr: Nēmōjte e tām, bàba e, kážē, bōgati. Āj ti, gōspodo, šēdi vódi. Reko, da ti znāš kāko gōspoda bīdē kālava kād odē krāvama, mīslīm sám ũ sebi al ćútīm. Ja sa^m se obúkla fīno ko i òne pa nē mere pòznat štā sam.

Jefta Đorđić, 73. god., nepismena, Ceparde [Zvornik], Đukanović 1983, 287.

Dva sam rata dočekala

Žívila sam ù slami òsam gōdina. A pūno dēcē. Dēs⁴toro dēcē sam ròdla. I skūpla ònu dēcu, sād nēko je i jūmrlo, odránla sam i sēdmero. I u tōj slāmi sam i odránla. Bījedno, bījedno odránla. I mālō pòmalo i dēca, kāko kòje mālō jáče, ono pòmāže, pòmogne mi. I tàkō i jōnda já prēdem óvd⁴kā. Tām sam bila kò šume. Pòš¹le, vála bōgu, dēca dōbra, pāmetna mi dēca, dōbro mi. Dōbri domāćini. I sēgā je bilo, sēgā je bilo. Rāto je nājcrne, nājgōre. Dvā sam dòčekala. Dvā sam rāta dòčekala. Drūgō rāto kad je bilo čēti sīna su m-òšla u partizāne. Kāko mājki imā žalosní...

Đuja Todórović, 82. god., Trnjaci [Semberija], Subotić 1973, 125.

Talijani

U menē su šàrvale evodòvlē bile. A u Vasilijē su bile dòvlē. Jà ócu onē šàrvale da skìnēm. Nà meni je kòsula nòva, obúkla se nà Đurđev dān. Ótālē pòkrēt nāma. Pa preko nē bàšcē nudā gòri. Ósta mi obrādāc u pòtoku, màramica. Kāpa mi óde niz onū bàšcu. Onā mi šcérka nāšla obrādāc ùvečē u pòtoku i ballisala se túdi. I ànamo prò nē kòsē, sām nāske dvjē. Onijem nākijem prútom te fisni po nògama, te iskòci evlikò. Kad ànamo na onū kòsu, kad mi nēko donese onū kāpu. Hājde, pūcā u onū strānu, u onū žámiju, škòlu, tò se sàsū. Dòle, kad túj nà krāj togā čàira, pa sēdēmo, Kā ti ózgòrke. Čítava kolóna nāšijeg, njēgov ótac, Mānòjlo, s Vrānače, sín mu Milivoje, Obrad s Vrānače, Blāgoe s Ivsára, Blāgoe jēdan is Trpínā, još jedna žēna, pa mājka Jēlka. Svì se tú skumpjērāmo. Kāžē Mānòjle Óbradov: ù zò čas obúkla tē šàrvale. Šúti, reko, bòlan, ví ste navrátli, svā kážē: obúci što nājgorē mòre bit, bíce sílovañe. Bivā sílovačē i žēnskē. Pa kad se nāgřđiš, nēce. Povézašē nas vākò. Zavíka onī Mānòjle: ko ima pršcēñe, skidāj, bàcāj, ùjtru nēš, ótečē rúke. Nāske dēvetero povézali. Vasilijū nēcē da svēžū. I óna se vākò ná me naslònlā. Svē onī nòjzi, pa křkā e nògama. Túj prēnočimo.

Pūštašē nas ùjutro vākò mālo. Nāložimo malo pāprāti, rúke da ógrijemo. I zà Foču. Óndā gòri svē. Mí se mòlīmo. Dòšli smo na Prēlūcu. Dāj Bòže da nas ùbijū. Nālegni vākò. Vòjska. Prēnočēimo túdi. Vija. Kū cemo sād? Ponēdelñik. Súnce onò ógrijalo, sve e tò súnce ko krvávo. A ova Jēlka. E, kážē, glēdāj, krvávo súnce nāske ógrije. Bijāše súsā. Ídēmo šumòm. Kad smo na náku baráku. Túdi imā vòda i onā crvèna crēvka. Jā se nāpik. Ócē da nas pòvėžū. Pa na Mētálku. Ístom ti kamiòn žzbi. Ú Plevlā, nāske razdvòili. Mēnē cē nājprvū na ispit...

Dvāes dánā tāmò. Pòdāj ti ùvečē mālo ^hlēba, u icindiju, dò šutra. Kònskòga onogā kùlina, mògò si ópanke nāpraviti...
Sòfija Vilòtić, 1907, Slātina [Foča], Jahić 2002, 214.

Svašta, svašta sam radila

Ne mògu ti isprícat. Kāko ću ti isprícat? Jā sam imala pètero dēcē. Čòek mi... Ka-sam se ùdāla, dòšla sam od osámñēs gòdinā. I ondā mi čòek ódmā óřšò ù vòjsku. I jā sam óndā kásnijē, tò-e za vriježē Jugoslāvijē, gòñla se u Sàraevo drva onā: nà koñima. Jā sam svākē èvtē pò trí pūta u Sàraevo išla. Onò svėkrvu stāru, svėkra stāra... Išla, ù Treskavicu išla, gòñla léd, prodávāla ù Saraevu da dònēsēm dēci lēba. Svāšta, svāšta sam rádila. Dānaske, pa bògu fála, jòpē dānas imām četvero dēcē, imām trí šcérke i jēdnòg sína. Jēdan mi je sín pòginò. Pēt gòdinā, pētā èvo, síne, nāstala kako mi je pòginò. Ótišò mi u Írāk, óstala mu žēna. Dò mjesec ròdila mu dijéte, sínčícā ròđ'la pošto-e òn ótišò tāmò. Bìo šēs mjesécí i pòšò ótūdā, i imò sūdār, i izgorèò vās. Četvèrica i bíla. Óvò mi je ùnuk od stārijēga sína, a ód onog – ótišla mu je mājka nā mòre i on. Pētā mu gòdina, sad nā zdrāvlē mu je i šéstā nāstala. Bìo sekretār u preduzécu. Jā. Nīā troica bílo cřñācā i nīā čet'ri, i svē sēdam izgòrelo.

Kēñjic Jòka (1917) iz Ùmčānā [Trnovo], Đurović 1992, 360.

Za Kozaru išli smo kolma

Za Kòzaru išli smo kòlma. Povézli smo stròže... Úvatli su mi óca i odvèli prema Dúbici. Bili su pòvatāni i mnògi drùgi. Mòj stāri brāt i jā óstali smo s mājkom. Sā sebòm smo vòdli krāvu...

Skòrom mjēsēc dánā bíli smo u Šlāvònijí. Rečēno je: «Kò búdnē išò za Bòsnu, nek vas pòvedē». Kao djéte nājvišē som se bòjò Čar-kézā...

Jēdnòc som se sākrijo u živci. Nísom mògò dolètti dò šumē. Rósna mātēr pāzla nà mene...

Zvāo se Krñájć (Krñājíc), a óna je bíla Štèkòvka (žēna iz porodice Štèkovića). Tò je bījo Rósín đēd. Nije cēvo ni ù kuću úci...

Svākā část Mātošinu. Dòbar je bījo sa lúdma. Óstavlò nam je lijépije párā gòdišno. Svímā je pomágò da nābavē tēlād. Koncènrāt rēdòvno dòbījām...

Ostoja Ostojić, preko 55 godina, Ševarlije [Potkozarje], Đalamcija 1997, 224.

Kad je vako Petar Kočić zašo s Turčinom u šalu

Da ti pričām, nājprīe kàko-e, kad je vākō Pètar Kòđč'ć zàšo sa Tùrčinom u šálu, kòjī će kòjēga prèvarat, kòjī imā višē polit'kē. Òndā e Pètar Kòđč'ć rēkō, tō sam čūo ot pòkōjnōg Trīšē, Tùrč'nu: „Tùrč'ne, tī nē znāš, ka[ž]e) dē t je čēlo.“ „Kàko da nē znām.“ „Nē znāš! Dē t je.“ „Ēvo!“ „E nē znāš dē t je pūpek!“ „Znām, brāte, kàko nē znām.“ „Dē t je.“ „Ēvo!“ „E nē znāš dē t je dēsna sīsa.“ „Znām, ēvo!“ „A nē znāš dē t je lījevā!“ „Znām.“ „Dē t je.“ „Ēvo!“ „Pa, Tùrč'ne, vīde-ā tēbe prekřsti!“ „Kàko.“ „Pa, dē, ka, vřzi přst na čēlo, dē vřzi nà pupek, dē vřzi na dēsnu sīsu.“ Òn vřgō. „Dē vřzi nà lijevū!“ Òn vřgō. „Jesam te prekřstio?“

Dušan Lazičić, 1910, Lusići [Zmijanje], Petrović 1973, 172.

Ka li zmija oko nije jaja

Ūšla ona ū trap, nòs'la kòkòš u tràpu, bílo slāmē kako som pokrívō kròmpijer, i ona, rēče joj māti: „Dòjti onā jája is tràpa“. I nū spūšti ū trap, to e dubòko za jēden mēter, ū zemlu dōle, pa som to ja nàtkrijo bujád'ma. I dijéte ūde dōl'e i stānē kùp't' jája, ka-li zmija oko nije jájā. Ona bíla obuvēna, praō. Stānē cúvat onō. Ona písne. „Štā e?“ „Ēvo ima něšto na jáima“. A ja vóde kòsi'o i dòtřčēm. Bācim kòsu, dotřkō gōre, prèpalo se mālo dijéte. „Da te nije ūjela?“ „Nije“. Īma něšto na jáima. „Dòjti mi, vīle gòzdenē. Tijesno, nē meš skòč't'. Prūžīm vīle, zàvatī ōzdōl' slāmu i nū i izvūčem je sēbi, na naj sòm't' i nà vani i ūbřem.“

Rājko Kočić, 1910, Stričići [Zmijanje], Petrović 1973, 176-177.

Žlica, i danas viču

Pa tånūr, il tånūr, znāš, malo grùble. Žlica, i dānas vīčū, pòneko vīčē žlica, nē kažē kàška.

Pa hlēb, brāte, pròsijēš fino brāšno na sīto. Bílo sīto, a bīo i kòpren. To je kòpren gūšcē, tō se kùruzovō brāšno prosřjāvā nà tō, a òvō střvno...

Bíle zdjēle dřvenē, Karāvlasī nòsali. I kàške dřvenē bíle, one nījevē. Īmām ja i sadā nēde te zdjēle dřvenē, imām zdjēlu i sad, ēno gōre.

Nada Janjić, 1923, Rogolji [Lijevče polje], Crnjak 2006, 326.

Pop i Ciganin

Bījo nēkī pōp pa trázijō slúgu pa nādē nēkōga Cīganina. Kāžē: «Āj tī mēni u nájam, slúži me». Kāžē Cīganin: «Mùgu já lci, ali já nit mùgu jēsti māsla ni skòrūpa, ni sīra». «E dōbro, tāj mi i trebā».

Popādija kùpila skòrūp, nēmā skòrūpa nīkadā. «Pa štā e? Slāvnā slúga nē ije, e popādija), kāžē, «i ūna, i já nē ijem a nēmā skòrūpa». Kad bíla slúžba nēkā ū cřkvi, a Cīganin ūvečē dōdē pa òdnesē unogā skòrūpa i svē ūnē ikone, slike, nāmažē sa skòrūpom a nājvišē oko svētōga Pētra (kao da su ūni òdni jēli, pòeli skòrūp, da se ne òsetī na Cīganina). Ūšā pōp tāmō kat: «Vī-dē kō e mój skòrūp pòijo!», kāžē, pa štāpom tābni na ūnū slīku, pa na ūnū, a nājvišē svētōk-Pētra (dē nājvišē pòijō). Ē, štā će bīti sāt? Dōšā nārot, moj brāte. Òdē pōp tāmō a Cīganin svē slike pòkupī pa nēde nādvō izbāci. Dōšā nārot, nēmā slikā. Kō će tō. Zòvi jōpē slúgu da trázī slike. A ūn brže-bòlē ūnō òtarē svē i takō òbjesī. Kāžē: «Ājde sāde, pōpe. Ājde, vřčēš sāt. E tēško sam i ja sjāvijō ū cřkvu, a nājvišē sam se nāmučijō oko svētōk-Pētra. Tī si nēga nājvišē sōvā. Tēško ūšā ū cřkvu». I takō pōp ūndāk dōšā i slike bíle lijépe i Cīganin òstā kot-pòpa dālē jēsti skòrūp.

Ruža Dešić, 53 godine, Trninić Brijeg [Drvar], Dešić 1976: 314.

Tamburice

Svirale su bíle. Nūsijō sam tāmburice, ēno i dānaske žive. Ne mùgu dōbiti nīde žicē. Múj sīn tāmō u Bēogradu. Zimūs bījo vódekāre. Já nēmu divánijō: «Dēdē mi dōbī tū žīcu, da dūnesēs». Kāžē: «Ōcu, ócu». Ōče dāvola. Zabòravī. Mada bi já tāmō òtšā pa dūnijō tū svōju žīcu.

Simo Češić, 74 godine, Zebe [Bosansko Grahovo], Dešić 1976: 316.

Zmijski car

»Moj prijatelj, davno se divani, da krivosac se krave; on je naviši od ostali je ovda zmija do cara. Nemu zmije odlaze i dolaze, i svaka svoje ime imade: najluća je Manda i Marija. Car im stoji u Promini kod Goluba kamena. Ali on ima i u Velebitu, pa adunto i evo kod nas u Gošiću, tu su ga edne godine vidli više jame, de stoi, i okrenuo kroza žito, koe je bilo za žetvu. Onom, ko ga je vidijo, nijesu čeli vjerovati, dok ni jesu išli gleti trag, kuda je prošao. Kad, brate, kuda se suriao, sve žito satrvono i razdijelono kao da si vuka' prl'kroza n. Iša' je sav varoš to gleti negovo trlo. Ne da se on svakom gleti, a ima ij, koi bi ga vidli, da bi crkli o' stra. On na svetoga Đurđa vavijek zapjeva i izade na sunce pred jamu makar malo. Debo je ka' čoek u pasu, bijel ka' snijeg; na glavi ima krunu ka' najviša peka, koja se sjaje ka' dvana jst sunaca. Onoga cara nema, koji bi nju moga' platitit, da mu je ko done. Lako bi ga moga' izmamiti iz jame samo na svetog Đurđa, ko znade. Ima zmijera još, koji bi š nīm znali divaniti. Zmijer ne bi na n kindisavao sporad krune, jer bi ga poslije zmije svega izjele, a oni, ko bi moga' i kome poslije ne bi zmije ništa, jer ga ne poznadu, taj ne će niko da se usuđiva ići.

Bukovica, Arđalić 1902, 282.

Slabe sreće

Stari su gospodarili, a mi smo, na primer, pitali svojije roditelja – i, da t kažem, slušali roditelje. A unda smo, lipo, bile, djevojke – nekā dvāest, nekā malo više, nekā i zero mānē, al vilo malo... De otac reče, un nje nagonijo, al de on reče, onda se poslušā... Zna e on brāniti – tō e isto i mēni bilo. Jā sam čela za ednōg, lep dēčko bvo znāš, zgōdan, ali roditelj mu nēsu bili dōbri. A i tō – znāš štō bila māna roditelma? Bili ovī, negov dīd i negova tētka, bili su kao onī patulci. A negov je otac bijo razvijen čoek i dōbar, i un je razvijen i māti mu e dōbra, ali... Un mēni dōšā vākō, vēli, da me pitā nēšto, a otac kaže: Štā će taj dēčko, čeri, tū? Rēko: Dēčko e mūmak, a jā djevojka. A vēli mēni: Nē čeri!... Rēko: Zāšto nē, čāca? Vēli: Es vidla dīda i tētke?

Kad je tō čāca rēkā, mēni dōdmā kanda sikerōm otsjeklo... Undā, lipo, jā prēkinēm tū volānciju i tākō nēšto... Dōlazilo i je još... i kad izašā ovāj trēči ili pēti, undā mi je dozvolio. Vēli: Ajd se udāj... Tāmo sam se udāla – čuvala kōze, rādila i dēlala, i tākō... Ostala bez mūža, dōdagnāle g ūstaše, pa sam onda bila udōvica. Nāšla pōslē stārijek mūža i udāla se zā nēga. Sāt, jōpē, ostala bez mūža i vīdiš da nīsam dōbrē srēčē. Slābē sam srēčē. Dvā mūža imala, dvā sīna – sāt nēmam niti jēdnōg, samo trī čērke. Tē su čērke pōudāne, nīmā ljepo i dōbro, ali – jā sāma ode...

Žena, rođ. 1906, Ličko Petrovo Selo [Lika], Dragičević 1980, 226.

Pa stala bugaranja

Muj nije čio čāca pričati, ali Tōde, Tōde. Un ti je, un ti je – i nāma pōčnē plākati. Vēli: Nēstanē jēsti. Štō češ – nēmā jēsti. Svēžē stric dvōde gōvēdā kōnma za rēpove pa za Bōsanski Nōvī. Kad' nije ništa nāšā, j... ga, idū... Prōdā gōveda (nēsu mōgla dōci otābala se gōveda – nijesu mōgla dōci), on dōjašio na kōnijē – dōšā. Kad žēne vīdeše ōzgō, tūdā nis krāj, da ništa nē gonī, stāla bugāraņa. Nākō vēli, nē bi stāla bugāraņa da stric mrtav. Trīdesēt čēlādī ū kući, a ništa jēsti! Štō će? Imā pōbratima u Korjēnici – prēnoći, pōčinē malo, pa u Korjēnicu pōbratimu. É, al pōbratim na pó pūta ot Korēnicē onomo. Dogōnijo iz Rjēke, dogōnijo kūrūzā s kōlima kūnskiēm. Oni ošli, pa čekati ga u pōnoći iza Korēnicē, jer ako dōdē u Korēnicu – nēce ga dōpasti. Čēkali ga nēde na dēset kilomēteri ot Korēnicē – čekali, pa čekali, pa dōčekali: Dāj, vēli, išti nōvācā kolko očeš, sāmo dāj, pōbogu brāte...

Daniša Obrádović, 1908, Birovača [Lika], Dragičević 1980, 210.

Znade se ko će biti gore a ko dolje

Cūra-se sprēmī, mētnē vijenac nā-glāvu, šlāer dōle, nū sprēmē drūgē žēne. Jā čekām, kōt-k'če. Ōbukō gāce, lāce... S-mōe strānē dōdē mój brāt, kōmšja, djēvēr, dōdē vīdet štā-e s-tom-cūrōm, dē-e. Dōdē tāmo, nādē-i. On-je-dōšā pō-nū. Ddđēmo k-crkvi. Kūm dōdē k-pōpu, jāvi

da-s-cūra i-mòmak, je-l, dòšli na-vjenčánie. Kúm pláti pòpu prístòj-bu, koliko-račùnà vjenčánie, i-dòdē i-òtvorì vráta crkvenà. I-mí onda-lìjepo ispod-rúkē ìdemo k-oltáru... Umòtā rúke, òvotimo-se, i-mí-se držímo, dok òn tàmo tō mòli, čitā, šta... Pùščámo-se. Òndā òn ùzmē raspélo, ùzmē dēsnu rúku i trí pŕsta... Ìdēmo vān. l-sāt, tō-s-bābe rēkle, ako-cūra prívā izādē – da òna šef, ako-dēčko prívī izādē – òndā cūra dólñā. Ònda-s òtvorē dvōja vrátā... Znāde-se kō-će bīt gōre a-kō dōl'e, al-se nē-znā kō-će bīt gāzda... Ūj^utru, oko nēkō dōba jūtra, ājmo, da-se-ìde k mēni...

Šūtra dān, èvo jōpē tìjā nāšijā svätòvā. Dòdū svätovi o-cūrē g-dēčku, òndā kúm ìdē tàmo k-c'iri, skidā-joj ònāj vijēnac i, štā-jā znām, i-ní uvēdē unútra, izādē vān. Òstāli svätovi bacaju na-vráta što nagŕdnije: plūgove, ònē òrr'ce, dāske... Da-nē-mere izīc k-nīma...

Ìdū svāti nā-vodu, pa-dōl'e mlāda tòčì u-rgān, tìkva što-rāste ù-bāšči, ili stūcka, il pējār, il... Cūra pòlijevā svē svätove. A-dòdē zagulānt nājzādñī. Òn-to ùzmē òd-nē, pa-nū pòlije do-krāja. Cūru... Ìdē kùci, kaj-Pērava mòkra. Òndā žēne tàmo s-nòm ù-sobu, pre-svúkū-e...

Jos'p Bārč, 1909, Dónji Čúntić [Banija i Kordun], Petrović 1978, 177-178.

Ništa ostalo nije van ono što na nami bilo

Ū-mene vòde ka-z-bili dōmobrāni, bila krūška, mìli Bòže – rōdna, a ja-svākō jūtro nāpunim krūšākā pūn punijan tāj sēpet. Vēli – bāba, kad-mí òdelē pòdēmo, tì mām ājde, nājvēcā sūma dē-je, vōdi, svòju djēcu i-ājde – dóce vójska koja-će-klāti. Òni òt'šli, a-jā bŕžē pòk^u pīm djēcu, pa-òt'ìdēmo gōre nēde, u-Vjēšala-se zvāla, òt'ìdēmo gōre preko-Brūbna pa-u-tā Vjēšala. Ka-dódi mí, Stēvāna Òlaču zāklalo, Jānka Krivòš'ju zāklalo... blízo tō, òni-se sākrlì tūj, a-dē-sam-jā òt'šla, òni mene napút'li dē-ć jā òtić. Još-su-òni tūj mēni dñijeli rōbē, pūn žāk vūnē, trí kòš^ule, òb^ucu. Ka-su-òni òšli, bōme i-jā òde. I tāj dān dòšla vójska iz-Bòsnē i-svē pòklala – kōga zatēklo – tōgā i-zāklalo! A-jēdanput – svì su òdbježāli, a-jā òstala, tū u-jēdnōj kòl'bi pod-òvòm òbalòm. I-jā tū òstala, kat, šūtra dān-se vrācajū blāgo i-svījet... Nìkome zòvnò nìje! Jā, ka-sam-pròsŕtla ūvočē, pò-tòm òbalòm, mìslim:

òpaž'cu ka-čēstòm ìdē štā... Svì òvi òkō-mene òšli, a-jā, jādna, òstala s-mòjòm djēcòm ù-tōj kòl'bi... Srēcòm, nìje nìko nāišā.

Nāše-je izgōrelo, nājpŕvō, i-tū tōgā Milòša, i-Rādē Òlačē i-Nìkolē Mitrovića, a-nāše-je izgōrelo, Rūžo, da-ništa òstalo nìje van-òno štō-nā-nami bilo. Jā tākō na-pēnžer – èvo vójskē do-Bóžića! Svē òstanē – a-jā òdēm mām u-pòtok, imā nēšto da-se-mòš zavúci u-ònu òkap'nu, vòda ìzdŕla, i-djēcē skūpim. A-ēdni vėlē: Èvo pŕt'nē u-pòtok... A-ēdan: Ma, tō-e u-òpanc'ma. Čūem jā kako-ćeno zaok^upio, pūče pūška, ūb'šē ćenu, òcēraše blāgo, nìjēsma bila raēnikā pòklala, òcēraše raēnike, pòvataše kòkoši. Jā dòšla tū – kùca gōri... Nìde nìšta! Trì dāna gōrela, kako-žito bilo na-tāvanu, bila šēn'ca...

Mālo kōi dān nìjēsmo bjēžāli: čim-se tàmo pūknē, tō sve cērā blāgo, ako-vārīš nēšto – nōsiš i-òno štō-s-stvārjo... Mòja-se snā vrātila òstale žlice vākō na-stòlu, pòginla zā-tē žlice... Vrátl'a-se lìjepo i-šūmē. Ja-vēlim: Snāšo, nēmōj ici, biće žlicā... Jōj, vėlì, òstale-su mēni žlice na-stòlu. Òvā-se vrát'la – i-tākō-e zāklali, zatēkli-e i-zāklali. Nū i-jōš jēdnu žēnu nōnde... trí ū zāklāto u-jēdan pūt u-nome-járku nìže... Šūtra dān, mí-se vrát'li kùci, nēmā tìje trijū... Pòk^upl'a žlice, mētla tū, skākala u-pòtok, ònāj-e dòč^ukā is-pòt'ka i... mētla-i tākō... Jā nìjēsam pāz'la kòt-k'cē štō-òstae – samo-čērām blāgo i djēcu. Bjēžmo i-mām blāgo ìdē prē-tobòm...

Nē-dāj, Bòže, da-jā dòč^ukām. A-svédno ako-sam-i-vākō stāra – bjēžala-b...

Milka Mišević, 1892, Obljaj [Banija i Kordun], Petrović 1978, 187-188.

On će Srbe poništiti!

A – dódi òvi, kako-se-zvāli, lēgija, òndā gōre ù-tijem žìdov'ma, dòdē. Mòe-su dvīje, Ānka òvā, vāša Lūb'ca i-imā tū cūrā. Vėlì: štā-ćete sāde, cūre, kad-mórāte-se udat za-Krānca? Tā mòja vėlì: Ne-b jā isto za-Krānca – kō-b mēne ūbijo! A-za-kōga-ćes? Vėlì: za-Sŕb'na! A-dē-će-se tāj-Sŕb'n sākrti? U-Pētrovu gōru... Pētrovagōra būdē svā ūtŕta, Sŕbin nì-jēdan òsta-nē-smije! Cūre-ga nalūŕle, òndā tāj jēdan òstā, òn òde. Vidiš tì, vėlì, tē bēnē, a-òn svédno Kìvat... Òn-će Sŕbe pòn'stit! Svì vrāgovi Sŕbe nìjēsú pòn'st'li... a-òn bāš òce...

Milka Dūduković, 1898, Veljun [Banija i Kordun], Petrović 1978, 184.

Rasipni sin

Imō jèdan òtac sèdam sinòvā, šèst vřlo pòslušni, a sèdmi řijen i nē-poslušan. Tāj sèdmi nije htèo da rādi, nēgo je krāo i pròsipo imānie. Jèdnog dāna òtac i pozovē svē i nārēdi da lõpatama zgřću žito na vřpu. Oni su zgřtali, a òtac lõpatom pròsipo řirom. Ali jedāmpūt sinovi rēkoše òcu:

- Štā tō rādiš? Mi tākò nē možemo nīkad bīti gòtovi.
A òtac im káže:
- Eto, vīdite, medù vama imā tākī jèdan kòji řuvijek pròsipa i bācā řirom naše imānie. Sād, kòji je tākī, tāj tō òsjeća i jā ga mòlim da tākī više nē bude.

Tāj sīn se sjetijo dà se tō tiče nēga i pòslije je bījo dđbar.

Muškarac, 64 godine, Tenja [istočna Podravina], Sekereš 1972, 238.

Pogibija muža

Mój je muž pòginuo. Išo u vašar u Slātinu sa kònēm i nàišo je tràktòr i zgāzijo nēga. U momentu je òstò bez živòta, i kòbila i òn. Kād mi je dòšò da jāvi milicājac, svā sam se protřnila, ništa nīsam znāla da gòvorim o nēmu više. Bili su mòji sēlani na vašaru i òni su ga sprēmili, i kúpili lājes, i dòbavili kùć. Tò je bilo dòsta užāsno, i jā sādē sāma žívim sa dvòje djěcē, pātīm se svākāko. Šezdèset i drūge gòdine je pòginuo, šesnājstu vèlaču.

Žena, 51 godinu, Gačište [Virovitica], Sekereš 1976, 109.

U gostima u Beogradu

Mój tétak, kad je bījo u Beògrad' kod zēta a řt' pā su ga tēntal' da pjěva, pa pòslije pjěvanā nije znāo dà su ga snīmal'. Kād je òtpjevo pjěsmu „Škrīpi đeram, kò je na bunāru“, pòtla òni ukljúč'li māgneto-fon, a djěda Mlāden káže: – Bòga mu, káže, jèsam li pijan jèsam li lúd, štā òvāj pjěva ko jā, káže. – Djěda Mlādene, mi smo te skīnuli, mòž, jèdnu rāki ju pòpit. – A òn káže: – Mòže i dvīje.

Obrad Maksimović, 69 godina, Beli Manastir [Baranja], Sekereš 1980, 186.

Šmir, sad toj šmir

Šmir, sad tój-šmir. Kad òstanē vāko pòkvāreno mēso, a māst òd-kobāsica. Onda-se řuvjék zalijevāle. Tā māst māl i-po-zelēni. Imā ko tō tròši, a-imā ko tō nē-voli. Mi nīkad nīsmo vòlel užēt da-zāpržimo. Tò miri đimom. Tò-su kobāsce bile ù-dimu. Kad kùvāmo sàpùn, mēćemo tri kīle šmīra, a kīlu māsne sódē ònda bīde řini sàpùn. Tò-se pòdijeli, sàpùn òstanē gòr. Nēga pògrabīmo, a cījed tāj bīdē cřn. Svē òno gādnò òstanē. Mētnēmo čāšap i dāske gòr; jel řuvjék tāj sàpùn kād-se istresā tāj cījed trēba da-se pròde. Glédimo tāk di-nēma kòkoš, jel-nē-smiju kòkoš tō pipāt, jel-će-se potrovat. Mētnēmo dāsku dđl tāk řiròk“. Òkolo mētnēmo cigľe ili òpēt dāske, ònda čāšap pòstavīmo. Istrēsamo i-tāj cījed sāv-se dđl iscěluje i sāv tāj sàpùn òstane. Rēžēmo-ga nòžem kad-se-prolādi.

Bobota [Vukovar], Maletić 1985, 81.

LITERATURA

- Ajdžanović, Milan 2006: «Osobnosti govora i dijalekatski tekstovi iz severozapadne Like», *PPJ* 37, 201-219.
- Ajdžanović, Milan 2002: «Prilog proučavanju leksike severozapadne Like», *PPJ* 33, 199-257.
- Alirejsović-Šebić, Edina 1976: «O romanskim elementima u rječniku južnih hercegovačkih govora», *GCBI XI/9*, 287-297.
- Ardalić, Vladimir 1899-1935: «Bukovica: Narodni život i običaji» (s raznim tekstovima), *ZNŽO IV/1* (1899), 113-126; *V* (1900), 1-50; *VII* (1902), 237-294; *X* (1905), 130-143; *XI* (1906), 129-137; *XV* (1910), 255-278; *XVII* (1912), 191-192; *XIX* (1914), 187-190; *XX* (1915), 32-52; *XXII* (1917), 302-311; *XXV/1* (1921), 189; *XXV* (1924), 383-384; *XXVI/1* (189-190) *XXVI/2* (1926), 380-381; *XXX/1* (1935), 243-244.
- Arsenijević, Nada 1992: «Morfološke karakteristike govora Bobote (kod Vukovara)», *ZFL XXXV/1*, 213-236.
- Bjelanović, Živko 1988: *Antroponimija Bukovice*, Split.
- Bjelanović, Živko 1978: *Imena stanovnika mjesta Bukovice*, Split.
- Bjelanović, Živko 1977: «Novoštokavski govori sjeverne Dalmacije i čakavski supstrat», *RPAS* 2, 47-56.
- Bjelanović, Živko 1989: «Rječnik antroponima Bukovice», *OP X*, 175-363.
- Bjelanović, Živko 1987: «Toponimija benkovačkog kraja kao ogledalo njegove prošlosti», *Benkovački kraj kroz vjekove. Zbornik 1*, Benkovac, 171-185.
- Brabec, Ivan 1960: «Die Mundart von Dubrovnik», *Die Welt der Slaven* 5, 45-61.
- Brborić, Veljko 1988: «Onomastika sela Pustipuha u centralnoj Hercegovini», *OPIX*, 489-515.
- Brozović, Dalibor 1992: «O dijalektološkom aspektu dubrovačke jezične problematike», *Dubrovnik III/2-3*, 316-324.
- Brozović, Dalibor 1984: «Two possible phonological interpretations of the prosodic system in Cavtat speech», *Language and Literary Theory. In honor of Ladislav Matejka*, Ann Arbor, 9-18.
- Budmani, Pero 1883: «Dubrovački dijalekat, kako se sada govori», *Rad JAZU* 65, 155-179.
- Cicmil-Remetić, Radojka 2000: «Fitonimi i zoonimi u toponimiji durmitorskog sela Crne Gore», *JFLVI/3-4*, 1371-1380.
- Cicmil-Remetić, Radojka 2003: «Toponimija durmitorskog sela Crne Gore», *OP XVI*, 323-375.
- Crnjak, Dijana 2006: *Terminologija kuće i pokućstva u Liječvu polju i Župi*, Banja Luka.
- Čorović, Vladimir 1907: «Der Dialekt von Mostar. Ein berechtigender Nachtrag zu der Abhandlung M. Milas' 'Današnji mostarski dijalekat' (Rad JAZU Bd. 153)», *AfSlPh XXIX*, 497-510.

- Ćulum, Marija 1997: «Fonološki opis govora Morovića», *ZFL XI/2*, 297-309.
- Dalmacija, Stevo 1975: «Etnici i ktetici na području Kozare i Potkozarja», *Radovi Instituta za jezik i književnost u Sarajevu II*, 113-140.
- Dalmacija, Stevo 1997: *Ijekavski govori Potkozarja*, Banja Luka.
- Dalmacija, Stevo 2004: *Rječnik govora Potkozarja*, Banja Luka.
- Deanović, Mirko 1967: «O urbanom karakteru dubrovačkog leksika», *Forum VI/9-10*, 397-403.
- Deretić, Nedeljko Đ. 1988: «Onomastika Orahovca u Hercegovini», *OP IX*, 471-488.
- Dešić, Milorad 1994: «Napomene o antroponimima u Kninskoj krajini», *Drugi lingvistički skup «Boškovićevi dani»*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Naučni skupovi, knj. 33, Odjeljenje umjetnosti, knj. 11, 203-207.
- Dešić, Milorad 1997: «Refleksi jata u govoru sela Golubića kod Knina», *OSNG*, 137-140.
- Dešić, Milorad 1976: *Zapadnobosanski ijekavski govori*, SDZb XXI, Beograd.
- Dragičević, Milan 1993: «Akcentat imenica muškog roda u govoru Srba Lapačkog polja», *JFLXIX*, 155-174.
- Dragičević, Milan 1997: «Ardalićeva dijalekatska grada u svjetlu novijih istraživanja govora Bukovice», *OSNG*, 191-199.
- Dragičević, Milan 2001: «Bilješke o neakcentovanim dužinama u govoru Srba Lapačkog polja», *SJVI/1-2*, 177-183.
- Dragičević, Milan 1995: «Dijalektološka skica zapadnih oblasti Republike Srpske Krajine», *Znamen 2*, (Petrinja), 25-31.
- Dragičević, Milan 1986: «Govor ličkih jekavaca», *SDZb XXXII*, 7-241.
- Dragičević, Milan 2001: «Najzapadniji srpski govori danas», *Zbornik za srpski jezik, književnost i umjetnost 1*, Banja Luka, 79-89.
- Dragičević, Milan 2003: «O govoru sela Brenešci u okolini Čelinca», *SJVIII/1-2*, 303-314.
- Dragičević, Milan 1999: «O govoru Srba okoline Gradiške», *Gradiški zbornik 1*, Gradiška, 37-42.
- Dragičević, Milan 2004: «O nekim fonetskim osobinama današnjeg govora trebavskih Srba», *ZDPI*, 451-459.
- Dragičević, Mišan 1984: «O nekim imenima deminutivno-hipokoristične i augmentativno-pejorativne kategorije u današnjim ličkim govorima», *Zbornik pedagoškog fakulteta u Rijeci 6*, 173-182.
- Dragičević, Milan 2007: «O nekim osobinama vokalskog sistema današnjeg govora Srba Banje Vrućice kraj Teslića», *SJXII/1-2*, 97-108.
- Dragičević, Milan 1999: «O prozodijskim likovima nekih oblika glagola jesti u najzapadnijim srpskim govorima», *SJ IV/1-2*, 389-395.
- Dragičević, Milan 2000: «O prozodijskim odnosima u proklizi u govoru Srba Lapačkog polja», *JFLVI/1-2*, 399-406.

- Dragičević, Milan 1996: «O trosložnim izvedenicama na „ica“ iz kategorije ličnih imena subjektivne ocene u našim zapadnijim ijekavskim govorima», *ZFL XXXIX/2*, 209-213.
- Dragičević, Milan 1996: «O vokalizmu govora Baraća u okolini Mrkonjić-Grada», *ZFL XXXIX/1*, 183-190.
- Dragičević, Milan 1980: «Refleksi jata u današnjim ličkim govorima», *SDZb XXVI*, 147-233.
- Dragičević, Milan 2000: *Spisi o zapadnijim srpskim govorima*, Banja Luka.
- Đukanović, Petar 1995: «Govor Dragačeva», *SDZb XLI*, 1-240.
- Đukanović, Petar 1983: «Govor sela Gornje Ceparde (kod Zvornika)», *SDZb XXIX*, 191-294.
- Đukanović, Petar 1997: «O redu reči u dragačevskom govoru», *OSNG*, 201-207.
- Đurić, Momčilo 1985: «Onomastika Ljubomira», *OPVI*, 191-438.
- Đurović, Radosav J. 1997: «Govor Višegradskog Starog Vlaha u dijalekatskom kompleksu Starog Vlaha i jugoistočne Bosne», *OSNG*, 209-219.
- Đurović, Radosav 1992: «Prelazni govori južne Bosne i visoke Hercegovine», *SDZb XXXVIII*, 9-378.
- Đurović, Radosav 1979: «Refleksi jata u okolini Priboja», *SDZb XXV*, 235-319.
- Đurović, Radosav J. 1993: «Užiški govori», *ZFLXXXVI/1*, 143-152.
- Finka, Božidar 1985: «Glasovni i naglasni odnos u (srpskim) štokavskim ijekavskim govorima na području između Kupe i Velebita i u hrvatskom književnom jeziku», *HDZb 7/1*, 99-110.
- Finka, Božidar 1977: «Štokavski ijekavski govori u Gorskom kotaru», *ZFL XX/1*, 145-172.
- Gagović, Svetozar 2004: «Iz leksike Pive (selo Bezuje)», *SDZb LI*, 1-312.
- Gagović, Svetozar 2006: *Toponimijska slika Bezuja*, Beograd.
- Georgijević, Svetozar 1951-1952: «Jat (ê) u govoru Ličkog Polja», *JF XIX*, 133-149.
- Hadžimejlić, Jasna 1987: «Mikrotoponimija trebinjske Lastve», *OP VIII*, 63-218.
- Hajdarhodžić, Hamdija 1975: «Utjecaj talijanskog jezika na govor Trebinja i njegove okoline na početku XVIII vijeka», *Radovi ANUBiH LV*, 271-317.
- Halilović, Senahid 1996: *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Ri jeke dubrovačke*, *BHZb VII*, Sarajevo.
- Halilović, Senahid 2002: «Fonetske osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne», *BHZb VIII*, 239-342.
- Horvat, Smilja 1973: «Prezimena i nadimci u selima Baranje (Bolman, Duboševica, Popovac)», *PPJ 9*, 169-179.
- Ilić, Marija 2005: «Ka etnolingvističkom rečniku čipskih Srba», *Položaj i identitet srpske manjine u jugoistočnoj i centralnoj Evropi*, Beograd, 315-339.
- Ivić, Aleksa 1923: «Migracije Srba u Hrvatsku tokom 16, 17. i 18. stoleća», *SEZb XXVIII*, 1-158.
- Ivić, Pavle 1998: «Beleške o govoru Okučana», *ZFL XL/2*, 117-122.

- Ivić, Pavle 1959: «Izveštaj o dijalektološkoj ekskurziji po uožj Srbiji oktobra 1959», *GFFNS IV*, 397-400.
- Ivić, Pavle 1957: «Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu u severnoj Hrvatskoj i južnoj Dalmaciji u leto 1957. godine», *GFFNS 2*, 401-407.
- Ivić, Pavle 1996: «O jeziku», *Republika Srpska Krajina*, Knin – Beograd, 143-158.
- Ivić, Pavle 1987: «O poreklu ijekavskog govora u Benkovačkom kraju», *Benkovački kraj kroz vjekove. Zbornik 1*, Benkovac, 157-170.
- Jahić, Dževad 2002: «Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne», *BHDZb VIII*, 7-236.
- Jahić, Dževad 1983: «Lovačka leksika i frazeologija u rogatičkom kraju», *SDZb XXIX*, 339-403.
- Kašić, Jovan 1972: «Govor Srba u Hrvatskoj i njegov odnos prema književnom jeziku», *Novi ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta 2*, 7-20.
- Kašić, Jovan 1963: «O jekavskom govoru Velikog Grdevca sela jugoistočno od Bjelovara», *ZFL VI*, 149-157.
- Kašić, Zorka 1995: «Govor Konavala», *SDZb 41*, 241-396.
- Kozomara, Dragomir 2003: «Kratak pregled konsonantskog sistema govora sela Stanari kod Doboja», *SJ VIII/1-2*, 637-643.
- Kozomara, Dragomir 2007: «Važnije fonetske osobine govora Čačeve», *SJ XII/1-2*, 235-258.
- Lastavica, Bogdan 1905-1906: «Korenički govor», *NVj XIV*, 752-756.
- Laznibat, Velimir 1996: *Govor Dubrovnika u 17. i 18. stoljeću*, Mostar.
- Lisac, Josip 2001: «Dijalektne značajke dubrovačkog područja», *Dubrovnik XII/3*, 214-219.
- Loma, Aleksandar 2005: «Iz istorijske toponimije pljevaljskog kraja», *Glasnik zavičajnog muzeja 4*, Pljevlja, 9-15.
- Lončarić, Mijo 1985: «Kalničko-bilogorska štokavština», *HDZb 7/1*, 133-150.
- Malbaša, Zdravko 1976: «Iz leksike sela Donjih Ramića kod Ključa u Bosanskoj Krajini», *PPJ 12*, 95-117.
- Maletić, Nada 1985: «Iz problematike glasovnog sistema u govoru Bobote kod Vukovara», *PPJ 21*, 59-81.
- Maletić, Nada 1983: «Nadimci u Boboti kod Vukovara», *PPJ 19*, 195-198.
- Marković, Slavoljub Z. 1993: *Granica između ekavskog i ijekavskog govora u Srbiji na dijahronijskom i sinhronijskom planu*, Filološki fakultet Beograd (rukopis magistarskog rada).
- Marković, Slavoljub Z. 2005: *Govor Učičke Crne gore*, Filološki fakultet Beograd (rukopis doktorske disertacije).
- Marojević, Radmilo, Rade Lalović 2001: «Sekundarni ženski antroponimi na području istočne i stare Hercegovine», *SJ VI/1-2*, 197-203.
- Matijašević, Fahra 1963-1964: «Akcentat glagola u savremenom mostarskom govoru u odnosu na Vukov i Daničićev sistem», *JFXXXVI/1-2*, 337-368.
- Miloradović, Sofija 2000: «Crtice o govoru Srba u Knežini i Vranjini (Beli Manastir)», *JFLVI/1-2*, 665-669.

- Milovanović, Emilija 1983: «Prilog poznavanju leksike Zlatibora», *PPJ* 19, 15-70.
- Mirić, Miodrag 2001: *Škodiće ti, ki kuji uštipak. Riječi, poslovice, izreke i izrazi koreničko-krbavskog područja u Lici*. Novi Sad.
- Molović, Jordan 1973: «Beleške o užičkom govoru», *Užički zbornik* 2, 185-303.
- Molović, Jordan 1978: «Iz užičke leksike», *Užički zbornik* 7, 313-350.
- Mrden, Slobodanka 1987: «Onomastika sela Hasanbegovci (Brajčići) kod Glamoča», *OP VIII*, 449-466.
- Mrden, Slobodanka 1990: «Onomastika sela u Glamočkom kraju», *OP XI*, 475-490.
- Muljačić, Žarko 1972: «Iz dubrovačkog leksika», *Linguistica* XII, 129-135.
- Narančić, Ljubica 1975: «Fonetske i morfološke osobine govora sela Doljana u Lici», *PPJ* 11, 107-138.
- Narančić, Ljubica 1968: «Prilog poznavanju mikrotoponimije sela Doljana», *PPJ* 4, 227-232.
- Nikolić, Berislav M. 1969: «Ka osnovama akcentuacije istočnohercegovačkog dijalekta», *NJ XVII/3*, 155-169.
- Nikolić, Berislav M. 1963-1964: «Odnos današnjeg tršičkog govora prema Vukovom jeziku», *JF XXVI/1-2*, 151-176.
- Nikolić, Berislav M. 1968: «Tršički govor», *SDZb XVII*, 367-413.
- Nikolić, Miroslav B. 1991: *Govori srbi janskog Polimlja*, *SDZb XXXVII*, 1-548.
- Nikolić, Miroslav B. 1972: «Govor sela Gorobilja (kod Užičke Požege)», *SDZb XIX*, 625-746.
- Nikolić, Vidan 1992/1993: «O nekim problemima govora užičkog kraja», *Analize i istraživanja*, Pedagoška akademija 13, Užice, 21-35.
- Nišević, Bogdan 1972: «Osobine govora vrgomskog kraja», *Simpozij o Petrovoj gori*, Zagreb, 273-291.
- Nišević, Bogdan 1971: «Osobine štokavskih govora Korduna», *Vjetrom vijani. Spomenica Srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, 123-127.
- Ostojić, Branislav 2005: «Refleksi glasa jat u jezersko-šaranskom govoru», *ZbSV*, 179-209.
- Pavlica, Dragan 1971: «Akcentatski sistem u govoru sela Poljica u Lici», *PPJ* 7, 69-105.
- Pavlica, Dragan 1984: «O govoru okoline Udbine», *SDZb XXX*, 357-424.
- Pavlica, Dragan 2006: «Tvorba imenica u govoru Srba jugoistočne Like», *SDZb LIII*, 1-187.
- Pavlović, Slobodan 2000: *Determinativni padeži u govoru severozapadne Boke*, Beograd.
- Peco, Asim 1961: «Akcentat sela Ortiješa», *Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Građa X*, 5-51 (poseban otisak).
- Peco, Asim 1964: «Govor istočne Hercegovine», *SDZb XIV*, 1-200.
- Peco, Asim 1957: «Govor sela Bune», *ZFL I*, 169-181.
- Peco, Asim 1963-1964: «Jedno poređenje Vukova jezika sa govorima jekavske Hercegovine», *JF XXVI/1-2*, 177-218.

- Peco, Asim 1966-1967: «Jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini», *JF XXVII/1-2*, 267-306.
- Peco, Asim 1996: «Kontaktne ikavizmi u ije-šta govorima jugozapadne Bosne», *Studia linguistica Polono-Meridianoslavica* 8, 169-182.
- Peco, Asim 1990: *Mikrotoponimija Podveležja*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela LXX, Odjeljen je društvenih nauka 39, Sarajevo.
- Peco, Asim 1998: «Mikrotoponimiji Gabele», *OP XIV*, 9-70.
- Peco, Asim 1970: «Neke specifičnosti govora Vukosavljevićevog kraja», *SDSV I*, 77-92.
- Peco, Asim 1978: «Prilozi o govoru prijepoljskog kraja», *SDSV VIII*, 239-262.
- Peco, Asim 1977: «Sudbina kratkog *ě* iza r u ijekavskim govorima štokavskog dijalekta», *JF XXXIII*, 247-264.
- Petrović, Dragoljub 1978: *Govor Banije i Korduna*, Novi Sad – Zagreb.
- Petrović, Dragoljub 1985: «Iz problematike severozapadnih ijekavskoštokavskih govora», *HDZb 7/1*, 191-197.
- Petrović, Dragoljub 1966: «Mikrotoponimija Nikšićkog polja», *PPJ* 2, 123-145.
- Petrović, Dragoljub 1972: «Neke osobine glasovnog sistema govora Banije», *Novi ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta* 3, 5-16.
- Petrović, Dragoljub 1973: *O govoru Zmijanja*, Novi Sad.
- Petrović, Tanja 2005: «Etnolingvistička građa o Božiću kod Srba u Beloj Krajini», *JF I.VII*, 65-78.
- Petrović, Tanja 2004: «The Serbian Population in the Slovene Region of Bela Krajina and their Language-Related Identity Strategies», *Ethnologia Balkanica* 8, 91-114.
- Pižurica, Mato 1981: *Govor okoline Kolašina*, Titograd.
- Popović, Milko 1929: «Die Betonung in der Mundart von Žumberak», *ZfSIPh VI*, 345-363.
- Popović, Milko 1941: *Sintaksa i rječnik žumberačkog dijalekta*, Zagreb.
- Popović, Milko 1938: *Žumberački dijalekat*, Zagreb.
- Pujić, Savo 2005: «Onomastika Površi trebinjske», *OP XVIII*, 279-429.
- Radojčić, Mirko 1970: «Mikrotoponimija u govoru Nevesinja i okoline», *PPJ* 6, 205-209.
- Radovanović, Drago B. 1999: «Odnos majevačkog govora prema ijekavskošćakavskom (istočnobosanskom) dijalektu», *SJ IV/1-2*, 607-621.
- Radulović, Jovan 1953: «Akcentatska odstupanja o d Daničića u oblasti istočne Hercegovine, zatim odstupanja akcentuacije mostarskog govora od pravopisa A. Belića», *Glasnik SAN*, 331-333.
- Radulović, Zorica 2001: «Semantička određenja nekih riječi iz drobnjačko-uskočkih govora», *Stvaranje* (oktobar-decembar), 180-187.
- Ramić, Nikola 1998: «Ikavsko-ijekavska razmeđa u jugozapadnoj Bosni», *SJ III/1-2*, 267-280.
- Ramić, Nikola 1999: «Stanje kontinuanata jata u govoru Srba donjeg Lapačkog polja», *SJ IV/1-2*, 419-446.

- Remetić, Slobodan 1970: «Fonetske i morfološke karakteristike govora Srba u Kladnju i okolini», *PPJ* 6, 105-133.
- Remetić, Slobodan 1999: «O glasovnim osobinama govora Željove (kod Banovića)», *ZFL* XLII, 399-432.
- Rešetar, Milan 1879-1881: «Jekavski književni govor i izgovor», *Javor* 10, 313-316.
- Rešetar, Milan 1951: «Najstariji dubrovački govor», *Glas SAN CC1/1*, 1-47.
- Ručičić, Gojko 1927: «Akcentatski sistem pljevaljskog govora», *SDZb* III, 113-176.
- Savić, Biljana, Dijana Savić 1997-1998: «Iz leksike Velikog Blaška (kod Banjaluke)», *PPJ* 28-29, 205-245.
- Sekereš, Stjepan 1960: «Govor baranjskih Srba», *ZFL* III, 181-187.
- Sekereš, Stjepan 1972: «Govor slavonskih Srba», *ZFL* XV/1, 211-240.
- Sekereš, Stjepan 1980: «Govor Srba u južnoj Baranji», *ZFL* XXIII/2, 127-188.
- Sekereš, Stjepan 1975: «Tekstovi iz govora baranjskih Srba», *ZFL* XVIII/2, 212-214.
- Simić, Milorad 1978: «Govor sela Obadi u bosanskom Podrinju», *SDZb* XXIV, 1-124.
- Simić, Zoran 2003: «Iz leksike Glasinca», *PPJ* 34, 219-309.
- Skok, Petar 1911-1912: «Mundartliches aus Žumerak (Sichelburg)», *AfSIPh* XXXII, 363-383, XXXIII, 338-375.
- Stanković, Gordana 1977-1978: «Neke osobine glasovnog sistema u govoru sela Velike Barne u opštini Grubišino Polje», *PPJ* 13-14, 81-91.
- Stanić, Milija 1989: «Uskočka antroponimija», *OP* X, 497-557.
- Stanić, Milija 1969: «Uskočka toponomastika», *OJ* 1, Zagreb, 66-77.
- Stanić, Milija 1982: «Uskočki akcentat», *SDZb* XXVIII, 63-191.
- Stanić, Milija 1974: *Uskočki govor I*, *SDZb* XX, Beograd
- Stanić, Milija 1977: «Uskočki govor II», *SDZb* XXII, 1-157.
- Stanić, Milija 1990-1991: *Uskočki rečnik*, knj. I (1990), knj. 2 (1991), Beograd.
- Stojanović, Jelica 1997: «Istorijske granice i njihova pomjeranja kao faktor formiranja dijalekatskih izoglosa (na primjerima sa govornog područja Crne Gore)», *SJ* II/1-2, 213-227.
- Subotić, Ljiljana 1973: «Glavne fonetske osobine semberijskog govora», *PPJ* 9, 79-127.
- Subotić, Ljiljana 1974: «Glavnije morfološke osobine imenica u govoru Semberije», *GFFNS* XVII/1, 183-194.
- Šćepanović, Mihailo 2003: «Iz durmitorskog onomastikona (O imenima *Bijela, Malinsko i Previš*)», *SJ* VIII/1-2, 557-565.
- Šimunović, Petar 1970: «Toponimijsko-dijalekatski prinosi s Mljeta. Prilog rješavanju dijalekatskog supstrata dubrovačkog otočja», *Filologija* 6, 237-245.
- Šurmin, Đuro 1894-1895: «Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom», *NVj* III, 164-175.

- Tanasić, Sreto 2004: «Iz sintakse govora Srba dobojskog kraja: Padeži sa finalnim značenjem», *ŽDPI*, 479-488.
- Tanasić, Sreto 2000: «Jedan tip složene predložko-padežne konstrukcije u govoru Vučijaka», *ZFL* XI.III, 589-593.
- Tešić, Milosav 1977: «Govor Lještanskog», *SDZb* XXII, 159-328 (+ karta).
- Tomanović, Vaso 1982: «O toponimu Herceg-Novi», *Boka* 13-14, 173-174.
- Tomić, Emina 1985: «Osobnosti glasovnog sistema drežničkih kolonista u Bajmoku», *PPJ* 21, 33-58.
- Urukalo, Milivoj 1984: «Opšte napomene o problemu romanizama u jekavskom govoru južne Bukovice», *LEK* 2, 203-207.
- Urukalo, Milivoj M. 1982: «Vinogradarska leksika Bratiškovaca», *PPJ* 18, 155-183.
- Vlajić, Ilija 2000: *Rečnik sa Zmijanja*, Banja Luka – Beograd – Novi Sad.
- Vujičić, Dragomir 1982: *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, Sarajevo.
- Vujičić, Dragomir 1984-85: «Nekoliko zapažanja u vezi s upotrebom imperfekta u današnjem durmitorskom govoru», *ZFL* XXVII-XXVIII, 151-155.
- Vujičić, Dragomir 1997: «O srpskom govoru Zubaca u Hercegovini», *OSNG*, 181-189.
- Vujičić, Dragomir 1982: «Prilog poznavanju toponomastičke i druge leksike u durmitorskom kraju», *LEK* 1, 37-41.
- Vuković, Jovan L. 1940: «Akcentat govora Pive i Drobnjaka», *SDZb* X, 185-417.
- Vuković, Jovan 1963: «Bosanski i hercegovački ijekavski govorni tipovi», *GZM* XVIII, 17-28.
- Vuković, Jovan L. 1938-1939: «Govor Pive i Drobnjaka», *JFXVII*, 1-113.
- Vuković, Jovan 1962: «Govorne osobine Imljana», *GZM* XVII, 27-49.
- Vuković, Jovan 1937: «Karakteristične osobine mostarskog govora», *Almanah „Mostar i Hercegovina“*, 89-99.
- Vuković, Jovan 1959: «Narodni govor (Etnološko-folkloristička ispitivanja u Neumu i okolini)», *GZM* XIV, 111-116.
- Vušović, Danilo 1927: «Dialekt istočne Hercegovine», *SDZb* III, 1-71.

ŠUMADIJSKO-VOJVOĐANSKI DIJALEKT

RASPROSTRANJENOST

Šumadijsko-vojvođanski dijalekt zauzima dvije prostrane oblasti sjeverne Srbije, Šumadiju na jugu do Kraljeva i Vojvodinu. Tu su uključeni i Mačva i Pocerina na jugu i sjeverozapadni dio rumunskog Banata te predjeli u Mađarskoj oko Budimpešte (osim sela Čobanca čiji je govor kosovsko-resavskog tipa), zatim krajnji istok Slavonije između Osijeka i Vinkovaca. To je srpski dijalekt koji su prihvatili i hrvatski naseljenici u vojvođanskom Banatu i u istočnom i centralnom Sremu, koji su ranije govorili ikavicom slavonskog tipa.

Šumadijsko-vojvođanski dijalekt je na samom sjeveru (u Bačkoj i zapadnom Sremu) u kontaktu sa mlađim ikavskim («bunjevačkim») govorima, na zapadu sa staroštokavskim ikavskim govorima slavonskog dijalekta i novoštokavskim ijekavskim govorima istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta, a na jugu i istoku sa staroštokavskim kosovsko-resavkim govorima. U Vojvodini postoje i oaze s ijekavskim govorima i staroštokavskim ekavskim, koji su donijeli kolonisti poslije Prvog svjetskog rata, a naročito poslije Drugog svjetskog rata. Njihov broj je danas znatno uvećan masovnim doseljnjem hrvatskih Srba nakon sloma tzv. Republike Srpske Krajine i njihovog egzodusa (1995) i raseljenih s Kosova i Metohije. Osim toga, neka mjesta su naseljena krajem XIX vijeka pridošlicama iz jugoistočne Srbije ili iz dinarskih oblasti (v. niže).

Zapadna granica šumadijsko-vojvođanskog dijalekta ide Dunavom do Vukovara. Odatle preko Jamene siječe zapadni Srem i izlazi na rijeku Savu kojom se kreće do ušća Drine u nju. Zatim se Drinom spušta na jug do Loznice. Od Loznice granica skreće prema jugoistoku, sijekuci zapadnu Srbiju obroncima Rudnika i Valjevskim planinama i izbija nadomak Kraljeva. Tu u naglom luku zaokreće na sjever prema Kragujevcu i Arandelovcu sve do Obrenovca i rijeke Save, čijim tokom i Dunavom, s manjim izuzecima,

kreće prema istoku. Negdje u blizini Pančeva upućuje se u pravcu sjeveroistok i sijekuci južni Banat zapadno od Alibunara i Vršca izbija na rumunsku granicu (v. niže).

Govorni prostor šumadijsko-vojvođanskog dijalekta na jugu od rijeke Save duboko se usjekao između starijih ekavskih i mlađih ijekavskih srpskih govora. On ima *kruškast* oblik koji se stalno zadebljava i širi na račun zapadnih ijekavskih govora. Cio prostor od rijeke Drine vijekovima je izložen ekavizaciji. I na samom sjeveru, od Sombora do Subotice i mađarske granice, ikavci su pod snažnim uticajem govora ovog dijalekta i srpskog književnog jezika. Moguće je da će vremenom i jedna i druga oblast doživjeti sudbinu istočnog i centralnog Srema, tj. potpuno prihvatanje ekavice šumadijsko-vojvođanskog dijalekta.

GLAVNE OSOBINE

FONOLOGIJA

Vokalizam

Inherentni vokalski sistem je novoštokavski.

U šumadijskim govorima vokali imaju standardnu artikulaciju, a u vojvodanskim postoje znatnije varijacije u njihovom izgovoru. Tako su izrazite razlike u vokalskoj boji između dugih i kratkih srednjih vokala /e/ i /o/, na jednoj strani, i vokala /a/, na drugoj. U Banatu su kratki /e/ i /o/ po pravilu upadljivo *otvoreni* od dugih /e/ i /o/, a dugi /e/ i /o/ su mnogo *zatvoreni* od normalne vrijednosti kratkih /e/ i /o/. Nasuprot tome, u kikindskoj zoni /e/ i /o/ se pod kratkouzlaznim akcentom zatvaraju. Artikulacija vokala /a/ je na cijeloj banatsko-pomoriškoj teritoriji pomjerena nešto unazad. U Bačkoj je upadan otvoreni izgovor kratkih vokala /e/ i /o/, dok su oni zatvoreni ispred sloga sa visokim vokalom (npr. *žèni*, *òcu*) ili kad je /ð/ u vezi sa labijalnim i velarnim suglasnicima (npr. *mòmak*). Dugo /e/ je tu zatvoreno. U Sremu vokali /e/ i /o/ mogu biti i otvoreni i zatvoreni, a vokal /a/ je zatvoren. Takvo /a/ prisutno je i susjednom mačvanskom govoru u vezi sa usnenim konsonantima i sonantima. Bački govori znaju i za izrazitiju diftongizaciju vokala, osobito srednjih /e/ i /o/ (*d'ète*, *m^uòram*), a kikindska zona i za labilizaciju dugoga /è/ (*šè^ust*, *bè^olo*).

U šumadijsko-vojvodanskom dijalektu osnovni refleksi jata je ekavski. U mnogim pozicijama javljaju se ikavizmi, osobito u Šumadiji, a u rudničkom poddijalektu i zapadnim govornim zonama mačvansko-pocerskog poddijalekta znatni su i tragovi ijekavizama. U većem dijelu Kolubarskog sliva postoje govori s očuvanim jatom u osnovi riječi čija je fonetska vrijednost zatvoreno /e/ (v. niže).

I-refleksi uslovljeni su glasovnim i morfološkim činiocima, koji su ponekad i udruženi. Oni se pojavljuju: a) u komparativnom nastavku *-i(j)i* (*slàbiji*), b) u negiranom prezentu *nisam*, *nisi*, *nije*, c)

u prilozima *dì*, *nìgdi* i sl., d) u DLjd. imenica *a*-deklinacije (*žèni*, e) u DLjd. ličnih zamjenica (*mèni*, *tèbi*), f) u zamjeničko-pridjevskoj promjeni (*òvìm* / *òvim*, *mòjìm* / *mòjim*, *tìm*, *nàši[h]*, *dòbrìma* / *dòbrima*), g) u infinitivnoj osnovi glagola tipa *vidèti* (*vìditi*, *živiti* i sl.). Tu je, uz to, cio niz ikavizama, kao *nìki*, *nìkolko*, *grìzdo*, *grìjòta*, *sikira*, *izrikom*, *tópìo* itd., u Šumadiji i *pòsijàn*, *bìjadosè*, *bìlèži*, *nèdìla*, *dvi*, *dica*, *ditići*, *òvdi*, *sìno*, *srìća*, *trìšña* te *grìjati*, *sìjati*, *smìjati* (*se*), *vìjati* itd. Često i prefiks *prè-* daje *pri-* (*prìd*, *prìko* i sl.). U južnim, istočnim i sjeveroistočnim predjelima dijalekta pojavljuju se i ekavske forme kao *dodèjati*, *mène*, *tèbe*, *prèd*, *prèko*, *prèvāti* i itd., te *sèje*, *grèjati* i sl.

Od ijekavizama rašireni su vokativ *diéte* i oblici kao *kàdgod*, *štògod* i sl. (ovi posljednji ne svugdje, u Šajkaškoj je npr. *štògod*), a u jugozapadnoj zoni šumadijskih govora (osobito u Mačvi, Gruži i Azbukovici) postoji znatan sloj raznih ijekavizama kao *dè*, *nìde*, *prije*, *svìet*, *ucvièlio*, *špàlijer*, u *gnézdetu*, *dèver*, *dèd*, *čèrati*, *videla*, *mèded*, *pòtlè* itd. U tamniškoj i dijelom u kikindskoj zoni zabilježeno je i *následstvo*. Na širokom prostoru prisutno je i crkvenoslovensko *vjèruju*.

Česte su zamjene vokala i sinkope. Snažne su i redukcije vokala (npr. u vojvodanskim govorima i u titulama: *gospon òficiru*, *pril' Živko*, *ča Ándra*). Vokalske grupe *ao*, *eo* i *uo* daju /o/: *dòšo*, *vòlo*, *dòvo*, *brìno*, *čũčno* (osim pod akcentom: *čũo*) itd.

Prisutni su i elementi crkvenoslovenskog vokalizma (*roždèstvo*, *vòzduh*, *vòskres* / *vàskrese*).

Konsonantizam

Konsonantki sistem dijalekta uglavnom je skraćen za dva strujna glasa (/h/ koje je u većini govora izgubljeno i /f/ koje je većinom supstituisano glasom /v/).

U vojvodanskim govorima izrazite su varijacije u izgovoru konosnanata /š/, /ž/, /č/, /ž/. Tipične su njihove varijante: «tvrda» na jednoj i «mek» na drugoj strani. U prvom slučaju oni se odlikuju jačim šumom, karakterističnim dugim rezonatorom između

donje površine jezika i donjih zuba, osobito /š/ i /ž/, čija akustika slični nekim drugim, otvorenijim frikativnim konsonantima (npr. /f/ i /h/). U drugom slučaju riječ je o njihovoj umekšanoj artikulaciji široke površine jezika na prednjem nepcu.

U nekim govorima dolazi do umekšavanja i krajnjih *-k* i *-g*, sonanta // ispred vokala /i/ (*malí, políca*) i do smanjenja frikacije /č/ i /đ/. Značajna je i pojava okazionalnog tvrdog //.

Uglavnom su očuvane konsonantske grupe *pt-*, *pč-*.

Karakteristične su forme *Kristos, Mázár, vèžba, ðma* (< odmah), *svínče, nāmastír, Vlàina, cuncukrèt, cīgurno* itd.

Prozodija

Šumadijsko-vojvođanski dijalekt ima novoštokavsku akcentuaciju sličnu onoj u istočnohercegovačko-krajiškom dijalektu. Glavne razlike između njih sastoje se u tome što u ovom dijalektu, u osnovi, svaki akcent, i silazni i uzlazni, može stajati na svakom mjestu u riječi (npr. *jedvā, štá, viš*), što je prenošenje akcenta na proklitiku nedosljedno provedeno i što u mnogim govorima dolazi do skraćivanja postakcenatskih dužina.

Ograničenja u prenošenju akcenta na proklitiku daleko su manja na zapadu govorne teritorije, osobito u srbijanskom dijelu od rijeke Ljiga i donjeg toka Kolubare i u zapadnoj Bačkoj. Tamo je naime snažan uticaj istočnohercegovačkih govora. Na istoku ima dosta slučajeva s neprenesenim akcentom (*jedvā, sasvīm, otkād, prevarānt, zemlorādnik, Srbijānaca, poněko* i sl.) i mnogo više skraćivanja postakcenatskih dužina. Na jugozapadu (npr. u Gruži) postakcenatske dužine su dobro očuvane (*kūcē, vērōm* itd.).

No i središnje govorne zone znaju za neakcentovane dužine, što često zavisi od kvaliteta i kvantiteta akcenta te blizine kraja riječi. U pravilu dužine se lakše gube poslije silaznih nego poslije uzlaznih akcenata, kao i one u otvorenom krajnjem slogu. Osobito nestaju poslije dugih akcenata (na prostoru gdje je dijalekt najtipičniji mogu se još čuti u primjerima *sānkāne, pēglāne, pričāne, rúgāne*).

Na drugoj strani pojavljuju se, fakultativno i arealno određene, dužine kojih nema u standardnoj prozodiji kao u prisvojnim pridjevima na *-ov* i *-in* (*òcōv, snàjin*), u zamjeničkim padežnim nastavcima (*tèbē*), u nastavku *-ama* (*knīgāma, vrācarāma*) te u raznim drugim pozicijama (npr. *tèōci, stèōna* [Kač], *zaseōka, rādōsti, pòdnē* [Kolubara], *pròsiōc* [Gruža], *jédān* [Šajkaška, Mačva, Pocerina], *idūci, pùstite* [Banat, Šajkaška] itd.). U sjevernim i zapadnim govorima dolazi i do fakultativnog duženja pred enklitikom (*kòni su bili, čerez tèbē su* [Bačka], *drugē su mūke, kòsilō se* [Banat, Šajkaška]).

Pored standardnih akcenata, rašireni su i akcenti tipa *brādama, rùkama, klùpama, kòrpama, svècama* itd. (npr. u Gruži, Pocerini, Sremu, Bačkoj i drugdje).

MORFOLOGIJA

Dvije krupne morfološke osobine karakterišu ovaj dijalekt:

- nedosljedna novoštokavska deklinacija i
- iščezavanje imperfekta kao žive kategorije.

U deklinaciji se pored novoštokavskih oblika pojavljuju i stariji nastavci u ILmn. imenica m. i sr. roda (*s kòni, z Bùgari, pò seli, čokòti, više pùti, u Gospòdinci, ù Kàrlovci*), u Lmn. imenica ž. r. (*ù novina, pò knìga*) te mnoštvo dualskih formi u Gmn., osobito u Šumadiji (*gòstiju, nòktiju, prstiju / prstiju, očiju, zúbiju, úšiju, kòstiju, kokòšiju, kòstiju, jagāniju, nāc[v]iju, nòžiju, nòciju, nitiju, prāciju, slúgu, rùku, nògu / nògiju* [u vojvođanskim govorima *rùku, nògu*, u centralnoj Šumadiji, Gruži i Azbukovici i *nògūva, rùkūva, slúgūva*], *čèriju, plèćiju* itd.).

Od drugih specifičnosti imeničke deklinacije izdvajaju se: a) prodor tvrdih osnova u primjerima kao *mūzom, klūčom, nòžom*, b) nastavak *-om* u imenica *i*-deklinacije (*čādom, māšćom, rēčom, bōlēšćom, pāmečōm*), c) prelazak zbirnih imenica u množinsku promjenu (Nmn. *jūnādi* [Gmn. *junādi*], *ūnučādi*, Amn. *jūnāde, ūnučāde*), d) uglavnom izostanak altenacije *k ~ c* (*vójski, slúgi, na ðkuki, pò céloj fābriki*), e) ekspanzivan nastavak *-i* u Gmn. (*dēset*

pári, mǎlo grádi, više púti, pět vǎtri, đsam dáni, stô pedèset nùmeri, pět burádi, mlđgo álatki, nêma tû šérpi, lđkvi, vǎški itd.), f) široka upotreba imenaca *lěbac i lükac*, g) imenice na *-an* su bez infiksa *-in-* (*čòban, úkućǎn, Banácǎn, Cìgan*) dr.

Uz to, u vojvodanskim govorima imena na *-oje* prešla su u *a*-deklinaciju (*Blǎgoja, Rǎdoja, Tanàsi ja*), a imenice sa značenjem mladunčadi životinja (*gũšćíci, mǎćíci, prǎsici*) u Dmn. dobijaju nastavak *-ama* (*gũšćícǎma, pílícǎma, prǎsícǎma*). U Banatu je zabilježen Gmn. kao *ũ gosti* (u Bačkoj Amn. *ũ gosti*), *malo kurjáci, Běgali su od Mažári*, a u tamiškoj govornoj zoni i u Pomorišju Amn. im. m. roda kao *sǎnduce, ũjǎce, bolesnice, jǎstuce* itd.

U zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji većina govora ovog dijalekta ima nastavak *-im* u DLjd. m. i sr. r. (*drũgim čòveku, pòdǎj tím siròmu, o nêgòvim dědu, na Bělim mòru, nǎšim sínu* itd.). U istočnom Banatu pojavljuju se i ILmn. na *-i* (*sa běli cvětovi, na blǎgi dñi*), a u Bačkoj u Lmn. (*nǎ naši svěćari, ũ naši svatòvi*)

U ovom dijalektu je uglavnom sačuvan odnos kao *zelèna lùka, běla brǎšna, jémo žíta pasúla* itd., a veoma su rasprostanjene i posesivne konstrukcije tipa *Nikole Vělina děde, Milana Crnǎnska, Dũšana Ignátova, do úskršńa pòsta, iz Nòva Sǎda* itd.

Većinom se govori *něn, nòzi (nòjzi / nójzi), òtìm, od òto dđbo, jědno dđ drugo*.

Rašireni su multiplikativni brojevi na *-red* (*jedǎred, dvǎred, tríred*) te partikule tipa *menékara, vamókar, tamókar, meníka, sebíka, s ríimera, ódekara, odonómǎd, kandak, ondak, polak, danaske, daklem* [Šajkaška] i sl.

Od glagolskih formi karakteristični su infinitivi na *-ti* i *-ći* i prezenti u 3. licu mn. na *-du* i *-u* (*bežidu, vđlědu, mrědu, vršidu, čekǎdu, mórǎdu, ukrádedu, bómbardujědu, túćedu se, zápěvu, preživu, slěšu* itd.). U Bačkoj i Sremu su, uz to, i *ũmu, ně smu, dòspu, razũmu, ũspu*. Rasprostranjene su prezentske forme kao *jěm, pójem, jějte, ně jěši glédim*.

Aorist je u govorima južno od Save i Dunava živa kategorija, dok je u vojvodanskim u suženoj upotrebi (2. lice množine je gotovo izgubljeno, umjesto njega obično su oblici 3. lica, u mnogim mjestima se javljaju umjesto 1. lica oblici 3. lica u množini, npr. *mí*

òdoše). Pluskvamperfek je sasvim rijedak. Isto tako i prilog vremena sadašnjeg. Potencijal II je živa kategorija (*mí bi bili ústali* [Banat]).

SINTAKSA

Karakteristične su konstrukcije sa *kod* umjesto *k[a]* (*ide kòd doktora, idědu kod něnog óca, dovědē Lepòsavu kòd mene* [Mačva]). Za preciznije određivanje mjesta (u prostoru ili vremenu) stoje udvojeni prijedlozi u akuzativu (*ně đramo do na Bòžić, Nísu im dǎli da se zaústave svě do na Kajmakčǎlǎn* [Kolubara]).

Živa je upotreba prijedloga *u* sa genitivom (*u Tòše, u Milđvice*).

Raširena je pojava nerazlikovanja padeža mjesta od padeža cilja kretanja, osobito na jugu i istoku teritorije. Tako su uopštene akuzativne konstrukcije umjesto lokativnih uz prijedloge *na* i *u* (*tǎmo nǎ pút, mléko méte u svòju ávliju*).

U šumadijskim govorima, Bačkoj i Šajkaškoj čest je ablativni genitiv s prijedlogom *od* (*bò jì se od grómǎ*).

U vojvodanskim govorima veza prijedloga *na* u akuzativu upotrebljava se umjesto istog padeža bez prijedloga uz glagole *m්රzeti / m්රziti* i *sětiti se* (*Šta m්රzu na něga?, da se sěti na něga*). U Mačvi, Banatu i Šajkaškoj upotrebljavaju se i neki drugi glagoli sa *se* (*stò jì se lěpo sa mènóm, věrũj se, kǎko se Dragutin žíví, kat se pričǎmo* i dr.).

Rasprostranjen je adnominalni posesivni dativ (*brǎt mi, kao mǎjka mu*).

Instrumental oruđa obično je s prijedlogom (*òn je đro s òtìm, kđpa s mótikom*).

Pridjevski vid je živa kategorija, ali je osjetno smanjen broj pridjeva koji poznaju vidsku distinkciju. Kod nekih prijedva (npr. *ládǎn, mútan, téžak* i sl.) određeni oblik se upotrebljava u ekspresivnoj formi, ali je taj vid najdosljedniji u «blokiranom» sintagma (*ĩma bėlog grǎ* [tamo gdje je ova leksema u upotrebi]) i u geografskim nazivima (*Věliki brěg* i sl.).

Pored infinitiva čest je *da* + *prezent* uz modalne glagole (*ne žělím da iděm, ně mož da bide, kǎko jǎ směm ní tǎkò da těrǎm* i *da*

víčēm nà nī [Mačva]). Raširena je i futurska da-konstrukcija (*jâ ću da râdim, 6n će da mu kâže* i sl.).

U narativnoj funkciji javljaju se i aorist i imperativ, a imperfekt je sveden na reliktnne forme (*kâko beše*). Čest je i pripovijedački futur II.

Pasivni odnos se najčešće označava konstrukcijama *sa se* (*6rē se*).

Enklitika se pretvara u proklitiku i često dolazi iza veznika i (*Došo i mi pusti ga, i su ga strēlali*). Na drugoj strani, postoje govori u kojima se ona pomjera ka kraju rečenice (*Štâ vi sad se 6blâćite?* [Banat], *6d onē k6že prâve 6pânke nam* [Kolubara]). U Šumadiji može biti i sljedeći raspored: *Mâjka mi je se zvâla* [Petnica].

U vojvodanskim govorima snažno se širi logička kongruencija na račun gramatičke (*Īskupu se mlâdež pa divanidu na s6kâk, 6mladina se nâdu*).

Imenice m. r. na -a u množinskom predikatu naporedo se javljaju s nastavkom ženskog i muškog roda (*dok su Švâbe bili, 6bīčni spâije, vâše Švâbe, nâše gâzde*).

Uz *nīko, svâki* i *ni jēdan* predikat može biti i u množini (*nē gledamo nīko, m6rali su svâki da idēdu* [Banat], *nijēdan nīsu spâvali*).

LEKSIKA

Rječnički fond domaćeg porijekla neobično je bogat u govorima šumadijsko-vojvodanskog dijalekta. On se u mnogim oblastima razlikuje u dvjema glavnim zonama, šumadijskoj i vojvodanskoj, koje su imale (i imaju) različiti geopolitički i kulturnoistorijski razvoj. Tako su tu npr. sučeljeni i modeli balkanske i panonske kulture. Uz to, na tim prostorima su se smjenjivali različiti osvajači i gospodari: Srbija je dugo bila pod Turcima, a Vojvodina pod Austrijancima i Ugri. Jasno je, onda, da su npr. turcizmi na jugu mnogo brojniji nego na sjeveru, ili germanizmi i mađarizmi na sjeveru nego na jugu.

No Turci su i u sjevernijim srpskim prostorima vladali više od stoljeća i po, pa su turcizmi i u njima vrlo dobro zastupljeni (čak i u okolini Budimpešte i u Pomorišju, iako na te prostore od kraja XVII

vijeka nije bilo značajnijeg doseljavanja Srba). Tako npr. u Banatu u raširene turcizme spadaju: *âvlija, âda, âlât, argēla / ergēla, bâšta / bâšća, begēnisati, bēkrija, bûnâr, bûre, bûžâk, dûvân, dûgme, dûd, dûcân, dûbre, dûvēgija, zânât, zējtin, jâstuk, jēndek, j6rgan, kâvez, kâzan, kâiš, kântâr, kâpija, kâšika, k6msīja, krēč, mârama, mērdvine, mirâz, 6žak, pēnžer, râkija, sânduk, sât, sirće, s6kâk, tâvan, târaba, testera, ćēbe, ćilim, ć6rav, ćâkšire, ćârapa, ćinija, žēp, žigerica, šēcer, šēgrt* itd., u Pomorišju *âvlija, bâšća, bēkrija, bûžak, dûvan, dûcân, dûbre, dûvēgija, jâstuk, j6rgan, kântar, kâpija, k6msīja, krēč, mârama, mīraz, sât, s6kak, ćilim, ć6rva, ć6šak, ćâkšire, šēboj, šēcer* itd., u Kolubari *bâšća, iksân, 6ulâbica, ćilimilo, ćâkmac, ćânak, ćârdâk, ćibra, ćibuk, s6kâk, mirâz, sânduk, sirće* i dr.

Drugi veći sloj pozajmljenica na cijelom govornom području jeste onaj iz njemačkog jezika (npr. *bīrc, vēš, grūnt, k6štati, l6tre, m6lovati, luftirati, sūpa, tišler, flēka, hēklati, frūštuk, frūštukovati, fūrt, cigla, celer, pâor, pâradaiz, šnâjder, švâlēr, špīc, špâiz, štâla, štīrkati, štrâňka, štrūdla, študīrati, šūpa* itd.).

U vojvodanskoj zoni značajno je prisustvo pozajmljenica iz mađarskog jezika (npr. *âkov, âlâs, âšov, birovi, biroš, bitânga, ćârda, ć6por, gâzda, hâsna, hasnīrati, kēcela, k6rćulē / ć6rkulē, l6kot, l6pov, mûlatovati, nēmeš, 6laj, pâprikâš, pijaca, rīs, rīt, sâlaš, sērsân, filēr, forīnta, hâtâr, ć6rdâš, šangarēpa, šârka, š6gor, š6r, vâšar, vâroš* itd.).

U banatskim i pomoriškim govorima zastupljen je i sloj rumunskih pozajmljenica, mada on nije obiman (npr. *būze, ćutura, frūla, korīndati, sk6vērci, krēcav* i dr.).

RAZVEDENOST

Kao i istočnohercegovačko-krajiški, i šumadijsko-vojvodanski dijalekt zauzima veliki prostor srpske teritorije i pokazuje izrazitu razuzdenost. Na jednoj strani, novoštokavske inovacije su različito zahvatile pojedine njegove zone, a na drugoj u sjeverozapadnoj Srbiji, u središtu srpske jezičke teritorije, ostala je poveća erca sa nezamijenjenim jatom.

Seobe i premještanja stanovništva bitno su uticale na fizionomiju ovog dijalekta. To je dovelo i do toga da se on raširio i izvan Srbije, u Mađarskoj i Rumuniji. Stanovništvo sjeverne Srbije se tokom XV i XVI vijeka masovno selilo na ugarsku teritoriju, na prostore današnje Vojvodine i dalje, tako da se sjeverna granica ovog dijalekta znatno pomjerila. «Istovremeno se u severnoj Srbiji stvorilo mesto za dotok novih doseljenika. U toku ovih seoba, koje su trajale sve do XIX veka, smenilo se preko 90% stanovništva severne Srbije» (P. Ivić). U novije doba na te terene, osobito vojvođanske, doseljavali su se i ijekavci iz različitih područja istočnohercegovačko-krajiškog dijelaketa i ekavci sa Kosova i Metohije (v. gore). Tako je došlo do ukrštanja govora što je ostavilo posljedica na snopove pojedinih izoglosa. I pored toga, najveći dio sjeverne Srbije sačuvao je staru dijelekatsku bazu jer je starninačko stanovništvo uvijek bilo nadmoćnije od doseljeničkog.

Prostori šumadijsko-vojvođanskog dijalekta mijenjali su se tokom povijesti. Na sjeveru su oni znatno suženi na taj način što je veliki broj srpskih jezičkih oaza utopljen u mađarsku i rumunsku etničku teritoriju. Godine 1598. Srbi su se iz sjeverne i zapadne Bačke pomjerali na sjever, u okolinu Estergoma u Mađarskoj, ostavljajući iza sebe puste prostore koji su kasnije naselili ikavci «Bunjevci», a 1751-1752. veliki broj Srba iselio se sa svojih staništa duž Moriša i Tise u Ukrajinu. I jedna i druga iseljenička skupina asimilirale su se u novim postojbinama u okolne narode.

I na jugozapadu šumadijskog-vojvođanskog dijelekta došlo je do smanjenja njegove teritorije pod snažnom najezdom ijekevacu Dinaraca za vrijeme velikih seoba u tursko doba.

Obrnuti procesi dogodili su se na istoku, od Ljiga do donjeg toka Kolubare, gdje se šumadijsko-vojvođanski dijalekt proširio na račun starijih ekavskih govora kosovsko-resavskog dijalekta.

A od XIX vijeka naovamo dosta prostrana oblast ijekavske zapadne Srbije (smatra se da su ijekavski govori nekad dopirali i do Morave) stalno je na udaru šumadijsko-vojvođanskog dijalekta pod uticajem književnog jezika ekavskog izgovora. To je dovelo do toga da se danas i ne zna kuda prolazi ekavsko-ijekavska granica u Srbiji, niti ju je moguće precizno odrediti. Napredovanje novoštokavskog

ekavskog govora prema zapadu je nezaustavljivo i ono se sve više približava toku rijeke Drine (v. gore).

Današnju sliku šumadijsko-vojvođanskog dijalekta čine *sedam* poddijalekata:

- 1) rudnički,
- 2) kolubarski,
- 3) mačvansko-pocerski,
- 4) sremski,
- 5) bački,
- 6) banatsko-pomoriški i
- 7) budimski.

Rudnički poddijalekt

Rudnički poddijalekt zauzima najjužnije područje šumadijsko-vojvođanskog dijalekta i uklješten je između kosovsko-resavskog i istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta na liniji donji tok Kolubare – Suvobor. To je prostor Šumadijske Kolubare, okoline Arandelovca, Kačera, rudničkog kraja, gornje Lepenice, Gruže, jednog dijela okoline Gornjeg Milanovca i još neprecizno određen pojas uz ijekavske govore Dragačeva, Čačka i oblasti uz Goliju.

Glavne osobine ovog poddijalekta su sljedeće:

1. ekavska zamjena jata sa tipičnim šumadijskim ikavizmima (npr. *sikira, grje, živili, vīdili, trpio, pòsijān* itd., *vīdla, nīko, nīgdi, kūdila, nēdila, živila* itd. [Azbukovica], *biše, vrīmena, dvi, dite, óvdi, sīno, prīko, trīšnia* itd. [Donje Orovice]), *dī, grīzdo, grīvan, sījati, smīje, žīviti, lētiti* itd., i izrazitim tragovima ijekavizama (npr. u Gruži *sīeno, diēte!, cīev, bīēl, bīēg, bliēd, priēlaz, priēpek, plīeviti, prōriēden, cviēliti, riēkama, diēlim, prōciēp, rāzdielēn* itd., ili u Kačeru *dē, nīde, vūdije, prīje, dijete!, špāljer, štōgoj, kūdgoj* itd., ili u Azbukovici *dēvēr, pōtīle* itd.); prefiksi *pre-* i *prī-* izjednačeni u korist *pre-* (*prēznām, prēvatī*);
2. čuvanje kosovsko-resavskog obrasca prilikom uklanjanja kratkog akcenta sa krajnjeg sloga riječi (*ōtac – ōca, pōtok – pōtoka, domācin – domācina, satrvēno – satrvēnōg* i sl.); pojava kano-

- vačkog akcenta (*žéna, nóga, séstra, visóko* i sl.); uklanjanje postakcenatskih dužina iza dugog akcenta (*râdim, trâžite*); duženje vokala pred sonantom (*nábôj, Pètrôv*) i nekih sufiksa (npr. *tîpāv, zèlenkâsto*);
3. finalne grupe *-ao, -eo, -uo* > *-o* (*sâbrô, vîdô, skrénô, vèsô*); odsustvo foneme /h/ i reducirana pojava foneme /ʃf/; vrlo česte redukcije (npr. *dôm* < *dođem, nê* < *neće* i sl.);
 4. miješanje promjena hipokoristika *Jóvo – Jóva* i *Jóva – Jóvê* (te *Žíkîn, Bórôv, Râdova kðla*); imena po mužu tvore se nastavkom *-ka* (*Pèrôvka, Štôvka*); vokativ tipa *Miliće* (od *Milic*), *Stànica* itd.; nastavak *-i* u Gmn. tipa *gòsti*; obično DLjd. *mène, tèbe* itd.;
 5. nastavak *-im* u DLjd. m. i sr. roda (*òvîm, jèdnîm vèlikîm*); frekventan komparativ tipa *bèlšî*;
 6. imperfekt i glagolski prilog sadašnji skoro su nestali; sačuvan je pluskvamperfekt; česti su oblici *óceju / néceju, bìdêm, bìde, bìdête* itd.
 7. vremenski prilozi *jûtri, vèçi, nðci*;
 8. ciljno značenje prijedloga *vrz* (*Îšô je vrs púta u súd* [Kačer]); čest ablativni genitiv s prijedlogom *od* (*Boji se od volova* [Gruža]); pojava bezličnih rečenica (*Zaládilo. Sòrî. itd.*).

Kolubarski poddijalekt

Ovaj poddijalekt smješten je u sjeverozapadnoj Srbiji u slivu Kolubare i okolnim oblastima, tj. u Kolubari, Tamnavi, valjevskoj Podgorini, Rađevini i dijelu Azbukovice. To je zona Šumadije sa nezamijenjenim jatom i s ekavskim refleksima jata.

Njegove glavne osobine su sljedeće:

1. nezamijenjeno jat, nelabijalizirani vokal prednjeg reda koji je otvoreniji nego /i/ i zatvoreniji nego /e/; on, međutim, nije sačuvan dosljedno, na cijelom prostoru je prisutna i njegova defonologizacija i zamjena sa /e/; stalni ekavizmi (*óvde, ónde, túde, góre, pòsle, ðzleda, tèlo, celivati, ispòvèda* itd.) te ikavizmi tipa *žèni, mèni, po zúbima, obélila, šíkira, vidrica* itd.;
2. akcenatski odnos *mène – kðd mene ~ mèni – o mèni*; dugouzlazni akcenti na jednosloženicama (*vód, dól, mén, téb, séb* i sl.);

- živo i staro i novo prenošenja akcenta (pored prijedloga u funkciju proklitike može preuzeti veznik, riječca ili broj, npr. *ni òn, nèk idè, iskupi se nàs pé-šes*); skraćivanje dužina (*râđî, pòplāvâ, vršû, písô* itd.);
3. prisustvo dužina kojih nema kod Daničića (*mènê, òčiju, sèstrîn, brèstî, Dúšân te riègâ, riègôv, jèdân, sâdè* itd.); zatvaranje vokala /e/ i /o/ ispred sloga sa visokim vokalom i uz labijale i nazale;
 4. grupe *-stv-* i *-št-* uklanjaju se ispadanjem *-v-* (*bogâsto, nâpralen*);
 5. u imeničkoj deklinaciji značajne su: 1) ekspanzija pluralskog formanta *-ov-/-ev-* i kod višesložnih imenica (*mîrisovi, čîlimovi, čûkl'evi* itd.), 2) čest nastavak *-i* i *-iju* u Gmn. (*đáci, púti, gòstòju, mišiju* i sl.), 3) Ijd. im. ž. roda tipa *mâšćom, glâdom, rèćom, sðlom, bðlešćom*; 4) Vjd. *Lûbica, Mîlica*, na jednoj, a uglavnom *Radòjice, Milòjice*, na dugoj strani;
 6. u pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji bitno je izjednačavanje DLjd. m. i s. roda sa Ijd. (*jèdnîm dètetu, ù-čîm je umésila*), zatim tvorba po modelu *teleći* (*mišeći, pačeći, mačeći* itd.) i enklitički oblici zamjenica *ni, vi* u Dmn. i *ne, ve* u Amn.;
 7. aorist u 1. licu mn. tipa *dóđomo / dóđošmo / dóđosmo, imadomo, srètomo, vîdomo*; nepoznavanje priloga vremena prošlog i imperfekta;
 8. prilozi *vèče, vèçi, jûtru, jûtri, jûtre, jèseni* i prijedlog *čérez*.

Mačvansko-pocerski poddijalekt

Mačvansko-pocerski poddijalekt je smješten na prostorima srbijanske Posavine od rijeke Drine do Kolubare i na južnim zonama od te linije. To su, u stvari, dvije veće oblasti, Mačva i Pocerina (Šabačka i Lešnička), mada južna granica tih govora nije sasvim jasna jer nedostaju temeljitija istraživanja.

Ovaj poddijalekt je, dakle, na sjeveru u susjedstvu sa sremskim, na istoku s kolubarskim, a na zapadu i jugozapadu s ijekavskim govorima istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta, na čije se teritorije širi pod uticajem književnog jezika.

I Mačva i Pocerina su metanastazičke oblasti u kojima dinarski element čini preko 70% stanovništva. To je bitno odredilo fizionomiju njihovih govora.

Glavne osobine mačvansko-pocerskog poddijalekta su sljedeće:

1. zamjena jata je ekavska, s uobičajenim ikavizmima (*nísam, sikira, gríje, síje, smíje* i sl.), od kojih neki mogu imati i ekavski lik (*nàsmeje se, sejàčica, vèjali smo* [Mačva], *smèja, smèjemo se* [Pocerina]); česti su i ijekavizmi kao *đè, đèd, čèrati, kògod* itd.;
2. skraćivanje postakcenatskih dužina je ograničenog domašaja; pojavljuju se dužine u oblicima kao *mènè, rìegā, rìegōv, sèstrin, ovākāv, očèv, jèdān, jèsām, Vlājčkōm, Pājīn, šōrōm, plètēn, nòcās* itd.;
3. inherentni vokalski sistem je u osnovi istočnohercegovačkog tipa, tj. ne postoje izrazitije promjene u izgovoru i boji vokala; prisutne su razne redukcije, kontrakcije i elizije vokala;
4. lična imena tipa *Ándra, Jóva, Bóra* i sl. na zapadu i jugu teritorije završavaju se na *-o*, ali i jedni i drugi imaju žensku promjenu (*Jóvè - Jóvi - Jóvin*); muška imena tipa *Dimitrija*; Vjd. *Màrica, Jèlica*; komparativ *vīšli*;
5. nastavak tvrdih osnova širi se na račun mekih (npr. *nóžōm, divlōg* i sl.); snažna je ekspanzija nastavka *-i* u Gmn. imenica *i*-deklinacije;
6. dominiraju prezentske forme kao *iščem, biščem* i sl.; nastavak *-u* kod glagola tipa *nè smū, ne ùmū, sporazùmū, lèžū*; aorist iz 3. lica množine širi se na ostala lica (*dòterašmo, prèdošmo, túkoškom*); na sjeverozapadu često 3. lice prezenta glasi *imaje, tèraje*; frekventan trpni pridjev na *-t* (*òrāto, mèčāto, sklōnit, nā-pīt* itd.);
7. živa je tvorba riječi od srpskog korijena i turskog nastavka (npr. *dvajèstluk, kováčluk* i dr.) i/ili od turcizama i srpskih nastava-ka (npr. *òkanica* 'tečnost od jedne oke', *rakijati, kržalinac* 'gunj', *miràzača, jàlačić* 'jarak, kanal', *čaršijānac* i dr.);
8. u upotrebi je genitiv uz glagol *pitati* (*pítaj Rúžè! já pítam Tūrāka*) i uz prijedlog *za* (*za zíme*); česta su muška imena kao *Dràgōjlo, Dúšan, Jòvan, Milan, Milàdin, Svètislav, Stòjan, Živàdin* i dr. te ženska kao *Andèlija, Jèlena, Lèposava, Milènija, Mìlica, Tomānija, Živana* i dr.

Sremski poddijalekt

Sremski poddijalekt šumadijsko-voždanskog dijalekta naslanja se na govore sjeverne Srbije i južne i zapadne ijekavske govore, što mu daje posebnu fizionomiju budući da je to izrazito migraciono područje na koje se stalno doseljavalo sve do u XIX vijek. Uz to, do završetka Drugog svjetskog rata Srem je bio mješavina naroda (Srba, Hrvata, Nijemaca, Mađara, Slovaka, Rusina, Jevreja i dr.). Nakon rata, iseljenjem Nijemaca, etnička struktura se donekle izmijenila dolaskom kolonista, prije svega iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Za vrijeme najnovijih srpsko-hrvatskih sukoba (1991-1995) dio hrvatskog stanovništva se iselio, a nakon sloma tzv. Republike Srpske Krajine (1995) masovno su došli hrvatski Srbi i nastanili se u mnogim sremskim mjestima.

Sremski govori su oni ekavski govori koji su najbliži srpskom književnom jeziku ekavskog izgovora. Oni imaju dosta sličnosti sa bačkim i banatskim govorima, ali su u temeljnim vojvođanskim artikulacijama, i u vokalskom i u konsonantskom sistemu, mnogo umjereniji od njih. Inače se mnoge izoglose koje odvajaju bačke zapadne govore od jugoistočnih nalaze i na sremskom terenu (v. niže).

Glavne osobine sremskog poddijalekta su sljedeće:

1. zamjena jata je ekavska vojvođanskog tipa i u Srba i u Hrvata (sa redovnim ikavizmima *stàrijji, òvi[h], tím ní sam, dī, nīgdi, dīkoja, svāgdi* itd., te *smi jati se, vījati, sījati* itd. u zapadnom Sremu, a *vējati, grējati, sējati* itd. u sremskom Podunavlju); često *pri-* > *pre-* (*prèvatio, prètisli, prèmako, prepòvèdā, premāci* i sl.);
2. tendencija skraćivanja postakcenatskih dužina (iza uzlasnih akcenata se bolje čuvaju nego iza silaznih); česte dužine u prisvojnom sufiks-u *-ov* (*òcōv*) i nastavku *-ma* (*gòdināma*), naporednost u ličnim zamjenicama (*mène* i *mènè*); srazmjerno malo prenošenje akcenta na proklitiku;
3. neujednačena artikulacija vokala /e/ i /o/, i otvorena i zatvorena (ali nedovoljno izrazita) i književna, a artikulacija vokala /a/ je nešto zatvorenija od artikulacije toga glasa u književnom jeziku ili je ista kao i književna artikulacija; česte su redukcije vokala

- (*vīdla, naslédla, mòtkama, kàbance, da t lāžém, pa š imati, et vīš, ja b vòlio, svet Sáva* itd.);
4. artikulacija konsonanata /š/, /ž/, /č/, /ž/ drugačija je od normalne štokavske (i tvrda i umekšana, ali nema njihovog izjednačavanja); konsonanat /f/ zamijenjen je sa /v/ u pojedinim riječima (*vorínte, trèvilo, vālilo* itd.); izostanak alternacije *k ~ c* i *g ~ z* u DLjd. imenica *a*-deklinacije (*dèvōjki, Amèriki, na prúgi, u snági* itd.);
 5. stariji oblik Lmn (*u òpānci, ù koli, nà lēdi, na vòlovi, u Lédīnici, u Būdenōvci*); češće *-o* nego *-e* u GA i DL jednine m. i sr. roda pridjeva (*nāšog, trècom, mlādog* itd., pored: *ičijeg, u nāšem*, odnosno vrlo rasprostranjen *ovīm Mītru, nāšim rādniku, na Zèlenim véncu, po mirisāvnm sēnu, ù tīm šōru, o mālīm Bòžiću, o òvīm ádetu* itd.); pored književnih i arhaični oblici u ILmn. (*s pūni kōli, sa dvōji kōli, za nēgovi lēdi, po sēlāčki svatōvi, na crkvēni vrāti* itd.);
 6. obično je *-e* u 3. licu mn. prezenta glagola VII i VIII vrste (*vīdē, sūšē, mūtē* itd.), ali i *živū, razūmu, gōvorū, zābrānū*, pored oblika kod svih vrsta tipa *vézedu, mēsīdu, đrēdu, džēdu* itd. ograničena upotreba aorista; glagolski pridjev trpni na *-t* (*bācit, sprēmīto, rānīta* itd., u zapadnom Sremu i *-n*: *ūvaćen, sāsatalen, nāpralēno* i sl.);
 7. akuzativ se ne javlja umjesto instrumentala u značenju mjesta, a i zamjena padeža mirovanja padežom pravca «nije uzela većeg maha» (*òn je bīo tū u spailuk šēf, imām prilīku za žēnidbu u Būdanōvce*, pored: *svātove smo prāvīli u Lédīnci, u pòdrumu je vōda lādna*); razvijen istorijski futur;
 8. znatno prisustvo germanizama i mađarizama.

Bački poddijalekt

Bačka je po mnogo čemu specifična pokrajina, posebno po etničkim prilikama. Pored Srba, u njoj žive, često i izmiješano, i mnogi drugi slovenski i neslovenski narodi, od kojih su danas najbrojniji Mađari, Hrvati, Slovaci i Rusini. Do 1944. godine tu je živio i znatan

broj Nijemaca. Kao i s dugih područja Vojvodine i Slavonije, tada su oni iseljeni (protjerani). Na njihova mjesta naseljeni su kolonisti iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine i iz drugih krajeva tadašnje Jugoslavije, ponajviše Srbi ijekavci. Od 1945. do nedavno na ta područja stalno je pristizalo stanovništvo iz Srbije (osobito s Kosova i Metohije), Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Nakon završetka hrvatsko-srpskog rata (1991-1995) masovno su se doselili hrvatski Srbi, a svoje utočište tu su našli i mnogi bosanskohercegovački Srbi i raseljeni s Kosova i Metohije.

To je, dakle, osobeno sociolingvističko područje, koje je bilo pod etničkim i dijalekatskim uticajem s prostora istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta, na jednoj strani, a na drugoj strani stajalo u kontaktu i sa starijim i sa novijim ikavskim štokavskim govorima te sa jezicima dugogodišnjih gospodara, mađarskim i njemačkim.

Za unutrašnji dijalekatski pejzaž Bačke od značaja je razmještaj srpskih naselja u odnosu na naselja drugih štokavskih govora, slovenskih i stranih jezika. Tako su u južnoj Bačkoj srpski govori u neposrednom dodiru s hrvatskim ikavskim govorima i s nekim drugim jezicima. U zapadnom Podunavlju graniče se s kompaktnim pojasom ikavskih govora, a u središnjem dijelu južne Bačke izmiješana su sa Slovacima. Na nekim područjima su kolonizirani naseljenici ijekavci, a ima među njima i nešto predstavnika prizrensko-timočkih govora. Na sjeveru Bačke malo je srpskih naselja, a u njenom zapadnom pojasu prije su sa Srbima živjeli Nijemci. Na jugoistoku, u Šajkaškoj, ima i Rusina i Mađara (ranije je bilo i Nijemaca), mada su srpska naselja uglavnom kompaktna, a u srednjem pojasu južne Bačke naselja su miješana. U južnoj Bačkoj, uz to, rasijana su u manjem broju i rusinska i mađarska naselja.

Sve je ovo uticalo i na prostiranje izoglosa na terenima bačkog poddijalekta šumadijsko-voždanskog dijalekata, koje se uglavnom kreću od sjeverozapada prema jugoistoku, izdvajajući time somborski govor na jednoj, i šajkaški na drugoj strani, s prelaznim govorima na sjeveroistoku i jugozapadu.

Glavne osobine bačkog poddijalekta su sljedeće:

1. ekavska zamjena jata s karakterističnim ikavizmima (*grūzdo, sikira, svūgdi, nīki, smiju se, vrījemo* [Sombor], *nīsam, òvi, dōbrim* itd.);

2. skraćivanje postakcenatskih dužina, s njihovom jačom očuvanošću na zapadu; pojava dužina tipa *bòlĕg, kòñēm* na sjeverozapadu naspram *bòlōg, kòñōm* na jugoistoku;
3. izrazite promjene u artikulaciji vokala: a) zatvoreno /a/, b) otvoreno /e/ i /o/ c) zatvoreno /e/ i /o/ u susjedstvu labijala i velara, d) laka diftongizacija dugih /e/ i /o/;
4. «tvrđi» izgovor konsonanata /š/, /ž/, /č/ i /žj/; velarno /t/ (*mòglo, lice, fãti* itd.);
5. arhaični imenički oblici (*s vòlovi, sà slinci, o svatòvi, na čámci, pò ũsti, u čakšira, po pijaca, ũ novina* itd.); supletivni padeži (*pĕle – pĕlići, prãse – prãsici*); dvosložne imenice s proširenjem (*ãmbarovi, bãtakovi, čilimovi*); nastavak *-om* u imenica *i*-deklinacije (*nòcōm, mãšćom* [ova posljednja prelazi i u *a*-deklinaciju: *mãšća*] itd.); oblici tipa *pãčićama, čuricama, pilićama*;
6. arhaični nastavak *-i* u zamjenica i pridjeva (*na mòji krĭli, po srpski kiŭćama, pò naši sĕlima, s moji lĕđi* itd.);
7. proširenje nastavka *-du* u 3. licu mn. prezenta svih glagola (*tú-čĕdu, nè možĕdu, ũzmĕdu, nĕcĕdu, idĕdu* i sl.); očuvan nastavak *-aju* (*trĕbaju, vijaju, sviraju, tkãju* itd.); forme tipa *nĕ smu, nè du, zapĕvu, da se prĕžĭvu* itd;
8. karakteristične sintaksičke osobine: a) upotreba prijedloga *od* kad se ističe vlasništvo (*Gospòdar od žĕne, dĕvōjke, kōze*), b) «finalni» genitiv s prijedlogom *kod* (*Ĭdi kod Tōše!*), c) dvostruka negacija (*Jã ni nè vidim.*), d) sporadično i razbijanje superlativa (*Mòja kòsa nãj bila je jãča.*).

Banatsko-pomoriški poddijalekt

Banatsko-pomoriški poddijalekt obuhvata sjeverne, zapadne, jugozapadne i središnje krajeva vojvodanskog Banata zapadno na liniji Vršac – Pančevo (jugoistočni Banat pripada kosovsko-resavskom dijalektu) i Pomorišje (Sirig, Novi Sentivan, Čanad i Batanja).

U Rumuniji postoji oko sedamdeset naselja u županijama Arad, Karaš-Severin, Mehedinc i Timiš u kojima žive Srbi sa Rumunima, Mađarima, Česima, Slovacima, Ukrajincima, Romima i dr. Novoš-

tokavski govori su u županijama Arad i Timiš.⁶

I u vojvodanskom dijelu Banata nastanjeni su Rumuni, Slovaci i Mađari, a ranije je bilo i Nijemaca, koji su nakon Drugog svjetskog rata prognani ili iseljeni u Njemačku.

To znači da je cijelo područje često bilo podložno promjenama stanovništva i da su na srpski govor, koji se bez sumnje na tom terenu autohtono razvijao, uticali, pored turskog, njemački, mađarski i rumunski jezik, prvenstveno u leksici. Vremenom formiran, ovaj govor je apsorbovao i govor mnogih srpskih pridošlica koji su stizali većinom iz obližnjih krajeva južno od Save i Dunava.

Zbog poznatih historijskih okolnosti (Vojna granica, austrijske upravne podjele [distrikti], kolonizacije itd.) srpska naselja tokom vremena imala su oslabljene međusobne kontakte što je doprinisilo unutrašnjoj diferencijaciji govora. Najjači kontrasti su ostvareni između tamiške grupe govora na jugu i istoku i kikinjske grupe govora na sjeveru i sjeverozapadu (npr. u akcentuaciji, koja je u kikinjskoj zoni dosljednije novoštokavska, i u nekim drugim jezičkim crtama). Uz to, na južne govore uticali su i šumadijski govori i govori kosovsko-resavskog dijalekta, a kikinjskim govorima bliski su bački govori.

Glavne osobine ovog poddijalekta su sljedeće:

1. ekavski refleksi jata, sa ikavizmina tipa *nisam, nije, di, nigdi, đsim, grijōta, sikira, gnĭzdo*, u zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji (*-im -i[h] -ima*), komparativu (*-iji*), zatim *ni-* mjesto *ne-* i nerazlikovanje *prĕ-* i *pri-*; nastavci *-im, -i(h), -ima* u zamjeničko-pridjevskoj promjeni itd.;
2. trajanje vokala pod kratkim akcentom duže je nego u drugim vojvodanskim govorima; uglavnom dosljedno skraćivanje postakcenatskih dužina u otvorenom krajnjem slogu; fakultativno duženje pred enklitikama;

6 Novoštokavski gornjobanatski govori su u naseljima Arad, Aradgaj, Bečkerek, Bučin, Čanad, Čene, Dinjaš, Fenlak, Fenj, Gad, Keća (Srbi), Ketfelj, Knez, Ivanda, Manastir, Monoštur, Munara, Načvala, (Veliki) Semikloš, (Veliki) Senpetar, Temišvar, Tornja i Varjaš. U drugim mjestima županije Timiš (Čakovo, Denta, Dežan, Đir, Gaj, Ovšenica, Parca, Rudna, Sendurađ, Soka i Tolvadija) govori su označeni mješovitim, sa prisustvom i staroštokavskih i novoštokavskih jezičkih osobina (M. Tomić).

3. otvoreni kratki vokali /e/ i /o/; afrikata /ʒ/ u pozajmljenicama (npr. *buz*a 'usna', *belènzuke*, *Morèuz*, *Bižèjkini*), čuvanje grupa *pt-*, *pč-*, *pc-* (*ptice*, *pčele*, *pcđvati*); unošenje novog konsonanta (*gròmila*, *brīstra*, *zvrèka*);
4. Gmn. tipa *kurjáci*, *nīkolko koráci*, *žandári*, *Vlāsīju*; često nastavak *-i* u ILmn. (*na blāgi dnī*, *sa bēli cvètovi*, *pò ti ritovi*); komparativ i superlativ tipa *vòlijem*, *nājvòlijem*;
5. glagoli koji u 1. licu jd. prezenta imaju *-u* u 3. l. mn. su na *-du*; *-u* 3. licu mn. glagola VI, VII i VIII vrste;
6. nestao imperfekt; aorist samo od svršenih glagola;
7. gubljenje razlike između padeža mjesta i padeža pravca (*žīvi u Kikindu*, *lèži pod đrvo*, *bījo u Mèriku*, *īmādu pīstēn na nògu*); oslanjanje posesivne enklitike na atribut (*pòkòjni mi mùž*); uz *niko*, *svaki* i *nijedan* predikat u množini (*nīko nīsmo znāli*, *nīsmo bīli nījedan*, *nisu svāki imali*); perfekt perfektivnih glagola u habitualnoj prošlosti;
8. rumunski uticaji (npr. konstrukcije tipa *kòlko òvce*, *svāki jèdan*, *Kad je bila od pēt gòdina*, veznik *di* u značenju 'zato što' [Čerez *tòga di je svīrac*], proklitizacija enklitika [*Su bīli u cèlo sèlo*] itd.).

Budimski poddijalekt

Budimskim poddijalektom govore Srbi u nekim naseljima u okolini Budimpešte. Najjužnije je *Pantelija* (Dunapentele) te iduću prema sjeveru slijede *Ajmaš* (Rácálmás) i *Bata* (Százhalombatta), zatim dva naselja na Čepelskom ostrvu, *Lovra* (Lórév) i *Čip* (Szigetcsép). Na sjevernoj strani Budimpešte na desnoj obali Dunava su mjesta *Kalaz* (Budakalász) i *Pomaz* (Pomáz). Tu se ubraja i *Sentandreja* (Szentendre) kao urbano naselje.

Ovaj poddijalekt je, dakle, u okruženju mađarskog jezika, koji je izvršio snažan uticaj na njega i u kojem se stalno smanjuje broj srpskih govornika doseljavanjem Madara na ta područja. Strani jezički uticaj najmanji je u Lovri, gdje je srpsko stanovništvo u većini, a najjači u Čipu i Kalazu, dok se u Sentandreji može govoriti samo o nekim ostacima govora srpskog građanstva Budima i Pešte.

Glavne odlike ovog poddijalekta su sljedeće:

1. refleksi jata su trojaki (*e*, *i* i *je*), s dominacijom ekavskih; ika-vizmi su oni koji su česti u šumadijsko-vojvodanskim govorima (*sījati*, *grijati*, *īsmijo*, *vīje*, *grijōta*, *stāriji*, *sikira* itd., zatim u nekim mjestima likovi *đi*, *nīđi* [Lovra, Čip]); jekavizmi su česti, osobito u Pomazu, Kalazu i Bati, npr. *đē*, *òđe*, *svāđe*, *kògòđ*, *đēgòđ*, *čēv* / *čēo*, *čērat*, *ščēro*, *kòl'eno*, *sēdela*, *iščerat*, *lèto dōle*, *klēs-te*, *vòleti*, *sēdela je* itd.; «dugi jat u ovim govorima nikad ne daje refleksi *ije*, a ni kratki jat se ne realizuje kao čisto *je* već samo konsonanti nastali najnovijim jotovanjem u dodiru jata sa *l*, *t* i *d* ostaju u jekavskim formama» (P. Stepanović);
2. akcent na pretposljednem slogu pred kratkim posljednjim ostvaruje se ili poludugo (*vòda*, *pomòci*, *šarèno* itd.) ili dugo (*vòda*, *déca*, *badáva*, *u živòtu*, *pošténa* itd.); postakcenatske dužine se uglavnom čuvaju (skraćivanje u nekim kategorijama zabilježeno je u Pomazu, Kalazu i Bati; uzlazni akcent sprečava skraćivanje prvog sloga, a drugi se skraćuje, npr. *skūpīdīū*);
3. vokalske grupe *-uo*, *-eo*, *-uo* (*l > o*) realizuju se različito: u nekim mjestima kao *ūgreo*, *kōpo*, *čēro* itd., u nekim kao *čūv sam*, *čēv*, *dāv sa*, *dāvō*, *sēdo sam*, *òtiš* / *òtišav*, dok u trećim opet kao *čēvō*, *dāvō*, *vòlō*, *čūvō* itd. (u Kazalu i bez dužine: *òtišo sam*, *dōno sam* itd.); tu su i primjeri *sónice* i *riēv* na cijelom govornom prostoru; forme sa *-v* izostaju samo u Lovri, one su nastale u medujezičkom dodiru (uticaj mađarskog jezika);
4. konsonanti /*č*/ i /*d*/ izgubili su, pod mađarskim uticajem, frikativni elemet postavši od afrikata palatalni plozivi;
5. nastavci u Ijd. imenica *i*-deklinacije su na *-om* (*sa kòšćom*, *sas māšćom*); izostaje sibilizacija u imenica *a*-deklinacije (*vlādiki*, *Āfriki*, *kīīgi*; ali i *na nōgi* / *na rúki* i *na nōzi* / *na rúci*); u DILmn. pored dominantnog nastavka *-ma* pojavljuju se i stariji (*s kōni*, *po sēli*, *s kōnimā*; oblici *sa dēcama*, *pīlicama*, *sēlama*); dvosložni hipokoristici muškog roda imaju odnos *Jóvo* – *Jóvé* – *Jóvi* – *Jóvin* kao i *Mārko* – *Mārke* – *Mārki* – *Mārkin*;
6. DLjd. u pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji uopštava nastavak *-im* (*tvòjim jèdnim čòveku*, *mòjim strīcu*); prisutni su oblici komparativa *dūli višli*; u 3. licu mn. prezenta dominantno je

-du (*idédu, vīdidu, kōpādu, mōžēdu, túčedu* itd.) te -u u glagola tipa *úču, rádu, dižú, nđsú*;

7. poremećen je instrumental za lica i za stvari (*sa mōtikom kōpām*); češći infinitiv nego *da + prezent* uz modalne glagole i gl. nepotpunog značenja (*mđš kázati*);
8. mađarski uticaji, prvenstveno u leksici (npr. *bīrka* 'ovca', *úrhajós* 'kosmonaut' itd.), a prisutni su i turcizmi tipa *ćuprija, pěnžer, òžak, kòmšija, dūcān, sòkāk, čòrapa* itd.

TEKSTOVI

Neko lupa na vrata

Jēdnu nōc, pošto je bilo oslobođēnie i vrācaju se iz rōpstva, lūpa nēko na vrāta. A jā rēko matorim, reko:

- Rādomire!
- Štā je.
- Nēko lūpa na vrātima.
- Īdi - kaže - vīdi kō je.
- Štđ ne izīde ón?! Ón bōji se, tēraće ga nēgde da kaže nēkom pūt.

Kāže:

- Īdi vīdi kō je.
- Já odjēdnōm otvōrig. Kad jā - ček stōji na vrātima, drži tōrbu, ovu vākō ot čilima što se tkē... ka-tkēdu pōňave. Kāže: «Dđbro vēče», a đno vēc pđla nđci. Kāže: «Slūšāj, imāš li šibicu d-ūpālim cigāru». Reko: «Īmām. Ódaklē ti ĩdēš» - jā nēga opet pītam. Kāže: «Īđem i-zaroblēništva», a tōrba tkānā. I-zaroblēništva kad idū, nđse pūno kojēs-ta. Já se i nē-secām, pa reko: «Kāko idēš nōcās sām?»

- Īmām jđš jēdnōga drūga.
- Al ónāj jēdnāko mđda iza kūće, krīje-se da ga ja nē-vidim. Já ništa: dādo mašinu. Ón ūpāli cigāru, kaže:

- Dovidēnia, vēliko ti vála. - Reko:
- Ódaklē-ste ví?
- Mí smo iz Vinče, pa smo posméli pūt.
- Pa štđ ste pēškē?

- Pa - kaže - ěto izgūbili smo pūt pa pēškē idēmo.

Pošto đni ódōše, jā zātvari vrāta pa se vrāti, a mājka mi óvde lēžāla i óvā mi cēr. «A - reko - jēli, Rādomire, štđ ti mēne šilēs Bđga ti tvōga - reko - onaj ček jēdan lūpa na vrāta».

- Štđ si otvōrila?
- A štđ si me pōšlō štđ sam otvōrila? Zāšto sam ótišla tāmo nāpole? Štđ nisi kázō: «Nēmōj da ótvārāš ili cúti, kō je, dā je - cúti», no: «Īdi, vīdi kō je». Já sam vīdla kō je. Bđže, Bđže, dīktala pōsle, pa dīktala, pa dīktala pa sāmó vākō činē pōňave na mēne. Já se

pòsle ùplašila. È, pòsle sam čūla da su bíli něki iz Vinče četnici što se krĭli pa òstali vudénā. Vĭlali po jārugaṃa, đāvō-i znāo. Jā sam se bila òkamenila što otvōrig vrāta, štđ me đāvo nānese. Ali pòsle pāde mi nā-um kākōga rōpstva ðni idū, tōrba tkānā? Iz rōpstva nōse kojēšta, štā ti ne dōnose, a òn sāmo torbūlinu ūzo na lēda.

Gospava Vasilic, rodod od Maričevica, iz Orašca, 81 god. [Šumadija], Remetić 1985, 434-435.

Ja nisam imo pojma s otim

Tĕo đĕvōjku jĕdnu i-sĕla. Ōtac i mājka ne dādū. Jā ōcu, ōni ne dādū. Jā pđš-čūtīm, štā ću. Kāže da dovĕdĕš ōvū, đrūgu. Pa – dōbro, āj da dovĕdĕm. Ōna, kāže, mirādžīnka. Īmala četiri ĕktara zemĕlĕ. Pa dōbro – reko – da je dovĕdĕm. I pristanem da je dovĕdĕm, nū. I lĕpo sam prōšō, imō sam dvōje đĕcĕ. I tākō tō: ōvō mi je sīn – nĕga mužkōg imām – jĕdnu šcĕr, ūdāta u Šōpiće dđle. Ōna stārija od nĕgā, tākō tō. Potĕže, pòsle mi ūmre žĕna i òstado tākō nĕžeñen... Dōbro, jā, reko, da nĕ-prīčam svĕ. Pa ōtac ōtišo, prōsijo nū i ōn je narĕdijo i jā sāmo idĕm po gōtovīm pūtu zā-nīm. Nisam se mĕšo n ĭ-u-što, nit sam smĕo da kāžem štđ. Ōn kŭpi jo āline sa bābom, sa mājkom mōjōm i đĕvōjka išla i ōna i nĕna mājka i kŭpili āline. I pōgodi svirāče i svĕ. Jā nisam imō pōjma s-ōtīm. Jā sāmo ĩdi s kōlima ōvde, ĩdi sa vōlovima ōnde, rādi; jā glĕdam svđja pōsla. Ō-nābaĕa svĕ što trĕba. Sād, sād ōtac i mājka ništa ne kōštaju. A đnda sprōvodeno svĕ prĕko mājke i preko ōčĕva. Mi nismo đnda, rānije, sa đĕvōjkom – sāmo se pōzdravīmo. Kākī da se tād razgōvāramo kao sā-da prĕstavīmo. Nismo ni đĕset pĕtnĕš rĕčī razgōvārali. Svĕ tō idĕ prĕko ōca i prĕko mājke, i nĕne i mōmačke. Ōni sredīvajū...

Milovān Stĕpānović // Stĕpānović, 77 god., rod. u M. Crljencima [Šumadija], Remetić 1985, 481-482.

Opet će biti neke muljavine

Jā sam bĭo, tō je u mā ju mĕsecu. Dōšli smo, sāmo nŭžda izgoni is kŭcĕ, kākā je kĭša bila. Mi smo ōvde bíli kod Miājlovića kōlebe, vĕče tāmo dōđemo. I dōšli smo tāmo, a rānijĕ je tāj Ōsto jīc kad je zamĕnuo ōvde nĕke kāja: ĩci ĕe o[d] dānās svĭ spōsobni za vōjsku rĕdom. A mōj ōtac bĭo u tōm ōdboru nĭnōm. Nĕ bi rĕkō, kāže, da ĕe baš bĭti tākō. Ōpĕt ĕĕ bĭti nĕke mŭlavine. I ka smo dōšli tāmo još dvōjica i[z]vSlōvca, jā i mōj ōtac sā mnōm. Ako se obŭcĕš mālo bđle, a pŭstĕ te, ōni skĭnŭ sam da mđž dōci dō kŭcĕ. A ōno nije da se izgoni is kŭcĕ. Nĕma nāma da je bilo ma šta sŭvo na tĕbi. U vāšōj āvlji ōnde dvĕsta ĕĕtnīka. I ĕĕkā se sāmo Nĕgovana Štŭlića. Bĭo je Lŭba Milŭtinov dōterān pō drugi pŭt i ōn prīča...

Miloje Dobrivojević, 1918, nepismen, Slovac [srednja Kolubara], Radovanović 2006, 364.

Pitije

Sprĕmalo se, sĭne, lĕpo se sprĕmalo. Sprĕmajŭ se peĕĕne, da ti kāžem, kolāči slātki ili tōrte i sĭr; kājmak, pitĕje ōnĕ (zna-štā su pitĕje?).

Pitĕje se kŭvajū, sĭne, ōvākō. Kōske, nōge ōnĕ, znāš, gōvedĕ, a mđže i kŭmĕcĕ, to ti se dōbro iskuvā, pa se pōvadĭ ōno mĕso, pa se lĕpo ōno prĕčisti. ●na se vōda lĕpo prōcĕdĭ, pōsoli. U nŭ mĕtĕš bibera, nĕko mĕtĕ mālo šargarĕpĕ. U tĕ se pitĕje pòsle utŭĕĕ bĕlōg lŭka, pa se pōmĕšā, pōsoli i tō se lĕpo stvĕdnĕ. To mnđgo lĕpo kat se sprĕmĭ, ko lĕpo sprĕmĭ i. Ja sam prāvila dvĕ svādbe – i sĭnu i ĕĕrci.

Natalija – Nata Marković, 1915, rodod iz Mionice [Petnica], Šĕpanović 1997, 122.

Pre se jaukalo glasno

Kād nĕko ūmrĕ mōrā da se čŭvā dōk se ne istrā nā grōblĕ. Tŭ kod mŭrca mōrā nĕko da bŭdĕ da nĕ prĕđĕ māčka. Nĕ valā da bŭdĕ sām. Ako prĕđĕ māčka đcĕ se pokōdlači. Stāvĕlala se šarĕnica, jāstuk se nāpravĭ i spŭstĭ se dđle. Pōkrovom se pōkrijĕ. Nōvo ōđĕlo se obŭĕcĕ

òbavèzno. Ìmā i çòrape. Prè bìli òpānci. Nèko bìdè sàmo u çòrapama, a nèko i u òpāncima. Prè se jàukalo glàsno. Kād ùmrè òtac, mājka, jàukala dèca, çèri, vāmili ja, ròdbina jàučè nāglās i tò pò bāšçi. Svākò jùtro i svākò vèče izlazì se ù bāšçu i jàučè. Tākò je dò dácè. Dáca je za çètres dánā. Kād pròdè dáca òndā se vīšè ne jàučè. Muškārci nòsè òko vrāta kanāpe, a žène mārāme cīnè.

Bela Crkva, Petrović 2005, 289.

I on oće da se promeće

Bìo je çòvek siròma sa žènòm. Žèna kaže: «Çòveče, pa kàko cemo mi táko živiti? Svì se lùdi nèšto pròmećù, a ti ništa». A on onda àjde sad i òn oće da se pròmećè. Ùzmè prtènaçu i rāšìri na vrāta sòbna pa prtènaçu prosèçè sikiròm pa pròdè kròs tū rùpu tāmò i nātrāg⁶, i tako on stālno rádìo. Kad žèna nāidè, kaže: «Çò'eçe, Bòk-te ùbio, štā to rádìš?» «Pa, kaže, jesi li mi kázla da se pròmećèm?» «Nè kaže, táko, nego da nè što kùpiš, pa da pròdāš». Òde òn i kùpì jèdno křme. Nāidè na nèga jèdān çòvek. «Dāj ti mèni, kaže, tò křme, a jā ću tèbi òvò glādilo (brús)». I on pāzārì pa àj[d] dālè. Kako išo nūz vodu, on ùpustì brús u vòdu. Kad je upustio, vido òn alāsi vātādu rìbu. A òn vīçè: «Èj, rìbāri, uvātìli mòj brús». Oni nèga ùdri: «Zal nìsi mōgò kásti: «Uvātìli břda i dōline.» «Dòbro, kaže, ja ću òtsad táko kásti». Àj[d] dālè. Nāidè na sārānu. A òn nìma kaže: «Èj nāpunìli břda i dōline». Oni òpèt ùvātè pa ùdri. «Zal se tākò kaže. Nìsi mōgo kásti: 'Tò vam bìlo přvo i pòslednè'». Òn išo. Ùdarè svātovi. A on nìma išto òpet kaže: tò im bìlo přvo i pòslednè. A oni òpèt ùvātè pa ùdri: «Nìsi mōgo kásti: 'Ù-bù, dāj, kùme, çùturu!» «Dòbro, jā ću drùk pùt tākò kásti». Ònda dālè išo, nāidè na sviñāra, çùvā sviñe. A on kážè: «Ù-bù, dāj, kùme, çùturu» A sviñe se pòplašè. A çùvār ùvātì pa štāpom òpèt ožèži: «Nìsi mōgò kásti: 'S òtim břke māstio i gùšu slástio'». – E sa[d] dālè nè znām šta je bìlo.

Mlāden Lalóševìć, 70 god., Budanovci [Srem], Nikolić 1964, 400-401.

U mirnoći dušu napustijo

Òn je òdèçi bìo slāb. Fāšisti su nèga zāstali u krèvetu. Òni pítadu mène: kòga jā imām. Jā im kážem: «Ìmām snāvu i dvòje unuçadi – nās çètvero.» A sìn mi je jedān u ròpstvu bìo.

Tò vèče bìlo oslobodène: vèç je bìo míting u «Prñāvoru» (u Vrdnìku našim – di jaca bìde). Tāmò bìlo vesèle, i tū nòç mnōgo nārōda pobi jèno, – po sèlu su túkli. Dok su òni çùli što su išli na míting, òvi se rāzbejali.

A òn je, siròma, bìo kòt kuće. U krèvetu ga nāšli nòću (vālda su mīslìli da je partizān). Onda su dòšli ùnùtra. Òn je gòdinu dāna rádìo na mājdanu (rúdnik), i kad je izneo isprave da (je) rádìo, ònda nìsu mu ništa, sàmo se òn jāko ùplašìo.

Òn dòbio uplašèrie i dòbio živčānu bòlest. Òn kážè: «Da znās, māmā mòja, kàko mòji živci rāde, kako igraj!» Òn je vèno òdèçi, i za çètìr je dāna òn svrìšio nègove mūke. Bìjo dòbar ko i dète i u mirnòçi dūšu napùstijo – i nìkad ga vīše nēma!

Nèdeřom i svècom òdem nā grob, iskukām se, tūgu rastúžim, – al tò ne vrèdi ništa. Jādan je život mòj sād! Òn mlād da trùli, a jā da žřim!

Nāta Đaković, 66 god., Vrdnik [Srem], Sekulić 1981, 292-293.

Bilo je zdravo fino

Siròmašni smo bìli zdrāvo, òndak kad òn òstane iza mène ono nēma ga kùci, bāba mòja izgleda svāk çās. Tò bìlo tām kòd nās lèdine, gledamo ù ledine, nìje bìlo tām vīše kùca... Ù nìve òna sām ide... Trèba da nam donèse iz Nòvog Sāda lèba, nēmamo kòd kuće lèba... òd pekāra pèt kila. Mì vòleli tāj pèkarski lèbac. Stāne prid bircüz pa mu brāça pokrādu.

Kādgod je tū bìlo kážemo dvājes drùgog mājja sād će bìti tū nā tim našim plācu, zā tim vèlikim bircüzom, tu bìdne po deset-dvānājst, sviraca pítaj bōga kòlko pārtija, pa dvā dāna, sàmo gřmi çelo sèlo. Sviraju i pèvādu. Bìlo je to zdrāvo fino zā nās, òndak tò bìo tākì òbìçāj, pa smo vòleli vesèle, ònd(a) pòsle drùg dān posla pòdne

drüg dān slāve svāšta ĩma, fĳēker, gōsti, vesēle... pa s potūku tū ĩsto nā slavi, izbōdu se nōževi, tō sad vēc nēma, ĩma ĩ sad tē tūče.

Sĳevān Stājić, 1901, Kać [Šajkaška], Nedeljkov 1984, 353-354.

Kad se Kikinda naselila

Dĳškret: Kikinda, Bašāid, Mēlē^ance, Kūman, Tāroš, Vrašov, Kārlov, Mōkrin (Đukōšin, – ĩma nika vōda tēče kroz nēga: Đukōšin), Jōzepova (Māla Kānuža), Křstūr (Je l dēsēt sēla? – sāmo da ne pōfalim štōgod!). Zāto se zvālo «dĳškret» jelbo četřdes ōsme ōnda je bĳjo rāt (mōj ōtac je bĳjo ũ taj rāt).

Otkād mĳ postōjāvamo ōde? Jā mĳslim trĳsta gōdinā, tāko ništo – nĳ sam rāzabro, tāko mĳslim. Kikinda kad se nasēl'a, ōnda tā sēla, svā tā sēla su ĩšli zājedno. I(z) Sřbije se ōni krēnuli, Sřbli iz Sřbije. Više od tri stōtine lūdi je pōšlo ōdūnd, iz Sřbije. Ōni dōšli u Nōvi Sād. Tū ĩ dōčeku ĩ zūstavu tāmo. Daklem, tū kad su stĳgli, ōni jāvū Frānz Jōsipu, – a ōni su pōšli u Rūsi ju, – Frānz Jōsip nē da da idu tĳ lūdi, kaže: «Mēni trēbādu tĳ lūdi, ĩmam dēsēt atarēva da nĳm dām.» P-onak tū su ōstali, – tū smo ōstali.

U tō dēsēt atarēva nē^ama ni jēdan spāija. Kikinda je dōbila tri stōtine ĩ sedamdēsēt pa^ori (fāmilija). Pāor je bĳjo: ōsam jutāri na četř mēsta (ni je bĳjo pāor pūn, nego sāmo šest jūtāra je bilo tō četvrto mē^asto, čerez mārve, da ĩma mārva pāsti, – a nā ova drūga – na tri mēsta – po ōsam). ĩmali smo izlaz oko sēla (pāšnāk); tū si mōgo da dřžiš šta ōčeš: krāvū štō mūzeš ĩ ōvce, sviņe. Bēla mārva tō je bilo dāle, ũ atār: Gālād (krāve štō su jālove, jūnād, kōni su pāsli, – nā Galād su pāsli). Vincāid je ōbaško, di je tā kudēla, – tū s u pāsli vōlovi (tĳ šta su rādili vōlovi).

Bēcej – bānācki – tū je bĳjo spāija, Bōčār. ĩdoš («Vi mnogo znate, deda.» – «Aj?»), Sānād, Kōmlūš (tāj je u Vlāšku), a bĳjo je grōf Ćekonić u Žōmbol.

Mĳ smo bĳli drūgo, a ōni su drūgo. Ōni ĩmādu spāiju, a mĳ nēmamo spāije. Tĳ su lūdi tēže žĳvili nego mĳ. A štō su žĳvili? Mōra da mu rādu: kōpu; štō gōđ kōja rādĳa dōde, mōra da mu rādu. Tō se zvālo «mūsāj» (musāj munka – «mōra» da mu rādi). Iz Kĳkinde, iz

ōvi dēvet sēla štō su s Kĳkindom, ni jēdna dēvōjka ni je tēla da se ũda tāmo zā tāj «mūsāj», čerez tōg «mūsāja», – štō mōra da idu da rādu tāmo. Ōdūnda frĳško dōde ōvāmo: nēma da rādi nikōm, sāmo sēbi.

Mēni je pripovēdo jēdan Māžār da je kod nēga – u nēgov spailuk – tāki rēd bĳjo: kad se ōženi, mōra tā žēnska da ide přvo kod nēga – kod spāije. Makar kōi da se ōženi, mōra d-ide kod nēga.

Drūgi mĳ je pričō o spāii: Nĳje ga smēo nĳko zabadāva zūstaviti kad ōn se vōza. Ōpla^ada (opklada) je vĳlika, – ōnda je mōgo ga zūstaviti. Spāija pĳta: «Kōlko je? ō šta je?» – «O četř zdrēpca da jĳ lēpše nēma.» Ōnda mu je spāija zapālio lūlu (ĳkreso). Ōvaj ōbičan čōvek bĳjo ĩ trāžio da zapāli lūlu.

Mlōgo sam napripovēdo, āj?!

ĩlija Jākonić, a Gōlićovi nas rūgaju, 90 god., Kikinda, Sekulić 1981, 119-121.

Momak i devojka

Dōšo mōmak ũveče, pa lēpo ispod rūke, pa ājd prikō bāšće. Nĳje tō tāko odjedāred, dogovōrili smo se. Mōji rōditeli ĩ jēsū ĩ nĳsu znāli. Znāli su al nĳsu znāli tāčno, a nēgovi su znāli. Ōndak je tāko bilo: ako mōmak nēma osāmnēst gōdinā, nē mož da se venča, dok nē dōde iz vōjske. Přvo idēmo u ōpřtinu, pōnda idēmo ũ cřkvu...

Ūvatimo se. Ja nēmu mētem rūke na rāme. A ja sam ĩmala ĩgrāč. Tō je bilo kųpōvno, šarēno, opletēno. To se opasĳvalo, kad dēvōjka dđ da ĩgra, ōnda ōpaše. Mētēmo māramicu, da nē př'a ālinu. Kōje su bile bōgate, nōsile su svĳle. Nōsila sam dųkate ĩ tōke bratōvleve.

Srpski Krstur [Banat], 5. avgust 1948, Milēska Brzak, tada 66 god., ĩvić-Bošnjaković-Dragin 1997, 533.

Uncutarija Bogdana Rapoša

ĩmō sam strĳca, gōroga u sēlo ni je bilo ũcuta. Bĳo ũla, ulētina přve klāse. Bĳo bērber ĩ simelo mu se Bōgdan, a svĳ ga zvāli Rāpoš, bĳo rāpav mālo. «Ĕvo», kažu, «rāpavi ide». Pa ga điru, pĳtadu ga da nĳm kāže štōgod. Bĳo je ōvdekana ĩ nēki ča-Vlāda Glāvāš. Sām ōn žĳvi jo

tako. Taj ča- Vlāda šeta se sokakom, a čuo da nadolazi voda u Tisu pa pita jednog: «Ču jem da je vèlika voda». Čovek mu kaže da vèlika, oće d izāde is Tise. Ūtim će naš stric ići kući, pa će i on doći na rēgākana. A onaj prvi već oćo. Dōde stric do ča- Vlāde pa mu kaže: «Dobardān, gospōd-ne». A on: «Bōk ti dāo, Bōgdane». Pa će reći: «Sā da mi stāneš da mi kažeš, govōru lūdi da je vèlika Tisa». A stric: «Nije, gospōd-ne, vèlika Tisa, māla je. Da je vèlika, vōdā bi stāla u nū, ovākō je māla, pa vōda mōr d s rāzli dī bīlo».

Novi Bečej [Vranjevo, Banat], 15. avgust 1948, Slāvko Jōcković, tada 68 god., Ivić-Bošnjaković-Dragin 1997, 528-529.

Božićna narodna pesma

Jā sām māli korindāš,
Pa sām dōšo da mi dāš
Ako kōlač da čekam
Ako žārač da bēgam.

Čenej (rumunski Banat), Marić 2002, 289.

Divizma rasti svudan

Tō sam jā od stārijij prātijo, sam tūvijo – za divizmu.

Divizma rāsti svūdān: po jēndeci, pō jāroši – di se nē ore. Žūt cvētīma, jēdan s(t)rūk rāsti. Ōn ū leto cvēta – nāprēd se pōkāže zīma kākva će bīti: Ako cvēta o(d) dōle do gōre, onda će dūgačka zīma bīti; ako cvēta oko srēde, onda će oko srēde bīti zīma – pōsle nēće bīti ni spīva; ako sāmo na vīju cvēta, onda će sāmo na krāju bīti zīma.

Ōvog lēta nā toj sūši pa iŕscveto od dōle do gōre. Govōrijō sam lūdma da će bi(t) dūgačka zīma. Smījāli se: īma kō drži īstinu, īma kō mīslī nīje tō nīšta – divizma mōra cvētati. Sād pītaju me: «Kāko znāš!»

A prid ōvaj snēg kōkōške ūšle u kōšaru pa se skūpile u grōmilu. Kad će bīti snēga, jā kāžem čelādma: «Bīće řdavog vrēmēna, zīme.» Onōmadne pōćo još s vēčera da pāda snēg. Mōrali smo odbāciti malo da mōš kōla ūći, toliko je bīlo prīt kućom snēga.

Kīšu znām da će bīti u lēto kad nāide čāpl'a pa se dēre. Tō je cēla īstina! Tō sam od jēdnog Madžāra – stārijij je bīo od mēne – čūo. Dōšli (mi) s kōpāna kūrūza (i prvi pūt i drugi pūt kōpali, sūša fūrt, tako zasūšilo da smo mīslili da već nē može biti kīše. Nā lēdi prāšine, mōramo da skīnemo da istrēsemo) pa vēčērāmo, a čāpl'a naišla pa se nalētila, pa se dēre. Ōnda ōn skōći od āstala i pōćo igrati, i kaže mēni: «Gyura bácsi, ne féj, most lesz eső (Nē bōj se, čika Đūra, sād će bīti kīše.)!» U četvrtak je tō bīlo kad je nalētila čāpl'a, a kad u sūbotu – tākā je kīša bīla da je svūd stōjāla vōda, – i na brēgu (nīje ūpilo u ōnaj mā kad je pādala, tako je nāglo pādala)!

Đūra Vúčić, 86 god., Martonoš [Bačka], Sekulić 1981, 216-217.

Nema to niko, samo Srbi

Tāko je bīlo kādgod: Idēmo pō badnāk nā koli i nā koñima i sōkolovi s nāma (sōkoli nā koñima tō je štōgod fīno! Tō je bīlo vèliko: sřpski sōkoli! Nēma tō niko, sāmo Sřbin!). Kad se krēnemo, pūcādu tōpovi i zvōna zvōne. Ōdemo ū šumu pa ocēcemo jēdan rāst zā badnāk. Onda ka(d) dōđemo, odnesēmo bādñāk ū pōrtu i tāmō ga pā'limo: I oko bā'dnā'ka pēvamo, pojīmo, pijemo vīno. Ōstanēmo kōd badñāka dok ne prigōre rāst, i prīlijēmo vīnom i – lāku nōć!

Mōj ūnuk rādujē se i kaže: „Īću da jāšim pō badnāk“.

Tāko idēmo pō badnāk.

Nikola Miškov, 72 god., Bačka Palanka, Sekulić 1981, 228.

A te devojjice su, u onom šoru...

– I taj mōj muž ōdē... Kat su ga odrēdili, āj, štā mōže. Tō su tāmō dōlīli, dōđu, Nēmice d'ōđu, plāču, nā[š] štā je, vōjska dōlazi, dōlaze Rūsī, Būgari, partizāni, civilī, ōnāj ōće ōno, ōnāj ōno, āj, sāt, kākō ōn ōd govōran, komāndīr vōjne stānice je bījo i sekretār; kākō sād ōn tō da sažālēva nārod, i tā Špizova čērka što je bīla s nāma, Ēžza, Frānz je ōtšō četrdēs trēće kad je ōn, ovaj... Mirin ōtāc je bījo Rūs. Tū devōjjicu sam ja imāla, nāš, nīsam ti po rēdu kāzāla. Osāmnājste

gödine, kad je bila u Rùsji revolúcija, pa su tú pđjedini izbeglice dòšle, Rùsi, u Jugòstávi ju. I ón je bijo kot Špiza u mlíni knižgovođa, i na kudèlari. Tà je devòjčica, što sam je já üzela, usvòjila, nìen òtac. Od osàmnájste do četrděs trěće gödine. I °onda, kat su óno N°émci jědno drügo gòjili, prđpást je bílo, kàko je kò pròlazijo, i mi i óni, i tákò da ón °odě... I táj Èltzin, ovaj, Špizov zět, Èlžž, tět gäzdarice de je Łúka bijo dò opštine na stánu. E óna je imala slùžävku, jáko su bile fíne, i nárav, da ima i dòbròg ù svakoj veri, kàko kò se pònàša i tákò. A tà, óna káže: „Čika Łúka...“ Dok su išle ově žěje na pòšò, Nènice, a ón òndà je nój da kod òca ide u mlínu da rádi, kolko je mđgo da ùčini, da nět ide s nìma. A tět devòjčicē su, di je pěkara, tàmò u ónòm šòru, Crnògòrka, Miléva nēka je bila, òma prit kućom, pa kad su partizáni dòšli, nì òsmorò su... Učiteljica óde je bila, ovaj, Čàmprag; tú je bila učiteljca i ón u kancelár'ji. Ònda óni bídu pribàčeni za vréme Jugòstávi je u Gájdobrú. I stànovali bàš tú kot Špizove čěri, òma kùca tú di je Bèkerova. Tú su stànovali. Ī, òndà su kros politiku kòsili. Tà Mirina màti, Īda, i tà učiteljica i táj činòvnik, Čàmprag. Ī, kad je dòšla slobòda, óni níu, nì °òsmoro pròteraju, jědnòg Mađára i neznam, nì °osmoro pròteraju u Pàlànku. I ní trđje kòjì su saradivali s partizánima vràte, a Mirinu mater ùbi ju. Nàš tí štà je tò. A tí dvòje dēčē partizáni òstave, kod tět ovaj, Crnògòrke, u komšintuku.

Darinka Damjanov, 1909, Paraga [Bačka], Špis 1991, 587.

Nije znavao da ima Srпкиnja u tim kraju

- Tò sàd da-pričam?
- Dà.
- Nà-bàšči kàd-smo-rádili ònda Crnogòrci. Crnogòrci. A-tò je-svédno, nē...
- Pa-biò jědan vřlo ják. A-nē-znam já kàko trěba tò da-gòvorim.
- Kàko ste-propovédali. Vidli-ste-ji pa-ste-pěvali.
- Īšli u-sèlu, mi smo-rádile, pa-smo-pěvale, a ón stàv, pa-slušò. E, pa-mislò-se, nije znàv sìgúrno da-ima Šřpkíña óde u-tim krà-ju. E, òndak òtišò u-sèlo i-nàtràg se-vràtiò... Šřbine, Šřbine, àjde lùbi-me... Ònda-kad išò nàtràk òndà prěšò nàma, pa-pitò-nas.

Pa-káže. Vi ste-Sřpkíñe? Káže, i-òtkàle-ste? Kážemo mi Sřpkíñe-smo. A-òtkàle. Pa-kážemo, mi òd-Pešte smo-dòšli óde kod-gròfa da-rádimo. A-ònda ón-se vřlo òbradovaò, i-ònda. Ònda drügi-püt svàki dán dòlaziò. Pita-nas. Ònda kážemo mi kàki su-věliki i-jàki Crnogòrci. A-ón káže, e-čěkájte jòš tète vřdjeti, jòš-jedan, jòš-vět'i ima od-nàs. A-mi nismo vèrovàle. Ón káže. Já-t' u-vam dověsti jedàred da-ga-vřdite. E, a-ón káže. Nē-znam-sve...

Ljuba Milòšević, 75 godina, Kàláz [Mađarska], Petrović 1979, 87.

LITERATURA

- Albin, Alexander 1975: «A diachronic Study of Six Morphological Features Characteristic of the Šumadija-Vojvodina Dialect», *ZFL XVIII/1*, 161-177.
- Bošnjaković, Žarko 1985: «Dijalekatski tekstovi iz Srema i Banata», *PPJ* 21, 153-164.
- Bošnjaković, Žarko 1991: «Iz ratarske terminologije Srema (nomina instrumenti)», *SDZb XXXVII*, 709-740.
- Bošnjaković, Žarko 1977-1978: «Iz onomastike Jarka i Šašinaca», *PPJ* 13-14, 167-178.
- Bošnjaković, Žarko 1987: «Onomastika Srema (I deo: severni Srem)», *OP VIII*, 305-447.
- Bošnjaković, Žarko 1985: *Pastirska terminologija Srema*, Novi Sad.
- Botić, Milan, Ilija Petrović, Jelena Petrović 2004: «Kerski imenoslov XVIII veka», *OP XVII*, 421-455.
- Češljarić, Mirjana 1983: «Iz leksike Ivande (rumunski Banat)», *PPJ* 19, 107-148.
- Čupić, Drago, Sveta Milisavljević 1986: «Onomastika dela Tamnave», *OP VII*, 437-482.
- Dešić, Milorad 1989: «Napomene o srpskohrvatskoj ovčarskoj terminologiji u južnom Banatu», *Radovi ANUBiH LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka 23, Sarajevo, 232-240.
- Dragin, Gordana 1991: «Ratarska i povrtarska leksika Šajkaške», *SDZb XXXVII*, 621-708.
- Dragin, Gordana 1984: «Terminologija korovske flore u Šajkaškoj», *PPJ* 20, 193-197.
- Đapić, Stevan 1968: «Imena konja i goveda u nekim banatskim selima», *PPJ* 4, 197-208.
- Đapić, Stevan 1967: «Mikrotoponimija sela u severnoj Mačvi koja pripadaju opštini Sremska Mitrovica», *PPJ* 3, 209-215.
- Đapić, Stevan 1969: «Mikrotoponimija u hataru sela Čente (Banat)», *PPJ* 5, 329-332.
- Đapić, Stevan 1967: «Mikrotoponimija u hataru sela Idvora (Banat)», *PPJ* 3, 217-219.
- Đapić, Stevan 1968: «Mikrotoponimija u hataru sela Kumana (Banat)», *PPJ* 4, 233-235.
- Đapić, Stevan 1968: «Mikrotoponimija u hataru sela Melanaca (Banat)», *PPJ* 4, 237-239.
- Đapić, Stevan 1968: «Mikrotoponimija u hataru sela Perleza (Banat)», *PPJ* 4, 242-243.
- Đapić, Stevan 1968: «Mikrotoponimija u hataru sela Taraša (Banat)», *PPJ* 4, 245-248.

- Đapić, Stevan 1967: «Nadimci i prezimena u Dobrici (Banat)», *PPJ* 3, 227-230.
- Đapić, Stevan 1966: «Nadimci i prezimena u Kumanu (Banat)», *PPJ* 2, 61-164.
- Đapić, Stevan 1969: «Nadimci i prezimena u Melancima (Banat)», *PPJ* 5, 323-327.
- Đapić, Stevan 1967: «Nadimci i prezimena u selu Aradu (Banat)», *PPJ* 3, 221-226.
- Đapić, Slobodan 1970: «Nadimci i prezimena u selu Elemiru (Banat)», *PPJ* 6, 225-229.
- Đapić, Stevan 1970: «Nadimci i prezimena u Srpskom Itebeju (Banat)», *PPJ* 6, 231-236.
- Đapić, Stevan 1968: «Nadimci i prezimena u Tarašu (Banat)», *PPJ* 4, 169-173.
- Đorđević, Pera 1894: «Einiges über Kanomundart im Königreich Serbien», *AfSiPh XVI*, 132-139.
- Češljarić, Mirjana 1983: «Iz leksike Ivande (rumunski Banat)», *PPJ* 19, 107-148.
- Gajinov, Miladinka 1970: «Mikrotoponimija u govoru mesta Turije i Srbobrana», *PPJ* 6, 211-214.
- Galetin, Gordana 1980: «Iz leksičke problematike severne Šajkaške», *PPJ* 16, 59-92.
- Godić, Svetlana 1975: «Akcentat imenica u Kovilju (Šajkaška)», *PPJ* 11, 139-162.
- Golić, Mita 1977-1978: «Iz onomastike Mokrina», *PPJ* 13-14, 131-157.
- Grković, Jasmina 1982: «Prilog poznavanju dijalekatske leksike Šumadije», *PPJ* 18, 125-153.
- Herbut, Natalija 1972: «Mikrotoponimija Berkasova (Srem)», *PPJ* 8, 129-132.
- Ištvančić, Živan 1988-1990: «Građa za proučavanje mikrotoponimije grada Bele Crkve u Banatu», *PPJ* 24-26, 269-274.
- Ištvančić, Živan 1988-1990: «Patronimijska i antroponimijska građa o Srbima u Beloj Crkvi XVIII i XIX veka», *PPJ* 24-26, 275-285.
- Ivić, Pavle 1949-50: «O govorima Banata», *JF XVIII*, 141-156.
- Ivić, Pavle, Žarko Bošnjaković, Gordana Dragin 1994: *Banatski govori šumadijsko-voždanskog dijalekta, knj. 1. Uvod i fonetizam*, *SDZb XL*, Beograd.
- Ivić, Pavle, Žarko Bošnjaković, Gordana Dragin 1997: *Banatski govori šumadijsko-voždanskog dijalekta, knj. 2. Morfologija, sintaksa, zaključci, tekstovi*, *SDZb XLIII*, Beograd.
- Jaćimović, Miodrag, Dragoljub Petrović 2003: *Onomastika Kačera*, Beograd.
- Jaćimović, Miodrag 1985: «Rudnička lična imena», *PPJ* 21, 105-111.
- Jelić, Marijan 2006: «Sufiksi za gradjenje ktetika (od ojkonima u Vojvodini)», *NJ XXXVII/1-4*, 53-64.
- Jerković, Jovan 2004: «Prilog rekonstrukciji srpskih narodnih govora u Budimu i Pešti početkom XIX veka», *ŽDPI*, 669-679.
- Kainović, Rada 1977-1978: «Iz onomastike sela Bosute u Šumadiji», *PPJ* 13-14, 159-165.
- Kaloper, Čarna 1971: «Mikrotoponimija u govoru sela Ostojićeva», *PPJ* 7, 229-231.

- Kašić, Jovan 1967: «Vojvodanska leksika u Vukovom Rječniku», *GFFNS X*, 199-224.
- Ladević, Milica 1977-1978: «Lična imena u Novom Sadu (1972-1975)», *PPJ* 13-14, 93-130.
- Lađević, Milica 1968: «Savremena onomastika Novog Sada», *PPJ* 4, 175-196.
- Lukežić, Iva 1996: «Polazišta i teze za opis iločke skupine govora», *Croatica XXVI* 42-43-44, 213-236.
- Marić, Biljana 2002: «Iz leksike Čeneja (rumunski Banat)», *PPJ* 33, 258-326.
- Maksić, Mirjana 1980: «Prilog proučavanju leksike Srema», *PPJ* 16, 93-122.
- Maksimov, Slobodan 1970: «Mikrotoponimija u govoru Bačkog Gradišta», *PPJ* 6, 223-229.
- Marković, Svetozar 1936: «Srpski jezik u rumunskom delu Banata», *Život* (Temišvar), decembar, 1-3.
- Marković, Željko 1996: «Toponimija opštine Plandište», *PPJ* 27, 79-136.
- Mihajlović, Jovan 1965: «Nadimci u Sremskim Karlovcima», *PPJ* 1, 177-183.
- Mihajlović, Jovan S. 1972: «Poslovice i izreke u Vojvodini», *PPJ* 8, 161-167.
- Mihajlović, Jovanka 1966: «Vojvodanska „poruganija“», *PPJ* 2, 145-160.
- Mijatović, Julijana 1983: «Prilog poznavanju leksike srpskih govora u Mađarskoj», *PPJ* 19, 149-177.
- Miletić, Branko 1940: «Beleške o banatskom govoru», *GZSVS VII*, 17-36.
- Moskovljević, Miloš 1928: *Akcentatski sistem pocrskog govora*, Beograd.
- Moskovljević, Miloš 1938: «Dijalektološka karta Vojvodine», *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva XVIII*, 1044-1074 (s kartom).
- Moskovljević, Miloš 1963-64: «Ikavski govor u SR Srbiji», *JFXXVI/1-2*, 471-509.
- Moskovljević, Miloš 1941: «Izveštaj o ispitivanju govora srednjeg i južnog Banata», *GZSVS VIII* za 1940, 57-60.
- Moskovljević, Miloš 1921: «Nekoliko reči o beogradskom govoru», *Belićev zbornik*, 132-139.
- Mrazović, Pavica 1996: «Germanizmi u govornom jeziku Vojvodine», *O leksičkim pozajmljenicama. Zbornik radova sa naučnog skupa «Strane reči i izrazi u srpskom jeziku»*, Subotica – Beograd, 209-230.
- Nedeljkov, Ljiljana 1999: *Pčelarska terminologija u Vojvodini* (rukopis), Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Nedeljkov, Ljiljana 1982: «Prilozi proučavanju vrednosti sufiksa -ica u mikrotoponimiji Vojvodine», *ZFL XXV/2*, 129-135.
- Nedeljkov, Ljiljana 1984: «Prozodijske osobine govora sela Kaća», *SDZb XXX*, 267-356.
- Nikolić, Berislav M. 1963: «Glagolski akcentat u mačvanskom govoru», *ZFL VI*, 129-137.
- Nikolić, Berislav M. 1969: «Kolubarski govor», *SDZb XVIII*, 1-71.
- Nikolić, Berislav M.: 1966: «Mačvanski govor», *SDZb XVI*, 179-313 (s kartom).
- Nikolić, Berislav M. 1964: «Sremski govor», *SDZb XIV*, 201-412 (s kartom).

- Nikolić, Miroslav 1993: «Neke osobine srpskog govora u Čipu kod Budimpešte», *JFXLIX*, 137-153.
- Novakov, Dragana 2003: «Antroponimija i patronimija Tomaševca», *OPXVI*, 411-444.
- Petrović, Dragoljub 1965: «Građa za proučavanje mikrotoponomastičke slike južne Bačke», *PPJ* 1, 157-176.
- Petrović, Dragoljub 1999: «Napomene o govoru Kačera», *ZFL XLII*, 383-398.
- Petrović, Dragoljub (ed.) 2000-2006: *Rečnik srpskih govora Vojvodine*, knj. 1 (2000), knj. 2 (2002), knj. 3 (2003), knj. 4 (2004), knj. 5 (2005), knj. 6 (2006), Novi Sad.
- Petrović, Mirjana 2003: «Leksika magijskog lečenja u Radevini», *PPJ* 34, 197-217.
- Petrović, Mirjana 2005: «Osnovne fonetske osobine govora radevskog sela Bela Crkva», *PPJ* 36, 267-292.
- Petrović, Natalija 1979: «Glavnije fonetske osobine nekih srpskih govora u Mađarskoj», *PPJ* 15, 71-99.
- Petrović, Natalija 1974: «Mikrotoponimija nekih srpskih naselja u Mađarskoj», *PPJ* 10, 143-147.
- Petrović, Natalija 1976: «Patronimija nekih srpskih naselja u Mađarskoj», *PPJ* 12, 119-137.
- Popov, Milivoj 1987-1988: «Rečnička građa iz severnog Banata», *Raskovnik* 50, 40-61.
- Popović, Ivan 1953: «Govor Gospodinaca u svetlosti bačkih govora kao celine», *Glasnik SANV*.
- Popović, Ivan, Pavle Ivić 1950: «O govorima Srema», *Glasnik SAN II*, 133-134.
- Popović, Ivan 1952: «O najnovijim ispitivanjima vojvodanskog dijalekta», *Zbornik Matice srpske, Serija društvenih nauka* 3, 103-107.
- Popović, Ivan 1956: «Stand und Aufgaben der Erforschung der Vojvodina-Mundarten», *Die Welt der Slaven* 1, 148-158.
- Popović, Ivan 1952: «Treće lice množine prezenta u vojvodanskim govorima», *Zbornik Matice srpske, Serija društvenih nauka* 4, 114-128.
- Popović, Tatjana 1972: «Mikrotoponimija Sremskih Karlovaca», *PPJ* 8, 121-124.
- Radosavljević, Ozren M. 1982: «Građa za proučavanje mikrotoponimije područja Banatskih Hera», *PPJ* 18, 185-196.
- Radosavljević, Ozren M 1979: «Iz onomastike Kraljevaca i Dobrinaca u Sremu», *PPJ* 15, 149-154.
- Radosavljević, Ozren M. 1987: «Patronimijska i antroponimijska građa iz sela Kusića u Banatu», *PPJ* 23, 153-163.
- Radosavljević, Ozren M. 1979: «Prezimana i porodični nadimci u selu Crvenoj Crkvi u Banatu», *PPJ* 15, 165-172.
- Radovanović, Dragana 2006: «Morfološke osobenosti govora srednje Kolubare», *SDZb I.III*, 189-374.
- Radovanović, Dragana 2007: «Prenošenje akcentata na proklitiku u govoru Valjevske Kolubare», *ŠGISJ II*, 147-168.

- Rajkov, Ivanka 1971: «Prilog za dijalektološki rečnik govora Mokrina», *PPJ* 7, 187-192.
- Remetić, Slobodan 1984-1985: «Genitivmnožine imenica u govorima centralne Šumadije», *ZFL XXVII-XXVIII*, 655-663.
- Remetić, Slobodan 1985: *Govori centralne Šumadije*, *SDZb XXXI*, Beograd.
- Sekereš, Stjepan 1964: «Govor daljskih Srba», *ZFL VII*, 141-152.
- Sekereš, Stjepan 1983: «Govor iločkih Hrvata», *ZFL XXVI/2*, 123-174.
- Sekereš, Stjepan 1963: «Govor osječkih Srba», *ZFL VI*, 139-148.
- Sekulić, Nevenka 1981: «Zbirka dijalektoloških tekstova iz Vojvodine», *SDZb XXVII*, 107-306.
- Skok, Petar 1939: «Toponomastika Vojvodine», *Vojvodina I. Od najstarijih vremena do Velike seobe*, Novi Sad, 108-127.
- Stanojev-Juga, Kajka M. 1970: «Prezimana i porodični nazivi u selu Dupljaji u Banatu», *PPJ* 6, 215-221.
- Stanojev, Bogdan T. 1970: «Mikrotoponimija u hataru sela Dupljaje (Banat)», *PPJ* 6, 203-204.
- Stanojev, Bogdan T. 1971: «Mikrotoponimija u hataru sela Jasenova (Banat)», *PPJ* 7, 225-227.
- Stanojev, Bogdan T. 1973: «Mikrotoponimija u hataru sela Zagajice (Banat)», *PPJ* 9, 181-183.
- Stanojev, Bogdan T. 1973: «Prezimana i nadimci u selu Zagajici u Banatu», *PPJ* 9, 185-194.
- Stanojev, Bogdan T. 1969: «Prezimana i porodični nadimci u selu Jasenovu u Banatu», *PPJ* 5, 315-322.
- Stefanović, Dimitrije E. 1993: «Iz mikrotoponimije naselja sa srpskim življem u okolini Budimpešte», *JFLXIX*, 175-186.
- Stefanović, Dimitrije 1985: «Iz mikrotoponimije Sentandreje», *OP VI*, 185-190.
- Stepanović, Predrag 2000: «Ijekavski elementi u ekavskim govorima Srba u Madarskoj», *JFLVI/3-4*, 1103-1109.
- Stevović, Igrutin 1969: «Šumadijski govor u Gruži s osvrtom na akcente», *SDZb XVIII*, 401-435.
- Šćepanović, Mihajlo 1997: *Imenoslov valjevske Petnice*, Beograd – Valjevo.
- Špis-Čulum, Marija 1995: «Fitonimija jugozapadne Bačke», *SDZb XLI*, 397-490.
- Špis, Marija 1991: «Fonološki opis govora Paraga», *SDZb XXXVII*, 589-620.
- Vitošević, Dragiša 1982: «Pogled na jezičko blago Gruže», *LEK I*, 33-35.
- Vuković, Gordana 1988: *Terminologija kuće i pukućstva u Vojvodini*, Novi Sad.
- Vuković, Gordana, Žarko Bošnjaković, Ljiljana Nedeljkov 1984: «Nazivi za zaprežnu opremu na terenu Vojvodine», *LEK 2*, 27-33.
- Vuković, Gordana, Žarko Bošnjaković, Ljiljana Nedeljkov 1984: *Vojvodanska kolarska terminologija*. Novi Sad.
- Živančević, Ivana 1986: «Neobične reči iz Šumadije», *PPJ* 22, 101-108.

STAROŠTOKAVSKI DIJALEKTI

UVODNE NAPOMENE

Starošokavski dijalekti su ranije zauzimali središnju teritoriju štokavskog dijasistema na potezu od Jadranskog mora do duboko u oblasti Panonske nizije.

Seobama stanovništva i ekspanzijom novoštokavskih govora, međutim, ta je teritorija ne samo znatno smanjena nego je i ispresijecana i razdvojena novoštokavskim govorima.

Tako su se izdvojile dvije zone:

- a) (sjevero)zapadna i
- b) (jugo)istočna.

Prvu zonu čine srpski dijalekti:

- a) zetsko-raški i
- b) kosovsko-resavski.

Drugu zonu čine hrvatski dijalekti:

- a) srednjobosanski i
- b) slavonski.

Osnovna odlika svih staroštokavskih dijelekata je (o)čuvanje starijih govornih osobenosti, ponajviše u prozodiji.

Posebno su arhaični dva dijalekta: slavonski na krajnjem sjeverozapadu srpsko-hrvatske jezičke teritorije i zetsko-raški na krajnjem jugoistoku.

Zetsko-raški dijalekt se, za razliku od kosovsko-resavskog, razvijao na području koje nije bilo zahvaćeno metanastazičkim strujanjima i koje je bilo pod uticajem različitih kultura i jezika. On je doživio «najviše neslovenskog uticaja, više nego svi ostali štokavski govori» (N. Bogdanović/J. Marković).

ZETSKO-RAŠKI DIJALEKT

RASPROSTRANJENOST

Ovaj dijalekt je smješten u jugoistočnoj polovini Crne Gore i u nekim susjednim oblastima Srbije. Na jugozapadu i zapadu granica ide obalom Jadranskog mora od Ulcinja do Perasta u Boki Kotorskoj. Na jugu većim svojim dijelom u kontaktu je s albanskim jezikom (što se poklapa i sa državnom granicom, izuzev dijela kod Skadarskog jezera, u čijoj je blizini, na albanskoj strani, mala enklava ovog govora u Vraki). Prema istočnohercegovačko-krajiškom dijalektu granica ide od Perasta u Boki prema Grahovu i Kolašinu, koji su u okviru istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta, zatim kreće prema Bijelom Polju, presijeca Lim i dopire južno do Brodareva, gdje u blizini Sjenice izbija na Ibar.

Granica prema kosovsko-resavskom dijalektu je fluidna, uglavnom ide od Studenice na jug prema Ibarskoj Slatini i Leposaviću do nadomak Kosovske Mitrovice, gdje skreće na zapad preko Mokre gore i Žleba prema obroncima Prokletija do granice s Albanijom.

Gornja Studenica je najsjeverniji špic zetsko-raškog dijalekta koji je prešao preko Golije i zavukao se između kosovsko-resavskog i istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta.

Ovome dijalektu pripadaju i govori Ibarskog Kolašina u južnoj Srbiji (predjela između planine Mokre gore, Rogozne i Ribaričke klisure), Petrova Sela u Đerdapu, Vrake u Albaniji i Peroja u Istri.

Zetsko-raškim dijalektom (sa današnjeg stanovišta posmatrano) govore Srbi, Crnogorci, Bošnjaci i Hrvati (posljednja dva naroda su u manjini).

GLAVNE OSOBINE

FONOLOGIJA

Vokalizam

U govorima zetsko-raškog dijalekta postoje *tri* različita vokalska sistema, dva šestočlana i jedan petočlani:

1. <i>i</i>	<i>u</i>	2. <i>u</i>	<i>ə</i>	<i>i</i>	3. <i>i</i>		<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	
<i>ə</i>	<i>a</i>	<i>ɾ</i>	<i>ɾ</i>		<i>a</i>	<i>ɾ</i>	

Do ovoga je došlo zbog različitog refleksa poluglasnika.

Izuzimajući dio Boke Kotorske, većina govora na jugu i jugozapadu (predjeli oko Cetinja i Rijeke Crnojevića, Crmnica, Crnogorsko primorje, Piperi, Kući, Bratonožići, dijelovi Bjelopavlića i Vasojevića te plavsko-gusinjska oblast) imaju posebnu fonemu /ə/. To je 'poluglasnik' reda a (ɤa): *dən, dənəs, səd, ječəm, čas, kolac, pəšče, pəñ, gladən, dugačək* itd. Njegov je izgovor između /a/ i /e/, zavisno od govornih regija i od fonetskog okruženja. Najzatvoreniji izgovor, koji je sličan izgovoru /e/ u vojvođanskim govorima i u nekim govorima Srbije, pojavljuje se na rubovima poluglasničke zone, na jugozapadu u Primorju i na sjeveroistoku u Vasojevićima. U mnogim govorima /ə/ je dobiveno i analogijom (*imə, drugogə, ovija verigə* itd.). U Crmnici je zabilježen i od dugog i od kratkog /a/ (*bəči to, dostə, jəgñād, odmə, da-tkəm* itd.), kao i u pozajmljenicama (*konək, məščela* [mlet. maštelo], *zəgəra* [mađ. agár] i dr.). U govorima uz albansku granicu /ə/ se na kraju riječi izgovara dodavanjem nazalnog /n/, npr. *zəⁿ* (< zao), *rekəⁿ*, *zatekəⁿ* itd.

Očuvan poluglasnik /ə/ postoji u dijelu Boke Kotorske (u mjestima Krtola i Boreta) te u okolini Bara (u Zupcima i Tuđemilima): *dənəs, bəčva, dobər* itd. U Dobroti se i kratko /a/ u nekim položajima izgovara kao /ə/: *gaće, nədaleko* itd.

Zamjena poluglasnika vokalom /a/ izvršena je u govorima na sjeveru i sjeveroistoku ovog dijalekta.

Priroda svih pet osnovnih vokala u mnogim govorima slična je onima u novoštokavskoj dinarskoj zoni. No neki govori imaju zatvorenije /e/ (npr. u Crmnici, Čekličima i /ili u 'poluglasničkoj' zoni). U Cucama, Bjelicama i Zagaraču /a/ je nešto zatvorenije, a u Lješanjskoj nahiji, Komanima i zetskoj ravnici boja /a/ je često pomjerena u pravcu otvorenijeg, prednjeg /a/.

Često se gubi vokal /o/: u *nú livādu, po vōj zīmi, ko te nō zvā* itd.

Vokalske grupe *-ao* i *-əo* u većini govora daju *-ā* odnosno *-ə*: *imā, mogā, reka, čera, digə, pošekə* itd. Isto je u *zāva* (< *zaova*) i u brojevima 11-19 (*jedanās / jedənās, petnājs, devetnās / devetnās* itd.). U nekim perifernim govorima izostaje kontrakcija (*dāo, pisāo, čujəo, ručāo*, pa i *Grāovo*) ili se pojavljuje (kao npr. u Zupcima i Paštrovićima) *o < ao* (*mōgō, rēkō, pēkō, pošō, ulēgō, posō* itd. ili *zōra, nōmpalo* u Prčnju itd.). Ovo /o/ se u nekim govorima pojavljuje i u obliku *ov* (*dōv, prđōv* [Broćanac, Pješivci]).

Refleks dugog jata u zetsko-raškom dijalektu je dvosložan (*snieg, doniet, vriemē, kliješta, bvelo, cvelo, nvesmo*). Od ovoga odstupaju govori Bošnjaka gusinjskog kraja i Podgorice, koji imaju ikavske forme (*mliko, sino, dilit*) i govor Mrkovića, gdje dugo jat daje, pored *ljej* odnosno *iel*, *lje* (*sveno, bveli, ūviik, brtega*), i *le* (*svest, bela, besni*), *le* (*klēt, ždrēbe*), *le* (*crēpnā*), *lei* (*sējno*). Na cijelom terenu postoje i sekundarni ijekavizmi (*kosver, putier, talier, inbandvera, inžilier, pancier, botvēga* [ital. *bottega*], pa gdjegdje i *bōlvest, drvevo, pokrveva* itd.).

Refleksi kratkog jata su, zavisno od fonetskog okruženja, *ljel*, *lel* i *li*. Prvi refleks je s jotovanim konsonantom (*čerat, decā, medēd, prāded, sedōk, izelica, pošēdet* itd.). Jedino kod labijala postoje naporedo obje mogućnosti (*plēsma, vlēra, mlēsēc, vlēš, ōble, poblēc / pjēsma, vjēra, mjēsēc, vjēš, ōbje* [ōbve], *pobjēc* itd.). *le* je u grupi *rē* (*prēvōz, prēlāz, prēsēk, prēkšćen* itd., pa i *gorēlo, rēde, starešina, rešēne*, pored *gorjēt* ili *prvēšā, prvēc* u nekim govorima), a *li* ipred *lj*, *ll* i *lo* (*vijavica, grjāt, bilēg, cvo, svo, stvo, želvo* itd.). U nekim južnim govorima pojavljuju se i forme tipa *sējat* i *čējat*, a u novopazarsko-sjениčkoj i rožajskoj zoni forme *sedēo, prevrēo, cējo* itd. po-

red *sidžo, prevrjo, cjo* itd. Leksički ekavizmi (*dzleda, česta, celiva, zēnica* itd.) prisutni su na cijelom terenu. U Crmnici i Mrkovićima njihov broj je znatno veći (npr. *bēk, bēše, veverica, lēb, tēlo, nevēšta, umrēt, cedit, celivāt* itd.). Uz to, novopazarsko-sjениčki govori su zahvaćeni snažnom ekavizacijom pod uticajem književnog jezika.

Konsonantizam

Konsonantski sisem zetsko-raškog dijalekta varira u broju jedinica od govora do govora. To se odnosi, u stvari, na sistem afrikata i strujnih konsonanata. Svi govori imaju foneme /s/ i /z/ (*šekira, kđži*), dok u nekima izostaje fonema /h/, u drugima je opet izbrisana razlika između fonema /l/ i /ll/, a u trećima se javlja i fonema /z/.

Fonema /h/ se čuva pretežno na zapadu, u Riječkoj i Lješanjskoj nahiji, u dijelu Katunske nahije (Njeguši, Čeklići, Bjelice), u Paštrovićima, zatim u Bošnjaka u novopazarskoj, sjeničkoj i bihorskoj zoni. U prvoj govornoj oblasti /h/ je na početku i u sredini riječi velarni zvučni aspirant, a na kraju riječi je muklo /h/ redukovane frikacije. U nekim govorima svedeno je na prostu aspirantu.

Očuvanje foneme /h/ nigdje nije dosljedno: ona obično iščezava u inicijalnom i finalnom položaju. Najdosljednije je očuvana u govorima muslimana (Bošnjaka). U govorima Bara, Mrkovića, Zubaca, Kuća, Pipera i Bjelopavlića /h/ je izgubljeno ili je zamijenjeno fonemama /k/, /g/, /v/ i /j/ (*dodōk, čāg, čāk, čitāgu, muvā, snāja, kijāt, orāji, Mijājlo* itd., uz morsku obalu i *mugā, orāgi, trbūge* i sl.).

Nerazlikovanje fonema /l/ i /ll/, odnosno njihovo svodenje na /ll/, prisutno je u zetskim govorima uz albansku granicu (*Blāžo, lūk, Albānva* itd.). U govorima Mrkovića, Kuća, Bratonožića, Rijeke Crnojevića, Crmnice, u Paštrovićima, u plavsko-gusinjskoj i novopazarskoj zoni, te u dijelu Bjelopavlića fonema /l/ je umekšana (*kol'āc, cipelah, sela, april', Ōlga, izgorēla, paštrovskē rūštul'e, dal'ēko* itd.).

Duž albanske granice pojavljuje se i palatalizirani izgovor fonema /k/ i /g/ (*kīša, nđg'e*).

U južnom dijelu Primorja i u Crmnici razvila se fonema /z/ kao zvučni parnjak fonemi /c/ u romanskim pozajmljenicama: *bizīn*

'paš, bronzin, maganzin, lúnzura 'cvijet' itd. U okolini Bara ona se, uz to, pojavljuje i u domaćim riječima *zvòno, zènica, zùbi* itd. i u pozajmljenicama iz drugih jezika (npr. *zanât*, tur., *štânza*, alb., itd.).

Konsonant /v/ je nestabilne artikulacije. Često se gubi, osobito ispred /l/ i /l'/ (*lådãne* [< vladanje], *rastalât, leštica, dâo, dâoli, lenčana žena, stâlât* itd.) i vokala /u/ (*glâu, zòuc, Gospâu, o Đurdeu* itd.). Gubi se i ispred /j/ od jata u grupama *cvj, sj i dvj*, koje se onda jotuje (*Četko, Četni dô, sedòk, četovât, medèd* itd.).

Posebno je nestabilno /j/. Ili mu je izgovor /i/ bez konsonantskog šuma ili se gubi.

Većina govora zna za velarno /t/ ispred vokala zadnjeg reda (*Miloš, tuk*).

U zapadnim govorima ovog dijalekta i na Primorju konsonanti /s/ i /z/ u određenom okruženju (uglavnom ispred /n/ i /l/) prelaze u /š/ i /ž/ (*šnaxa, žnadim, šlînâv, na žli pût, kršna slava, mišlim, šnîjeg, po kaževariu, vršnik, kašno, grožnica* itd.).

Široko rasprostranjena pojava je razvijanje sekundarnog nazala u pozajmljenicama (*kumbura, trumbač, lampisa* [ital. lapis], *butinga* itd.), kao i konsonanta /d/ u domaćim riječima (*zdrak, ždraka, zdrijo* itd.).

Labijal + j u pozicijama starog i novog jotovanja zadržava se u mnogim govorima. To znači da se /l/ svodi na /j/ (*zemjâ, jâvjâ, nabâvjâ, ròbje, zemjê, prâvjen, pjačka, Skòpje, zdravje, robje* itd.). Labijal + ě, nasuprot, jotuje se, mada ne dosljedno, tako da u nekim govorima uglavnom postoje naporedne forme (*vlêra, plêsma, òblê // vjêra, pjêsma, òbje* itd.), dok su u nekima jotovane forme labijala obavezne.

U primorskim jugozapadnim govorima finalno *-m > -n* (*znân Lûku, s onon zdrâvôn nõgôn* [Paštrovići] itd.).

Prozodija

Ovo je jedini srpski dijalekt sa starom štokavskom akcentuacijom. To znači da je u većini govora sačuvan dvoakcenatski sistem silazne intonacije s neakcentovanom dužinom odnosno kratkoćom i u predakcentovanim i u postakcentovanim slogovima. Uz to su i stari i novi akcenti fonetski izjednačeni i svojim se osobinama ne razlikuju od kratkosilaznog i dugosilaznog akcenta u novoštokavskim govorima.

Najarhaičnija akcenatska situacija, s određenim razlikama i varijacijama, prisutna je na jugoistoku Crne Gore, u plemenima Kući, Piperi, Bratonožići, Podgorici i okolini, Paštrovićima, u Zeti, u predjelima Krajine i na južnoj obali Skadarskog jezera. Idealan dvoakcenatki sistem zabilježen je u Piperima, predstavljen na sljedeći način:

1) <i>sestrâ / sestrê</i>	2) <i>trâvâ / glâvê</i>
<i>jezik / junâk</i>	<i>nâròd / glâvôm</i>
<i>lopâta / ðevòjka</i>	<i>pitâla / krâdûci</i>

No i tu, kao i u drugim govorima navedenih područja, ima analoškog metataksičkog prenošenja (*vòda < vodâ, glâva < glâvâ* – prema oblicima *vòdu, glâvu* [Ajd.], odnosno *vòdo, glâvo* [Vjd.], *vòde, glâve* [NAmn.]). Mjestimično je izvršeno i prenošenje dugog akcenta s krajnjeg otvorenog sloga (npr. *mâglôm < maglôm*) ili u dijelu govora (npr. oko Danilovgrada, u Plavu i Gusinju) kratkosilazni akcent se ne javlja u zadnjem otvorenom slogu. Tako su, onda, uspostavljeni sljedeći odnosi:

1) <i>sêstra / ðecê</i>	2) <i>vòlâ / dûšôm</i>
<i>unûk / ženôm</i>	<i>obûčën / rûkôm</i>
<i>lopâta / ðevòjka</i>	<i>krênûše / živlâsmo⁷</i>

Većina ovih govora čuva kako postakcenatsku tako i predakcenatsku nenaglašenu dužinu (npr. *zacûti, pod ono kužinôn, zâmjenik, upisâ, fâlâ, kâzâ, pèstò lirâ* itd. [Paštrovići]). Na krajnjem jugu (oko-

lina Bara) nenaglašene dužine se skraćuju: postakcenatske dosljedno (*dđbrīk, tūdi* itd.), a predakcenatske povremeno (*nārđt, dāvīt* itd.). U postakcenatskoj poziciji dužine se fakultativno skraćuju i u nekim govorima Boke.

U tim regijama je, dakle, izgubljena politonija: samo mjesto akcenta i kvantitet imaju distinktivnu funkciju. U dijelu govora (npr. u Ozrinićima) mogu se pojaviti i fakultativne alternacije s dugouzlaznim akcentom (*svīla ~ svīla*).

Nasuprot tome, u drugim govorima zetsko-raškog dijalekta prisutan je uticaj novoštokavske akcentuacije, i to nejednako od regije do regije. Uglavnom se može reći sljedeće:

- a) u Ozrinićima, Bročancu, Ulici i Čelinskoj Dolini uspostavljen je troakcenatski sistem (uz dva silazna postoji i dugouzlazni kao rezultat prenošenja akcenata s kratke otvorene ultime);
- b) u Bjelopavlićima, Vasojevićima, južnim Pješivcima i piperskim selima uz Bjelopavliće politonijski akcenti (i kratkouzlazni i dugouzlazni) dobiveni su prenošenjem akcenata s kratke ultime (uzlazni akcenti, međutim, nisu fonološki autonomni);
- c) u novopazarskoj oblasti, Sjenici, u Pešteru i oko gornjeg toka Studenice uspostavljen je četvoroakcenatski sistem, sa elementima staroštokavske akcentuacije u distribuciji akcenata (npr. dugouzlazni čuva staro mjesto, kratkosilazni je i na unutrašnjem slogu, postojanje predakcenatske dužine itd.).

MORFOLOGIJA

Jedan dio imenica ima osoben morfološki status. Tu su, prije svega, imenice tipa *kamen*, kod kojih se gubi sufiks *-en* (*kām, gřm, prām, plām, grūm*, Gjd. *kāma, gřma, prāma, plāma, grūma* itd.). Prva imenica se pojavljuje i u obliku *kāmēn*, uglavnom u vezanim izrazima (*kāmēn na kāmēnu*), a u priloškom značenju je lik *kami* (*kāmi smo bili, kāmi ti u glāvu*). Množinski oblici su na *-i* (*kamēni*), koji se proširuju i na neke druge imenice (*prstēni, kđrřēni* itd.).

Tu je, zatim, poremećena distribucija infiksa *-ov/-ev*, i to tako što su na jednoj strani česte imenice bez umetka (*zūbi, brāti, mravi*,

miši, jadi, koci, žbiri itd.), a na drugoj strani imenice kao *stārčēvi, jārčēvi, žđrvēvi, pāpkovi, nđsovi, nđžovi, kđnčēvi, kučkđvi, đākovi, māčkovi* itd. Pored oblika *lūdi*, postoje i *lūdi / lūđi*.

U većem dijelu govora jednaki su N i Vjd. ženskih hipokorističnih imena tipa *Mare, Anđe, Joke, Dare, Stane* i sl. Slično i u imenicama srodstva: *māme, bābe, nāne*. Karakterističan je V *čoče* (*nēka, čóče!*, *đđ češ, čóče!*).

Muški hipokoristici imaju promjenu tipa *Jōvđ – Jōvā, Đūrđ – Đūrā, Jólē – Jōlā, Rādđ – Rādā* (i *Jōvđv, Đūrđv, Jólđv, Rādđv*). Skoro je redovan nastavak *-ju* u imenica ženskog roda na suglasnik (*sđlū, křvlu, kđšću, smřću, māšću, mlādošću* itd.).

U promjeni prostih brojeva uglavnom je sačuvan DL brojeva *dva, oba, tri*, rjeđe i *četiri* (*đbōjma, š nūma trōjma, š nūma trēma, onījama četvōrma*).

Bitnu odliku ovog dijalekta predstavlja izjednačenje G i L mn. u velikom dijelu govora, i to na *-ah* (u onim govorima u kojima je poluglasnik *dao /a/*), odnosno na *-əh* (u onim govorima u kojim se "čuva" poluglasnik). Ta je pojava, međutim, u izumiranju (osim toga, često se */h/* gubi na kraju riječi pa ostaje nastavak *-ə* odnosno *-a*). U nekim govorima postoje i nastavci *-ək* i *-ik* (npr. u Crmnicima *brāvək, luđik, našijək, nūk*; u Paštovićima *nā[d]nīcāk, đčūk, đevđjākāk, mđmākāk*). Pojavljuje se i stari genitiv (*nebilurok* [= *ne bilo uroka*], *vratī[h]*). U Bročancu su zabilježeni oblici *dobag* i *šlivag*, a u Pješivcima *il'adag*.

U Dlmn. dominira nastavak *-ma* (*rođacma, koīma, ludma, teladma, stričevma, zubma, Radovićma, Paštovićma, Čeklićma* itd.), ali je, mada mnogo rjeđe, prisutno i *-ima* (*magarcima, vozovima, prstima* itd.). U Cucama je zabilježeno i *po godinam, kućam, s Englezicam*. Lmn., pored genitivnog oblika (*po kuća, o majmuna*), primio je i nastavke D1 (*magarcima, ženama, radostima, pri tijem kućama, lūdima, pri stvarima* itd.).

Oblici genitiva i dativa jd. zamjenica *ja, ti, sebe* izjednačeni su u korist genitiva (*mēne, tēbe, sēbe*). U Dmn. enklitički oblici su *ni, vi, a* u Amn. *ne, ve*. Pokazne zamjenice glase *tā, ovi, oni*. Gjd. ima uvijek nastavak *-oga* (pa i sa partikulom: *ovogaj*), u GLmn. glase *ovi ja, onija, tija* i *ovijema, onijema i tijema*. Oblici zamjenica *naš*

i vaš u DLjd. završavaju se na –u (*našemu, vašemu*). U Sjenici su zabilježeni oblici prisvojne zamjenice *nôjna* i *nôjzina*, a u Crmnici i *nêzîn* i *nên* i *nôjzin*, s tim što je ovaj posljednji najfrekventniji. U Vraki, pored *nôzjîn*, česte su i forme s udvajanjem partikule *zi* (*nôj-zinizijâ dð[v]ôlâ ù-svijet nêma*). Genitiv zamjenica *što* (*svašto, ništo*) glasi *česa* (*svačesa, ničesa*).

Od pridjeva je karakterističan oblik *velî* (i u toponimima *Velî Garač, Veîe brdo*). U apstraktnom značenju dolazi pridjev *veliki* (*veliki čoek*). Tu je došlo i do distinkcije: ako se *velî* javlja uz imenicu *čovjek*, onda je to pogrdno (*velâ balega, velâ fukara*). Komparativ je *viši* i *visoči*. Dvojnost postoji i u komparativu pridjeva *đug* i *kratak* (*dulî / duži, krači / krači*). U istočnocrnogorskim govorima zabilježeni su komparativi *tušti, živši, višli, sušli*, a u Crmnici *duboči, tanči, luti*. Gotovo na cijelom terenu upotrebljava se premetak *po* za ublaženo i pojačano poređenje (*pogrđi, ponajbolî, poîepši, ponajîepši* itd.).

Bitna odlika svih govora jesu forme s pokretnim vokalima (*zelenoga – zelenome, vrućega – vrućemu, tòmê stricu dčînômê* [Paštrovići] itd.). DImn. (i L ako im je jednak) imaju refleks dugog jata (*ovi jem, dobrijema, jakijema*).

Kod glagolskih oblika karakteristične su sljedeće pojave: a) infinitiv bez –i (*kopât, râs, mûs, činêt, orât, dôj i dôć, podîć* itd.), b) nastavak –u u prvom licu jednine prezenta (*môgu, đću, vîđu i vèlu*), c) oblici u 3. licu množine prezenta tipa *strižu, vršu, reču, tuču, ispeču, vrhu* itd., odnosno (u Zeti i okolini Rijeke Crnojevića) *dolazu, topu, bježu, držu, vraću se, puću*, kao i u Sjenici *radu, nosu, tražu, lovu, letu, kosu* itd., d) «krnji» imperativ (*muč, šut, bjež, dones, mak se, drž* itd.), pored ustaljenih *jeđi, vidi, jeđite, viđite*, e) kondicional tipa *ako oj doć*, f) imperfekti tipa *ća / čak, čaše, časmo, ća[h]u*.

Prilozi se pojavljuju u raznim oblicima (*kuda / kudije / kuđ / kuđe, onuda / onudije, ođe / onđe / onode[n], svuđ, nekuđ, ikuj, niokle, jučen, tadan, tader, prije / pride / pređe, izadnevi, lanik, upoli, grotnije, kastilito, stoječke, čore[čke], trupe / trupačke / trupke, pobaručke, onudijen, onudar; potlê[n], notrio, žle 'slabo', kuđ, god / goj* itd.). Tu su i strane riječi s priloškim značenjem (*kastile, belćim, zemaile, vaktile* itd.).

Rašireni su prijedlozi *so* i *su* (*so* te strane, *sušto* ste pošli) i riječe *eve, ete, ene*.

Česta je partikula –*zi* (*ovizi, onizi, tizi, nekizi, tojzi, drugizi* itd.).

SINTAKSA

Posesivni genitiv se upotrebljava kao u književnom jeziku. Karakterističan je uz prezimena (*kuća Petrovića, kula Boškovića, Piñića Dô*).

Raširena je upotreba prezimena na –*ić* u obliku genitiva bez obzira na oblik ličnog imena (*ukrâdoše Râkîu Marića levôr i-srêt kâćê* [Donja Zeta], *neka svrâti Nêšđ Popâjća* [Vraka]).

Ne postoji slovenski genitiv, dok je temporalni genitiv običan (*sve vrieme rata, osmoga dana*).

Čest je prijedlog *od* u besprijedložnim pozicijama (*nâ môs od Rîbnicê*).

Ukinuta je distinkcija u upotrebi akuzativa i lokativa u korist akuzativa uz glagole mirovanja i kretanja te s prijedlozima *na* i *u* (*živim na Cetîne, idem na Cetîne, živim u Zagrač, Ležim u krevêt, onâ ik ôperête u slânu vodu* itd.). Uz negirane glagole dolazi akuzativ (*ne pijem rakiju*). Izjednačen genitiv i lokativ plurala uz prijedlog *po* (*Čuvam živo po ovije brda*).

Dativ jednine ličnih zamjenica 1., 2. i 3. lica upotrebljava se mjesto prisvojnih zamjenica (*On je tebe svojak pò mājci*).

Vokativ je jednak nominativu kod imenica koje se upotrebljavaju kao oznaka subjektivnog stava (*pogan, pašak, skot, klüverina, fakin, fukara, ćutuk, požmirep* itd.).

Česta je zamjena socijativa oruđnikom (*ide Milanom*) i obratno (*kopam s motikom*).

Miješaju se genitiv i lokativ množine (*skita po sela, pasu po livada, Čuvam živo po ovije brda*).

Često se upotrebljava prijedlog *u* s genitivom (*u Marka, lijepe su u Jovana ruke*), a redovno prijedlog *k* u dativu pravca (*ide pravo k lokañu*). Konstrukcija *do* + A sreće se umjesto običnije genitivne

forme (*Ti dođe do ono što si tražila* [Rijeka Crnojevića]). Umjesto *o + L* uz glagole tipa *govoriti* običnije je *od* (*Od Americi je ispriča*). Zanimljiva je upotreba prijedloga *na* i *mimo* uz akuzativ (*došli na pošetu, prođimo mimo kuću*). Prijedlog *s(a)* može doći s prosekutivom (*S ovom cestom ide, je li*), prijedlog *bez s* nominativom (*Otišli su svi bez on*) i s akuzativom (*Sve sam čuo bez Milicu*). U Sjenici prijedlog iz dolazi mjesto *od* uz imena (*Tráži iz Lúba mǎlo duvána*). Tamo su zabilježene i konstrukcije s prijedlogom *za* ispred *u* i *na* (*Spremam se za u selo, Ko misli za na Vrelo neka krene*), kao i upotreba prijedloga *među*, *pod* i *za* s akuzativom umjesto instrumentala (*Ne tutni među ovce ko vuk, Tražio sam pa nema po[d] slamu ništa, Eno ga šuti za kuću*). Prijedlog *pred* u mjesnom značenju po pravilu stoji s instrumentalom (*Ěto pōdđše pred-Marko[v]ōm kũćom* [Crmnica]). U srednjokatunskim i lješanskim govorima javljaju se i prijedlozi *nabre*, *pobre*, *sabre*, *dobre* s mjesnim značenjem (vrh padine ispod koje se nalazi ono što znači imenica): *pobre Dubokoga Dola, nabre kuće Lubove* itd. Tu su – kao i u Piperima, Pješivcima, Broćancu i drugdje – i prijedlozi *zna*, *na*, *u + A* umjesto *po + A* (*idēm zǎ vodu, nǎ vodu, ũ drva*). U mjesnom značenju obično je *pri + L* (*Šedi pri-zidu, Biće pri vrata*). Umjesto prijedloga *lojsem* u kletvama je obično i *liše* (*Crkavica ga opučila, liše nas, Čudo ga našlo, liše one dece*).

Imperativ je čest u pripovijedanju: *Nǎvali Tũrčin pǎ ũdri, a mi dŕž i ne dǎ[j], dok pũče tōp* (Sjenica).

U funkciji objekta je *da + prezent* (*poče da plače*).

Umjesto konstrukcije *za + imenica* javlja se infinitiv (*za popiti*).

Prilog prošli se izgubio, umjesto njega su konstrukcije *pošto*, *čim*, *kad + perfekt*, odnosno pluskvamperfekt.

Glagolske enklitike *bih / bik / bi* dolaze iza zamjeničkih enklitika: *Ne-bik-ti jǎ tō učinijo, pǎ-da-mi-bi-dǎ ilǎdu dinǎra* (Crmnica).

Obična je pojava Amn. u zamjenica i pridjeva u brojnim konstrukcijama (*onē dvǎ sǎna, tri sǎna negōve*).

Riječca *ǎoli* je u značenju 'kad li, evo' (*tamǎn, blēh došǎ, dok ǎoli i nēga* [Zagarač]).

LEKSIKA

Područje zetsko-raškog dijalekta je dobro sačuvalo stariju leksiku, što je omogućeno njegovim historijskim razvitkom kao prostora koji nije imao metanastazički karakter. Na nj se dakle malo useljavalo, a više s njega iseljavalo u druge krajeve srpskog jezika. Tako u ovom idiomu postoji cio niz riječi starog slovenskog porijekla koje i danas žive u ruskim govorima i književnom jeziku, na jednoj strani, a na drugoj strani mnoštvo dijalekatske leksike koja je uglavnom poznata samo ovim krajevima (npr. iz Bjelopavlića *vŕētat* 'obećavati', *zajǎzit* 'učiniti korist', *knēgo* 'svekar', *tukētnik* 'spadalo', *žǎrak* 'nered', *ŭsōvan* 'nestašan' i dr., iz Vasojevića *biće* 'tučnjava', *gabōnǎt* 'pogriješiti', *gũčīt* 'skrivati', *ŕra* 'surutka', *kǐd* 'snijeg na grani, kitina', *otovŕz* 'privremeno se smjestiti, nastaniti', *pōdbōj* 'žulj na tabanu', *torũćak* 'mlaz', *uprkǎč* 'žarač', *znǎven* 'pametna', *žvōkno* 'veća rupa' itd., iz Zagarača *cklō* 'staklo', *ckvŕna* 'crkotina', *ožica* 'kašika'; *čkāt* (*se*) 'mokriti (*se*)', *svrǎtak* 'nazadak', *prēdig* 'odlazak iz jednog mjesta u drugo', *stimǎt* (*se*) 'častiti (*se*)', *nǐvīt* 'gajiti, podizati, vaspitavati', *jēktǎj* 'jecaž', *iščũkat* (*se*) 'poljubiti (*se*) nekoliko puta, pri susretu' itd., iz Mrkovića *lēs* 'drvo za pokrov', *gǎlica* 'čavka', *ōskrt* 'mlinski čekić', *klēt* 'soba', *lǎjn a* 'stočni izmet' itd.). Tu je i svojstvena frazeologija (npr. iz Bjelopavlića: *Ostǎli smo da čũkǎmo* 'ostali smo bez igdje ičega', *svē vardǎ* 'radi bez plana' itd.).

Zetsko-raški dijalekt je u svoj leksički sistem apsorbirao i niz jezičkih slojeva romanskih starosjedilaca, što se posebno ogleda u njegovoj toponomastici. No daleko važniji bili su neposredni uticaji drugih jezika, turskoga i živih romanskih jezika i govora. Turski uticaj je bio vrlo snažan na cijelom području, a romanski posebno u priobalnim oblastima. I turcizmi i romanizmi prodrli su u sve sfere društvenog i kulturnog života stanovnika. Uz to je u govore ovog dijalekta pristizala i leksika iz albanskog jezika, posebno u graničnim zonama i mjestima u kojima je živjelo miješano stanovništvo. Tako je npr. u mrkovićkom govoru zabilježeno mnoštvo albanizama, naročito u oblasti glagola (*bjǐ:k* 'pljeva', *bũkulica* 'lisica', *grŕšeza* 'švraka', *lǎška*, 'iver', *kōdra* 'brežuljak', *čũpra* 'grm', *pŕita* 'zasje-

da, *mùkriat* 'budati se', *rèkriat* 'izgubiti se', *nìšriat* 'krenuti', *trèriat* / *otrèkriat* 'nestati, izgubiti se' itd.).

Imenoslov ovoga dijalekta je, prije svega, slovenski. On se nije mnogo mijenjao od vremena prije Turaka do danas. Iz tefera oblasti Brankovića iz 1455. godine vidi se, npr., da je u Gusinju i Plavu bilo oko 72% popisanih stanovnika sa slovenskim imenima. Najčešća imena su bila *Radič*, *Vuk*, *Nikola*, *Rados[1]av*, *Radoña*, *Vukašin*, *Vuksan*, *Radohna*, *Božidar*, *Vukosav*, *Đuro* i *Novak*. Slično stanje bilo je i u Podgorici, Bjelopavličima, Rovcima i Piperima, sa nešto izmijenjenim čestotnim redosljedom javljanja (*Radoña*, *Rados[1]av*, *Vuksan*, *Nikola*, *Radela*, *Radko*, *Božidar* i *Petar*). U Kućima (1485) na prvom mjestu je ime *Nikola*, a onda ga slijede *Andrija*, *Đurađ*, *Đurič*, *Dabiživ*, *Radosav*, *Rajko*, *Dabko*, *Vuk*, *Dimitr[ij]*, *Đura*, *Ivan*, *Petar*, *Nikša*, *Novak* itd. U Piperima je 1497. zabilježeno nešto imena od staroalbanskih osnova, npr. *Đonko*, *Kala*, *Klac*, *Leka*, *Pepa*, *Progon*, *Paluš* i dr., a u Zetskoj ravnici i Kućima 1485. *Đon*, *Đonac*, *Đonko*, *Leka*, *Lekac*, *Pepa* i dr.

Savremeni zetsko-raški imenoslov umnogome je sličan imenoslovu stare i istočne Hercegovine. U njemu je zadržano preko 80% starih imena. Odlikuje se, međutim, znatno jačim prisustvom hipokorističnih imena koja nisu ranije potvrđena. Osim toga, sadrži i jedan, ali neznatan, sloj ideoloških i pomodnih imena (više ženskih nego muških). Za ilustraciju navodimo imena iz Zagarača (zabilježena 1983) pod slovima /J/, /L/ i /L': *Jàgoš*, *Jakòv*, *Jànko*, *Jeremija*, *Jèfto* / *Jèftò*, *Jèvto* / *Jèvtò*, *Jovàn*, *Jòvica*, *Jòvo* / *Jòvò*, *Jòkica*, *Jòko* / *Jòkò*, *Jòle* / *Jòlò*, *Jòleta*, *Jòšo* / *Jòšò* (muška); *Jaglika*, *Jàgoda*, *Jàdranka*, *Jànica*, *Jèla*, *Jelèna*, *Jèlica*, *Jelisàva*, *Jovàna*, *Jòvànka*, *Jòke* / *Jòkè*, *Jòkna*, *Jùlija*, *Julijàna*, *Jùlka* (ženska); *Làzar*, *Làko* / *Làkò*, *Lùka*, *Lubiša*, *Lùbo* / *Lùbò*, *Lùbomir* (muška); *Lènka*, *Lèpe* / *Lèpè*, *Lidija*, *Lèpàva*, *Lèposava*, *Lilàna*, *Lùbinka*, *Lùbica*, *Lùbomirka* (ženska).

Inače, na cijelom dijalekatskom prostoru danas su karakteristična neka imena po kojima se, uglavnom, prepoznaje porijeklo njegovih govornika. To su: *Batrić*, *Blažo*, *Bogić*, *Četko*, *Kojo*, *Gajo*, *Golub*, *Damijan*, *Draško*, *Zarija*, *Jevto*, *Jagoš*, *Krcun*, *Mašan*, *Milaš*, *Milija*, *Milan*, *Mijat*, *Novak*, *Petko*, *Radoš*, *Radosav*, *Sekule*, *Ščepan*, *Veselin*, *Vuk*, *Vuksan* itd. (muška) i *Anđelija*, *Veselinka*, *Vukosava*, *Vića*, *Gospova*, *Ikonija*, *Krstina*, *Lepava*, *Lubinka*, *Novka*, *Ńegosava*,

Pavuša, *Persida*, *Stanuša*, *Spasenija*, *Ćana*, *Ćetna*, *Đekna* itd (ženska), te neki hipokoristici kao *Šćepo*, *Mašo*, *Làko* (< Lazar), *Peko* (< Petar), *Vuko*, *Ćobo* / *Ćòbò* (< Sloba, Slobodan), *Ćòbè* (< Sloba, Slobodanka), *Persa*, *Spase* (< Spasenija), *Ćalè* (< Sale, Savo), *Ćàne* / *Ćànè* (< Stanka, Stanislavka), *Màšo* / *Màcò*, *Milo*, *Nòvo*, *Ràšo* / *Ràšò*, *Vèšo* / *Vešò* itd.

U Vraki se lična imena izvode i iz hiporističnih formi na *-ic* [pored *-ić*, koje je poznato na cijelom terenu] (*Boric* / *Borić* [Bòrò], *Božic* / *Božić* [Bòžò], *Pantic* / *Pantić* [Pàntò], *Savic* / *Savić* [Sàvò] i dr.). Za sufix *-ic* zna i crmnički Gluvi Do, ali s drugačijim naglašavanjem (*Jànkic*, *Jòvic*, *Tòmic* i dr.).

RAZVEDENOST

Zetsko-raški dijalekt pokazuje *izrazitu* dijalekatsku razuđenost. Na jednoj strani je *jugozapadni* dio teritorije gdje su se starije jezičke crte bolje sačuvala i gdje su diferencijacije najjače, a na drugoj strani *sjeveroistočni* dio gdje ima inovacija i gdje su diferencijacije slabije. Središnja zona dijalekta je u osnovi prelaznog karaktera. Izoglose su inače na cijelom terenu često nezavisne, a prelazni stupnjevi postepeni.

Polazeći od osnovnih kriterijuma – akcentuacije i refleksa jata – izdvajaju se *četiri* poddijalekta:

1. cetinjsko-barski,
2. bjelopavličko-vasojevički;
3. ozrinički-bročanski i
4. sjeničko-novopazarski.

Cetinjsko-barski poddijalekt

Obuhvata Lješansku i Riječku nahiju, Cuce, Bjelice, Čekliće, Njeguše, Grbalj, Paštroviće, Zagarač, Pipere, Bratonožiće i Kuće te pojas uz obalu Skadarskog jezera do planine Komova. Njemu pripadaju i iseljenički govori, perojski u Istri i vračanski u Albaniji kod Skadra.

To su najarhaičniji srpski ijekavski govori. Njihove glavne osobine su sljedeće:

1. stara akcentuacija bez tonskih opozicija;
2. uglavnom dosljedna ijekavska zamjena jata;
3. očuvan poluglasnik, odnosno /ə/ na njegovom mjestu (sa izuzetkom Zagrača i sjeverne obale Skadarskog jezera);
4. uglavnom očuvana fonema /h/; u dijelu govora zvučni suglasnici na kraju riječi djelimično se desoniziraju; grupe *šn, žn, šl, žl* umjesto *sn, zn, sl, zl* (*šnáha, žnádēm, šlīnāv, na žli pūt* itd.); nerazlikovanje fonema /l/ i /lʲ/;
5. vokalska grupa -ao > -ā;
6. prisustvo zamjenica *nečesov, ničesov, čegović, kogović* itd.;
7. genitiv tipa *Uzmi to iz Marka*;
8. snažno prisustvo romanizama.

Bjelopavličko-vasojevički poddijalekt

Ovaj poddijalekt se prostire na raštrkanim i ispredikanim područjima, a obuhvata oblasti Bjelopavlića, Vasojevića, južnih Pješivaca, Plav i Gusinje. Njegove odlike su sljedeće:

1. uglavnom dosljedna ijekavica;
2. djelimično preneseni akcenti s kratke ultime bez obzira na to da li je ona otvorena ili zatvorena i dobijanje politonijskih akcenata (*sestrā > sēstra, nārōd > nārod*); stari dugosilazni akcent se ne prenosi (*ženē, dānā, drūgē*);
3. gubljenje foneme /h/ (s klasičnim zamjenama); u dijelu govora (Vasojevići) čuva se grupa *ao* u radnom pridjevu (*došāo, kopāo*);
4. suglasnici /l/ i /lʲ/ imaju standardnu artikulaciju;
5. česte imenice s dva roda (*glād, pōs, đtrōv, mílet*);
6. izgubljen prilog prošli;
7. pojava zamjene oruđnika socijativom (*kōsīm s kōsōm*);
8. bogata turska leksika; broj romanizama znatno smanjen u odnosu na cetinjsko-barski poddijalekt.

Ozriničko-broćanski poddijalekt

Ovaj poddijalekt prostire se na zapadu između govora istočnohercegovačkog tipa i starocrnogorskih govora cetinjsko-barskog poddijalekta, i to na terenima Ozrinića i Broćanca sa Ulicom i Čelinskim Dolom, koji su uklješteni govovima Pješivaca i Bijelih Rudina. Oni posjeduju, na jednoj strani, osobenosti koje ih vežu za starocrnogorske zetske i primorske govore, a na drugoj strani za govore Bjelopavlića, Vasojevića i Pješivaca, čineći tako prelaz prema govovima istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta. Njegove odlike su sljedeće:

1. uglavnom dosljedan ijekavizam (s dvojnostima u zamjeni grupe *rē*, npr. *starešina, izgoret* odnosno *priječ, priječac*);
2. troakcenatski sistem dobiven na taj način što je prenošenje akcenata zahvatilo samo kratku otvorenu ultim; rezultat toga procesa je, pored kratkog silaznog, pojava samo dugog uzlaznog akcenta (*zóra, žena, Péro, Jóvo, povrni* itd.); u enklizi akcent ostaje uglavnom neprenesen (*dijetē mu, vrijeme ga gōni*), a izvan enklitičke pozicije postoje dvostrukosti: a) *vrijeme, dijete* (kao u srednjokatunskim govovima) i b) *vrijēme, dijēte* ili *vri jēme, dijēte* (kao u istočnohercegovačkim govovima);
3. fonema /h/ je izgubljena ili zamijenjena sa /g/, /k/ i /j/;
4. palatalno /lʲ/ (*šalʲ*);
5. nastavak -am (pored -ama) u DILmn. a-deklinacije (*kravam, đevojkam*);
6. glagolski oblici tipa *radat – radem – radi*;
7. čest imperfekt glagola *htēti* u habitualnoj upotrebi (*čaše doći*);
8. jače prisustvo i turcizama i romanizama.

Sjeničko-novopazarski poddijalekt

Obuhvata sjeveroistočnu oblast zetsko-raškog dijalekta, predio oko Bijelog Polja i Lima do Srbije i dalje do Brodareva, zatim Pešter, okolinu Sjenice, Novog Pazara, Tutina, dijelove u podrječju gornjeg toka Lima te sliv gornjeg toka Studenice. Ovom poddijalektu pripadaju i govori Ibarskog Kolašina, prostora smještenog između plani-

ne Rogozne, Mokre gore, Kosova i Metohije i Ribaričke klisure, koja ga odvaja od rožajskog kraja.

Osnovne odlike sjeničko-novopazarskog poddijalekta su sljedeće:

1. kombinovana ijekavsko-ekavska zamjena jata (ekavski refleksi kratkog jata je gotovo dosljedan, prije svega iza labijala i /r/; jekavizmi tipa *vōde, nīde, ne šćē, smrdēo, lēto, pozelēnet, šekīra, čedīlo, svūd* itd. pojavljuju se uglavnom na zapadnom dijelu poddijalekta, ali i u samoj Sjenici npr. *dē, čērā, lēsa, nadēo* itd. pa i južno do Brodareva *pócerali, dēveri, šēdet, čedīlo, prolēce, ozelēneli* itd., u Bihoru i zamjene tipa *bījāše, sījat, dījo* itd. pored *dīo, sījaše i sējāše* u novopazarsko-sjeničkim govorima, u Ibarskom Kolašinu i *lēbac, dōlē, videt, medēd, šćēla / kćēla, šēme, šēvēr, srēo / srīo, donēo / donījo* itd.);
2. uglavnom četveroakcenatski sistem (dosljedno povlačenje kratkog akcenta s krajnjeg sloga, silazni akcenti stoje i izvan prvog sloga, a dugi i na posljednjem, kao npr. *obuzēt, devōjku, nemó, leti, zaplāčē, ogriješīsmo se* itd.; akcenatska dužina stoji i ispred akcenta, npr. *izgorēli i oni dvōrōvi*);
3. poluglasnik je izjednačen s vokalom /a/;
4. vokalska grupa *-ao > -o*;
5. odsustvo fonoloških osobina cetinjsko-barskog poddijalekta;
6. Ijd. *i*-deklinacije s nastavkom *-om (smīćom)*;
7. zamjena dativnog enklitičnog oblika akuzativnim u ličnim zamjenicama 1. i 2. lica (*da nas dāte sekīru, da vas očupām lūk*); u poređenju *mimo* stoji sa akuzativom (*Lēpši je mimo drūgē mōmke*); frekventni veznici [*j]ēda, āl, ēle, mēder i dēlmi* (u značenju 'zar, nije li, npr. *Dēlmi su poručīli [N. Pazar]*);
8. snažno prisustvo turcizama.

TEKSTOVI

O roditeljske tuge za decon

U kūću smo imāli jēnu tragēdiju. Mōj dēde 'e izvřīo samubīstvo. A ēvo zāšto. U vr̄veme Prvōga svjēckog rāta mđēga đca uāpsē na Špañōlu (zloglāsni zātvor izna Erce-Nō'ōga) i osūdē na smīt. Kā 'e tō čūo, dēde se ubī'e jere nīšta nī'e znāvā za drūgā dva sīna, koji su tādār bili u Āmeriku, a za mđēga đca čū'e tu strāšnū đsudu. Medutī'en, niti su đca ubili, a pōslīed su se i strīčevi jāvīli, nogo 'e bilo kāsno. Dēde 'e o roditel'skē tūgē za decōn učinī'o to što 'e učinī'o. Ot' a'c mi je strī-'elān u Drūgi svjēcki rāt, ōde nā mōs na Rīeku bēčīckū četres četvītē gōdinē. Ubīli su ga jere su znāvāli da smo brāt i jā u partizāne. U tō vr̄veme brāt i jā smo bili đsutni iz kūcē. Medutī'en, desīlo se da nēko pokīdā telefōnskē žīce kō'ē su se prūžāle preko nāšē zemlē. Neko 'e rēkō da smo to učinīli brāt i jā, što nī'e bilo īstina, jer nī'esmo u tō vr̄veme bili tūn. Nēmci dōdū, uāpse đca mi, povēdū ga u Būdovski zātvdōr, đndār ga ubīju na Bēčīckī mōs.

Podlićak, 90 godina [Paštovići], Jovanović 2005, 527.

Piljen i vakmajstor

Čūjā si sīgūro o Pīlenu i vākmājstoru, kako ga 'e Pīlen mākā?

Metnūl-īm Švābī nākvōga vākmājstora – nākvōga psā – nī'esu mōgli od nēga duškāt. Oni se žāli na nēga, kūkāj svāki dān da im ga māknū – ājbō, ne pomāžē, nēcē pa nēcē. Nō onō više dodij vlāstīma, pā zōvni Pīlena (đn im je bī'o glavār, knēz – što li) – zōvni g-u Kotōr – āl-u Rīsan, ne znām ti rēc – da vīdē štō će Pīlen rēc za vākmājstora. – Štō-vō, Pīlene, štō s-ovī nārōd žāli na vākmājstora, jē li vi kākav?

A Pīlen kā Pīlen, ču'š – kā lukāvī Krivošī'anin:

– Kā nājbolī što ga 'īgda bīl-u Krivošī'e. Jēs – kā nī'e: tō ni 'i- otāc i mājka, tolīkō j-ovī jādnī nārōd danīo dūšōm otkā ste ni ga postāvīli. Tō otkā j-đn došā činīmo što ni 'e vōla – nīti kōga gōni za kotrobān ni nīzašto. Eo vīd-ō: eo mi pūn tobōlac kotrobāna, a pr̄ve nō'-đn došā nī'e se tōgā mōglo u nās vīdet.

Pilën òndā put Krivošpā, a vākmājstor pūt Rìsna – màkli ga što ga 'e Pilën vāl'io. Tukāj s-òni dvořica neđ-ùspūt. A vākmājstor Pilēnu:

– Ūrēdi li me ti, Pilene, ùrēdi?!

– Nè jā obrāza mi, nō sam zbor'io za tēbe nā'leše što sam um'io.

Izvori [Cuce], Pešikan 1965, 216.

Kad je poara Crnu Goru

I ovā kūća 'e bila raskrēna. Još Mah'mūt-pāša Bušātl'va, ka'd je poārā Cīnu Gōru i izgor'io manastir na Cetīne zā vr'eme Pētra Prvōga, n'je na Nēgūše okrēn'io nō 'e pasā preo Mājstōrā. I sā'd zavēmo Šātor – kūpili smo se vā'zda na Šātor, tū ni 'e skūp bijo, i tū 'e sā'd ovī spōmenik – a tūn je Mah'mūt-pāša pēr'io šātor, i otā'dē se zovē Šātor. I ovū kūću Tūrci zapālili, izgorēli.

Djed Andrija, Mastor [Njeguši], Pešikan 1985, 12.

Od zle žene i đavo blježi

Nèkə'd u stārō vriemē živ'ijo jedan čok sə^a ženóm, i niesù se nìkako slāgāli. Što gōj (·)e muž narēdijo žena (·)e nāopāko izvršivāla. Muž je to znā, i, pošto jo(j) ništa n'je mōgə^a, brānijo jo(j) (·)e da čini onó što (·)e kt'ijo da se učini. Jednóm on otišə^a da kōsi livādu i pri krētānu nā rād je zapriet'ijo žēni da mu ne donōsi rúčə^ak. Ne zatō što (·)e trēbāto, no po svojōj zlōj cúdi žēna, kəa(d) se objūtrilo, sprēmila rúčə^ak i pō-n'ela mužū. Ovdmē jādniku (·)e bijo dod'ijā živōt s takvóm ženóm i kə^a(d) ju e v'ido da idē k nēmu, b'zo se došē'tio da jo(j) se osvētī za svē što gā mūč'ila. On b'že-bole raširi svōju strūku preko jedne jāmē koja (·)e bilā tū, u livādu.

Kə^a(d) žēna dōdē, òn sēdnē da rúčā, a žēni narēdi da mu ne bi šēla na strūku, e ju (·)e metn'io da mu se sūši. Kāko to čūje, žēna se zalēti da šēdne na strūku i propānē u jāmu. A pošto (·)e pāta òd-mā(h) nastānē u jāmu strāšnā vr'iska. Čūje to ovi čok i pom'isli da žēna pišti od bōtōvəā, sažāli mu se i r'iješi se da ju òpēt izvādi iz jāmē, pa se primə^aknē k jāmi i pūšti jedan krāj konòpca u jāmu, kako bi se

žēna ufāt'ila da ju izvūčē iz jāmē. Ōdmā(h) se konòpə^c zatēgnē takō jākō da se jādni čok čūdi'io koliko mu (·)e žēna tēškā. Vūkə^a on takō, vūkə^a i pořjo se od silnē težinē, a kə^a(d) se ovo tēško brēme mōglo v'idet, poglēdā čok i v'idi da to n'je nēgōva žēna no proklēti đāvō i kēdnē òdmā(h) da pūšti konòpə^c, ali ga đāvō zakūmi: „Ne pūšti me da si mi pō Bogu brāt, no me izvūci i čestita ću te učinēt, e mi (·)e mūka vèlikā; dōdē u jāmu nekā kosmātā nāpās(t) pa iskopā òci trořci mořje(h) drūgōvə^a i zādāvī ji(h), mēne iskopā sāmō jednō òko, a s drūg'iem ēvo poblēgo(h) živ..“

Muškarac, Stijena Piperska, Stevanović 1940, 179-180.

Čoek te se oženijo na miraz

Ožen'ijo-sē Niko Joāna-Stēānoa, i-tō na-mirāz. Kā. -su ū'ēčē čēli da-ležē, òblesi Niko po-stārōme crnogōrskōme òbičāju pūšku ò-klīncu, a-žēna-mu kōntulu^a na-pūšku. Ō[n] ništa nē-progoori, pōšto znāvāše liēpo e-sē òn ūdā. Zatō štō nājpie mōgade pōde ū-svīēt da-stēčē kou pāru. Srēca-ga pōstūzi te-stēče liēpo i-v'nu-se dōma. Pōslīēd ògrādi svōju kūću isto kā onū žēninū i-stāi klīnac na-īštō mñēsto krā-òdra⁹ te-priēdđše da-živē u nēgōu kūću. Kə-krēn'ise da-ležē, čōq svē pā-zāše, očē-li-mu žēna stāit rāšu¹⁰ na-pūšku. Mā òna: svūče-se i-māši¹¹ rāšu pod-odā.r.

A-štō-e nē-oblesi kā priđe na-tā klīnac?

Ē, onō-e bila mōja kūća, jā-san-se bila oženila pa-šan-zatō i zapovīēdāla u-nū, a-sq-si ti domačin o-kūčē te-jā mōrān sā, tēbe da-slūšām. Zatō-šam rāšu māč'ila pod-odā.r, a-nē na-pūšku.

Marko Darčević, Limpljani [Crmnica], Miletić 1940, 610-611.

8 ko[n]tula = sukria

9 kreveta

10 sukrii

11 māšit, māčit = staviti, baciti

(autorova objašnjenja; znakom /a/ označava poluglasnik)

Vuk

Čůvak u planinu pod-Grabònik jagniče i óvce: jědno šeset brávik. Dòše mědu bráima trí vùka i ràniše-mi jěnu óvcu, làkom-je ostàiše žívu. Pòčeh da víkam i pòtpuno-mi gřlo zàmuče. Dìgoše-mi jěnoga óvna i odràše-mu pò přve lopàtice. Gòre srětoše čobàni òne vùkoe i òni puštàše ònoga óvna. Boloàla-se(m) vřše o-děse(t) dènek òt-stra(') a tře^a vùkoe^ak.

Petrovica Vreteničić, 72 god., Zupci, Vujović 1969, 376-377.

Nikat se više nije zaustilo

Ka sě Vràka napùnila i pošèdnùta, ufàtila jákě vèze su Bušatljàma i jòš nèkijema bègovima, glàdñi pa sítàni òbli sas vràčkě ramničě, na màslo, jágràt, kòkoške i crvèná jájca u dàrove, a glàmñima La-tìnima i Srbìma us tò i žiròmñe pràkcùjškě glàve, jědnòš, nègde u Vràku pùnàno bègòvā i Vràčànā na bogātù sòfru edan bèk će: „Što još i ví nē-bi postāli lěrom ka mí, pā da vi je jòš bòle i zdravijē?!“ Edan Vràčanin će mèko: „Što su vi bòli ot nās ovī vāši lěrom lāžavī svākē rukē?!“ Todār nekolčìna bègòvā viknū na ònōga rñnōga: „Àde, dē, štò će tākvi zbdòr, kat smo i mí ot Ivàn-bega!!“ Nikat se više ñi je zaustìlo da se Vràčāni potūrčū.

Ilija Marković-Bjelanović, Vraka, Petrović 1973, 230.

Što e mlogo – mlogo e

Tāman blēsno dòšle iz Grāda, kād āoli čekā jědno mòmcē, sēdi tūnake, kā tí dē si sād. Š rñm jòš jědan. Velím já: «Dovāti da ne sēdē bez rakīe, tūn». «Sēdi, lēba vi, štò e mlògo – mlògo e» (veli on). «Tò e slíva, liepā e, popičete».

Plana Tomašević, 58, Kosovski Lug [Bjelopavlići], Čupić 1970, 152.

Imali smo velju familiju

Mi smo dvije sáme ū Dò Vukoticki. Tūn smo přšli přèd rat. Imāle smo vèlū familiju. Mòe dvā brāta sū pogìnūli i sēstra i dvā brāta Vlā-dòvi. Sād ū Dò ñiko ne žíví nāko mí dvije. Snāa mi izlāzi. A òdē smo mí ka kā stāri, dēca ne slūšau. Nò nēmāmo, jādān, svijetlo, ni jēsno ga mògle dòves... Ovò je dòsta zabāčeno, pa ñije làko.

Imāli smo mí prije ràta óde veselā dòsta. Bilo je čěsto veselē i plēsma u kùci Vėka Žārića i na Lòkve. Sāmo iz naše dvije kùce je bílo petnāestoro. A dānas nēmā ñižo. Sāmñi smo. Nēmāmo do kùcē ni púta, ni svijetla, ni ñišta, a šćēle smo da ulđžimo pāre, a rádit ni jēsno mògle.

Iz razgovora sa Zórkòm Jovićić, Dò Vukoticki, Gostilje [Bjelopavlići], Čupić 1977, 209.

Priča o čumi

Putovò jědan čòek pā došò kot jednē kùce i pitò mòže l' nòcit. Domācin ga pūšti na kònak. On sedēo pokrāj ògrāa i glèdò šta rádi čèlad po kùci, a nājvišē pāzijo domācicu. Naprìliku trēbā jòj lúč da nēšto opò-sli pā ga ūždi i pošto e opòvidela pòsò utřnūla ga i bāčila onā ugārak poret glāvnā. Mālo pòslē trēbò jòj lúč i ona ūzme onā ĩsti ugārak da ga zapālī. Tamān da ga zapālī, a onā pùtnik rēknē ē se ne vèlā zapālī-vat lúč s òbadvije strāne, e mòže dój čūma i podāvit svē što e u kùcu. Žēna ga ñije poslūšāla. Kāt je oposlīla, donēsē onā ugārciç i òpē(t) bāçi krāj glāvnā.

Kād je bilo okò pónoci, òtvorē se vrāta sāma i ulēgne jědna čū-pavā i gřdnā žēna, svā kalāva i zamāzāna. Osvřnē se po kùci, pā ti ūzmē onā lúč, onā ūgarciç, udāri jědnu fāju preko vrātā i rēčē: «Što gòj izidē na òvā vrāta da cřknē.» O(d) domāciçjā tò ñije ñiko čūo, vej sāmo onā pùtnik. Òn òdmā ustānē i pòcnē da zovē domācìna. Domācin ustānē i zapitā ga da ñije bòn, a òvā mu rēkne da ñije, nò ga píta kako će izves čèlad nāpolē. Domācin mu rēknē: «Bòlan pñjateljū, što pitāš kako ću izves čèlad. Zār ne vidiš vrāta. Nēšto si řđavo snižo. Īdi ti, rēče, pā spāvā(j). Ne bøj se ñišta!» – Ne boim se

jā, rěčē nāměrnīk, nō sam vīdēo čūmu kad je dōšla odenāk i rēkla da ne pretěkne ništa žīvo što izidē na ovā vrāta.» Ka(d) tō čū domācīn, ūzmē sēkiru i prōvālī dūār i načīnī māz galu na drūgū strānu te izvēde čělād i nīkat se nē vřnu u onū kūću, a onā pūtīnik nestānē kō da prōpanē ū zemlū.

Milena Marković, 80 g., Sjenica, Barjaktarević 1966, 165.

LITERATURA

- Aleksić, Radomir 1939: «Izveštaj o govorima Paštrovića», GZSVS VI, 17-20.
- Aleksić, Radomir 1953: «Izveštaj o ispitivanju govora krtolskog, muljanskog i grbaljskog», *Glasnik SAN* V/2, 333-337.
- Aleksić, Radomir 1941: «Izveštaj o ispitivanju spičanskog govora», GZSVS VIII, 15-22.
- Aleksić, Radomir 1940: «Izvještaj o mainskom i spičanskom govoru u Crnogorskom primorju», GZSVS VII, 36-37.
- Barjaktarević, Danilo 1966: «Bihorski govor», *ZFFPr* III, 9-81; IV (1967), 1-39.
- Barjaktarević, Danilo 1962: «Dijalektološka ispitivanja u Bihoru», *Glasnik SANU* XII, 235-237.
- Barjaktarević, Danilo 1966: «Novopazarsko-sjenički govori», SDZb XVI, 1-177.
- Bošković, Radosav, Mieczysław Malecki 1932: «L'examen des dialectes du Vieux Monténégro», *Bulletin l' Acad. Polon.*, Kraków, 3-13.
- Bošković, Radosav 1935: «O govoru Ozrinića», GZSV II, 27-36.
- Bošković, Radosav 1931: «O prirodi, razvitku i zamenicama glasa h u govorima Crne Gore», *JF* XI, 179-197.
- Božović, Marinko 2002: *Govori Ibarskog Kolašina*, Leposavić.
- Božović, Marinko 1997: «Refleksi jata u govoru Ibarskog Kolašina», *OSNG*, 131-136.
- Brozović, Dalibor 1961: «Izvještaj o dijalekatskom istraživanju u selu Peroju u Istri», *Ljetopis JAZU* 65, 322-350.
- Brjković, Tomo 1893: «Peraški dijalekat», *Program C. K. državne velike gimnazije u Kotoru za školsku godinu 1892-1893*, Zagreb, 3-21.
- Dostinić, Dušan 1963: «Bokoljska varijanta hercegovačkog govora», *Ogledi* II, Republički zavod za unapređivanje školstva, Titograd, 77-82.
- Camaj, Martin 1966: «Lautliche Parallelentwicklungen in montenegrinischen und nordalbanischen Mundarten», *Die Welt der Slaven* XI/1-2, 115-124.
- Čirgić, Adnan 2007: *Govor podgoričkih muslimana*, Podgorica – Cetinje.
- Čirgić, Adnan 2007: *Rječnik govora podgoričkih muslimana – karakteristična leksika*, Cetinje.
- Čilaš, Ankica, Mijo Lončarić 1997-1998: «O govoru Peroja», *Rasprave IHJ*, XXIII-XXIV, 65-76.
- Čupić, Drago 1970: «Akcentat imenica u bjelopavličkom govoru», *PPJ* 6, 135-152.
- Čupić, Drago 1977: *Govor Bjelopavlića*, SDZb XXIII, Beograd.
- Čupić, Drago 1982: «Hidronimija sliva Zete», *OJ* 9, 23-36.
- Čupić, Drago 1981: «Iz toponimije oko srednjeg toka rijeke Zete», *OP* II, 171-188.
- Čupić, Drago 1981: «Jekavsko jotovanje labijala u govorima Crne Gore», *NSSVD* 7, 53-63.

- Ćupić, Drago 1969: «Mikrotoponimi sa sufiksom -ac i -ica u Bjelopavličima», *PPJ* 5, 303-307.
- Ćupić, Drago 1969: «Mikrotoponimi sa sufiksom -ina u Bjelopavličima», *PPJ* 5, 303-307.
- Ćupić, Drago 1976: «Onomastička istraživanja u Crnoj Gori», *JOK* 1, CANU, 169-172.
- Ćupić, Drago 1983: «Onomastika Zagarača», *OP* IV, 345-387.
- Ćupić, Drago 1976: «Osvrt na toponimiju crnogorskog plemena Zagarač», *JOK* I, CANU, 173-177.
- Ćupić, Drago 1997: «Pregled glavnijih osobina govora Zete», *JFXXXIII*, 265-284.
- Ćupić, Drago 1999: «Suglasnici / i / lj u govoru plavsko-gusinjske zone», *ZFL* XLII, 395-398.
- Ćupić, Drago, Željko Ćupić 1997: *Rečnik govora Zagarača*, *SDZb* XLIV, Beograd.
- Ćupić, Željko 1996: «Antroponimija Bjelopavlića», *OP* XII, 367-416.
- Ćupić, Željko 1990: «Onomastika Lješkolja», *OP* XI 451-474.
- Filipi, Goran 1999: «Perojski ornitonimi», *Tabula* 2, 95-101.
- Dragin, Gordana 1999: «Poređenje zamene jata okoline Kosovske Mitrovice sa govorom Gornje Studenice», *ZFL* XLII, 463-467.
- Đorđić, Petar 1934: «Beleške o gusinjskom govoru», *IZLČ* za 1933. god., 183-188.
- Džogović, Alija 1986: «Onomastika severoistočnih ogranaka Prokletija. Planinski predeli severno od Metohije i srednje Poibarje», *OP* VII, 247-436.
- Greenberg, Robert 2000: «The dialects of Macedonia and Montenegro: random linguistick parallels or evidence of a Sprachbund?», *JF* LVI/1-2, 295-300.
- Jakopsen, Per 1970: «Sistem izraza katunskog govora», *ZFL* XIII/2, 247-267.
- Jovanović, Miodrag V. 2005: *Govor Paštrovića*, Podgorica.
- Jovanović, Miodrag 1999: «Lokalitet, prelaznost i vokalski sistem govora Kopilja (Piperi) i Gostilja (Bjelopavlići)», *SJ* IV/1-2, 593-607.
- Jovanović, Miodrag 2004: «Neke specifičnosti vokalskog sistema govora južne Crne Gore», *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU* 22, 111-127.
- Jovanović, Miodrag 2002: «Sistem akcentuacije u govoru Pipera – od Stevanovićeveg opisa do savremenog stanja», *Zbornik radova sa naučnog skupa «Život i djelo Mihaila Stevanovića»*, CANU, 2002, 133-147.
- Jovanović, Miodrag 2003: «Upotreba književnih i dijalekatskih formi nekih zamjenica u paštrovskom govoru», *Peti lingvistički skup „Boškovićeve dni“*, *Radovi* 22, CANU, 263-281.
- Jovanović, Miodrag 2007: «Vokalske grupe na kraju riječi u govorima Crnogorskog primorja», *Zbornik radova sa naučnog skupa održanog na Filološko-umjetničkom fakultetu u Kragujevcu*, knj. I, *Srpski jezik i društvena kretanja*, Kragujevac, 81-97.
- Kojić, Jadranka 2006: «Geografska terminologija Banjana», *PPJ* 37, 221-246.
- Lipovac-Radulović, Vesna 1987: *Romanizmi u Crnoj Gori: Budba i Paštrovići*, Novi Sad.

- Lipovac-Radulović, Vesna 1981: *Romanizmi u Crnoj Gori. Jugoistočni dio Boke Kotorske*, Cetinje – Titograd.
- Lisac, Josip 1999: «Bokeljski govori u kontekstu cjeline dijasistema», *Dubrovnik* X/1-2, 519-525.
- Lovrić, Nada 1971: «Akcentat imenica muškog roda u govoru Mateševa», *PPJ* 7, 141-156.
- Matecki, Mieczysław 1931: «Charakterystyka gwary Cuców na tle sąsiednich gwar czarnogórskich», *Łud sławianski* II/2, A-225-A 245.
- Marković, Blagoje V. 1981: «Folkloristički zapisi iz Vrake», *PPJ* 17, 199-209.
- Marković, Blagoje 1975: «Iz leksike i frazeologije „društvenih igara“ Vračana», *PPJ* 11, 166-177.
- Marković, Blagoje V. 1973: «Mikrotoponimijska grada iz Raša (Vraka kod Skadra)», *PPJ* 9, 143-153.
- Marković, Jordana, Mirjana Sokolović 2000: «Inventar prozodema u govoru Petrovog Sela», *JF* LVI/1-2, 635-646.
- Miletić, Branko 1940: «Crnički govor», *SDZb* IX, 209-663.
- Miletić, Branko 1935-37: «O govorima Crne Gore (Bijelo Polje, Vasojevići, Crmnica)», *GZSVS* II (1935), 13-16, IV (1937), 21-25, V (1937), 30-32.
- Nikčević, Milorad 1999: «Crnogorski književni jezik i perojski govor (Na predlošku grada Josipa Ribarića)», *Tabula* 2, 149-161.
- Nikčević, Vojislav 1999: «Crnogorci u Peroju (Etnojezički pristup)», *Tabula* 2, 65-83.
- Pejović, Momir 1977-1978: «Mikrotoponimija sela Oraha u lješaškoj nahiji», *PPJ* 13-14, 179186.
- Pejović, Petar 1989: «Mikrotoponimija Ozrinića», *OP* X, 559-606.
- Pešikan, Mitar 1985: «Imena iz lovčenskog sela Majstora», *OP* VI, 20.
- Pešikan, Mitar 1979: «Jedan opšti pogled na crnogorske govore», *ZFL* XXII/I, 149-169.
- Pešikan, Mitar 1971: «Oko mrkovićkog refleksa jata», *ZFL* XIV/1, 243-251.
- Pešikan, Mitar 1965: *Starocrnogorski srednjokatunski i lješaški govori*, *SDZb* XV, Beograd.
- Petrović, Dragoljub, Blagoje V. Marković 1977: «Sufiks -ic u govoru Vračana», *ZFL* XX/2, 199-203.
- Petrović, Dragoljub 1965: «Dve osobine glasovnog sistema piperskog govora», *PPJ* I, 113-117.
- Petrović, Dragoljub 1972: «Glasovne osobine govora Vračana u Zeti», *GFFNS* XV/I, 179-210.
- Petrović, Dragoljub 1965: «Glasovni sistem rovačkog govora», *ZFL* VIII, 157-184.
- Petrović, Dragoljub 1973: «Glavnije osobine akcentatskog sistema u govoru Vračana», *ZFL* XVI/2, 173-195.
- Petrović, Dragoljub 1984-85: «Iz akcentološke problematike zetskih govora», *ZFL* XXVII-XXVIII, 609-615.

- Petrović, Dragoljub 1974: «Iz sintaksičke problematike govora Vračana», *GFFNS* XVII/1, 161-182.
- Petrović, Dragoljub 1972: «Mikrotoponimija gornjih Pješivaca», *PP* 8, 47-70.
- Petrović, Dragoljub 1973: «Morfološke osobine u govoru Vračana», *GFFNS* XVI/1, 201-233.
- Petrović, Dragoljub 1967: «Neke vokalske i konsonantske karakteristike pješivačkog govora», *ZFL* X, 161-169.
- Petrović, Dragoljub 1997: «Neke srednjomaročko-crnorečke prozodijske paralele», *OSNG*, 105-114.
- Petrović, Dragoljub 1967: «O govoru Broćanca», *GFFNS* X, 232-239.
- Petrović, Dragoljub 1974: «O nekim osobinama akcenatskog sistema u govorima Luštice i Krtola», *ZFL* XVII/2, 119-124.
- Petrović, Dragoljub 1966: «Prilog poznavanju akcenatskog sistema u pješivačkom govoru», *ZFL* IX, 130-135, s kartom.
- Petrović, Dragoljub 1972: «Prilog poznavanju govora u okolini Rijeke Crnojevića», *ZJK* I, 59-66.
- Petrović, Dragoljub 1968: «Sudbina konsonantskih grupa SC, ŠĆ, ŠĆ, ŽĐ u govoru Zete», *ZFL* XI, 237-241.
- Petrović, Dragoljub 1998: «Toponimija Kuća», *OP* IX, 1-163.
- Pižurica, Mato 1976: «Antroponimija i toponimija Rovaca», *JOK* I, CANU, 103-122.
- Pižurica, Mato 1971: «Iz onomastike Rovaca. Imena domaćih životinja», *PPJ* 7, 167-185.
- Pižurica, Mato 1972: «Neke osobene forme izražavanja imperativnosti u govoru Rovaca», *PPJ* 8, 41-45.
- Pižurica, Mato 1967: «Upotreba padeža u govoru Rovaca», *PPJ* 3, 143-177.
- Ribarić, Josip 1957: «Izveštaj o proučavanju perojskoga govora na poluotoku Istri», *Ljetopis JAZU* 57, 249-255.
- Stevanović, Mihailo 1933/34: «Glavne dijalekatske crte vasojevičkog govora», *IZLČ*, 188-191.
- Stevanović, Mihailo 1935: «Istročnogorski dijalekat», *JF* XIII, 1-128.
- Stevanović, Mihailo 1940: «Sistem akcentuacije u piperskom govoru», *SDZb* X, 69-184.
- Stijović, Rada 2004: «Frikativi *fi h* u govoru Vasojevića», *ŽDPI*, 489-497.
- Stijović, Rada 1990: «Iz leksike Vasojevića», *SDZb* XXXVI, 119-262.
- Stijović, Rada 1997: «Neke crte govora Vasojevića», *OSNG*, 241-243.
- Subotić, Jelisaveta 1971: «Mikrotoponimija Gornjih i Donjih Ledenica (Boka Kotorska)», *PPJ* 7, 193-198.
- Subotić, Jelisaveta 1972: «Prilog proučavanju mikrotoponimije Risna», *PPJ* 9, 87-93.
- Tomanović, Vaso 1935: «Akcentat u govoru sela Lepetana (Boka kotorska)», *JF* XIV, 59-141.

- Tomanović, Vaso 1969: «Iz leksike govora Boke kotorske», *Boka* 1, 89-97.
- Tomanović, Vaso 1970: «Iz toponomastike Boke Kotorske», *Boka* 2, 213-224.
- Tomanović, Vaso 1970: «O bokeljskim govorima», *Boka* 2, 225-229.
- Tomanović, Vaso 1971: «O fonetici reči romanskog porekla u govorima Boke kotorske», *Boka* 3, 203-210.
- Tomanović, Vaso 1972: «O romanskim elementima u bokeljskim govorima i njihovom odnosu prema domaćima», *Boka* 4, 149-172.
- Vujičić, Dragomir 1999: «Prilog proučavanju oaze starocrnogorskog govora na području istroromanskog jezika (na predlošku grade Josipa Ribarića, Branka Miletića i dr. – komparacije)», *Tabula* 2, 163-169.
- Vujović, Luka 1953-54: «Istorijski presjek gubljenja glagolske rekcije u crnogorskim govorima», *JFXX*/1-4, 87-126.
- Vujović, Luka 1967: «Jedan periferni starocrnogorski govor (mrkovički) u svjetlosti istorije jezika, međudijalekatskih i međujezičkih pojava», *NJ*, ns. XVI/3, 171-192.
- Vujović, Luka 1972: «Je li postojao ekavski govor u jugoistočnoj Crnoj Gori i Sjevernoj Albaniji», *ZJK* I, 1-6.
- Vujović, Luka 1969: «Mrkovički dijalekat (s kratkim osvrtom na susjedne govore)», *SDZb* XVIII, 73-399.
- Vuletić, Savo P. 1903: «Neke karakteristične odlike govora u Zeti», *Brankovo kolo* IX, 186-187.
- Zore, Luko 1879: «b i ђ u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj», *Slovinac* II, 199.

KOSOVSKO-RESAVSKI DIJALEKT

RASPROSTRANJENOST

Kosovsko-resavski dijalekt je smješten na izduženom prostoru od krajnjeg jugozapada do krajnjeg sjeveroistoka Srbije.

Na samom jugu, na sjeverozapadu Kosova i Metohije, uklješten je govorima zetsko-raškog i prizrensko-južnomoravskog dijalekta na potezu od tromeđe Albanije, Crne Gore i Kosova na Prokletijama do tjesnaca između gradova Vučitrna i Kosovske Mitrovice. Od prvoga ga odvajaju masivi Žleba i Mokre Gore, a od drugoga linija koja ide od albanske granice između Đakovice i Dečana (najjužnija tačka ovih govora je selo Ločani, udaljeno oko tri kilometra južno od Dečana) i koja zatim presijeca Metohiju, prelazi preko planine Čičavice i izbija na ušće Laba u Sitnicu. To je, u stvari, područje nekadašnje župe Hvosno.

Na jugozapadu Srbije ovaj dijalekt se prostire na područjima Kopaonika, Podujeva, Kuršumlije i Aleksandrovačke Župe sve do novog suženja između Kraljeva i Stalaća.

Istočno i dalje graniči sa prizrensko-timočkim govorima. Granica ide od ušća Laba u Sitnicu preko Krša, Podujeva, južnih predjela Kuršumlije i rijeke Toplice do Prokuplja. Odatle ona prelazi preko Jastrepca u blizini Ribarske Banje i izlazi na ušće dviju Morava kod Stalaća.

Na zapadu je ta zona kosovsko-resavskog dijalekta u kontaktu s dvama ijekavskim dijalektima, starijim zetsko-raškim na jugu, i novijim istočnohercegovačko-krajiškim na sjeveru. Granica ide od Ibarske Slatine na sjever pored Leposavića, na sredokraći Laška i Raške skreće na zapad, prelazi Ibar i ide sjevernom stranom Novog Pazara do Duge Poljane. Tu ponovo oštro skreće i masivom Golije prolazi zapadnom stranom Ibra do Radočela, zatim presijeca dolinu Studenice negdje kod Savova, i preko Čemerna izbija u Dolinu Zapadne Morave blizu Smaile.

Sjeverno od linije Kraljevo – Stalać, tj. od Zapadne Morave, nalazi se nešto veća teritorija ovog dijalekta srolika izgleda. Na jugu je on u kontaktu sa govorima balkaniziranih prizrensko-timočkih govora. Granica ide od Stalaća visovima Bukovika do Rtnja, zatim linjom Boljevac – Žagubica – Petrovac – Kučevo – Golubac izbija na Dunav, na rumunsku granicu. Na zapadu i sjeverozapadu u susjedstvu je sa novoštokavskim ekavskim govorima šumadijsko-vojvođanskog dijalekta. Ta granica nije stroga, postoje zone prelaznih govora. Ona se uglavnom kreće od Smaile na Zapadnoj Moravi prema istoku i onda zaokreće na sjever, i to od Grošnice preko Gledičkih planina stiže do zapadnih predjela Kragujevca. Tu siječe Kragujevačku Lepenicu tako što ide «od Gledičkih planina zapadno od Trešnjevaka preko Vinjišta i Malih Pčelica, istočno od Šljivovca pa između Čumića i Šenja dalje na sever» (M. Vukićević), i to jugozapadnom stranom Topole i istočnom i sjevernom stranom Aradelovca preko istočnih predjela rijeke Kolubare do Obrenovca. Na sjeveru je ta granica uglavnom oivičena Savom i Dunavom kod Beogarada, odakle ide preko Pančeva na sjeveroistok ka Alibunaru i iznad Vršca izbija na rumunsku granicu.

Ovom dijalektu pripadaju i govori Galipoljskih Srba, Banatske Crne Gore, srpskih naselja u Banatskoj Klisuri (na rumunskoj strani duž Dunava jugoistočno od Bele Crkve), govor «Šokaca» u Rekašu kod Temišvara i govor Čobanca sjeverno od Budima (u blizini Pomaza) u Mađarskoj.

Kosovsko-resavski dijalekt je *jedini* dijalekt srpskog jezika koji je u kontaktu sa *svim* drugim srpskim dijalektima. Sama ta činjenica daje mu poseban status u okviru srpskog dijalekatskog pejzaža. Na njega su dakle snažno uticali i zapadni ijekavski dijalekti i jugoistočni ekavski dijalekti prizrensko-timočke zone, te na sjeveru i novoštokavski ekavski govori. Prodor osobina drugih dijalekata na kosovsko-resavsko područje omogućen je ne samo neposrednim susjedstvom s njima nego, prije svega, migracijama koje su često dovodile govornike susjednih oblasti i pomjerale (i miješale) živalj unutar samog dijalekta.

GLAVNE OSOBINE

FONOLOGIJA

Vokalizam

Inherentni vokalski sistem u govorima sjeverne i središnje zone kosovsko-resavskog dijalekta je petočlan. U nekim govorima južne, kosovsko-metohijske oblasti, pojavljuju se i dvije nove foneme visokog reda (ə i ü), nastale međujezičkim kontaktima. One se javljaju u pozajmljenicama iz turskog jezika. U govorima s nezamije-njenim jatom koegzistiraju po dva (ili tri) vokalska sistema, zavisno od nejednakog refleksa poluglasnika. Nenaglašeni slogovi obično imaju petočlani sistem (npr. u Rekašu), a naglašeni, predakcenatski i postakcenatski slogovi variraju od četiri do sedam jedinica. Tako u govoru Galipoljskih Srba u kratkim predacenatskim slogovima ima samo četiri vokala (u, ə, i, a), u kratkim postakcenatskim slogovima šest (u, ə, i, o, a, e), a u naglašenim slogovima sedam (u, ə, i, o, a, ei, e).

Na cijelom govornom terenu kratki vokali /e/ i /o/ dosta su otvoreni. U nekim regijama (npr. Resavi, Jagodini, sjevernoj Metohiji) zabilježeni su i zatvoreni prednji vokali (nɛ̂'će, kɔ̂'ní / kɔ̂'ní, ɔ̂'vce, skɔ̂'tūrila se, gɔ̂'vðri), a u Jagodini i otvoreno /i/, posebno izvan akcentovanog sloga (jzvãdi'la, alátj'f). U Timoku i Negotinskoj Krajini prisutna je i diftongizacija /e/ i /o/ (šiaês, muôra).

Česte su elizije i «zamjene» vokala (d-ïdem, zãjno < zajedno, matïka, mïknem, dibók < dubok, n izlãzi, etê, evê, enê itd.).

Zamjena jata je ekavska, ali nije dosljedna. U govorima Galipoljskih Srba, Rekaša i Banatske Crne Gore refleksi jata čine posebnu fonemu koja je po svojoj fiziološkoj i akustičkoj prirodi između vokala /e/ i /i/ (zatvoreno /e/). No tamo se pojavljuju i čisti ikavizmi (prïd, ovim itd.).

Ono što karakteriše govore kosovsko-resavskog dijalekta jesu ekavizmi u komparativima (starêji), u DLjd. tipa ženê, po šïme, u

DLjd. zamjenica (mêne, têbe, sêbe) i u nekoliko padeža zamjeničko-pridjevske promjene (ljd. s onêm čovêkem, têm pûtêm, GLmn. od onê brda, DLIjd. ovêma ženãma). Isto je /e/ u odričnim oblicima glagola jesam (nêsam, nêsi, nêsmo, nêste, nêsu), ali je /i/ u nïje. U pojedinim govorima (npr. trsteničkom, levačkom i resavskom) prisutne su i forme sa /i/ (nïsam, nïsi, nïje). I prefiks pre- pojavljuje se mjesto pri- (pretïsne, prevãti), mada ne na cijeloj teritoriji. Govori se [g]dê (katkad gê), a ne [g]đi u većini govora. Forma dê svojstvena je sjeveroistočnim govorima (dolina Velike Morave, slivovi donjeg toka Timoka i Crne Reke, Resava i derdapski kraj).

U određenim pozicijama i leksemama, različito od regija, pojavljuju se i ikavizmi, npr. ïzgrija, docnïje, krupnïje (Levač), dodïjaš (Trstenik), sposobnïji, jeftinïji (Resava). U derdapskoj zoni obični su i oblici starïi, novïja, tim, gï itd. U nekim govorima egzistiraju i forme sikïra, sikïrêce, pored raširenijih sekïra, sekïrêce. Uopšte se može reći to da su ekavizmi u južnim govorima prisutniji nego u sjevernim, u kojima ima dosta paralela sa stanjem u banatskim govorima (npr. griðta, nïsam, ði, sikïra, starïji, ovim ženãma itd.). Slični ikavizmi zabilježeni su i u govorima Galipoljskih Srba, Rekaša i Banatske Crne Gore.

Konsonantizam

Konsonantski sistem ovog dijalekta obilježen je prisustvom afrikate /z/ u inicijalnoj grupi zv- i u nekim drugim pozicijama (zvêzda, zvðno, badza, pensija itd.). U nekim govorima ova fonema je nastala u grupi bz (bãova) u pozajmljenicama iz rumunskog jezika (bûse 'usne') ili u nekim leksemama onomatopejskog značenja (zïpãt 'skakati'). U metohijskim govorima ona je i u pozajmljenicama iz albanskog jezika (zðni, zúnzar).

Većina središnjih i sjevernih govora ne poznaju foneme /h/ i /f/, dok se one čuvaju u nekim govorima Metohije (u Peći) i u Banatu. Umjesto foneme /f/ uglavnom je fonema /v/.

U većini kosovsko-resavskih govora javljaju se analoški /c/, /z/, /s/ u Amn. imenica m. r. (vojnïce, bubrêze, orãse).

U kosovsko-metohijskom poddijalektu uglavnom izostaju afrikate /č/ i /ž/ (*čdveč, dāmija* itd.).

Fonema /j/ je slabog izgovora (često se i gubi, npr. *nemô* < *ne-moj*).

Od drugih konsonantskih osobina važnih za fizionomiju kosovsko-resavskog dijalekta izdvajamo:

- metatezu u grupi *zj* i *sj* (*grôjze, pãjsi*),
- promjenu *ps* > *pc* (*pcũju, tepcija*),
- nestanak /v/ u sufiksu *-stvo* (*rôpsto*),
- čuvanje grupe *cr-* u *crěšna*,
- čuvanje *st* u *đstar*,
- svođenje grupe *vľ* na /ľ/ (*ostãlam*) i
- na mjestu starih grupa *sc* i *šč* uglavnom stoje grupe *kc* i *kč* (*prãkci, gũkćići*).

Prozodija

Većina govora kosovsko-resavskog dijalekta poznaje troakcenatski sistem koji se temelji na dvama alternacijskim principima, na kvantitetskoj i na kvalitetskoj opoziciji. U slogu pod akcentom kvantitetske opozicije imaju fonološku vrijednost, a kvalitetske samo kod dugih akcenata. To znači da postoje tri akcenta: *dva duga* (uzlazni [ˈ] i silazni [ˑ]) i *jedan kratki* (silazni [ˑ]). To dalje znači da je u dijalektu provedeno povlačenje /ˑ/ akcenta sa krajnjeg sloga, čiji je rezultat pojava /ˑ/ na prethodnom dugom slogu, a /ˑ/ na prethodnom kratkom slogu.

Pored ovoga, neki govori su sačuvali neoakt [ˑ], a u nekim se razvio i četveroakcenatski sistem (ˑ, ˑ, ˑ, ˑ), s tim što je u pojedinim areama kratki akcent s tonski neodređenom, uglavnom trojkom realizacijom: a) kao kratki silazni akcent, b) kao kratki uzlazni i c) kao ekspiratorni (l).

Kasni praslovenski i rani srpskohrvatski metatonijski akut sačuvan je u potkopaoničkoj zoni, tj. «na istočnoj, donekle i na jugozapadnoj padini Kopaonika i dalje na istoku i severu, sve do donjeg toka Rasine i do prilaza dolini zapadne Morave» (P. Ivić), odnos-

no na prostorima od Trstenika na sjeveru do Kuršumilije na jugu, «a grubo se na horizontalnoj osi može ograničiti Kopaonikom na zapadu i Velikim Jastrepcom na istoku, ili u širem smislu: Zapadnom Moravom na severu, Ibrom na zapadu, te Rasinom i gronjom Toplicom na istoku» (R. Simić). Na akustičkom planu «ovaj akut se karakteriše uglavnom ravnom, a ponekad čak... i silaznom intonacijom, koja u drugom delu naglo dobija uzlazni karakter, da bi se zatim naglo i prekinula» (P. Radić). On se, dakle, po svojim osobinama nalazi negdje između /ˑ/ i /ˑ/, od /ˑ/ se razlikuje uzlaznim ili ravnim tonom na akcentovanom vokalu, a od /ˑ/ niskim tonom na slogu koji slijedi. U dijelu govora pojavljuje se u svim pozicijama, a u nekim odsustvuje s krajnjeg sloga (npr. *jã, devër, razmësi, nagrãdimo, vodë, jednë* itd. [Brzeća i Brus], *křv, rãdi, ocedĩmo, ot čelë* itd. [sliv Studenice], *brãnim, kũpim, kãže, mãjstor, sedëlka, zapëvaše* itd. [Trstenik], *brãniš, šëtu, kamëñ, petlic, lisje* itd. [Kuršumlija]; *rãdim, vinõ, grõjze, kljč, junãk* [Aleksandrovačka župa], *mãla, stãra, rãdim klãsje, pãča* [Gornja Toplica] itd.

Neoakt se, dakle, uglavnom pojavljuje na mjestima gdje je inače (ˑ) akcent, s kojim je i izjednačen u većini govora kosovsko-resavskog dijalekta. Dobrim dijelom je takva situacija i u potkopaoničkoj zoni. Međutim, u Župi je on izjednačen sa /ˑ/ akcentom (*bik, skũt, sũd, Cër, benzĩn, pandũr, fitil, stručiãk, amatër, vagonët, dvë ženë, četĩri sestřë, udãrijo je nogõm* itd.). Proces uklanjanja neoakuta je u toku. U nekim kategorijama on je gotovo završen (npr. kod imenica), a u nekim ne (npr. kod ličnih zamjenica).

Od drugih osobina u distribuciji akcenta koje su zajedničke svim (ili gotovo svim) govorima kosovsko-resavskog dijalekta treba izdvojiti sljedeće:

- dugi silazni akcent pojavljuje se na svim slogovima riječi,
- dugi uzlazni akcent ograničen je uglavnom na penultimu,
- kratkouzlazni akcent po pravilu je isključen sa ultime (*žënĩla, pòjim* itd.),
- dosljedno čuvanje predakcenatskih dužina (*prodãjëmõ*).

U nizu govora postoje razne specifičnosti. Tako je u nekim zonomama na sjeveru dijalekta prenošenje akcenta zahvatilo gotovo sve

slučajeva gdje je ranije stajala predakcenatska dužina. U njima se djelimično čuvaju i postakcenatske dužine (osobito u okolini Beograda). Postoje regije (istočna Šumadija sjeverno od Kragujevca, okolina Vršca i drugdje) i sa kanovačkim akcentom (*seštra, jézík, pòtok, komšíluk* itd.).

MORFOLOGIJA

Morfološka struktura govora kosovsko-resavskog dijalekta bogata je fleksijskim interakcijama između imeničke i zamjeničko-pridjevske deklinacije. Krajnji rezultat tih odnosa jeste uspostavljanje različitih sintagmatsko-fleksijskih unifikacija ovih paradigmi. Tako je došlo do uopštavanja zamjeničko-pridjevskog nastavka *-em* u DLJd., odnosno do sinkretizma ovih padeža: a) Ljd. m. i sr. roda: *sas mðem detètem, sa tèm ñegðvem bràtem, tèm čovèkem*, b) Ljd. sr. roda: *u onèm bõlnìckem odèlu* [Levač] (pored *-em* u smederevsko-vršaćkom poddijalektu postoji i *-im* s istim sinkretizmom: *tím čovèku, po tím břdu*, odnosno *ovèm sínu* pored *ovím sínu* itd.), c) DLjd. ž. roda: *břjo na onè ñegðve dàce*, d) DILmn. ž. roda: *iz ovè sèlà, tèmãa kùrvàma, onèmãa krstonðšema* [Belo Polje].

Druga značajna strukturna osobina je izjednačavanje DLmn. (nastavak *-ma*), na jednoj, a GLmn. na drugoj strani (*po pòla, po šúma, pàsú po brègova*). Isto tako je došlo do sinkretizma DLjd. s Gjd. u imenicama *e*-deklinacije (*po rúkè*). Međutim, u pečkoj kotlini se čuva i stari nastavak *-i* u Gmn. (*kolèni, ùsti*). On je osobito čest u govoru Čobanca u Mađarskoj (*na volovi, u vratu, na vratu* itd.), što jasno govori o njegovoj prapostojbini.

Od drugih osobenosti kod imenica izdvajamo: a) nepostojanje sufiksa *-ad* (*burìci, krmìci, telìci, pilìci*) (u banatskim govorima je *-ada: burada*, u metohijskim *jàgaci, tèoci*), b) čest sufiks *-če* (*posmìče, ženče, dečàkče, kopilče* itd.), c) proširenje *-et-* u nekim imenicama sr. roda (*ðketa, pìveta, zřneta, vretenèta*), d) nastavak *-a* u Gmn. u imenica *rúkà, nògà*, e) nastavak *-ama* u DImn. imenica *bràca, dèca* (*bracàma, decàma*), f) očuvana dualska forma *dvè mès-*

te, g) oblik *dðbo*, a ne *dòba* i h) imenice *bðles* i *nòc* muškog su roda. U kosovsko-metohijskom poddijalektu priključuju im se i imenice tipa *čas, kòs, křv, sò* i dr., koje u Isg. imaju ukršteni nastavak (od *-ju* i *-om*): *časćom, kòšćom, pàkošćom, glàdom* itd. (up. i *màsćom, s křvlom, sa zðblom* itd. u Čobancu u Mađarskoj). U govorima u susjedstvu istočnohercegovačko-krajiškog i zetsko-raškog dijalekta (npr. u Studenici) pojavljuju se arhaičniji pluralski nastavci *-ma* (*kðrìma, telàdma*), *-am* (*na Livàdam*) i *-ø* (*deset gðdin*).

U sistemu ličnih zamjenica karakteristični su Ljd. zamjenice *ja* (*ide s mðnom*), koji je, dakle, izjednačen sa oblicima *tðbom, sðbom*, DLjd. *mène, tèbe, sèbe*, enklitikčke forme *ni, vi* i *ne, ve* te *ju* u dativu zamjenice *ona* (npr. *mòram da ju kàžem*). U metohijskim govorima zamjenice 1. i 2. lica imaju sinkretizovane GDALjd., a 3. lice ž. roda u GDLjd. proširena su partikulom *-zi*.

Kod drugih zamjenica izdvajaju se: a) oblik *kuj* u značenju 'ko' i 'koji', b) oblici prisvojene zamjenice 3. lica ž. roda *ñòjan, ñòjzin* i sl., c) DLjd. m. i sr. roda zamjeničko-pridjevske deklinacije na *-em* (*ovèm detètu*) i d) DLjd. ž. roda zamjeničko-pridjevske deklinacije na *-e* (*dala ovè devòjke*).

Pored komparativa na *-e(j)i* i *-iji* (uglavnom na sjevernoj teritoriji) čest je i na *-ši* (*cřnši, bèlši, nòvši, stràši, vrùćši*). U metohijskim govorima prisutna je i konstrukcija *po + pozitiv* (*pðvèlik, pð šsko* itd.), koja se prenosi i na druge kategorije riječi (*pð junák, pð ranije, pð te ne vðl'i, nàjsvðje, nàjprvu, nàjtèško* i sl.).

Živa je upotreba i aorista i imperfekta. Prvo lice množine i u jednom i u drugom glagolskom obliku ima nastavak *-[h]mo* (*bèmo, dðdðmo, odðmo*). Najčeše se upotrebljavaju forme 3. lica (*bèu, kopàdaše, nèmàdiju lekari* itd.). Aorist od glagola *otis* 'otići' glasi *otðmo, otðste, otðše*.

U mnogom govorima, pod uticajem balkaniziranih govora, ili/odnosno albanskog i rumunskog jezika, javlja se nepromijenjeno *će* za sva tri lica futura I (*će vidim, će mu kàžemo*). Na sjeveru i istoku uopštava se nastavak *-du* u 3. l. mn. prezenta (*dàdu, gorèdu, držèdu, pletèdu*).

Od drugih formi glagolskih oblika karakteristične su sljedeće: a) infinitiv *is* ('ići', u metohijskim govorima i *dòj, pròj, prevùj*), b)

atematski prezent *jêm, jêš* itd. (u smederevsko-vršačkom poddijalektu: *jedem*), c) prezent *tkêm, tkêš* itd., *kovêm, kovêš* itd., *ôte, nête* (3. lice od glagola *htêt*), d) imperativi *jêđi* i *îžni* (od glagola *uzêt*, koji u prezentu glasi *îžnem*), e) grupa *šč* u oblicima tipa *puščâm, pîščên*, f) radni glagolski pridjev *čâo, čâla*, g) trpni pridjev *žênet*.

Iz kategorije nepromjenljivih riječi izdvajaju se prijedlozi *sas, vrz, uči / oči* (< uoči), prilozi *břgo* 'brzo', *jedama* 'jedanput' te oblici *kâj, ki* ili *kao* u značenju 'kao'. U metohijskim govorima u funkciji prijedloga prisutan je i turcizam *sebet* (*môram sebet nđga*) i albaniizam *šer* (*pogînuše šer žênâ*). Tamo su osobito frekventni prilozi pozajmljeni iz turskog i albanskog (*bâška, čôk-čôk, dalâš, demôk, kôžâ, kâul, kâstil, kîšem, mâsus, pâire, sérbes, zórom, žâbe* itd.).

SINTAKSA

U nekim regijama kosovsko-resavskog dijalekta nominativ je u pozicijama rečeničnog objekta (*bili mnogo radnici, nisu imali troškovi*). Uz forme *mlogo, malo* i sl. pojavljuju se i nominativne i akuzativne konstrukcije umjesto genitivnih (*mlđgo pđso se îma, i îznemo mâlo šđer* [Levač]).

Lokativ se često zamjenjuje oblikom opšteg padeža na cijelom govornom području (*přvi púk je bïo u Đurince, tâ mđa četa, đna u Trâvnik, mâlo na lěvu strânu rêka* itd.).

Opšti padež (casus generalis) pojavljuje se i umjesto I i L (*zanimam se mâlo i s nêki jâganci, sâspemo sa pâljbu, za Obrëna bila* [Levač], *kad su bili u Bêli Pôtok* itd.), a umjesto drugih padeža samo je sporadičan (u dativu se ne pojavljuje). Opšti padež je posebno prisutan u službi Ljd. i Gmn. u zonama uz prizrensko-timočke govore (npr. u Donjoj Mutnici: *pđno sirîne u-čabâr, od-Némci ne-mlđgo bilo strâ* itd.). On je, dakle, u govore kosovsko-resavskog dijalekta prodro pod uticajem balkaniziranih susjednih govora. Lokativne sintagme ovu zonu povezuju sa zetsko-raškim govorima.

Prodor formacija balkanskoslovenske provinijencije prisutan je i u sferi genitivnih i instrumentalnih sintagmi (*iza Kragûjevca, s nêgôvu dđcu*). On je, međutim, ograničenog domašaja.

Adnominalni G ostvaruje se u iskazima s terminima iz profesionalnog govora (*prêšëdnik ðpštine, komandânt sëla, zapalëne môzga* [Paraćinsko Pomoravlje]).

Konstrukcije *za + G* dolaze u vremenskom značenju (za *bivšu Jugoslâvi ju tô bilo*), a konstrukcije *po + L* u značnju neke prostorne relacije (*trčë po sënî*).

Čest je dativ u posesivnoj funkciji u središnjoj i južnoj govornoj zoni (*mđem dëde pâr, mđem svêkru ðtac, kûca jednêm čovêku, têm vodenîčaru sîn, preziva se na nêgôvem dëde îme* [Jagodina]). Živa je konstrukcija *k / ka* u dativu pri označavanju i pravca i cilja kretanja (*pa otîdnu ka Morâve*).

Instrumental s prijedlogom *s / sa / sas* u značenju je sredstva (*ðre s plûgem, sêčë sas nôž*). Karakteristična je konstrukcija *za + I* (za *mrâkêm jëmo* [gornji tok Belice]).

Lična zamjenice 3. lica jednine ima oblik dativa uz prijedloge *kod, oko* i *preko* (*kod nôj su umrêli, dolâzi kod nôjzi, sedë tú oko nôjzi, bâci jâbuku preko nôjzi* [sjeverna Metohija]).

Obično je očuvana distinkcija u priložima *de* i *kud[a]* između kategorije mirovanja i kretanja (*dë si bila, kûda će*).

U nekim govorima poznata je i pojava udvajanja prijedloga (*ðde do u nîvu, da se uhvâti pogotôvo za u klûse* [Kuršumljia]).

Neki govori poznaju i pripovjedački imperativ (*jâ udrî tudâ, ðnda povëdi se bôrba* [Gornja Toplica]).

Uglavnom preovlađuje semantička kongruencija u rodu i broju (*tî dvoïca, dvâ mâli detëta, dvâ sîna su îmrli*).

Pomoćni glagol se pojavljuje ispred *se* u perfektu (*brânio je se, znâlo je se tô prë, ðtac je se začûdio* [Jagodina] itd.).

Partikule *poj-* i *naj-* odvajaju se od komparativa pridjeva i priloga i dolaze ispred pomoćnog glagola (*nâj je bðle tô, pô zad ovô břdo* [Donje Štiplje] itd.).

LESIKA

Leksika ovog dijalekta obilježena je turcizmima i germanizmima na cijelom govornom prostoru, albanizmima na jugu, osobito na Kosovu i Metohiji, i romanizmima.

Turcizmi su, svakako, najbrojniji. Oni su ušli u sve sfere i javnog i privatnog života ljudi i ostavili duboke tragove u svim oblastima dijalektalne leksike govora kosovsko-resavskog dijalekta. Prisutni su dakle u okviru različitih vrsta riječi, pa i u frazeologiji (npr. *ne-mam aber, jest ćutek* itd.).

Na drugom mjestu je sloj germanizama. Za ilustraciju navodimo samo riječi sa slovima /b/ i /v/ iz levačkog govora: *bakabūnda, bankrotīrat, bānsek, bās, basīrat, bāčva, berzijānac, berzijānka, bilēt, bīna, bīrcuz, bitānga, blamīrat, blōk, bombārdovat, bōr-mašina, brā-on, brēnovat, brēnovan, brūk, vāga, vāzna, vancāga, vārat, vėkna, vėktovat, vėš, vizīta, vikleri, vīc, vīckas, vlėka / flėka, vđšplav, vrōnce, vrtāl / frtal, vrūštuk / frūštuk*, te sa slovom /š/ iz radimskog (dijasporskog) govora: *šāl, šālce, švalēr / švolēr, švērcer, šmīrgel, šlājfer, šnājder, šnajderāj, šlāg, špājc, špašir, špan[n]cīr, špāra, špekulānt, špīc, šprīc, špitāl, šraf, štāngla, štrīk, štrūdla, ššuster, šusterāj* itd. Od novijih germanizama treba izdvojiti one koje su vezani za zanatstvo, tehniku i moderni život (npr. *anlaser, kurbła, kuršlus, štender, špargla, undulaci ja, fuksa, profesionalac* itd.).

Zatim dolaze albanizmi na jugu, među kojima najveći broj otpada na pastirsku terminologiju (*bardoš* 'pas bijele boje', *barduka* 'krava bijele dlake', *cuba* 'naziv kusaste ženke neke životinje', *kućeša* 'krava crvene dlake', *laroña* 'vo bijele i/ili narandžaste dlake', *litrak* 'djelimično kastrirani vo', *murica* 'naziv krave koja iam mrku dlaku na glavi', *muroña* 'vo mrkonja', *sora* 'ovca crnih pjega na licu', *tarak* 'junac, bik' itd.). Iza toga dolazi ratarska terminologija (*kolomboć* 'kukuruz', *presa* 'ograda voda u brazdi', *pušim* 'dug odmor radnicima u polju' itd.). Tu je, zatim, leksika iz kuće i pokućstva (*gorūžda* 'kutlača', *đūksor* 'srebreni nakit koji se nosi na grudima', *tėše* 'odjeća', *kaftōr* 'ložište' itd.), iz ljudskog roda i nekih osobina, stanja (*maškul* 'muškarac', *binak* 'bliznac', *culak* 'neko bez odjeće, nag', *burni-*

ja 'uljudnost', *žagadur* 'svađalica', *fikan* 'siromah', *fućija* 'snaga, sila', *flama* 'prehlada, kijavica'; *tretit* 'otići daleko') i druge. Po pravilu su albanizmi kod Srba znatno brojniji u naseljima u kojima su oni u manjini nego u kompaktnijim srpskim regionima. U prvima su one često zamijenile domaću riječ. Na drugoj strani, postoji znatan broj riječi koje se upotrebljavaju na cijeloj kosovsko-metohijskoj (i južnosrbijanskoj) zoni paralelno s domaćim riječima (npr. *binak, burnija, pluzga, teše, kulīn* 'krov', *fikan, žagadur, šara* 'testera' itd.).

Romanski uticaj najviše tragova ostavio je u toponimiji (npr. *Tumba, žepa* itd.), ali su mnogi romanizmi ušli i u opštu leksiku (npr. *bešika, baretka, gugla, buturka, porta, burilo, salveta, draperi, kačket, trijer, kostim* itd.). Tu su im se pridružili i rumunizmi (npr. *frula, čot* 'zaobljeni brijeg' itd.). Ovi posljednji više su prisutni u lokalnim sjeveroistočnim govorima smederevsko-vršackog poddijalekta i u Negotinskoj Krajini. Govori u Klisuri i u drugim dijelovima Rumunije imaju, naravno, više rumunizama. Tako su npr. u Radimnji, gdje su oni mnogo rjeđi nego u drugim oblastima dijaspore, zabilježeni *amenda* 'novčana kazna', *ares* 'zatvor', *batoza* 'vršalica', *vama* 'carina', *laba* 'šapa', *orzojka* 'vrsta ječma' i drugi.

Na području kosovsko-resavskih govora česta su muška imena na *-ir* (*Blagomir, Slavomir*), *-s[l]jav* (*Dobrosav, Milosav, Prvoslav, Svetislav*), *-oje/-ije* (*Radoje, Miloje, Stanoje, Radivoje*), *-ica* (*Dobrica, Novica, Jovica, Radoica*), *-ljub* (*Bogolub*) te npr. imena *Milan, Miloš, Đurđe, Života* itd., kao i ženska imena *Anđa, Darinka, Dragija, Danica, Milica, Jovanka, Slobodanka, Spasenija, Stojanka, Stojna, Zorka, Živka* itd.

I u srednjovjekovnoj kosovsko-metohijskoj oblasti onomastikon je bio oko 90% slovenskog porijekla, sa imenima tipa *Blagoje, Bogoslav, Dabiživ, Damjan, Dobromir, Dobroslav, Dragić, Dragojlo, Dragomil, Milovan, Milosav, Miloš, Prelub, Radovan, Radoslav* itd.

RAZVEDENOST

Za razliku od nekih drugih dijalekata srpskog jezika, kosovsko-resavski dijalekt ne pokazuje veliku unutrašnju razvedenost. Razlike između govora toga dijalekta na teritorijama uz albansku granicu i onih uz rumunsku nisu velike. Uzroci tome su dvojaki: a) njegov teren nije ispresijecan velikim prirodnim, teško premostivim preprekama i b) on se eksplozivno širio iz manjeg matičnog središta na široka prostranstva Srbije. Iako mu je kolijevka u kosovsko-metohijskoj oblasti (uglavnom na području nekadašnje župe Hvosno), njeni govori su već odavno, zbog vjekovnih seoba i spoljnih uticaja, prestali biti njegovim pravim predstavnikom. Kopaoničko-župska zona najbolje čuva tipične osobine kosovsko-resavskog dijalekta.

Najvažnije razlike među govovima ovog dijalekta uspostavljene su pod *spoljnim uticajem*. Spoljni uticaj ovdje treba shvatiti trojako: a) uticaji govora drugih dijalekata srpskog jezika s juga, zapada i sjevera (zetsko-raškog, istočnohercegovačko-krajiškog, šumadijsko-vojvođanskog), b) uticaji balkaniziranih srpskih govora s juga i istoka, i c) uticaji stranih jezika, turskog, albanskog i rumunskog. Posebno je snažan uticaj ijekavskih govora tako da granica prema njima nije tako oštra kao prema govovima prizrensko-timočke oblasti. Otuda su prelazni govori na zapadu česti, a na istoku sasvim rijetki.

U srpskoj dijalektologiji postoji nesaglasnost u tome da li iz opisanog prostora ovog dijalekta na sjeveru treba izdvojiti poseban dijalekt, smederevsko-vršački. Osnovni argument u prilog njegovog izdvajanja i dizanja u rang samosvojnog dijalekta koji stoji uz bok šumadijsko-vojvođanskom i kosovsko-resavskom dijalektu jeste u tome da je on «obeležen kombinacijom starije akcentuacije i šumadijsko-vojvođanske zamene jata, ekavske sa dosta ikavizama» (P. Ivić). Međutim, gledano sa stanovišta genetsko-istorijskog i arealno-sociolingvističkog, te na osnovu rasporeda snopa izoglosa u cjelini, predio tzv. smederevsko-vršačkog dijalekta u stvari je samo poddijalekt kosovsko-resavskog dijalekta budući da su i navedene glavne osobine – starija akcentuacija s prenesenim (˘) akcentom

i ikavizmi – prisutne i na terenima kosovsko-resavskog dijalekta mnogo južnije (npr. u Resavi, Levču itd.). Uz to, smederevsko-vršačka akcentuacija se autonomno razvila na tlu Šumadije i južnog Banata. To vrijedi i za neke ikavizme, a neki su došli najvjerovatnije migracijama. Prema tome, taj teren pripada dosta širokom pojasu srpskih govora s povlačenjem (˘) s ultime koji ide i do dečanske oblasti. Sve bi to, onda, govorilo u prilog shvatanju da zonu smederevsko-vršačkih govora treba smatrati sjevernom zonom kosovsko-resavskog dijalekta jer «neke od odlika toga dijalekta obuhvataju ga u celini, druge delimično, a treće nimalo. Kao da su se neke od kosovsko-resavskih osobina donošenih seobama s juga ukorenile na širem prostoru, dok su druge zahvatile manje» (P. Ivić).

Polazeći od tih činjenica i od osnovnih dvaju kriterijuma u klasifikaciji srpskih govora na dijalekte i njihove manje jedinice, kosovsko-resavski dijalekt možemo razvrstati na četiri poddijalekta:

1. smederevsko-vršački (sjeverni),
2. braničevsko-velikomoravski (sjeveroistočni),
3. kopaoničko-župski (središnji) i
4. kosovsko-metohijski (jugozapadni).

Smederevsko-vršački poddijalekt

Smederevsko-vršački poddijalekt kosovsko-resavskog dijalekta smješten je u južnom Banatu, obuhvatajući predjele oko Vršca, Alibunara, Bele Crkve i Kovina, zatim u sjevernoj Srbiji, s krajevima oko Smedereva i Požarevca, u nekim dijelovima istočne Šumadije i na uzanom pojasu uz Dunav oko Beograda. On je, dakle, na sjeveru i istoku u kontaktu sa šumadijsko-vojvođanskim dijalektom, prema kome je teško povući granicu. Ona uglavnom ide sa zapadne strane Kragujevca u blagom luku ka ušću Kolubare u Savu i ka Pančevu, koji su u okviru šumadijsko-vojvođanskog dijalekta, dok izbočina Beograda, oivičena Savom i Dunavom, ima smederevsko-vršačke govore. Od Pančeva granice ide na sjeveroistok ka Alibunaru i iznad Vršca izbija na rumunsku granicu, koja onda naglo skreće na jug do iza Bele Crkve.

Prema drugim govorima kosovsko-resavskog dijalekta smederevsko-vršački nema, naravno, sigurnih teritorijalnih razgraničenja, ali se uglavnom može reći da on na samom jugu dolazi do Gledičkih planina i do desne obale Lepenice. Nedaleko od ušća te rijeke 'granica' prelazi preko nje i kreće prema sjeveru zapadno od Velike Morave te izlazi na Dunav sjeveroistočno od Požarevca.

Osnovne odlike ovog poddijalekta su sljedeće:

1. zamjena jata je ekavska, s dosta ikavizama (*nísam, grióta, sik'ra, Bijógrad, s ovím, mđima, dđbrima, đí* itd.);
2. starija akcentuacija (npr. *bunâr, kolâč, kojâ, stoji, izvâdu, ogrómna, zové, najjūrila, zapēvâju*), s povlačenjem /[˘]/ akcenta s ultime (*glâva, nârod*); u sjevernijim krajevima u vidu /[˘]/ (*žēna, sūt- ra, nđvac, mđgla, jâstuk, jēdan*, ali i s novim akcentom (*dēca, čovek, dōšla, kùpus, líce* itd.); u oblasti oko Vršca i Bele Crkve i »kanovački« (*sēstra, jézik, táko, pléla* itd.); dolazi i do zamjene duguzlaznog dugosilaznim akcentom, osobito u govorima s jačim rumunskim kontaktom (*glâva, nârod, cērke, trēsla, plâcaju, pričácu* itd.);
3. promjena *vl' > /l/* (*ostalam*), svodenje grupa *sc* i *šč* na /*c/* i /*č/* (*praci, Krūčica*);
4. odsustvo afrikate /*ʒ/* u grupi *zv-* (*zvézda*), kao i nekih drugih osobina poznatih drugim poddijalektima kosovsko-resavskog dijalekta, npr. *cržšña*, Ijd. *mlékem*, prisvojni pridjev *nójan, nójzin*, konstrukcije tipa *dvé mēste* itd.;
5. sufixs *-ad* (*burad*) i prenošenje *-et-* u više imenica srednjeg roda (Gjd. *oketa*);
6. uopšteno *-ma* u DIMn. (*volovima, rukama*); ujednačen DILjd. i ženskog i muškog roda zamjeničko-pridjevske deklinacije (*dobrom ženi, tim čoveku, po tim brdu*);
7. prezentska forma *obećajem*; infinitivi na *-ti* i *-ći*; imperfekt je vrlo rijedak ili je izgubljen;
8. nepostojanje posesivnog dativa.

Braničevsko-velikomoravski poddijalekt

Braničevsko-velikomoravski poddijalekt se naslanja na smederevsko-vršački i zahvata centralni i istočni dio Srbije obuhvatajući Negotinsku Krajinu, oblast sliva Timoka i Crne Reke, Đerdapski kraj, Gornju Mlavu, Poreč, Krajinu i Ključ, zatim Resavu, južnu dolinu Velike Morave, Levač i Trstenik. Tu su dakle i mjesta sa srpskim govorima s lijeve strane Dunava u županiji Karaš-Severin u Rumuniji (Bazjaš, Belobreška, Divić, Langovet, Leskovica, Ljupkovo, Mačević, Požežena, Radimna, Sokolovac, Stara Moldova, Šuška i Zlatica).

Ovaj poddijalekt je na jugu u kontaktu s trima balkaniziranim dijalektima (prizrensko-južnomoravskim, svrljiško-zaplanjskim i timočko-lužničkim, v. niže), a na jugozapadu sa kopaoničko-župskim govorima istog dijalekta. Njegove osnovne odlike su sljedeće:

1. uglavnom nedosljedna ekavica (*lěb, dēte, sēno* itd., ali dosta i ikavizama, često naporednih supstituenata, npr. *grēje* i *đgrija, starēi* i *stari, đí* i *dē, nésam* i *nísam* itd., dosljednija ekavica je npr. u jagodinskom kraju);
2. starija akcentuacija, uglavnom s eliminacijom akcenta s kratke ultime (većinom trokacenski sistem [˘ ˘ ˘]), ali se u nekim govorima pojavljuju i (˘) i ekspiratorni (˘) akcent);
3. diftonški izgovor dugih vokala /*e/* i /*o/* (npr. *diete, muora* u slivu Timoka i Negotinskoj Krajini); u nekim govorima (npr. u Jagodini zatvoreno /*o/* i /*e/*; u govorima oko Timoka svodenje vokalske grupe /-*io/* na /-*o/* (*ostavo*); u dijelu govora palatalna aspiracija finalnih velara /*k/* i /*g/*);
4. analoško jotovanje ispred komparativnog nastavka (*poštenjēj* i *poštenji*), pa i s kontrakcijama (*poštenjâ*);
5. Amn. imenica muškog roda *a*-deklinacije (i zamjeničko-pridjevske promjene) ima nastavak *-i* (*požo svi lépi koláci*);
6. nastavak *-du* u 3. licu mn. prezenta (*sededu, trčedu*, u govoru Galipoljskih Srba *moleju*);
7. prijedlog *ge* umjesto (*gde* (u slivu Timoka, Crnoj Reci, Resavi i derdapskom kraju); česta zamjena L opštim padežom (*bijo u Prištinu*) te dominacija semantičke kongruencije u rodu i broju (*braća se tu poređali, ti dvojica*);

8. nanosi iz prizrensko-timočke zone; uticaj rumuskog jezika na govore istočno od Velike Morave i sjeverno od Rtnja.

Kopaoničko-župski poddijalekt

Ovaj poddijalekt prostire se na središnjoj teritoriji kosovsko-rensavskog dijalekta obuhvatajući kopaoničku zonu, Aleksandovačku župu, Brus i južnomoravske oblasti. To je prostor, grubo uzevši, od Trstenika i sliva Zapadne Morave na sjeveru i Stalaća na sjevero-istoku, područja iza Kraljeva i Sudenice na zapadu, obuhvatajući sliv Ibra, i uglavnom do kosovsko-metohijske zone ispod Kuršumlije na jugu. Na zapadu se graniči sa prizrensko-južnomoravskim govorima (v. n.).

Njegove osnovne odlike su sljedeće:

1. stara akcentuacija; čuvanje neoakuta (*grōjze, kārta, ključ, junāk, snēg, sviñē, bēli* itd.) ili njegovo izjednačavanje s dugouzlaznim akcentom, čak i u jednosložnim riječima (*brég, jáz, stóg, já, kúj, bunár; pušáč, máli, prosúšimo, izráđena* itd.); u nekim govorima na njegovom mjestu javlja se dugi silazni (*pastáv, Stalác, čabrić, Novák, živimo* itd.);
2. povlačenje kratkog akcenta s ultime i pojava istog na prethodnom kratkom slogu (*ženā > žēna*) i dugog uzlaznog (') na prethodnoj dužini (*grēdā > gréda*) te skraćivanje postakcenatskih dužina, a njihovo čuvanje ispred akcenta;
3. gotovo dosljedna ekavska zamjena jata (*starēj, sedēt, [g]dē, nésam, nēsmo, nésu* [ali *nije*], *dóbrem, tēma, móje[zi]* itd.); na rubnim zonama prema ijekavskim govorima (npr. u gornjoj Toplici) i neki jekavizmi (*iz tvoije usta, od mušija glava*) ili ikavizmi (*nísam, mđim decāma, ovēm dōbrim detētum* itd.);
4. nestanak konsonanata /t/ i /d/ u finalnim grupama *stj i zdj*;
5. nastavci tvrdih osnova u ljd. muškog i srednjeg roda zamjeničko-pridjevske deklinacije (*s onēm čovekem*);
6. GLmn. (*od one brda*) i Dmn. (*ovema kućama*);
7. nastavak *-[h]mo* u 1. licu aorista i imperfekta (*bemo, dodomo*) te imperfekt s formantom *-ada-* (*tresadaše*) oko Zapadne Mo-

- rave; nastavak *-am* u DILmn. a-deklinacije (*ženam*) u ibarskoj dolini;
8. posesivni dativ i u adnominalnoj konstrukciji (*kuća Marku Popoviću*); u zapadnim govorima (Studenica) upotreba srednjeg roda u isticanju agensa koji u kontekstu ima muški ili ženski rod (*Svako je imalo svoju kašiku*); pripovjedački imperativ (*pādni on tū*); sporadično udvajanje prijedloga (*īdem za na pđso*).

Kosovsko-metohijski poddijalekt

Ovaj poddijalekt se prostire na sjeveru i sjeverozapadu kosovsko-metohijske pokrajine, u sjevernoj Metohiji, metohijskom Podgoru, Prekoruplju, u okolini Vučitrna, Kosovske Mitrovice, Leposavića i Podujeva. To znači da se govori ovoga tipa prostiru na prostorima gdje je najvažnija bila nekadašnja župa Hvosno te da je to oblast koja je u srednjem vijeku bila dio jezgra privrednog i kulturnog života Srba i iz koje se od tad do danas stalno pomjeralo srpsko stanovništvo prema sjeveru pod navalom i pritiskom Turaka i albanskog stanovništva. Albanski jezik vremenom je postao i dominantnim jezikom provincije. Kontinuirano iseljavanje Srba odvijalo se posebno u XX vijeku, da bi krajem toga vijeka (kada ih je bilo oko 30.000 u 105 naselja) ostale samo neke manje enklave sa srpskim življem, a druga područja su potpuno etnički očišćena (na mnogima su uništena srpska imovina i kulturna dobra). Nešto veća koncentracija domaćih i izbjeglih Srba s juga danas se nalazi u Kosovskoj Mitrovici, koja je podijeljena na srpski i na albanski dio. Neke manje srpske oaze su u Metohiji, u okolini Obilića i Vučitrna, u sjevernim prilaznim predjelima Prištine te u naseljima leposavičke i leštanske potkopaoničke regije. Iseljeni i izgnani Srbi i iz ruralnih i iz gradskih kosmetskih sredina danas uglavnom žive u velikim gradovima centralne Srbije, Vojvodine i Crne Gore.

Na cijelom terenu se, dakle, stalno smjenjivalo i miješalo stanovništvo. Srbi su se doseljavali kako iz zetsko-raških (dijelom i istočnohercegovačkih) ijekavskih oblasti tako i iz drugih (ekavskih) oblasti Kosova i Metohije, s juga i zapada. Mnogima je tu često bila

samo međustanica za dalja pomjeranja (bježanja), zajedno sa starinačkim stanovništvom, prema sjeveru. A na njihova ognjišta su pristizali Turci i Albanci. Tako su turski i albanski jezik (posebno ovaj posljednji) znatno uticali na sve govore ovog poddijalekta i bitno odredili njihovu fizionomiju.

Osnovne odlike kosovsko-metohijskog poddijalekta su sljedeće:

1. gotovo dosljedan ekavizam;
2. starija akcentuacija; pored zona sa povlačenjem (˘) akcenta s posljednjg sloga, postoje i regije s neprensenim (˘) akcentom na ultimi; u Vučitrnu se (˘) sa zatvorene ultime prenosi na penultimu (*đbraz, nâzeb, Gjd. obrâza, nâzêba*);
3. u vokalskom sistemu (u Vučitrnu i Peći) pojavljuju se i vokali /ɔ/ i /ə/ i u riječima primljenim iz turskog i albanskog;
4. konsonant /l/ se realizira kao /lʲ/, ispred palatalnih se izgovara kao /lʲ/; u gradskom govoru Peći i tvrdi izgovor (*nedeta, tuk* itd.);
5. u mnogim mjestima je izgubljena razlika između /č/ i /ć/ odnosno /ǰ/ i /đ/, s tim u vezi u Peći i umekšavanje konsonanata /š/, /ž/, gdje se čuva i konsonant /h/;
6. u znatnom dijelu nepostojanje trpnog pridjeva bez jotovanog konsonanta; aorist i imperfekt u 1. licu mn. imaju nastavak *-smo*; u zamjeničko-pridjevskoj promjeni je *-ija* u Gmn. (*našija njiva*); promjena finalnog *-ć* u *-j* (*noj*) (osobine primljene iz zetsko-raškog dijalekta);
7. prefiks *pré-* > *pre-*; prilozi tipa *tatodê[ke]*, *tavudêr*, *tónde(na)*, *tatanakô*, *tîpût* [Peć], *jučêrke*, *kudêrke*, *odâvdice* itd.; genitivne forme tipa *Idem kot kuće* i *Majke sam imala* te dativne tipa *Baci jabuku preko njojzi*;
8. snažno prisustvo tucizama i albanizama.

TEKSTOVI

Se po tvoje ćefi

Sê po tvoje ćefi ti zbörim. Kako nésam. Jêsam bđgomi. Ispitovala sam se. Pita te pđp: biginîšeš l'i ga.

- *Biginîšem.*
- *Ńćeš l'i ga?*
- *Ńću ga.*

Nêga i mène. Rúku za rúku, tavàko. Jêz bđgomi. Pđp te vênča u crkvu, kako nâdeš pđpa. Kđ mđže u crkvu, ko nène – kot kûće. Já sam se vênčala kot kûće. Trâziže pđpa, pa pđp bio u Pêć. Pđp Mírko, rđbu, onâ stâri pđp. Ti ne znâž ga.

Žalosna je i tãd bila mđja ũdaja. Mâjke sam imãla, đca nène, brãta nène, srtica nène. Jednôga brãta o strica, tó je bñjo.

Zùlum kãntar nêma. Ősirote národ nãš. Dđsta sam. Óde mi nñje dóm, óde mi je ród. Sekřvu, zãve nésam jêtrve nãšla. Sãmo sekřva saš nójzinima decãma. Dêvera sam nãšla tri-čei tri, kaj cvětovi u bákču.

Sãd biginîšeš divójku ti. Zadêvu se. Bêzbi'l'i, kad ñmaš bãbu i bãba vđl'i zêta, kad nêmaš, no túđu mâjku, pđ te ne vđl'i. Vđl'i snãu. Kad nêće snã da vđl'i svekřvu, tó je do mòmka nójnoga. Nêće ón da rêkne da mi vđl'iš mâjku, nêće da ju rêkne da u činîš ñzmet, da ju nđge omñeš, da ju prđstreš. Åjde ti kod mène, nêka ju ðna. Őna nêće pđsle. Te l'êpo bđgomi, cêlðme rđbl'u i decãma i l'ũđima, 'ko bi ktêo i ženãma.

Kãko ũ šta – legên. 'Ko se đigne sãm te omñ je, se nêće sad nñko. E za tó ti fála. Da ne zabarãvi pût.

Dostana Miletić, 191 I, Koš [Metohija], Bukumirić 2003, 327.

Tu sam s njim se volela

- Posēdali smo. Bója veli: «Enē, išo sam kod jedné, pa ugrēbo célu rúku».
- E, gřdan tí, ništa nř je tēbe, no já šta sam učinēo.
- Štā, ubřo te bōg.
- Kāže, jēdnu na Vāskrs, tú, etō, dē tā krřška, brēpi me u krečānu.
 ■ a znām kojā e, ovāko bi e na pārčiče isēkao.
 One dvojica da ūmru ōd smea.
- I otēše.
- Kāko.
- Pa svedočila sam. Tú sam s njim se volēla.
 I ōni ne vērovaše, a ja vēlu, ti si trí gōdine bio kod nēga i ti znās da e to Aksēntijevo gŭvno.
- I ōni dādoše Dīmīću.
- Ej, imāla sm jednōg šāšavog brāta, nésam smēla da poglēdam na čovēka.
 Kūce su bile pod slāmu, pomājno oslōđēne na drvēce, imāla i pérda. Búdu sam ja rodila za pérdu.
- Jesi ga vēzāla za verigu da ne imāadne pādavicu pōsle?
- Já jōk.
 Ne mōgu da zbōrim, ostārela sam.

Iz razgovora voden u Blaževu [Kopaonik] između Krune Kojić, rodom iz Levića, 88 god., i grupe mještana iz Blaževa, Grković 1971, 158.

Jao tajko, pa evo i Nemci!

Jēdno jŭtro s ōcem sam bila, ōtac mi jōš bŭo živ, i de^ate mi bŭilo živo, i jēdno jŭtro mi ustānemo ujŭtru; ōtac mi bŭio tām u planīnu i dōšo i kāže: šta e tō, ēl stvārno nailāze Némci u Čuprŭ(j)u? Mōj ōtac, ōn mēne pita, já kāžem, já nē znam, já sam čŭila, a nē znam da l je tāčno. Pōsle nēkoliko dāna i vīdim, jāo, ovi nāši kāt su bŭili na Né^amci, pa se vrācu ōni s kōni, ōni matrlēzi, onō svē nōsu... Tek vīdim já odozdōl, ōtac kāže, jāo tājko, pa ēvo i Né^amci. Ōtac imāo onŭ kŭižicu, sād nē znam, mōra da mu je bila vōjna bŭkvica. Ōn dōvati onŭ kŭižicu, pa

u vātru, i izidemo tāmō nāpole; kad mi poglēdamo, ōno kōni, ma sāmō vrřska uspūt, pa svē do vř sēla zakřčiše, pa dōle dōkle se vīdi na krivīnu klusŭre, tō svē povēzāše kōni, nēgde za plōt, nēgde za nēko dřvo, nēgde za nō, tek já kāžem ōcu, a ōtac kāže mēne: Jáō sā ce da kōlu cērko, břže obŭukuj ovō dēte u žēnsko odēlo. Já břže obŭčēm detētū zápreznicu. Ōni cé^alu nōc, vrřska kōni, ūrlek, mi cé^alu nōc ne spāvamo. Sedīmo tūnā, strāva ne vāta, glēdamo, ōni tēk jŭtredan, nē^ama ništa, ōdoše ōni.

Stojana N., rodena 1915, Srmosten [Resava], Peco-Milanović 1968, 364.

Pričuvanje ili neke andame

Pōdem já u vodenīcu, bēše ēdnog dāna kiša. Já sam sād mlēo sas pomelāre i tú sam zanočio u vodenīce. Svŭko sam se i lēgo sam u krēvet. Spāvāo sam do jedanāēs sātŭ. A u vodenīce čŭem já, rāzbudi me lupnāva nēka u vodenīčni tōčak, dōle u vōdi što e, kao gōj da nēki svē razbiva tāmō. Já se dŭgnem pa tāmō na ūstavu, ōno vōda, poglē-am, ustāl'ena ūstavom. Štā li tō lŭpa? Ka-sam bŭio tāmō kod ūstave, ōno pristāne lŭpāne, já dōdem u sōbu 'de spāvam, kod' krevēta, ōpet lŭpāne. I na cēremīdu, kāō da mi svē pōrazbiva cēremīdu kamēnima čđek, takō mi se tō pričŭnilo. Já se sētim kāko su stāri pričāli da u vode-nīce ōbično ĩma andāme, kđe kāka pričŭvāna, i zaplāšim se já stvār-no. I vōdu mi stŭska na ūstavu. Īde tāmō na onāĭ cŭpun, pa pritēgne, stŭska, stŭska, pa pŭšti. Já pobēgnem ōpet u sōbu ovāmo, vrātŭm se. Tú sam se vrāčāo nēkoliko, mđžda pēt, šēs' pŭtā. Ali tā lupnāva mi dōsadi. Posŭmlāo sam da ce nēki da napādne me, da mi ōtne žŭito. Já se pomŭslim ovāko: da se suzbŭjem, čđvek ce me uvātŭi ōpet sutrādan, ce da me ubŭje. Mōre, rezŭkuje já, i ōcu d-izādem nāpole. Mēsečina e bila. Já ōndak ūzmem sekŭrce u šāke, oplŭjem dlān i izādem pod vodenīcu preko mostīca onōga što ĩma tām. Poglēm: ōno mēsečina. Poglēdam na krōv, ōno cēremīda stoi lēpo, nŭt je izlŭpana kamēnima, nŭti štō. Já se sētim ōnda da e tō prečŭvāne, ili nēke andāme, kāko stāri pričāu, pa se i já zaplāšim, pa se sāgnem, natŭčēm kāpu na čēlo, pa štō břže bēgajŭ u vodenīcu i já, da me nē bi, ovāĭ, – što kāžu ranŭje, uvāte nēke andāme, – pa da me tērau uz rēku i niz rēku, znām da ne mōgu da se

spâsim. Pobëgnem ti u vodenîcu i štô bŕže obŕnem ključ, stânem uza špôret, pûšim dûvân tâmo i čekam dok^e zapëvu petlôvi.

Dragiša Rašković, Prnjavor [Levač], Simić 1972, 554-555.

Ajduci

Zapântio sam kad su bíli ajdúci. Bîo tek prorâdîo vóz onôm strânôm. Ovâ pût je prâvlen ranê.

Gôr dê je sâd bostanište imâo vëlíki râs. Imâo trí stúpa. Ja pôšo rânô, a tâmo sedê trí čovêka. Prêdem kod ní i pítam: kûj ste ví? – Dódi da vídiš!

Oni svê imâli redeníce. Nôse vësove. – Da nísi pîsnuo, velí jêdan. – Ako kâžeš, mí ćemo te udêsimo. Svê će ti popâlímô.

Oni velê: „Prêdi malo blîže!“ Pîše rakîju, dávâše i nâma. – Do mrâka da nísi zînuo, a posle čûkaj u tóboš.

Posle ij povâтали i povêšali u Trsteníku.

Žika Brádić, 62. god., Medveđa [Trstenik], Jović 1968, 233.

Kako da podelu jednu kravu

Bíli trí brâta. Imâli su jêdnu krâvu. Ônak, tú krâvu, kâko da podêlu ôni. Se razgovârâju da je podêlu, da prâju trí štâle, ônak di krâva úde u štâlú, tôga je krâva. Tâko, jêdan brât bjô fâlišan, a dvâ bíli zdrâvi. Ovî dvâ zdrâvi praîli štâle lêpe, od zida, maltírâli, s ceramîdom pokrîli. Onâj fâlišan brât, ôn je oprâjo od plêtara, s lišćima pokrîjo. Ônak, puštîli krâvu od pûta, i dâli ju pût, d ídê dâlê sâma. E, ôna. krâva otišla prâvo u štâlú tâmo, kod tôga brâta fâlišnoga. Takô ostâne krâva nígôva.

Zlâtibor Tômić, Radimnja [Rumunija], Tômić 1987, 465.

Danas će da postimo

- Dá su dvôj taliŕia, da i svêzam, da i dunesêm (= dovedem).
- Tî si numân-da svêzâo téle; kâko si ga svêzâvo, udrêšilo se, posîsalo krâvu, nêma mlêka, danâs će da pòstimo.

Galipoljski Srbi, Ivić 1958, 456

Takav je život, tako danci prolazu

I takô smo tô prê, svê sam já tô rádîla prê, a ôna níje takô, ôna se škôlovala ko déte i štâ da ti kâžem. Ní mi ni ùnuk takô mnôgo zdrâv i ôn je, ôn je igrao fûdbal pa ônda ukvâri nôgu pa e íšo, operîsali mu kolêno. Pa níje ni ôn bâš takô mnôgo zdrâv i takô mène žâo za ní da i mûčím. A ônda já ko smâtram... Sâmo me sâd tâj kûk zajebâva, tô mi je sâd, a já môgu jôš da rádím. Ímam i vôlu da rádím. Kâže mi môj sîn, sâd bîo kûci, já mu kâžem: Tòplice, síne, já bi imâla vôlu sâd jôš nêšto da vi pomôgnem: udârimo drîgi olúci, pa da, reko, fârbamo, d udârimo ovi gelênderi drûgi pa da unûtra trêbamo... Gôrrii sprât smo zavřšili, nego dôrii sprât, a ôn mi kâže: Tî takô ímaš vôlu da rádîš, reko, ímam. Ísto i čôvek. Mí kat smo bíli mlâdi, mí smo mnôgo volêli da rádímô. Mí smo pŕvi svê poradívali u sêlo: ako da se posêje, ako da se okôpa, ako bášte, ako vinogrâdi, tú vinôgrad, tâm vinôgrad, já tô sam volêla i da zâlíjem, i da okôpam, i da rasâdim, da svê ímam, da mên (s) čîni da mi bûde nâjbôle, a sâd ne môgu, ne môgu. Ali ovâ ômladina nêće takô. Já se slâžem i ne môraju, já kâžem, i ne môraju, neka se čûva ju, neka se i čûva ju. Vídiš kâko kâže môj svêkar da mi pomâžâla svêkrva, da mi kôpala vrstu, este čûli, a já sam dôšla mlâda u sedâmnajz gôdine, da prostíte, ôdma sam ostâla u drûgem stâriju i ôdem, ôni ôdma na nívu, nêma tú da te ôni ostâvu kûci. Mô unûka níje íšla na nívu. Mí riú nísmo têrali d íde na nívu i dân dâni je ne têramo. Ôdma i déte i svê na nívu, takô je prê bilo. Lûlka, kâki se vêže tâmo, pa... déte s ostâvi u lûlku, kôpaš pa podô jiš ga nêma. Prê je takô bílo, a sâd, sâd níje, al dôbro ne kâžem. Pa jêste, ôna je vrédna bíla, já ne môgu da kâžem, ali i já sam rádila, nísu ôni sâmo rádili. Ôni nísu imâli níšta kat sam já dôšla. Imâli zêmlju, al níje imâo kôj da rádî.

Ōn je bio četiri gōdine u zaroblništvo, mój muž, imāli su jōš jednoga sīna, ōni su bīli dēca i ōnda nīje imāo kúj da rādi. Ōna je ostāla sāma s tí dvā detēta...

Jā ka sam dōšla, nój su bīle dvājs pēt gōdine, od dvājs pēt gōdina ōna je išla svāke gōdine u bānu. Bīla bōlesna od žúca, a ēvo vīdite kōlko je doživēla. Ōna tó nīje pričāla vi da je bila u bānu. Svāke gōdine u Vřnačku Bānu, sāmo nīje tē gōdine išla kad ju sīn ūmro, kad je ūmro sīn, tē gōdine nīje išla, vāko je svāke gōdine ōna išla u bānu, a jā sam svē tō podapīrala i rādila. Mājstori bāš kat su ovū zgrādu prāvili, a jā sāma kúci, mājstori znāte kāko kad u āvlju – dāj ovō, dāj ovō, dāj pājvan, dāj sikīru, testēru, a rúćak sprēmam, rānila sam i, svē sāma... i ēto vīdite sād ne mōgu sas tāj kúk, tó me zajebāva, a kāžem da imam vōlu jōš da rādīm.

Mislite, čēka, ali mó famīlaja svē pōmrla u sedamdēset i trí gōdine svī u grōb, svē. Ōtac mi ūmro kad mi se sīn rodio, pedēset i trēće, kolkó sām dōšla tú, ōdma mi ūmro ōtac... Pōse mi ūmre bāba, pa ūmre dēda, pa ūmre mi mājka u sedamdēset i trí gōdine. Ēvo mēn su vēc sedamdēset gōdine i jā se ne nādām vīše žīvōta do sedamdēset i dvē-trī. Jā kad ōdem na grōblē, jā imam tó svē jēdan do drūgoga spōmenici i jā glēdam svē je tó do sedamdēset i dvē gōdine – do sedemēdest i trí, a vīdite nīgovi, mājka devedēset i trí, štā mīsīte kōlko ōna se slūži. Znāte, ōna se slūži, ōna se nēgue, i ōna i ōn obojīca se nēguju. Ōn mi kāže: Mnōgo mi je lēp žīvot kod vās, a nīna sōrta svē pōmrló, nīko nēma, nī gōvi drugāri i nīne drugarīce, tó je svē pōmrló. Nē znam dā l īma jēdna žēna, misīm, da je sād ostāla jōš, a sād nē znam dā l je ōna starīja od nē dā l je mlāđa u sēlo. I ōn īma jednōga drugāra, ovō su svē pōmrli. Ōni su najstarīji u sēlu. A jā kāžem takó, pa rdāv vi žīvot da, zatō žīvite stó gōdine što vi rdāv žīvot. Lēp žīvot. I ōni takó se najēdu, pōs u krēvet i tó se pričā, i tó se žīvi. I tó kāko, ōn svāko jūtro pīje pōla kīla mlēko, udrōbi sas hlēb, stāvi kāfu, stāvi šēcer. Mī nīšta ne špāramo, mī imamo, mī svē tó dotīramo što gō(d) trēba. Ako nēma šēcer, mój čōvek ōde kúpi. Sā(d) trí žāka kúpīo šēcer, pa ōnda brāšno imamo nāše, ūlē donēse iz Āustrije, pa prášak iz Āustrije, pa perīnac iz Āustrije, pa svē žīvo, svē žīvo, mī nīšta ne špāramo da nēšto kó nēma. Pa kāžem, ali ēto ōn mi nēki pūt kāže pa mlōgo mi lēp žīvot kod vās, radāv ti, reko. Štā da rādīs? Ēto tāko, ali sād ovā ōmladina ōni nēcedu takó, nēce da třpu.

Pis, sā ču t ūbijem jā tēbe, nesrēčo jēdna, pa ēto, tāko, tākav je žīvot – nēko īma problēmi, nēko nēma, nēkom lépo, nēkom lōše i takó móra da se žīvi. Tāko dānci prolāzu.

Priča Nada, 1934. godište, Batovac kod Požarevca, Bošnjaković 2005, 258-260.

Zvala se Prokići vodenica

Naprāvleno jāz vīše tē vodenīce, naprāvleno na jázu kúca, īsto kō-kúca takó i vīše vodenīce na jázu naprāvlena brána, zatvōri se tā vōda i o-tē brāne pōsle īma řkopane gōrenaka, mētute vakó u četvrt pa tú pōsle protīče vōda i dōl īspod vodenīce mētute, is kúće dōl u vōdu – znā-štā je kuća posātvljena na vōdi – i tāj stūb mētut dōl, a dōl je naprāvleno na tīm stūbu tōćak pa se obřće. Tó se zovē tōćak, mētuto na tō dřvo i ozgó idē tā vōda naniže nis tú – ma, kāko tó zovú – bük-vu, tó se zovú bükve, mis tú bükvu i kāplē dōl, sīpa ū-vodu i tā se vōda obřće. A gōre-je mētuto dvā kāmēna pa se obřću gór tí dvā kāmēna, a gōr īma vīš tōga kamēnia, īma zovē se kōš. Tó je naprāvleno nakó na trí čōška i tú se sūnūlo onó žīto, kukúruz, štā ōčeš. I tōćak-se obřće, onó čeketālo udāra i dīra onū ránu gōr i onā rána poláko ispāda, po pē-šē-zřnadi, kolīko trēba dōl u kāmēn, a na srēt kāmēna kāmēn probūšen i tú īma gvōzdēna čāša, tú gde pāda zřno, nakó krúglo ko cementa, takó tú provřćeno. I ōno kāplē tún i onāj se tōćak obřće i vāta tā zřna dōl i mēle. I ovāmo naprāvleno drvēno kō-korīto gdē ce d-ispāda. Góre su dvā kāmēna i tó se obřće i vód ispāda brāšno u sānduk, i tó vrúce – vrúce ko da nēgde vātra īma, takó je tāj kāmēn. I ōnda mī imāli lopātu, pa mēšaj onó, mēšaj da ne sūnemo vrúce u žāk, ōce da se ukvāri. A imāli smo, tó je nāša potočāra bila tú, Prokići, zvalā-se Prokići vodenica. Nēki Prokići prōdali, a ovi nāši kúpīli.

Angelina-Gica Sremčević, roš. 1903, četiri razreda osn. škole, Žabar kod Topole, Remetić 1986, 543.

LITERATURA

- Aleksić, Radomir, Slavko Vukomanović 1966: «Osnovne odlike aleksandrovačkog i brusnog govora», *Anali FfB* VI, 291-319.
- Arsović, Jugoslava 1979: «Glavne fonetske osobine govora Blaca i okoline», *PPJ* 9, 55-79.
- Arsović, Jugoslava 1972: Mikrotoponimija Blaca i okoline, *PPJ* 8, 71-86.
- Barjaktarević, Danilo 1979: *Govor Srba u Metohiji*, Priština.
- Barjaktarević, D[ani]lo 1964: «Jezičke osobine Leposavičke komune», *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije* VII-VIII (1962-1963), 417-434.
- Barjaktarević, Danilo 1964-1965: «Srednjoibarska govorna zona», *ZFFPr*, 57-107.
- Belić, Aleksandar 1910: «Nekolike beleške sa ekskurzije po okolini Budima i Pešte», *Bosanska vila* XXV, 68-69.
- Bošnjaković, Žarko 2005: «Dijalekatski tekstovi iz Batovca (kod Požarevca)», *PPJ* 26, 235-268.
- Bošnjaković, Žarko 1999: «Inventar i distribucija prozodema u govoru sela Mihajlovca», *ZFL* XLII, 469-477.
- Bošnjaković, Žarko 2005: «Jedna prozodijska paralela», *ZbSV*, 59-66.
- Bošnjaković, Žarko 2003: «Prozodijski sistem Batovca i njegov odnos prema susednim govorima», *SJV* III/1-2, 315-328.
- Božović, Marinko 1993: *Govori Srednjega Ibra*, Priština.
- Božović, Marinko 1983: «Onomastika sela Banovog Dola kod Zvečana», *OP* IV, 453-467.
- Bukumirić, Mileta 2003: *Govori severne Metohije*, SDZb L, Beograd.
- Bukumirić, Mileta 1997: «Glagolske odredbe u govorima severne Metohije», *OSNG*, 21-39.
- Bukumirić, Mileta 1983: «Iz ratarske leksike sela Goraždevca (kod Peći)», *PPJ* 19, 71-105.
- Bukumirić, Mileta 2004: «Nazivi osoba u leksici severne Metohije», *ŽDPI*, 693-728.
- Bukumirić, Mileta 2000: «O nekim pozajmljenicama iz albanskog jezika u govorima severne Metohije», *JFL* XVI/1-2, 163-170.
- Bukumirić, Mileta 1981: «Onomastika dela Prekoruplja omeđenog rekama Mirušom, Belim Drimom i Klinom», *OP* II, 339-403.
- Bukumirić, Mileta 1982: «Onomastika Prekoruplja (II deo)», *OP* III, 303-418.
- Bukumirić, Mileta 1992: «Pastirska leksika sela Goraždevca», *ZFL* XXXVI/1, 161-193.
- Bukumirić, Mileta 1991: «Prilog poznavanju leksike sela Goraždevca», *Zbornik (Univerzitet u Prištini)*, knj. I, 113-137.
- Bukumirić, Mileta 2006: «Terminologija kuće i pokušstva u severnoj Metohiji», *SDZb* LIII, 375-548.

- Bukumirić, Mileta 2002: «Terminologija nekih igara na području gornje Metohije», *Zbornik Filološkog fakulteta*, Kosovska Mitrovica, 11-28.
- Dragin, Gordana 2004: *Govori u slivu Studenice* (rukopis), Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Dragin, Gordana 2004: «Morfološki arhaizmi u govorima sliva Studenice», *ŽDPI*, 441-449.
- Dragin, Gordana 2005: «Neoakut u studeničkim govorima», *ZbSV*, 89-92.
- Dragin, Gordana 1997: «Studenički govor na zapadnoj ivici kosovsko-resavskog područja», *OSNG*, 99-104.
- Džogović, Alija 1985: «Onomastika Dečana i okolnih sela», *OP* VI, 439-509.
- Džogović, Alija 1998: «Onomastika Đakovice i susednih sela», *OP* VIII, 221-304.
- Džogović, Alija 1983: «Toponimija jugoslovenskog dela Prokletija (I deo)», *OP* IV, 225-334.
- Elezović, Gliša 1932 (1935): *Rečnik kosovsko-metohijskog dijalekta*, SDZb IV (sv. I.), VI (sv. II., 1935).
- Gamulesku, Dorin 1976: «Toponimi rumunskog porekla u Crnoj Reci», *ZFL* XIX/2, 105-143.
- Grković, Milica 1967: «Akcent imenica u govoru sela Čumića», *PPJ* 3, 11-140.
- Grković, Milica 1968: «Akcent prideva u čumičkom govoru», *PPJ* 4, 161-167.
- Grković, Milica 1971: «Dijalektološki tekstovi sa Kopaonika», *PPJ* 7, 157-166.
- Grković, Milica 1970: «Mikrotoponimi izvorišne oblasti Toplice», *PPJ* 6, 183-201.
- Grković, Milica 1968: «Neke osobine govora sela Lukova», *PPJ* 4, 121-131.
- Ivić, Pavle 1952: «Ispitivanje govora sela Glogovca kod Svetozareva», *Glasnik SANU* IV, 322-323.
- Ivić, Pavle 1994: «Neoakut na padinama Kopaonika», *ZFL* XXXV/II/1, 239-246.
- Ivić, Pavle 1958: «O govoru Galipoljskih Srba», *SDZb* XII, I-XXI, 1-519.
- Ivić, Pavle 1997: «O kosovsko-resavskom govoru Čobanca kod Sentandreje», *Sentandrejski zbornik SANU* 3, Beograd, 225-237.
- Ivić, Pavle 1997: «Razlike među govorima kosovsko-resavskog dijalekta», *OSNG*, 41-44.
- Ivić, Pavle 2003: «Župski govor kao najtipičniji predstavnik kosovsko-resavskog dijalekta», *ZFL* XLVI/1, 7-13.
- Jović, Dušan 1960: «Neki opšti akcentatski problemi govora Rače Krgujevačke», *GFFNS* V, 163-184.
- Jović, Dušan 1968: «Trstenički govor», *SDZb* XVII, XVI + 238.
- Luković, Miloš 1983: «Onomastika sela Gajtana u Gornjoj Jablanici», *OP* IV, 389-452.
- Malin-Đuragić, Svetlana 1996: «Fonološki opis govora Vidrovca», *PPJ* 27, 53-78.
- Marković, Miodrag 1986: «Rečnik narodnog govora u Crnoj Reci», *SDZb* XXXII, 243-500. (2. dio u: *SDZb* XXXIX, 1993, 149-398).
- Miloradović, Sofija 2000: «Adniminalni genitiv u prelaznim kosovsko-resavskim govorima Paraćinskog Pomoravlja», *ZFL* XLIII, 499-503.

- Miloradović, Sofija 2003: *Upotreba padežnih oblika u govoru Paraćinskog Pomoravlja*, Beograd.
- Mladenović, Radivoje 2000: «Mesto akcenta na jugozapadu Kosova i Metohije», *JFLVI/1-2*, 699-725.
- Moskovičević, Miloš S. 1958: «O Ivičevu 'smederevsko-vršačkom' dijalektu», *NJ*, n.s. IX/3-4, 102-107.
- Pavlović, Radoslav M. 1982: «Oblici deklinacije i konjugacije u govoru područja Rače Kragujevačke (s posebnim osvrtom na akcent)», *SDZb XXVIII*, 7-61.
- Peco, Asim, Branko Milanović 1986: «Resavski govor», *SDZb XVII*, 241-366.
- Radić, Jovanka 1986: «Iz onomastike sela donjeg toka reke Belice u severnoj Srbiji», *OPVII*, 549-583.
- Radić, Jovanka 1990: «Iz onomastike sela oko gornjeg toka reke Belice», *OPXI*, 399-449.
- Radić, Jovanka 1986: «Iz onomastike porečja Lugomira», *OPVII*, 513-547.
- Radić, Jovanka 2003: «Toponimija Belice», *OPXVI*, 17-322.
- Radić, Jovanka 2004: «Toponimijski slojevi u jagodinskom Pomoravlju», *ŽDPI*, 159-171.
- Radić, Prvoslav 1990: «Crtice o govoru sela Mrče u kuršumlijskom kraju», *SDZb XXXVI*, 1-74.
- Radić, Prvoslav 1984: «Imenički deminutivni sufixi -če i -iče u govoru sela Miloševa u Velikom Pomoravlju. Načini tvorbe izvedenica», *JFLXI*, 149-166.
- Radić, Prvoslav 1982: «Iz onomastike sela Miloševa u Velikom Pomoravlju», *OPIII*, 419-458.
- Radić, Prvoslav 1997: «O govoru Gornje Toplice. Rezultati i perspektive istraživanja», *OSNG*, 55-68.
- Radić, Prvoslav 2004: «O govoru Jagodinskog kraja», *ŽDPI*, 251-272.
- Radić, Prvoslav 1997: «O nekim pojavama u deklinaciji kosovsko-resavskih govora (U svetlu sinkretičko-analitičkih procesa)», *ZFLXL/2*, 227-240.
- Radić, Prvoslav 2000: «Tragom jedne Beličeve dijalektološke ekskurzije. Od podjastrebačkim govorima», *SJVI/1-2*, 381-406.
- Radoičić, Ivana 1996: «Fonološki opis govora leposavičke okoline», *PPJ* 27, 32-52.
- Rakić-Milojković, Sofija 1985: «Dijalektološki tekstovi iz okoline Paraćina», *PPJ* 21, 165-170.
- Rakić-Milojković, Sofija 1987: «Osnovne fonetske osobine govora Donje Mutnice», *PPJ* 23, 29-51.
- Rakić-Milojković, Sofija 1990: «Osnovne morfološke osobine sistema govora Donje Mutnice (kod Paraćina)», *SDZb XXXVI*, 75-118.
- Rakić-Milojković, Sofija 1993: «Pastirska terminologija Krivovirskog Timoka», *SDZb XXXIX*, 11-148.
- Rakić-Milojković, Sofija 1994: «Problem genitiva u prelaznom govoru Donje Mutnice (kod Paraćina)», *GPTO*, 215-224.

- Rakić, Sofija 1997: «Palatalna aspiracija finalnih velara u delu kosovsko-resavskih govora», *OSNG*, 115-120.
- Remetić, Slobodan 1981: «Dativ-instrumental (-lokativ) množine imenica a-osnove sa nastavkom -ema u govorima kosovsko-resavskog dijalekta», *ZFLXXIV/1*, 165-169.
- Remetić, Slobodan 1986: «Dijalekatski tekstovi iz Žabara kod Topole», *SDZb XXXII*, 501-549.
- Simić, Radoje 2004: »Još o potkopaoničkom metatonijskom akutu«, Miloš Okuka, Ulrich Schweier (Hrsg.), *Germano-Slavistische Beiträge. Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag*, München, 267-275.
- Simić, Radoje 1972: «Levački govor», *SDZb XIX*, I-618.
- Simić, Radoje 1973: «Pitanje porekla i evolucije dijalekata severne Srbije u svetlu osobina levačkog govora. Prilog istorijskoj dijalektologiji», *PKJIF XXXIX/1-2*, 73-88.
- Simić, Radoje 1980: «Sintaksa levačkog govora I, Upotreba padežnih oblika», *SDZb XXVI*, 1-146.
- Stanišić, Vanja 1998: «Nekoliko dijalekatskih tekstova iz Kragujevačke Lepenice», *SJIII/1-2*, 535-550.
- Stevanović, Mihailo 1939: «Izveštaj o dijalekatskom ispitivanju Metohije», *GZSVSVIza 1938*, 56-69.
- Stijević, Danilo 1998: «Onomastika dela severne Metohije», *OPXIV*, 157-272.
- Stijević, Danilo 2002: «Onomastika šest sela u okolini Vitine», *OPXV*, 227-282.
- Stijević, Svetozar 1979: «Onomastika istočnog dela Metohijskog (Pečkog) Podgora», *OPI*, 237-381.
- Stijević, Svetozar 1984: «Onomastika jednog dela porečja Kujače», *OPV*, 313-414.
- Stijević, Svetozar 1981: «Onomastika središnjeg dela Metohijskog (Pečkog) Podgora», *OPII*, 197-338.
- Stijević, Svetozar 1982: «Onomastika zapadnog dela Metohijskog (Pečkog) Podgora», *OPIII*, 193-300.
- Tomčić, Mile 1987: «Govor Radimaca», *SDZb XXXIII*, 304-474.
- Tomčić, Mile 1989: «Rečnik radimskog govora», *SDZb XXXV*, 1-174.
- Vescu, Victor 1976: «Govor Banatske Crne Gore», *ZFLXIX/1*, 115-172.
- Vesku, Viktor 1971: «O poreklu govora 'banatskih Crnogoraca'», *ZFLXIV/2*, 199-208.
- Vukićević, Milosav S. 1995: *Govori Kragujevačke Lepenice*, Priština.
- Vukićević, Milosav S. 1971: «O govoru okoline Kuršumlije», *ZFFPr VIII*, sv. A, 387-416.

SREDNJOŠTOKAVSKI DIJALEKTI

UVODNE NAPOMENE

Srednjoštokavski dijalekti zauzimaju krajnju jugoistočnu i južnu srpsku jezičku teritoriju, dio Kosova i Metohije i južne Srbije (uključujući srpska naselja u sjevernoj Makedoniji). Oni se protežu od albanske granice na potezu Dečani – Prizren do okoline Stalaća i Sokobanje. U Kosovu i Metohiji to su sljedeća područja: južna polovina Metohije, Podrima, Prizren i Orahovac, predio oko Prištine i Uroševca, Sretečka i Sirnička župa, Janjevo i Gračanica, novobrdski predio te oblasti oko Kosovske Kamenice, Vitine, Letnice i Gnjilana. U Srbiji to su područja u slivovima Južne Morave, Nišave i Belog Timoka, s većim mjestima Vranje, Medveđa, Bujanovac, Lebane, Leskovac, Pirot, Niš, Svrljiv, Aleksinac i Sokobanja.

Ovim dijalektima pripadaju i govori oko Karaševa u Rumniji i govor Svinice u Đerdapu.

Prizrensko-timočko područje je u srednjem vijeku bilo naseljeno romanskim življem koji su zapadnojužnoslovenski doseljenici (Srbi) potisnuli ili asimilirali. Asimilaciji su podlegla i istočnoslovenska plemena koja su bila malobrojnija nego romanska, čiji su tragovi, kao i kod romanskih (vlaških) plemena, sačuvani u toponimiji.

Srpske narodne mase su su, sa širenjem nemanjičke države, dugo kretale prema jugu i jugoistoku uz rijeku Moravu i njenim vodokocima. Zanimljivo je da je južnoslovensko-srpski etnikum prodro daleko na istok u dolinu Timoka, srednjeg toka Nišave i na sjeveroistočne obronke Stare planine, koji nikad nisu bili u sastavu stare srpske države, te da planinski masivi s njihovim istočnim padinama imaju stanovništvo sa zapadnojužnoslovenskim (srpskim) govorima, a ravnice dalje prema istoku stanovništvo sa istočnoslovenskim (bugarskim) govorima.

Najezdom Osmanlija migracioni talasi su išli u suprotnom pravcu, s juga prema sjeveru, iz južnih i jugozapadnih visinskih predjela, uglavnom tokom Južne Morave, ka Pomoravlju Velike Morave, Šumadiji i Beogradu. Osobito je južnomoravska dolina pretrpjela smjene (i miješanja) stanovništva. Eskpanzivnija je bila

kosovsko-resavska struja od prizrensko-timočke. Ona se širila na sjever i sjeveroistok, da bi kod Stalaća skrenula na istok i zaustavila prizrensko-timočku struju. Tako se granice prizrensko-timočke i kosovsko-resavske oblasti ne poklapaju s prirodnim preprekama. One su izlomljene i izbočene, što pokazuje da nisu nastale organskim putem, nego smjenama stanovništva i govornih tipova.

Tokom XX vijeka stanovništvo se stalno pomjeralo s juga prema sjeveru, osobito iz kosovsko-metohijske oblasti. Tako je krajem vijeka izmijenjena etnička i jezička slika jugozapadnog Kosova i Metohije: broj govornika srpskog jezika se ne samo znatno smanjio nego su i čitave oblasti ostale bez Srba (v. niže).

*

Prostor srednjoštokavskih govora u srpskoj dijalektologiji poznat je pod imenom *prizrensko-timočka dijalekatska oblast*. Ona je specifična po tome što ulazi u balkanski jezički savez. To znači da njeni govori imaju nekih zajedničkih osobina sa susjednim bugarskim i makedonskim govorima i da su doživjeli neke procese koji su ostvareni i u grčkom i albanskom jeziku.

No govori prizrensko-timočke zone od samog početka *osjetno* su se razlikovali o bugarskih i makedonskih. «U njima su po pravilu zastupljene sve štokavske inovacije iz vremena do XIV veka. Izmene u glasovnom sistemu s kraja XIV i početka XV stoleća ili izostaju ili, pak, daju druge rezultate» (S. Remetić). Tek u srednjem vijeku, u vrijeme koje još nije precizno utvrđeno, dijelom su izašli iz opštih štokavskih razvojnih procesa i ušli u neke razvojne sfere balkanskog jezičkog saveza.

Kao i staroštokavski i novoštokavski govori, i srednjoštokavski govori prizrensko-timočke dijalekatske oblasti imaju dosta zajedničkih osobina. Pored balkanizama (uklanjanje tonskih i kvantitativnih opozicija u prozodiji, analitička deklinacija i komparacija, nestanak infinitiva, udvajanje objekta, gramatikalizacija članske morfeme itd.), krupnija zajednička osobina svim govorima jeste vokal /a/ nastao od poluglasnika. Ta foneme je, opet, rezultat opštezapadnoštokavskog izjednačenja dvaju poluglasnika, čija je vokalizacija imala nešto drugačiji kontinuitet u završnoj fazi pro-

cesa nego u drugim srpskim govorima. Druga zajednička osobina je udvajanje oblika lične zamjenice (*mene me*). I treća zajednička osobina bio bi sufiks *-otiña*, koji se izvodi od apstraktnih imenica i pridjeva (*lepotiña*, *lošotiña*), odnosno njegova frekvencija. On se, naime, pojavljuje u pojedinačnim primjerima (*golotiña*, *bosotiña*) i u nekim drugim štokavskim govorima, a u bugarskim govorima ima ekvivalent *-otija*.

U starije odlike ove govorne zone spadaju i sve one inovacije koje su štokavski govori razvili od XII do XIV vijeka ($\rho > u$, $\varphi > e$, $tj, dj > \acute{c}, \acute{d}, skj, stj, zgj, zdj > št, žd, \acute{c}r > cr$; $v\acute{a} > u$, $vs- > sv$ i dr.). S njima idu i druge pojave karakteristične za pripadnost ovih govora štokavskom dijesistemu (ekavska zamjena jata, lična zamjenica *ja* [i *ga* u opštem padežu, OP], zamjenice *šta* i *što*, Nmn. ž. r. na *-e*; 1. l. jd. prezenta na *-em*, odsustvo *-t* u 3. l. mn. prezenta i dr.).

To znači da ovi dijalekti genetski pripadaju štokavskom dijesistemu, odnosno da su nastali u doba kad su se razvili i drugi štokavski dijalekti. Balkanizmi su u njih uneseni kasnije, sa strane. Oni nisu narušili njihov štokavski karakter nego ih samo djelimično strukturno preobrazili, određujući im posebno mjesto u porodici štokavskih dijalekta.

Tako je uspostavljena dijalekatska trijada *staroštokavština – srednjoštokavština – novoštokavština*.

PRIZRENSKO-JUŽNOMORAVSKI DIJALEKT

RASPROSTRANJENOST

Prizrensko-južnomoravski dijalekt prostire se na zapadnim i južnim terenima prizrensko-timočke govorne zone. Ima oblik čizme. Na jugozapadu granicu čini uglavnom državna granica prema Albaniji, na jugu prema Makedoniji (s više srpskih naselja u njenom sjevernom dijelu). Na sjeveru i zapadu u kontaktu je s kosovsko-resavskim dijalektom. Granica ide od državne granice jugozapadno od Dečana, zatim siječe Metohiju, prelazi preko planine Čičavice i izbija na Sitnicu i Lab, te istočno od Podujeva dolazi do Kosanice. Odatle ona kreće ka Kuršumliji i Prokoplju, gdje, zaobilazeći istočnu stranu Velikog Jastrepca, dolazi do Đunisa te planinskom kosom uz lijevu moravsku obalu izbija kod Stalaća.

Od Stalaća granica naglo skreće na istok ka Slemenu.

Istočna granica prema svrljiško-zapljanjskom dijalektu spušta se na jug od Slemena prema Nišu krivudajući uz dolinu Južne Morave bez obzira na prirodnu konfiguraciju terena. Od okoline Niša granica kreće iza Vlasotinca do Crne Trave a zatim prema Krivoj Feji i izbija na državnu bugarsku granicu.

GLAVNE OSOBINE

FONOLOGIJA

Vokalizam

Pored pet standardnih fonema (*a, e, i, o, u*) i vokalnog /ɾ/, govori ovog dijalekta imaju i sačuvani poluglasnik /ə/. Uz to, prizrensko-đakovička zona zna i za fonemu /ü/ u pozajmljenicama iz turskog i albanskog jezika (*bülük, gürbet, müderiza, sürtuk, üstija* 'pegla' itd.).

Priroda vokala često zavisi od susjednih konsonanata i od akcenta. Tako je npr. uz labijale i nazale primjetno zatvaranje vokala /e/ i /o/. U nekim govovima to se odnosi i na vokal /a/. Postoji i obrnut proces, sporadično otvaranje vokala /e/ i /o/ (npr. u Aleksinačkom Pomoravlju i dr.). U govovima na kosovsko-metohijskom području (izuzimajući krajnji zapad) uspostavljen je strogi odnos: nekadašnji dugi /o/ i /e/ su zatvoreni, a kratki /o/ i /e/ su otvoreni. Uz to, na terenu jugoistočnog Kosova (Novog Brda, Prištine, Kosovske Kamenice, Janjeva, Lipljana i dr.) primijećena je i fakultativna diftongizacija kratkih /o/ i /e/.

Poluglasnik se može naći na bilo kom slogu, osim na apsolutnom početku i na kraju riječi (npr. *kad, sam, kako, malecak, vaš* itd.). To je mutan vokal reda /a/. Njegova artikulacija je najstabilnija kad je pod akcentom. U nekim govovima (npr. u Janjevu) jaka je tendencija dobijanja punog vokala u postakcentnoj poziciji. U Đakovici su, pored primjera tipa *danas takni* i sl., zabilježeni i *kotao, posao*. U govoru Aleksinačkog Pomoravlja poluglasnik je po pravilu zamijenjen vokalom /a/ i «u akcentovanim i u neakcentovanim slogovima, u osnovnom delu reči i u nastavcima, na mestu gde je bio poluglasnik po poreklu i gde je novog postanja» (N. Bogdanović). Uglavnom se može reći to da gotovo svi govori znaju za prelazne stepene poluglasnosti, tj. za glasovne vrijednosti između «čistoga» /ə/ i «čistoga» /a/ (odnosno /əa/ i /aə/). Pod uticajem književnog

jezika «čisto» /a/ se sreće često, osobito u nenaglašenim slogovima (npr. *dán, tántka, pétak, grášak, želúdac, saz-dvá, bákar, béčarlak, komšilak* itd.).

Vokalno /r/ ima široku upotrebu. Ono dolazi najčešće u središnjem položaju riječi između dva konsonanta (*brčka, grdo, izvři, cvrsto*) ili u inicijalnom (*rž, rkořak, rčkaj*), a rjede u finalnom (*odrga o[d] čutek* [Jablanički kraj], *bakr* [Kalna kod Knjaževca]). Obično se govori *umrelo, umrela, umreli* i *srebren*. U Prizrenu je pod uticajem turskog i albanskog razvijena grupa /ʳ/, koja se pojavljuje u svim položajima riječi (*ʳbat, ʳžanícu, dʳži, smʳdeš, vʳ*).

U ovom dijalektu vokalno /l/ dalo je /u/. Izuzeci su samo neki slučajevi realizacije /lu/ iza dentalnih konsonanta. Primjeri tipa *dlug, žluna, sluzá, sluzni, sluzavi, sluzif, slunce, sluba* 'ljestve' i dr. prisutni su u čitavom dijalektu od Prizrena i Prištine do Leskovca. Međutim, sjevernije, u Aleksinačkom Pomoravlju, postoji samo /u/.

Prizrensko-južnomoravski dijalekt zna za dosljednu ekavsku zamjenu jata i u osnovi riječi i u morfološkim kategorijama (*nesám, uznete, mene, tebe, zime, starejo, gárdne jzi* itd.). Ima, međutim, i mijesaja formi *pri-* i *pre-* (npr. na jednoj strani *prinesem*, a na drugoj *prenesem, prisekli* i *presekli* itd.). Regionalno se pojavljuju i forme *di* (pored dominantnih *gde* i *de*), *niki* i *sl*.

Konsonantizam

Konsonantski sistem prizrensko-južnomoravskog dijalekta odlikuje se gubljenjem foneme /h/ i prisustvom afrikete /z/.

Foneme /h/ ili ne ostavlja traga (*lád, sárana, odmá* itd.) ili su se na njenom mjestu razvili glasovi /v/ i /j/ u intervokalnom položaju (*múve, mejúri*). U nekim govorima izolovano je supstituisana fonemom /k/ (*vázduk, pázúk, Tikómir* i sl.).

Fonema /z/ može se naći u inicijalnoj i medijalnoj poziciji (dakle i u sandhiju), npr. *zvono, zidina, ozebem, nazvira, mesez dána, óta3 gu utepája* itd. Prisutna je i u toponimiji (npr. *3adine, 3adíne, 3idine* u bujanovačko-preševskoj zoni).

Fonema /j/ je nestabilne artikulacije, a fonema /f/ tamo gdje se javlja najčešće je zamijenjena fonemom /v/. U mnogim govorima

ona se unosi s novim pojmovima (*lift, naftalin*), inače je u govoru starijeg stanovništva nema. No u govorima koji su pod jačim uticajem turskog i albanskog jezika ova fonema funkcioniše u sistemu. Tako je u Sretečkoj župi zabilježen «mukli suglasnik f». U Đakovici se /f/ pominje kao rezultat desonorizacije finalnog /v/ i obezvučavanja ispred bezvučnih opstruenata unutar riječi, a u Prizrenu ono je vrlo stabilno u pozajmljenicama i u rezultatima desonorizacije foneme /v/ u onomatopejama (npr. *fajdu, fak, fišece, furtuna, ifitra, Sofija, Tofil* [Teofil], *Žifko, fārka, flʳiske* itd.).

U južnomoravskim govorima, Đakovici i Prizrenu registrovano je i okazionalno (tvrdo) /ʃ/ (*žalko, bořan, soř, gláva, sluga, čelo* itd.).

Pod uticajem albanskog jezika u istočnoj zoni običan je sistem /lʳ/ < /l/ ('*L'ilina dol'ina*), a /l/ ispred /i/ i /e/.

Sonant /l/ na kraju sloga uglavnom prelazi u *-[j]a* (*bacáa, sviráa, trčája, dóša, vidéa, imája, béja, sagnúja se* itd.). U Sretečkoj i Siriničkoj župi, međutim, izgovara se /v/ (*bév, imav, póbegov, Sévce*), a u Đakovici se pojavljuje i /o/. Na prostranom terenu /l/ je sačuvano u nekim leksemama (*astál, ándel, žal, stélna, sélski* itd., isto u toponimiji, npr. *Alibášin dól, Súvi dól* u bujanovačko-preševskoj zoni).

Novo jotovanje je izvršeno (*bráca, prúca, dódem* itd.). Na terenu Kosova i Metohije ono je ostvarano i iza labijala (*snople*), dok je u drugim govornim zonama izostalo (*gróbjé, snópje*).

Prozodija

Akcent je ekspiratoran, bez kvantitativnih i kvalitativnih obilježja. Po prirodi je kratak, intenzivan i predstavlja glasovni udar kojim se jedan slog po jačini i dužini izdvaja iz glasovne cjeline. Najviše odgovara kratkosilaznom (oštrom) akcentu. U nekim govorima primijećena je blaža opozicija akcentovanih i neakcentovanih slogova.

Akcent može stajati na svakom slogu, uključujući i posljednji. Uglavnom je to staro akcenatsko mjesto. Postoje izvjesna pomje-

ranja ka početku riječi. Domašaj te pojave je različit, ona je najintenzivnija u Vranju i Aleksinačkom Pomoravlju. Pri tom obično izostaje povlačenje akcenta sa slogova na kojima je akcent bio dug. Na jugozapadu dijalekta u nekim govorima postoji tendencija vezivanja naglasaka na penultimu (npr. u Prizrenu), a u nekima je snažan makedonski uticaj. U Sretečkoj župi preovladava akcent na trećem slogu od kraja riječi (*Jóvana, náviva, óstarev* itd.).

Na cijelom dijalekatskom području gube se dužine i razvijaju sekundarne dužine koje su nastale sažimanjem dvaju vokala po ispadanju konsonanta ili gubljenjem /h/ u finalnoj poziciji kod imenica i iz nastavaka za oblik 1. lica jednine aorista (*grá, strá, orá, snaá, u taj má, da jémo* 'jedemo', *či si* itd.).

MORFOLOGIJA

Imenički sistem dijalekta karakterišu sljedeća obilježja: a) svođenje padežnih oblika na A / OP koji je jednak nominativu kod imenica srednjeg roda jednine i sva tri roda množine, b) neke se imenice mogu komparirati (*po nerabotnik, po skitňar, naj domaćin*), c) neke imenice su promijenile rod (*nóc, rádos, bóles* i dr.).

Imenice tipa *grad-ø* u jednini imaju A / OP ~ N za bića (*íma túj dévera, dajá mi ovóga góluba*), a za neživo A / OP = N (*néma sír, ne mi vratíja balón* [Alek. Pomoravlje]). U množini je nastavak *-i* (čoveci, lekari), *-i / -e* (*noževi, borove, krajove* [nastavak *-eve* češći je u kosovsko-metohijskoj zoni] i *-e* (*tríe, Cigaňe*, te u toponimna kao *Stance, Rankovce, Stance* itd.). Imenice tipa *žen-a* OP = A u jednini ima nastavak *-u* (*píje vódu, da mi vrňeš kokóšku, Vládicu*), a OP = N (*devójke*). Imenice tipa *unuč-ø, vime-ø, nebo-ø, žen-če* u Nm. imaju *-a* one bez proširene osnove (*sela, temena*), a one koje osnovu proširuju konsonantom *-t-* završavaju se na *-iči* (*-iki*) ili *-ički* (*-ički*) (*jaríci, prasići, telíci, pilíki, ovnikí, petličíki* itd. [u Prizrenu *kl'inc'ič'i, zajč'ič'i* itd.]), a OP / A = N imaju u oba broja.

Oblik dativa je više sačuvan nego u drugim srednjoštokavskim dijalektima. U skladu s tim je i prisustvo oblika *num(a)* u opštem

padežu zamjenica 3. l. ž. roda (*kupíja od numa, kupíja na numa*).

Karakteristični su vokativi tipa *čoveku, Miodragu, Novico, Dragano, čičo, Stanojo, Zarijo, Jovančo, Branke, Božinke, Smilke* itd.

Lične zamjenica u većini govora imaju oblike za N, D i OP. Oblici starog dativa (*mene, tebe, nójze*) manje su frekvencije od konstrukcija *prijedlog + OP*. U množini za 1. i 2. lice postoje oblici *mi, nije, ni, mije, vi, vije*, enklitički *ni, vi, ne, ve*, kao i *nama* (Prizren, Sretečka župa), *nam, vam, nami, vami* (Janjevo, Sirinić, centralna zona Kosova) i dr. Oblici lične zamjenice 3. lica ženskog roda vrlo su raznoliki, D *nójze, nójzi, numa, nój, ne jze*, enklitički, D *vu, ju, gu, joj, voj, je, gi* (Sretečka župa), *i, gi, di* (Gora), A *gu, ju, vu, u, ga, ja, je* (Gora), u množini enklitički D *im, gim, gi, ni, giv, i, ji* (Đakovica), A *gi, i[h], gi / di, ge / de* (Gora), *giv* (južna zona Kosova), *i, ji* (Sretečka župa, Đakovica).

Karakteristični su oblici pokaznih zamjena u OP množine (*tíja, oveja / ovi ja, oneja / onija*), prisvojene zamjenice *nójjan, nójzin, nino* i neodređene *nike* (ž. r. mn.).

Izgubljen je određeni pridjevski vid. On se pojavljuje samo u ustaljenim sintagmama (*beli luk, sredni prs* itd.) i u onomastici. Komparativ se tvori dodavanjem riječce *po* ispred pozitivu (*po miran, po sitna*), a superlativ riječom *naj-* (*najgolem, najstara*). U nekim govorima prisutni su i tragovi starije tvorbe komparativa sufiksima *-ej* i *-ji*.

Glagolski sistem obilježen je nestankom infinitiva i glagolskog priloga prošlog, futuroom tipa *će + (da) prezent*. (*ću da dođem, ću dođem, će dođem, će da idemo, će ga nosimo*, up. iz Aleksinačkog Pomoravlja: *Já ću da zakáčim gi dobro, pa ću natovarim kópu, pa ću se skínem, pa ću da natovárim*) te širokom upotrebom imperfekta i aorista. U nekim jugozapadnim kosovsko-metohijskim govorima su forme *-aju / -eju*, u nekim *-av / -ev* odnosno *s -v / -f* (*imaju, imav, jedef, nosíj*, up. u Leskovačkom kraju *šetav, leživ, trčív* itd.). U Siriniću su i *trpu, vodu, trču, palu* itd., a u župama Sredske i Gore i *-et / -it* (*me slušaet, noset, trčet, sedit, mamit* itd.).

U južnomoravskim govorima specifična je tvorba imperfekta (*ídešem, ídešemo, ídešeu*). Množina radnog glagolskog pridjeva ima samo jedan oblik za sva tri roda (*íšle, uzimále*).

Od riječca i partikula karakteristične su *eve, ete, kam, zal* 'zar', *mori* (*snajke, mori, doma l'i si* [Prizren]), *vaj, tujke* i dr.

U vranjskom i bujanovačkom kraju kao specifičnosti izdvaja ju se čuvanje *-u* u 1. l. jd. prezenta, forme tipa *padnala, reknaja* i nastavak *-le* u množini radnih gl. pridjeva (*Turci danak uzele*), te u Preševu množinski lik lične zamjenice *mije*, a na kosovsko-metohijskom terenu imperativ na *-ite* i nastavak *-smo* u I. l. mn. aorista i imperfekta.

SINTAKSA

U sintaksi padeža treba razlikovati funkciju nominativa i vokativa i nekih oblika dativa, na jednoj, i funkciju OP s prijedlozima, na drugoj strani. Nominativ je u funkciji subjekta u rečenici. Koristi se i uz glagole *bude* i *ima* (*bilo, imalo, bili, imali*) bez obzira na kvalitativnost ili negaciju (*bilo tu bolničar, imalo jedna koliba, imali su i po boli ljudi* itd.). OP se pojavljuje u funkciji partitivnog (*daj mi kilo šećer*) i temporalnog genitiva (*ovúj gódinu neće imamo klašće da otkršimo* [Jablanica]).

Sintagme s prijedlozima *do, pored, vrz* [iz]više, između, iznad, ispred, kude, preko, nasred, poza, oko i dr. i OP iznačavaju razne vrste genitiva, a sintagme *do + OP* temporalnost, poticanje, porijeklo, uzrok te u kompariranju izuzimanje pojma iz mnoštva (npr. *nájubava o cví vas*).

Prijedloško-padežna konstrukcija *od + OP* pojavljuje se sa funkcijom posesivnog genitiva (*ot sestru ćerka, ot prvu ženu*).

Instrumentalne sintagme s prijedlogom *s/sas/sas + OP* iskazuju cio niz začenja. Umjesto lokativne sintagme *o + OP* upotrebljavaju se forme sa prijedlozima *od* i *za* (*govóri od Ránka* [Alek. Pomoravlje], *pričamo si tuj, oná od nójan živót, ja od moj* [Jablanica] itd.). Često je udvajanje prijedloga (*za u Niš, do préd sélo, za u nínu kúcu* itd.).

Čest je pripovjedački prezent. Konstrukcija *da + prezent* služi za tvorbu futura. Futur I u indikativnom značenju je bez veznika da (*će vidiš*).

Aorist je čest glagolski oblik. Njime se iskazuje i radnja istovremena sa nekom drugom radnjom, a upotrebljava se i za iskazivanje irealne prošle radnje kao potencijalne (*da me ne dóveze, prespá ja u Niš* [Alek. Pomoravlje]).

Čest je perfekt bez pomoćnog glagola, kao i u bezličnoj upotrebi. U upotrebi je i pluskvamperfekt.

Za izražavanje jednakosti koristi se poredbena riječca *kaj*, a u zapadnim dijelovima i *ki* (*mi smo kaj ovaj*).

Glagolske enklitike *ću* i *će* mogu stajati i na početku rečenice (*ću te pitam, će se padneš*). Uobičajen je poredak *D + enkl. mi* (*na bráta mi kúca*).

U pričanju, i uopšte u govoru, česta je bezlična upotreba predikata u srednjem rodu bez obzira kakav je rod i broj subjekta (npr. *lekári ne imólo*).

Dok je na širokom terenu imenica *braća* (gdjgdje je oblik *braći*) muškog roda (*braća mi dóšli, ja i ti smo braći*), imenica *deca* ima atributivne i predikativne i u muškom i u srednjem rodu, s tim što je češći muški rod (*igráli se déca*).

LEKSIKA

Leksika govora prizrensko-južnomoravskog dijalekta određena je specifičnim geopolitičkim i kulturno-istorijskim okolnostima njegova terena, smjenama stanovništva, uticajem stranih jezika i kultura i međudijalekatskim i miksoglotskim procesima.

Domaća leksika je slojevita. Mnoge riječi i pojmovi su staroga značenja (npr. *bere* u značenju 'skuplja', *izbrka* – 'izmiješa', *mrza* – 'ljenost', *mrečka* – 'smrt', *tuli se* – 'sagiba se', *moč* – 'mokraća', *skačka* – 'skakavac', *skrež* – 'led' itd.), a mnoge su poznate (uglavnom) samo na tom srpskom prostoru (npr. u Sretečkoj župi *gostin* 'gost', u Leskovcu *brglav* 'debeo', *vrnavina* 'nevrijeme', *drkalo* 'prestarjela osoba', *krvosuvañe* 'prenemaganje', *videlak* 'svijet' itd., u Jablanici *osipnem* 'promuknem', *pomalkújem* 'trošim', *raspúdim* 'izagnam', *skrník* 'krajnik', *triletница* 'teška bolest', *rotáñe* 'obasipanje uvredama', *úlavo* 'glu-

po' itd., u Slovinju *mrsol* 'sline', *palčanik* 'palac', *medeník* 'međaš', *parávica* 'žeravica', *trón* 'krevet' itd., u bujanovačko-preševskom kraju *slanopada* [biljka], *kańek* {ptica grabljivica} itd.). U niškoj okolini sasvim su obične dijalekatske lekseme tipa *dréje* 'odjeća', *gíža* 'čokol', *ómaja* 'prividenje, opsjena', *šótka* 'patka', *vrénac* 'paradajz', *nišán* 'proševina', *varka* 'pazi', *alis* 'sasvim', *ás* 'potpuno' itd. U Aleksinačkom Pomoravlju zabilježene su manje poznate riječi kao *blántav* 'bljuttav', *valóga* 'udubljenje', *viliz* 'izdanak', *gledélak* 'zjenica oka', *grbrńáč* 'kičma', *krúta* 'trudna', *peúl* 'pepeo', *prókop* 'nužnik', *šójka* 'gumeni opanak', *úkotur* 'krug', *brzga* 'žuri', *náčka se* 'umrlja se' i dr.

Od stranih uticaja najznačajnije je uticaj turskog jezika. On je ostavio tragova u svim sferama materijalnog i duhovnog života tako da se i danas, pored uobičajenih i raširenih orijentalizama, čuvaju mnoge lekseme napoznate ili manje poznate drugim djalektima srpskog jezika (npr. *agalak* 'uživanje', *vuta* 'kecelja', *duzbas* 'jednostavno', *erbat* 'vješt' itd.). Njih ima, dakako, i u toponimiji (npr. u Vranju i okolini *Ánište*, *Ažijsko*, *Azirka*, *Balážijska liváda*, *Bećirke*, *Búmbule*, *Jurúci*, *Ćóška*, *Ćúmka*, *Karamánica*, *Gazépovo*, *Lekina kapija*, *Muažirska maála*, *Kadribégova čéšma*, *Čukáre*, *Pásinka*, *Šabánke*, *Ténžere*, *žibžijsko* i dr., ili u Gnjlanimi *Arslánova čéšma*, *Stára žamíja*, *Šádrvan* i dr., ili u Izvorniku *Buzalák*, *Bunárče*, *Mála*, *Ismájleva strána*, *Efendíjska liváda*, *Karažánac*, *žáde* itd.).

Uticaj albanskog jezika je mnogo manji, ali je osobito prisutan na jugu i jugozapadu dijalekta (npr. *arnautin* 'zapadni vjetar', *binak* 'blizanać', *bigar* 'podvodno zemljište pored izvora', *diza* 'sir slabog kvaliteta', *laruka* 'krava šarene dlake', *maškul* 'muškarac', *áfafa* 'prijevoj', *fláma* 'prehlada' itd.).

Od zapadnoevropskih jezika najviše je posuđenica iz njemačkog, i to još iz vremena razvoja rudarstva i, kasnije, zanatstva. Žive su lekseme (npr. u Leskovcu) *brenujem* 'štedim', *giltam* 'pristajem', *gustiram* 'zasitim se', *luftika* 'brzoplet, nepromišljen čovjek', *mutel* 'najbolje brašno', *tišlajfer* 'stolnjak', *fahman* 'sposoban čovjek', *calke* 'novac', *radla* 'alatka za obilježavanje kroja', *šenkam* 'lagano pomjeram nešto teško', *štumalda* 'kurva' itd. A na cijelom terenu (ili u cijeloj prizrensko-timočkoj oblasti) poznate su lekseme koje pripadaju zanatskoj terminologiji (npr. *grunt*, *klamfa*, *milekerc*, *pankla*, *šofna*, *šrafštok*, *štabla*, *štringla* itd.) ili (kao na širim govornim prostorima,

osobito u sjevernim krajevima) opšteusvojenih *tacna*, *šola*, *falta*, *valinka*, *fleka*, *šoder*, *štanga*, *šut*, *cvancik[a]* itd.

U pograničnim zonama prema makedonskim dijalektima dosta je zajedničke leksike poznate i srpskim i makedonskim govorima.

Znatan je uticaj i govora kosovsko-resavskog dijalekta.

Imenoslov ovog dijalekta najvećim dijelom je slovenskog porijekla. Kalendarskih imena je mnogo manje. Teoforna imena su bila popularna još u srednjem vijeku (npr. *Bogosav*, *Bogoš*, *Božidarka*, *Božidarka*, *Bogoj*, *Bogić* i dr.), a mnoga su prisutna i danas (*Bogdan*, *Bogo*). Česta su imena s pridjevom 'dobar' (*Dobrivoje*, *Dobrila*, *Dobroslav*, *Dobrica*), 'milo' (*Milan*, *Miloš*, *Milanko*, *Miodrag*, *Miladin*, *Milko*, *Miloje*, *Mila*, *Milunka*, *Milena*), 'rad' (*Radivoj*, *Radoslav*, *Radomir*, *Radmila*), s osnovom 'ljub' (*Lubisav*, *Luba*, *Lubinko*, *Lupče*, *Lubica*). U arhaična imena idu *Jakov*, *Jordan*, *Dojčin*, *Serafim*, *Trojan*, *Inojka*, *Malesija*, *Agna*, *Gajta*, *Inojka*, *Sultana*, *Sinadin*, *Spira* i dr. U muška moderna (pomodna) imena spadaju *Boban*, *Danijel*, *Darko*, *Nebojša*, *Sladan*, *Saša* i dr., a u ženska *Aneta*, *Venera*, *Dafina*, *Lora*, *Sladana* i dr.

U tvorbi ženskih imena najčešće je zastupljen sufix -ka (*Darka*, *Ilinka*, *Jelka*, *Milka*, *Mirka*, *Sojka* / *Sojca* i dr.).

U tvorbi muških imena najčešće se javlja sufix -ko (*Acko*, *Bojko*, *Brajko*, *Branko*, *Vesko*, *Novko*, *Živko*, *Zlatko*, *Milojko*, *Radojko*, *Stanojko*, *Nedelko* i dr.), pa sufixi -adin (*Vujadin*, *Miladin*, *Stojadin*) i -an (*Bojan*, *Dušan*, *Živan*, *Stojan*, *Cvetan* i dr.).

Karakteristična su muška imena na -a (*Blagoja*, *Dobrivoja*, *Miloja*, *Milentija*, *Milivoja*, *Radoja*, *Radivoja*, *Stanoja*) i -ica (*Novica*, *Dokica*, *Jovica*, *Prica*, *Vladica*, *Borica* i dr.).

RAZVEDENOST

Prizrensko-južnomoravski dijalekt je dosta razuden, sa nejednakim difrencijacijama. Dok su sjeverni predjeli relativno ujednačeni, na jugu su izrazite razlike u govorima na potezu od izvorišta Pčinje do albanske jezičke teritorije. Posebno su jake diferencijacije u predjelima oko Šar-planine. Takvo stanje je ponajviše rezultat spoljnih

uticaja. Neke pojave unesene su iz makedonskog jezika, a znatan je broj strukturnih osobina turskog i albanskog jezika. Uz to, na krajnjem jugozapadnom dijelu dijalekta srpska naselja su potpuno odvojena od drugih srpskih govora albanskim stanovništvom.

Prema gustini diferencijacija u govorima prizrensko-južnomoravskog dijalekta izdvajaju se tri poddijalekta: sjeverni, *leskovačko-aleksinački*, i dva južna, *gnjilansko-vranjski* i *prizrensko-đakovički*. Oni su uglavnom odvojeni linijom kod Priboja i Stubla. Prvi je migracioni, drugi je i migracioni i sa strukturalnim inovacijama, a treći najviše ima autohtonih jezičkih crta, na jednoj, i stranih nansa, na drugoj strani.

Prizrensko-đakovički poddijalekt

Ovaj poddijalekt se prostire na područjima oko Đakovice, Prizrena, Sretečke župe, Sirinića i Šar-planine. On najviše odstupa od tradicionalne slike prizrensko-južnomoravskog dijalekta. I njegovi govori pokazuju izrazite diferencijacije koje su vezena za prirodne cjeline manjih prostora (Prizrenskog Podgora, Sirinićke župe, Sretečke kotline, Šar-planinske oblasti i dr.).

Glavne odlike prizrensko-đakovičkog poddijalekta su sljedeće:

1. akcent se uglavnom veže za drugi slog od kraja riječi (Prizren, sjeverni dio Sretečke župe, Sirinić) odnosno za treći slog (Sretečka župa istočno od Prizrena);
2. vokalno /l/ daje /u/ odnosno /lu/ i /lu/;
3. novo jotovanje kod labijala (*gróble, dívlo*);
4. /l/ na kraju sloga dalo je /v/ (Sretečka i Sirinićka župa) ili [-jja] (Prizren);
5. treće lice prezenta na -av/-ev odnosno -v/-f (*imav, jedef, no-sif*); nastavak -ite u 2. licu mn. imperativa (*úznite*);
6. imenice m. roda na -ø sa značenjem živog imaju OP na -a koji je jednak Gjd.; očuvanost oblika dativa; komparacija pridjeva, priloga, imenica, glagola i rednog broja *prvi*; u Dj. namjene i posesije i Ljd. uz neke prijedloge uopšten je nastavak -u;
7. 1. lice mn. aorista i imperfekta na -smo;

8. makedonski uticaj (ponajviše u Sretečkoj i Sirinićkoj župi, npr. formant -na- [*viknaja, dignalo*]; *sa, se* mjesto *su*; nastavak -le kod pridjeva, npr. *dobre sinovi; oni za sva rada*): uticaj turskog i albanskog (najviše u Prizrenu, npr. fonema /ü/ u pozamljenicama, dekomponovanje vokalnog /r/, čuvanje fone /f/, izjednačavanje afrikata, izjednačavanje sonanata /l/ i /ll/ u korist /l/, otvrdnjavanje i dekomponovanje /ń/ [npr. *nega, Vrajne*] i dr.).

Na području ovog poddijalekta stalno se mijenjala etnička i jezička slika od dolaska Osmanlija. Posebno je ona izmijenjena emigracijama 1690. i 1737. godine, kada je veliki broj Srba napustio Metohiju.

Prema Metohiji srpsko stanovništvo iz Ljume i Skadarskog jezera povlačilo se već od XV i XVI vijeka. Ka južnoj Metohiji povlačili su se Srbi iz perifernih oblasti prizrenske kotline, sa desne strane Belog Drima i sjeverne Albanije. Prema naseljima južno od Uroševca išla je struja iz Sirinićke župe. Tako je dolazilo do govornih interferencija i miješanja dijalekatskih osobina starinačkog i doseljenog stanovništva.

Na promjenu etnojezičkog sastava stanovništva snažno su uticale i prisilne seobe Srba koje su sproveli Albanci od XVIII vijeka sve do naših dana.

Posebno intenzivna iseljavanja Srba bila su tokom XX vijeka. Krajem toga vijeka te su oblasti postale praktično albanske. Danas tamo ima vrlo malo Srba. Prema stanju od 1999. godine, kada je prisilnim iseljavanjem srpskog življa potpuno izmijenjena etnička i jezička slika Pokrajine, «u Prizrenskom Podgoru nema Srba, u Podrimi je manji deo Srba opstao u Orahovcu i Velikoj Hodži, u Đakovici nema Srba, u Prizrenu živi tridesetak Srba i određeni broj priseljenika muslimanske vere iz šarplaninskih župa, u Sretečkoj župi ostao je deo Srba Srečana srpskog jezika muslimanske vere i nekoliko desetina Srba pravoslavne vere, u Gori je broj Gorana prepolovljen.¹² Samo je u Sirinićkoj župi opstao veći broj Srba. Slo-

¹² Onim Goranima koji su još ostali na Gori „preti iseljavanje ili jezička asimilacija u agresivnom albanskom okruženju“ (S. Stanković).

vensko muslimansko stanovništvo iz Skorobišta, Grnčara i Novog Sela – triju sela u Prizrenskom Podgoru – najvećim delom se nije iselilo» (R. Mladenović).

Godine 2002. dogodio se novi pogrom nad srpskim stanovništvom Kosova i Metohije tako da se njihov broj još više smanjio. Srbi su na tim prostorima izloženi neslućenim promjenama u svim opštecivilizacijskim sferama života. Tako su neke veća sela u centralnom Kosovu i u Gornjoj Moravi postali njihova administrativna i kulturno-prosvjetna središta. Osobito donedavno ruralna Gračanica danas je utočištem velikom broju urbanih Srba izgnanih iz urbane Prištine. Ona je i sjedište određenih civilnih ustanova Republike Srbije i srpske administracije Grada Prištine te kulturno-prosvjetni centar Srba iz središnjeg i južnog Kosova. Sve je to, dakaiko, dovele do velikih promjena u dijalekatskom pejzažu prizrensko-timočke govorne zone. Njeni južni predjeli su danas praktično izgubljeni za sagledavanje autohtonog dijalekatskog idioma.¹³ Tako će se najvjerovatnije zona srednoštokavskih prizrensko-timočkih govora vremenom svesti na jugoistočnu Srbiju, a govorna zona na Kosovu i Metohiji postati povijesnom kategorijom.¹⁴

Gnjilansko-vranjski poddijalekt

Govori ovog poddijalekta prostiru se na krajnjem jugoistoku u dijelovima Kosmeta i Srbije (u zoni gornjeg toka Južne Morave), u trouglu Gnjilane – Pčinja (s preševsko-bujanovačkom zonom) – Vranje i okolina (do Priboja i Stubla).

Glavne osobine gnjilansko-vranjskog poddijalekta su sljedeće:

13 U njima se formiraju ili miješaju određeni sociolekti, što je onda predmetom sociolingvistike a ne klasične dijalektologije.

14 U međuvremenu (17. februara 2008) Kosovo se proglasilo nezavisnim. Time je ono malo preostalih Srba na Kosovu i Metohiji dovedeno u još teži položaj, tako da im je tamo sudbina potpuno neizvjesna. Ono što je sigurno, njihovo osipanje će se nastaviti, tako da će taj dijalekatski pejzaž srpskog jezika doživjeti nove promjene. (Napomena u korekturi).

1. prenošenje akcenta s otvorene ultime (*víno, sélo, zémnia* itd.; pored *čeló, decá* i sl.); inicijalni karakterističan akcent u oblicima s prefiksom l. lica prezenta (*dónesu, úrabotu* itd.);
2. /l/ na kraju riječi dalo je *-[j]a* (*daja, doneja*); očuvana razlika između afrikata, ali se /č/ i /đ/ izgovaraju s oslabljenom frikacijom;
3. velarni konsonanti /k/, /g/ ne prelaze u /ć/ i /đ/ niti iza /j/ niti ispred vokala /e/ i /i/ (*drugi, banke, ruke*); afrikatizacija (*pčenića* [Vranje], *Pčeničište* [Šaprance, Pčinja]);
4. izostaje članska upotreba anaforskih zamjenica *-v, -t, -n*; lična zamjenica *ona* ima u OP *num* ili *numa*; u upotrebi su zamjeničke enklitike *gi* (DA), *gu* (A) i *vu* (D);
5. prvo lice jednine prezenta na *-u* (*mólu, sédnu, séču, iznósu, iškoču* [Gornja Pčinja] itd.);
6. imperfekt je sa formantom *-še* (*idešemo, idešeu*); prvo l. aorista završava se na *-smo* i *-mo* (npr. u Vranjskoj Pčinji *dojómo*);
7. jedan oblik (*-le*) za sva tri roda radnog pridjeva (*išle, uzimá-le*);
8. uticaji (na jugu) makedonskog jezika (npr. formant *-na* [*podnája*], *sa, nesá* ['jesu – nisu'], *-e* u množini radnog pridjeva [*kúmovi bilé*] itd.).

Ovo je područje sa sukcesivnim migracijama na kojem su se postepeno gubile autohtone govorne osobine na potezu Prizren – Đakovica. Dijelovi Kosmeta i južne Srbije pod snažnom su ekspanzijom albanskog življa i jezika.

Kao i iz jugozapadnih dijelova i odavde su se Srbi stalno iseljavali, tako da ih danas ima vrlo malo (uglavnom u enklavama). Njihova sudbina je u budućnosti potpuno neizvjesna.

Leskovačko-aleksinački poddijalekt

Ovaj poddijalekt se prostire na potezu od sjevernih terena Vranja do Aleksinca i Sokobanje. Njegovi govori su ujednačeniji nego govori drugih dvaju poddijalekata prizrensko-južnomoravskog di-

jalekta. Od svih govora prizrensko-južnomoravskog dijalekta oni posjeduju najviše štokavskih inovacija.

Taj govorni pojas naseljen je iz matične oblasti migracija. Razlike prema južnim govorima poddijalekta uočavaju se dijelom u Aleksinačkom Pomoravlju, a nešto znatnije u idiomima na sjeveru oko Rašnja sve do Stalaća, gdje se miješaju južnomoravske i kosovsko-resavske osobine.

Glavne osobine ovog poddijalekta su sljedeće:

1. uglavnom sistemski prelazak poluglasnika u /a/ i prenešenje akcenta s otvorene ultime (*žéna, vénac*);
2. jotovane grupe *pj, bj, mj, vj* (sporadično i *zdravje, sno pje* u Leskovcu); grupa *jd > đ*; forme *cvrsto, crešnja*;
3. vokalno /j/ dalo /u/ (*vuna, sunce*); -l prešlo u -a odnosno -ja (*kota, daja, videja*);
4. forme *pile - pilići*;
5. oblici zamjenica *ńo, ńojzi, ńuma, ne, ve, gi*; komparativi pridjeva tipa *najmladej, pomal, visoški*;
6. imperativ *jedete, zborete*; uglavnom nepoznavanje nastavaka -av, -ev, -iv u 3. l. mn. prezenta;
7. forme *ge / de*;
8. spojevi tipa *naši deca, nema brineš, Će mi budne li kum el sta-rejko?, Ne li si videa?*

TEKSTOVI

Nastradin Odža

Za túrsko vréme bija jén, zvája se Nastrádin Óž'a. A imála jéna, svád'ba bila. I otiša táko č'óvek, néje obúčen bija, onáko u odélo otiša da gi č'estíta. I káko úša u vráta, né da úž'ne ováko nego stanája na kráj, sednája i doné'le mu jénu kávu, čaj mu doné'le. Sedéja málo vréme, né-mu táko zbóriy... I otiša pósle, ón se obúka u rúno adž'ilársko, popóvsko, znáš, odélo, obúka se své. Sedéja jéno vréme, kros jén saát drúge gósti dóš'le, č'e da ide i ón. «Ó, ájde, izvólte, izvólte» – lépo ga doč'eká'le i néga ga uzímay i túriv ga gór báš u č'óš. Č'e dóž'e t'rpéza, več'éra, č'e dóž'e. Nému víka: «Óž'a, úzni, jédi». Ón dofatija pa své sípe na odélo. «Štó rádiš, óž'a?» «Vi ne č'iníte siromáu č'ovéku nego na odélo. Kój ima dóbro odelo, néga poš'tú'ete». «Káko?» »Bija sam nápret, níkoj néč'e da mi zbóri, a sák-sam dóša, nésam dóša da jédem, sámo táko da vi č'estítam». Óni teke poč'ná'le da se gléday táko. Íma negóvo mlógo. Negóve príče íma mlógo da č'ú'eš.

Čedomir-Čeda Babarogić, 1905, Prizren, Remetić 1996, 548.

Vraži kamen

Nikipút, u stáro vréme, dávoli rešile da skrénev tók na réku Pčín'u, da téči nekude Búgarsku. Sabirále kámeňa po pčín'ski brégovi i dolíne i frl'á'le u Pčín'u, kude Šáince.

Kad víše néje imálo kámeňa u blízínu, jedən nóć otišle dávoli č'ák u Končúlsku klisúru. Támo nášle niki kámen golém kao sténa, i svi zájedno ga poné'li na kude Šáince. Kámen bija téžak, a pút dlóg, pa se dávoli na mlógo mésta odmará'le. Nésu ni primetile kád je nóć próš'ja. U Klínovac prví petlóvi zapojá'le, dávoli se preplašile, frl'ile onúj grámádu što nosile i razbegá'le se.

Od tág, u Klínovac stóji, pokraj jednú vodenícu, golém kámen, kao kúca, a národ ga víka Vráži kámen.

Rade Tomić, rod. 1922. u Baraljevcu [Pčinja], Marinković 2002, 152-153.

Komšija ti je, dete, košulja do snagu

Ču ti kažem bre, dete, své što znám. Onó, ja sam stár čovék, mlógo i zabrálam, al pá sam u sáves.

(Znáe on, čero, mlógo da příča. A i vóli da oráti takój niki ka[d] dóde, dak póviš sám sedí zbok tuj bólnu nógu).

Pal da ti kazí'em za nógu kakó sam se utepája. Onó, víkam, svi smo pod bóga (krsti se), al nésam se ni pazíja. Nésam, dete, slúbu pregledája. Ukačí se na plémeňu, ranú za stóku da skínem. I u onój skidárie, stupnú, onáj přečka se iskrši, slúba mrdna... Od visóko pádo. Iskrši nógu u kúk, pa moí téški boléži. Edón Cékavčanin, dóbar čovék, Cvétko mu íme, ón mi je namiscája nógu...

Né, né, nécu zabrávim. Još u jednu nívu ímam bunár, Do volá-váčko, tám ni je niki púd bášča bílá. É, ság na kráj, evé vidíš, u obór bunár. Táj e o[d] ckóro. A dva-trí métra od néga je bijá stár bunár. Moj tátko ga je još kopája. Al izgubi mu se žtca, pa dve-trí léta múka za vódu, néma ni za lúdi, ni za stóku. Pa is komšje. Nésu ni duša valá, branili. Dóbri su ni komšje, i za lóšo i za árno. (Komší ja ti je, dete, košula do snágu). Ság u ováj bunár, vóda kólko ócež gu íma.

Mírko Živković, 81 god., Lebane, Žugić 2005, 465-466.

I gorko u usta, i gorko

U stamák múka. Néki dán níje mlógo lóše, a néki dán kad víkne da bolí, da se crkne! i gótovo. Ne stoi-se ná-zem. I povrácam. Po pětinaes dána, po nedělu dána níšta. Sámo: Ni vódu, ni léba, ni níšta, níšta, ni mléko, ni níkakvo. Níkakvu ránu.

Na prošli Uskrs, na sán, na nós téklo, téklo, i kad sam se ustála óno sve bílo krvavo tó. I ústa, své, nešto górko; ja brišem, onó górko, ja brišem, óno górko. I ja ustánem, i pódem na támo, óno jurnu krv, stárac rípi da úzne lávor, i dónese mi lávor, i óno júri dál'e, i tečé, i tečé. Póсле i snáa úzede da me obríše od onó, onó sve góre, i sprémimo se dídemo kqđ lekára. Póđemo kqđ lekára dídemo óvde, óno sve víše, ováko u šáke, sámo téče tam po pút. Otišli mo do lekára, oni ne móže níšta da učínu, ne smédu. I póсле, sín mi dođe i oti'domo za vároš. U

Aléksinac. I támo óni nabíše u °nu gázu, zatvoriše, réče, za trí dána dídeš kúci i da ležíš. Tréci dán dídem da mi izvučú onó. Já-sam otišla jópet, oni nésu sméli, pá-smo íšli u Aléksinac, te smo izvúkli onó. Pó-sle málo takó dvatri dána to íšlo i přestanu, níje víše. Ali za to vréme nésam toli'ko ja osečála, 'a sam bíla jáka, púna. Imam i slíku da vídite kakvá-sam ja bíla púna. I odótle sve čezním, čezním, čezním, níti mi se sládi, níti mi se štá jedé, i níkad, i níkad i níje dóbro. I górko u ústa, i górko, i górko i dan-danás.

Milka Mitić, 70 god., Gredetin [Aleksinačko Pomoravlje], Bogdanović 1987, 282.

Ču ti pričam

Ču ti pričam. Zaboléše me óči. Otidó kod dóktora. Pa tag ovój ópera. Na néga vídim. I kad me na ovój, da próde dve gódi ne po tem «aa – réko ja, – batali ga, šta ću da čekám dále, na jednú óko vídim. A póse tóga imája sam ovdé sícu. Próde pa ovó otpádne, a ja ga otkinú. Dósta je jednú óko. Vídim Niš, vídim pláninu [...] Fála na Bóga. Bóg je ják, Sa své mi je dóbro. Nésam boluvája, ni ponápřed bolújem, zatój što poštújem Bóga. Néki néče poštuje Bóga. Pa, pcúju ga. Fála Bógu. Oni ga pcúju. Koj će mi da zdrávlje?

Svetozar Jovančić, 1885, Lalinac [okolina Niša], Toma 1998, 461.

Dodolska

Nas šes drugáčke se soberémo na jednú mésto, u jednú kúcu, el kúde tébe. el kúde méne, i ponesémo kotlence, u néga vodá i baz i počnemo da ídemo od kúcu do kúcu. Túrimo trkaló od búrjan na glávu i kad naídemo u avliju, prskamo s búrjan i pévamo. «Otvór, ótvor béli dvóri!» Tag pévamo:

Rósi, rósi, zarosila
oj dódole,
sítna kíša berikétna
da zarósi, da potópi
sítna kíša berikétna,

oj dódole, mili božé,
daj, bóže, daj
sítnu kíšu berikétnu!

Léti, léti préperugo
pa odléti u liváde
neóreno, nekóseno,

daj, bóže, daj
sítnu kíšu berikétnu,
míli božé!

Tág ni dav síto i trkálamo ga tríput i víkamo: «Púni, bóže, púni, bóže!». Áko pádne síto prázno – néće búde mlógo ródna gódina, će búdne súšna; a áko pádne na dno, će búde kíša i će se ródi berikét. Pó-sle ni domačini dav brášno po edán tańír i kašíku sol, pa sol túramo u marámče, a brášno u baščaláče. I, kəd iskačámo iz avliju pévamo: «Ostán, ostán béli dvóri.» U kojú kúću dódemo poslédnju, tuj délimo brášno i sol i izrúčamo vrúću pogáču pa se rastúrimo i ídemo si sváka dom. I kíša si pádne.

Zagorka Ljubbenović-Andelković, Leskovac, Mihačlović 1977, 75.

SVRLJIŠKO-ZAPLANJSKI DIJALEKT

RASPROSTRANJENOST

Prostor ovog dijalekta ima neobičan, sabljast oblik, zaboden sa sjevera od kosovsko-resavske zone kod Slemena prema jugu između prizrensko-južnomoravskog dijalekta na zapadu i timočko-lužničkog na istoku. To je uzana traka duga oko 120 kilometara, a široka petnaestak kilometara, koja se proteže preko mnogih dolina i planinskih visova, najčešće bez prirodnih granica. Smješten je uz tok Južne Morave, i to tako da nigdje ne silazi u dolinu niti se udaljava od nje.¹⁵

Neobičan geografski položaj i oblik ovog dijalekta može se objasniti time da mu je prvobitno područje bilo manje a šire, i da se nalazilo nešto južnije. Ono je tako oblikovano raznim migracijama. Moravska dolina je bila privlačna za naseljavanje, ali i nepogodna za duži opstanak. Njom su prolazile razne vojske pred kojima se sklanjalo domaće stanovništvo. Tako je Pomoravlje ratovima praznjeno, a u periodima mira ponovo punjeno, najčešće novim stanovništvom. «Bilo je prirodno i da se žitelji predela oko gornjeg toka reke spuštaju u plodnije krajeve u donjem toku. Tako se sadašnji svrljiško-zaplanjski dijalekt proširio daleko na sever, možda sve do sastavka dveju Morava, da bi se zatim njegovi nosioci, spasavajući se nevolja koje je donosio život kraj carskog drumu, povukli u brda istočno od južnomoravske doline. Novi stanovnici, dolazeći s juga i jugozapada, prošli su tom dolinom sve do Stalaća» (P. Ivić).

¹⁵ Vidi gore granicu prema prizrensko-južnomoravskom dijalektu i dolje prema timočko-lužničkom.

GLAVNE OSOBINE

FONOLOGIJA

Vokalizam

Inherentni vokalski sistem ovog dijalekta je *šestočlan*. To znači da on poznaje pet standardnih vokala (*a, e, i, o, u*), poluglasnik /ə/ i vokalno /ɤ/:

<i>i</i>	<i>ə</i>	<i>u</i>	
			+ <i>ɤ</i>
<i>e</i>	<i>a</i>	<i>o</i>	

Izgovor vokala je uglavnom bez specijalnih nijansi. Do lakih pomjeranja u pravcu otvorenosti ili zatvorenosti dolazi pod uticajem ekspiratornog akcenta i susjednih glasova.

Poluglasnik je nestabilne artikulacije. Ako nije pod akcentom, onda ima više izgovornih varijanti. To je «mutan vokal, kome je u osnovi kratko *a*» (M. Stanojević). Nastao je od dvaju starih poluglasnika, 'mučenjem' kojeg drugog vokala i «u procesu desilabizacije vokalnog *l*» (J. Marković). On se pojavljuje i u osnovama riječi (npr. *daska, kad, ječam, danas* itd.), i u sufiksima (*momak, kladanac*), i u prefiksima i prijedlozima (*izatkan peškir, sas*). Osim toga, postoji i sekundarni poluglasnik koji se javlja i u domaćim riječima (npr. *ogañ, dovezal, nesam*) i u tuđicama (*balčak, kadar, bogatlak*). U zaplanjskim i crnotravskim govorima poluglasnik dolazi i na mjesto devokalizovanog /l/ (*slance, klacani*).

Poluglasnik, međutim, često prelazi u vokal /a/ (*dvaes dana, ovaj, išal, kolac* i sl.), a u nekim pozicijama (npr. u susjedstvu labijala) daje i /o/ (*mogare, obovezno, soberemo, sedom, osom* i sl.) ili /e/ (*blagden, Veligden, klanec*).

U zaplanjskim govorima je nestalo vokalno /ɤ/. Najčešća je zamjena sa /u/ (*vuna, bua, Búgrin*). Ali egzistira i /ə/ [odnosno /la/

fakultativno i /le/) (*slaba, slance, dlagi rukavi, klačem, svlečem* itd.), kao i /lu/ ili /li/ u nekim govorima (*slunce, sluze, slunčokret, dlibok*). Slično stanje je i u govorima Donjeg Ponišavlja (*dúg, súnce, kunú se, slazá*). U nekim svrljiškim govorima čuva se vokalno /ɤ/.

Vokalno /ɤ/ svuda se isto realizira. Isto je i njegova devokalizacija u primjerima tipa *mrélo se, umréla*.

Jat je dosljedno dalo /e/ (*nesam / nesam, neje, malej, ostarela, starejogo, ozdravela* itd.). I *pri-* (kao i *pro-*) > *pre-* (*premeti, premirje, premena, prepita* i sl.).

Vokal /i/ se pojavljuje u *diždévník* i *jedinaes*. Zbog gubljenja konsonanata česte su vokalske grupe (*moe, bua, sui, putuu, staruem* i sl.) te apokope (*al, nel*), sinkope (*kolko, tolko*), elizije (*d idemo, n umem* itd.) i haplogije (*za kvo će, dim u školu, neč da nosiš* i sl.).

Konsonantizam

Konsonantski sistem je reduciran. Ne poznaje fonemu /h/, pa gotovo ni /f/, a sonanti /v/ i /j/ su nestabilne artikulacije. Javlja se protektivno /j/ (*jekseri*). Fonema /v/ se gubi u grupi *-vl-* (*sleče*). Prisutna je fonema /z/ (*zvona, zadnje, zunzar, zid, ozad, pozadi, búze* itd.).

Nazal prednjeg reda dao je /e/, a zadnjega /u/.

Značajna osobina ovog dijalekta jeste očuvano finalno /l/ (*umrl, delil, radel, ubil* i sl.). Konsonant /l/ čuva se i na kraju sloga i u sredini riječi (*vrelce, bolni, rasolnicu, žalna, kolce* itd.). No nije nepoznata ni zamjena *-l* > *-o* (*đavo, poso, bio, vozio* itd.).

Očuvana je konsonantska grupa *dl* (*sedla, padla*).

Afrikate /č/, /ć/, /đ/ i /ž/ imaju standardnu artikulaciju. Pod timočkim uticajem, u nekim govorima ima primjera zamjene /č/ sa /ć/ (npr. *oč 'hoćeš, sinočke*), osobito u nastavku *-čiči* (*mlinčiči, pilčiči, unučiči*).

Afrikate nestaju iz konsonantskih grupa: *ps* > *pc* (*pcéta*), *tc* > *c* (*svécki*), *pš* > *pč* (*pčénica*), *žb* > *žb* (*véđža, žbún*), *ž* > *ž* (*žandári*).

U većini govora grupa *jd* ostaje bez promjene (*dojde, najde, pojdem, da pojdu*). Staro jotovanje odsustvuje u trpnom pridjevu (*zagulen*), a novo kod labijala (*snopje, zdravje, drvja*).

Stare grupe *tj, dj* dale su /č/, /đ/: *sveća, vedá, dođe*.

Govori se *zémnia, žlúna, uznem, mumúrza / momúrza*.

Metateza je izvršena u *grojze, lojze* i *samne / samne* 'svane'.

Prozodija

Akcent je ekspiratoran. On je oštiji od akcenta u timočko-lužničkom dijalektu. Najčešće se nalazi na starom mjestu (*žená, potók*).

Distribucija akcenta je slobodna. Svaki slog u riječi može biti akcentovan. On se može pojaviti i na enklitici.

Postoji samo staro prenošenje na proklitiku (*ná vodu, zá ruku*).

MORFOLOGIJA

Osnovno obilježje deklinacije svrljiško-zaplanjskog dijalekta jeste analitizam. Postoje tri padeža: N, V i OP (koji je po obliku najčešće jednak akuzativu, iako može biti jednak i nominativu).

Vokativ ima nastavke *-e* i *-u* (*Svetómire, vodeničáru, prijatelju*) ili je jednak nominativu (*sínko, Sáško*).

Sačuvani su okamenjeni oblici ljd. koji se ponašaju kao prilozici (*dánom, rédom, krádom, večerom, jútrom*). Od imenice *noć* sačuvan je stari dativ u prilogu (*donesi k noći*).

Nmn. imenica sr. r. na *-íci, -iči, -ci* (*dugmići, tičići, pičići, snopčići, praci, telci* i sl.).

Imenice stare *i*-osnove prišle su imenicama *a*-deklinacije preoblikovanjem nastavkom *-ka* (*vaška, koska, čerka, majka*) ili čuvaju stare forme (*jednu večer, celu noć*).

Govori se *devójčiči, magarići*. Kolektivna množina je tipa *devojčetija*.

Ovaj dijalekt ne poznaje člansku morfemu *-ət -ta -to*.

Karakteristične su konstrukcije *dvé mésta, trí kóla, dvé jajcéti, dvé govédeti* itd. te *sve tri deca* ili (u zakletvama) *dve mi oči*.

Brojevi 7 i 8 glase *sedom, osom*.

Dativska enklitika ženskog roda glasi *voj, vu*, a akuzativska *ju*. Sačuvane su zamjeničke enklitike *ni* i *vi* u Amn. Enklitika u Dmn. trećeg lica lične zamjenice je *im*, a u Amn. *i* (a ne *gi*).

Prisvojene zamjenice glase *ńójn / ńójǎn / ńó'n* i sl. (D *ńoj*), a *ńihov* (*-a, -o*) ima likove *ńín, ńían, ńína, ńino*. Prisvojene zamjenice nekadašnje meke osnove imaju uopštene nastavke tvrde promjene (*našo, vašo*). Umjesto *to* govori se *toj* (i *tuj*).

Frekventna je upotreba dativske enklitike *si* (*kudé si ponídemo*)

Imperativ tipa *viđ, jéd* (jd.) i *vidéte, jédete, nósete* (mn.).

Imperfekt je u živoj upotrebi. Nastavci su mu *-šem* ili *-eja* u 1. licu jd. (*imašem, ja ne smeja*), a *-šemo* i *-eamo* u 1. licu mn. (*imašemo, kópašemo, smeámo, sméoše / smejáoše*). Drugo i treće l. jd. ima *-še* ili tvorbu na *-o* (*ímao, téo*), a 3. l. mn. *-še* ili *-oše* (*pričaoše*). Od glagola *bi[ti]* imperf. oblici su: *béo, béše, béše, béomo, béoste, béoše*, a od glagola *htěti*: *ocá / cá, čáše, čámo, částe, čáše*.

Aorist je najčešći gl. oblik za prošlost. Ima nastavak *-[h]mo* u 1. l. množine, a od nesvršenih glagola u formi *já viká*.

Futur I se tvori sa *da + prezent* ili bez toga *da* (*ću vi kážem*).

Glagolski prilog sadašnji tvori se nastavkom *-eći* (*iděći*).

SINTAKSA

Osim nominativa, u ovom dijalektu sve je uglavnom vezano s opštim padežom. On se upotrebljava bez prijedloga i sa prijedlozima. Od prijedloga treba izdvojiti *kude / kide* i *kre / kra* u sinonimiji s prijedlogom *kod* (*pa dóle kude ovíja dóm, tám kre ńég, ima kra Meńaćá* [Zaplanje], *kude Bogoródicu* [Crna Trava]), *poza* u značenju 'iza' (*poza dóm*) i *prekaj* u značenju 'pokraj' (*prekaj pút*).

Prijedlozi se katakd udvajaju (*za u rúdnici, za u ńínu kúcu, na kude Morávu*).

U značenju 'pored' dolazi prijedlog *prikaj*, a u značenju 'tek' – *tike*.

Prezent se uvijek upotrebljava umjesto infinitiva. Pojavljuju se i različne forme (*séno da beréš*).

Aorist je najučestaliji oblik u pripovijedanju, a upotreba imperfekta je sužena. U pripovijedanju se perfekt pojavljuje i bez pomoćnog glagola (*Tátko ne bíl góre*). Čest je glagolski pridjev trpni.

Uz brojne imenice *đvojica*, *trojica* oblici su obično u množini (*đvoíca dóšli, svi troícu*). Isto je i sa brojevima od *pet* naviše (*bíli pét bráta, četerés čovéka su u edan nóć ubíli*).

Zbirni brojevi dolaze uz imenice pluralia tantum (*dvóje kanáta, dvóji volóvi*).

Enklitika *ga* može doći i iza glagolske enklitike (*kúj e ga volél*).

LEKSIKA

Leksika svrljiško-zaplanjskog dijalekta ima gotovo sve odlike leksike drugih dvaju dijalekata prizrensko-timočke dijalekatske oblasti, prizrensko-južnomoravskog i timočko-lužničkog (v. gore i dolje), s tim da se ona više poklapa s leksikom ovoga posljednjeg. To se može dobro vidjeti, npr., u svrljiškom kraju, kroz koji prolazi linija koja dijeli timočko-lužnički dijalekt od svrljiško-zaplanjskog. Leksika mu je uglavnom zajednička, s razlikama koje imaju više fonološke, morfološke ili tvorbene karakteristike (npr. u svrljiško-zaplanjskom *bíkči ja*, u timočko-lužničkom *bičči ja* 'ručna testera', ili *navađu je* prema *navrta*, *sovelku* prema *savelču*, *kipelac* prema *čipelac* 'vrućina', *osilke* prema *osil'* 'oštra pljeva', *pištugalka* prema *pištugol'* 'svirala', *przalka* prema *przalča* 'klizavica', *cepanka* prema *ceplanka* itd.). Isto pokazuju i odnosi iz Donjeg Ponišavlja, koje pripada svrljiško-zaplanjskom dijalektu, i Srednjeg i Gornjeg Ponišavlja, koja pripadaju timočko-lužničkom: *dižddevnik* prema *dažddevniak*, *murza* / *momorza* prema *moruza*, *će* prema *tik* / *tiće* / *će* 'tek', *zemña* prema *zevña* / *zemla*, *češire*, *fistani*, *vutara* prema *pantalone*, *zabən*, *sukña*, *kompír* prema *kompírini* / *kompireti* itd.

RAZVEDENOST

Govori svrljiško-zaplanjskog dijalekta dosta su ujednačeni. Oni ne pokazuju neke posebne karakteristike koje bi bile *isključivo* njihove.

To znači da se mnoge izoglose s prizrensko-južnomoravskog dijalekta produžuju i na areale timočko-lužničkoga. To dalje znači da je ovaj dijalekt svoju autonomnost dobio «originalnom» kombinacijom svojih i susjednih jedinica. Otuda je relativno malo pojava kojima se on odvaja od timočko-lužničkog dijalekta, na jednoj strani, i prizrensko-južnomoravskog, na drugoj.

U odnosu na prvi dijalekt spadaju npr.: 1) vokal /u/, a ne vokalno /ʉ/, odnosno /la/ kao kontinuant slogovnog /l/ iza elveopalatala, 2) /ć/, /đ/ < t_j, d_j, a ne /č/, /ž/, 3) velari /k/ i /g/ ispred /e/ i /i/ nisu zahvaćeni palatalizacijom, 4) nema postpozicije, 5) nema oblik množine tipa *luđe*, 6) nema Nm. na -ove, 7) *tojaga*, a ne *tovaga*, 8) *takoj*, a ne *taka*, *teka*, 9) pojava akcentovane enklitike, 10) *tike* a ne *će* u značenju 'tek' itd.

U odnosu na drugi dijalekt spadaju npr.: 1) odsustvo jotovanih labijala, 2) nastavak u 1. licu jd. prezenta -u samo od glagola /h/ocú i mogu, 3) izostanak nastavka -le u radnom gl. pridjevu (u prizrensko-južnomoravskom: *ludi se molile*), 4) izostanak nastavka -ite u 2. l. mn. imperativa, 5) u 1. licu mn. aorista nastavak -[h]mo, a ne, uz to, i -smo itd.

Svoju autonomnost svrljiško-zaplanjski dijalekt mogao je sačuvati zahvaljujući, prije svega, svom specifičnom geografskom položaju i malom zemljišnom prostoru na kom se nalazi. Otuda su unutrašnje diferencijacije govora vrlo male. One se uglavnom svode na sitnije lokalne varijacije ili pak na postojanje nekih govornih crta u pojedinim regionima preuzetih iz susjednih dijalekata odnosno na njihovo nepostojanje u drugima.

No neobična dužina teritorije ovog dijalekta nije omogućavala punu komunikaciju između raznih njenih dijelova. To se, prije svega, odnosi na pravac sjever – jug, pa se, uz određene rezerve, ipak može govoriti o dvama poddijalektima, svrljiškom i zaplanjskom,

bez obzira na to što su među njima razlike minimalne. Njihova autonomnost se ogleda, prije svega, u tome koliko su oni i na koji način 'kombinovali' svoje i susjedne jezičke jedinice.

Inače se na cijelom terenu pojavljuje tzv. neaccentovani poluglasnik /ə/, forme tipa *dlibok*, *sedom*, *osom*, reducirana grupa *ćs* u /c/ u enklitičkim vezama *ću se*, *će si* (*kude će denem*) i dr.

Svrljiški poddijalekt

Svrljiški poddijalekt svrljiško-zaplanjskog dijalekta prostire se na zapadnim područjima svrljiškog kraja. Njegov istočni dio pripada timočko-lužničkom dijalektu. 'Granica' je u samom mjestu Svrljigu.

Svrljiški kraj je naseljen starinicima, s izvjesnim doseljenicima iz pirotke oblasti.

Karakteristične osobine svrljiškog poddijalekta su:

1. poluglasnik je otvorene artikuacije (u pravcu vokala *a*);
2. vokalno /l/ > *lə* (*žlana*);
3. nema afrikatazacije; izvršeno jotovanje u oblicima trpnog pridjeva (*mlačén*);
4. lična imena na *-iš* (*Dragiš*); pored oblika zamjenice *ňojan* / *ňojn*, *ňojna* / *ňojno* postoje i *ňon*, *ňona*, *ňono*; imperativ glagola *jede* glasi *jeđ* / *jeđi*, *jeće*;
5. imperfekt glagola *óce* glasi *óca* / *ća*, *ćaše*, *ćaše*, *ćamo*, *ćaste*, *šaće*;
6. glagolske (pejorativne) forme s infiksom *-os-* (*pijosal*, *napijosan*);
7. oblici *ulegne*, *slegne*, *peva*, *govori*;
8. prilozi *prikraj* / *prikraj* 'pored'; riječca *tike* 'tek'.

Zaplanjski poddijalekt

Ovaj poddijalekt se prostire na terenima svrljiško-zaplanjskog dijalekta jugoistočne Srbije koja su omeđena trima planinama i rijekom Južnom Moravom. Na istočnoj strani je teško prohodna Suva

planina, na zapadu Babička gora, a Seličevica čini prirodnu granicu prema Nišu. Jednim dijelom Zaplanje izlazi u Pomoravlje na rijeku Južnu Moravu i na Lužnicu i Vlasinu. Najvećim dijelom se poklapa sa područjem opštine Gadžin Han.

Pored starosjedilaca, stanovnici su kosovskog porijekla.

Glavne osobine zaplanjskog poddijalekta su sljedeće:

1. nepostojanje vokalnoga /l/ (ono je dalo /u/ [*vuna*, *žut*, *kuk*]), a rijetko se pojavljuju forme tipa *slaza*, *dlag*; govori se *žluna*);
2. afrikatizacija *ps* > *ps*, *pš* > *pč*; nehotovani oblici trpnog pridjeva;
3. forme *daždveniak*, *gumno*, *zemna*, *gnezdo* / *gnezdalo*, *kamen*, *kameńe*;
4. oblici *ľudi*, *drugovi*, *muži*, *devojćići*, *ruke*, *noge*, *košulke*; dativ (pored na *-u*) s nastavkom *-am* i *-em* (*Turá li stokám neštó*, *decám podeli po jábuku*, *turá li volóvem* [Veliki Krčimir]);
5. lična imena na *-iša* (*Dragiša*); Dmn. *ľudem*, *ženam*, *decam*; zamjenički oblici *ju* / *ji*, *mi*; likovi *ulegne* / *ulezne*, *slegne* / *slezne*;
6. prilozi *blizo*, *pozadi*, *kude*; prijedlog *prekraj*; riječca *tiće* 'tek';
7. upitne rečenice *Li* / *neli ti kazujem?*
8. lekseme u formi *leb* – *leba*, *sir* – *sira*, *vrevi* 'govori?', *poje* 'pjeva'.

TEKSTOVI

Sve su tam robuvali

Sínovi su mi bilí u rópstvo i zét. Své su tám robuváli kolkó su u rópstvo posedéli. Já sam misléla néce da dójde ni jedán, oní sví trojica si dojdóše i své je biló dobró do ság, i ótide si tám u Béograd, slúži, i dóbi pénziju, dóbi nekú múku, aperisáše ga... Ovdékaj su bilí slábi i mánečki, ni jéli, ni píli, ni premeníli, ni níšta ka'ko ság. Oní tág živéše, a ság ka'dá dóbi i kúću i zádobi pénziju, on tág úmr.

Stojna Dinić, 84 godine, nepismena, Beli Potok [Svrljiv], Bogdanović 1979, 171.

Al kad dojde da rekнем, ono me zanemi

Pa se dígo tám, pa iskoči na ásval tám, pa glédam, glédam sí onój da isprátim od méne. Pa se mučí, mučí, pa vidó ednogá mladíca. Náš si, póznat si mi, vamílija si mi. Al kad dojde da réknem – Vójo, onó me zánemi. Zánemi me da ne mógu da réknem Vójo, i ovakój víkam. Tój se izapínam da réknem Vójo. Izapínam se, i ón me gledá, gledá, pa me dókači pod míšku, pa u krévet. Pa mi dáde šícér i vódu.

«Baba Lepósovo, óčeš li léb? Ímam síreñe i léb.»

Ma já ímam síreñe i léb, no mi se ne jedé. Pa sí ón otidé da si nalága, a ovakój mi otvóren prózor. Ón nalóži tám, u oníja plác onám nalága. Nígón kazán, a ón bíl pékal čovék, pa na ísti blágosov da ne rasipúe vódu.

Pa dójde óvde, pa me povíkne: «Baba Lepósovo!»

Já ovakój. Óc da réknem – ój, pa ne mógu, pa si ćútím.

Ón pá ide tám, nalóži tám.

Gožá pút si ćutá, ćutá, pa empút reko: «Ój!»

«Íma li bóle?»

A já réko: «Pa néma níšta bóle, no sámó što rekó ój.»

Ón ćúe, a já ne ćúem, já sam gluá, a sas tíja ój ću ga neštó obovéstim. Ali pré tóga mu rekó, nesám molá da vrévim, a ón otíšál tám pri ednú ženu, pa rekál:

«Snájke, kákvó da rabótím s ovúj baba Lepósovu? Páde voj téško. Mlógo voj páde téško».

Leposava Sokolović, nepismena, 90 godina, Duga Poljana [Zaplanje], Marković 2000, 257-258.

Oće ako je dobra svekrva

Deté se ródi. Ako je svekrva túj, óce ako je dóbra, svekrva úzne, okúpa ga. Ako néce, májka si ga kúpa. Postélu ti slámu ko na kúće. Légneš u zástrno názem i ležiš...

Pa kudé ne téško. Ostávím ga túj, pa kad dójdem, onó plakálo, plakálo, pa se leléjka, pa se sve u vódu pretvorilo. Ja otídem gore, fárme što víkamo, óvce da muzém. Po stó dváes, po stó pedesé óvce doklé da gi izmuzém, kad dójdem onó ćrklo u leléjku pištájeći. Ne kakó sag^č. Kojí će ga, samó. Svekrva ako óce, óce, ako ne dóle u sóbu sedí si. Kad óce, óce, kad néce, néce. To je ság mojí snájka dójde, ja réknem: - Živáno, kojé ćémo, ćére, za dóručak? Ču li méšim pogáču, pítu li? I óna koje mi rékne toj i toj. Náučí tóga što je sa^d u vójsku, jučé ti síliku iznosí.

- Bábo, numéje ováj da méši léb^č. Ti, bábo, léb^č da mesiš i da ga pečéš u crepúlu.

Oná ga náučí. Ja néću ríójan léb^č da jedém. Ti ubáv léb^č méšiš. Bábo, mlógo slátak tvój léb^č, mlógo. Čim otúđ^d ide:

- Bábo, tuj li si? Bábo, ti znáš ja šta jedém! Ajde, će túraš duvék da práviš! Písál mi béše: - Bábo, čim dójdem, ću dójdem góre.

Sag^č, čak kráj mésec kad iskoči ováj tam. Rekném:

- Bóbane, sine, kákvó sag^č oní méne ćúvaju, takój, síne, i ti da pán-tiš pa ni ćúvaš. – Takój, bábo, takój ću i da rádím ja! Oní káže: - Dób-ro ga účiš!

Víkam: - Ja ga níšta lóše ne účím. Kákvó vi méne ćúvate, sútra će i on vas takój.

Oní mrú od smé. Tákva su vrémjena sag^č. Mojí Lúba ne znáje kad mu je táta poginúl. On je gódinu dána biló deté. Što znáje déte gódinu daná? Níšta!

Vaska Radivojević, 76 g, nepismena, Mlačiste [Crna Trava], Vukadinović 1996, 297-298.

TIMOČKO-LUŽNIČKI DIJALEKT

RASPROSTRANJENOST

Istočna granica ovog dijalekta ide uglavnom državnom granicom Srbije i Bugarske, s tim što su u okolini Dimitrovgrada i Bosilgrada naselja s govovima bugarskog jezika na teritoriji Srbije.

Sjeverna granica je u gornjem toku Galičke Rečice prema Bugarskoj koja vodi preko planine Tupužnice do Slemena.

Granica odatle ide do Svrljiga te u pravcu Prekonoga (sjeverno) – Sićevo (južno) siječe Svrljiške planine, «prolazi Nišavu, hvata Suve planine i ide njenim izvijenim planinskim masivima sve donde, gde one šalju vodu Pustoj reci; za tim tom rekom do utoka njena u Vlasinu. Odatle ide uz Vlasinu sve do njena izvora. Dalje se pruža uzanim pojasom uz granicu prema Bugarskoj sve do Krive Feje koja se nahodi gotovo na samoj granici» (A. Belić).

GLAVNE OSOBINE

FONOLOGIJA

Vokalizam

Vokalski sistem timočko-lužničkog dijalekta je simetričan. Obuhvata sljedeće foneme:

i	ə	u	
e	a	o + ɔ, ɪ	ɨ

Poluglasnik je u živoj upotrebi. Najbolje se drži pod akcentom (*dáriom, jedán*). Ne javlja se na početku ni na kraju riječi i sam ne tvori slog nego to čini u kombinaciji sa konsonantom. Postoje i izolovani supstituenti vokalima /a/ (*ogań, žurževdan, ide sas*), /e/ (*Veligden, blagden*) ili /o/ (*sédom, ósom, sóbrano*).

Vokalno /ɨ/ i njegovi supstituenti važna su obilježja ovog dijalekta. U sjevernoj govornoj zoni (od doline Nišave) sačuvano je vokalno /ɨ/ ili je dalo /u/ iza labijala (*vɨk, zɨt, vuk, muze*), a južnije odatle uglavnom su refleksi /lɔ/ i /u/ (*dlágo, slance, vuk, puno* itd.). Preciznije, u Lužnici je vokalno /ɨ/ ili /lɔ/, u Lužničkom Zaplanju /lɔ/ i /u/, a u Ponišavlju postoje četiri mogućnosti: 1) /ɨ/ se čuva iza labijala (*vrɨk, vɨna*), 2) /ɨ/ prelazi u /u/ (*súnce, buá*), 3) supstituent /lɔ/ (*dlágo*) i 4) supstituent /ɔl/ (*kálné*).

Vokalno /ɾ/ nalazi se u svim položajima kao u književnom jeziku, ali dolazi i u onim pozicijama koje su nastale poslije reduciranja vokala (npr. *ržen, krz, stáre*).

Refleksi jata su ekavski. *Pre-* i *pri-* dobro se razlikuju.

Konsonantizam

Konsonantizam timočko-lužničkog dijalekta obilježen je:

- 1) postojanjem zvučne afrikate /ʒ/ (*ʒvézda, ʒvóno, naʒrnúl*),
- 2) čestim supstituisanjem foneme /f/ fonemom /v/ (*vés, káva, vijáker, sóvra*),
- 3) očuvanjem *-l* na kraju sloga (*vol, bel, rekál, selba, delba*),
- 4) odsustvom jotovanja u složenim glagolima od **iti* (*dojdem, najdem, pojdem*),
- 5) odustvo jotovanja u trpnom pridjevu (*kupen, saden*),
- 6) očuvanjem grupa *tl, dl* (*padla, sretla, ukradli*, ali *ráló, prélo*),
- 7) grupe *sl, str* (*Slívje, Ostríla* [Visočica]) i dr.

Posebno se izdvajaju *dvije* osobine kojima se timočko-lužnički dijalekt strogo odvađa od drugih dijalekata prizrensko-timočke dijalekatske oblasti. To su:

1) pojava *č, ʒ < *tj, *dj* (*Božič, svéča, vóčka, pléčka, nóčni, nəčvi, mežá, prežá, ržá, govežo* itd.),

2) palatalizacija /k/, /g/ ispred /e/, i /i/ i iza /j/, /l/, /ń/ (*veride, ruće, bolča, seńća, devojća, majća, bajadi, druđi rat, Bosilča* itd.).

Ovo su stare balkanističke inovacije.

Refleksi /ć/, /đ/ obavezno su u turcizmima (*ćebe, ćilim, ćumur* itd.). U nekim govorima javljaju se forme sa /ć/ i u domaćim riječima iz novog jotovanja (*cveće, pruce, obuća, poveći, sreća, Piroćanci*) ili sa /đ/ (*govedina, žed*).

Registrovana je i grupa *žd* (*ćúždi, zabrážda* itd. [Vratarnica]).

Prozodija

Kao i u drugim dijalektima prizrensko-timočke oblasti, akcent je ekspiratoran. Izveden je iz dva silazna akcenta tako što je likvidacijom kvantitetskih opozicija zadržana samo jačina glasa. U osnovi je silazne prirode. Nešto je blažeg izgovora nego u svrljiško-zaplanjskom dijalektu. Prenošenje na proklitiku izvršeno je nešto jače nego u susjednim govorima (npr. *ná vodu, ú svet, dó jesen* itd.).

MORFOLOGIJA

Deklinacija ovog dijalekta (i imenička i zamjenička i pridjevska) jeste analitička. Brojevi su indeklinabilni.

Analitička komparacija je razvijena ne samo kod pridjeva nego i kod određenog broja imenica (npr. *póskupoća, pósiroma* i sl.), priloga (*pódobro, pójevtino, póviše*) i glagolskih oblika (*póima, pó se raža* i dr.).

Ostaci sintetičke deklinacije tipa *pre Uskrsa imamo da idemo* (G), *ću si nosi kući* (D), *idu u goste* (A) ili *dəriom i noću, jutrom* (I) «sačuvali su se za to što su upotrebljavani *priloški*» (A. Belić).

Nmn. imenica muškog roda ima morfeme *-ove, -je* i *-e* (*grádove, lébove, petlóve, lúđe, gajtańe, gósje, ćilimje, Knáževčarıe, učitelě, kozaré, pastiré, Búgaré*). Forme sa *-i* imaju imenice koje se okončavaju na zadnjonepčane konsonante ili na *-c* (*opíńci, zráci, záeci, Némci*).

Vokativ im. ženskog roda obično ima morfeme *-o* (*bábo, ćerko, májćo* i sl. [kao i muška na *-a: Vládo, Javánčo. Stánojo*]) ili *-e* (od onih na *-ga, -ka* i *-ica: Bránke, séjke, Víkice*).

Za razliku od zapadnih govora prizrensko-timočke dijalekatske oblasti, u timočko-lužničkom dijalektu obično ne dolazi do maskulizacija imenica ženskog roda na konsonant (npr. *taja krv*).

Kod imenica sr. roda rasprostranjena je fleksija *-ta* (*búreta, maćeta, momćeta, siráčeta* itd.). Pored *jágneta* i *prásci* javljaju se i forme *jágańci* i *prásići*. Česti su augmentativi na *-ište* (*devójište, momćište*) i na *-eta* (*unúćeta, blizněta*).

U kombinaciji imenica i brojeva javljaju se dualske i zbirne forme (*dvě jagńeti, trí decá, sédam nédele, děset ženi* itd.).

Česta je gramatička morfema *-etija* u množini imenica srednjeg roda (*momćetija, piletija, lonćetija*).

Pored udvajanja zamenica (*méne me, nímu mu* i sl.), postoji, za razliku od drugih srednjoštokavskih dijalekata, samo jedna postpozicija, i ona ima ulogu pravog člana (*tája, tóva, mójata májća*). Od ličnih zamjenica izdvajaju se skraćeni oblici *men, teb, neg* i enklitički *ju, gu, du*, a u množini 1. lica glasi *nie / ni*, eklitički oblik *ni, 2. l vie*

/ *vi*, enklitički oblik *vi*, a 3. l. *oni / one / ona*, enklitički oblici *ni, gi / di, nima, nim, ji / im, gi / di*. Kod pokaznih zamjenica se izdvajaju oblici *tija, téja, ovija, ovája* i *onija, onéja, onéj* (te *tolći, onolći*), kod prisvojnih *nojan, niña*,

Članska morfema je bitno obilježje dijalekta. Sistem postpozitivnih morfema je sljedeći: a) *-av, -va, -vo, -ve, -va*, b) *-at, -ta, -to, -ti, -te, -ta*, c) *-an, -na, -no, -ni, -ne, -na*. Njime se izražava i demonstrativna funkcija (*čovékav* – u blizini govornog lica, *čovékət* – u blizini sagovornika, *čovékən* – udaljen od oba učesnika u razgovoru). Češća je, međutim, članska funkcija – «određivanje prostorno (čulno) odsutnog, a psihološki prisutnog, iz govorne situacije poznatog pojma» (Lj. Čirić). I tu funkciju uglavnom imaju postpozicije *-at, -ta, -to, -ti, -te, -ta* (npr. *oné naučile, naučile ovcéte*, na bábu kúpi kožúv *momčéto*, *prvno deté mi e tój Milata*, a *tóga, Vójutu* neje popušála *táj štóto umré* [Lužnica] itd.). Član dobijaju imenice (*ženava, jajceto, devojčevó, leban, devojčana, komšičeve* itd.), zamjenice (*mojvi, mojini, mojtj, tajte, kojino, nojnoto, ninini, naševe, Širóko-to licé, nad livádate, na dúpkutu*), pridjevi (*starite, malini, malata*), brojevi (*jedənət, druđiti, drugotoga*), prilozima (*koto, kudevo, kakono*) pa i neki glagolski oblici (*várenoto mlekó* [Vlasina]) itd.

U toponimiji je prisutan i postpozitivni član *-ul*: *Brajul, Vagul, Gorńi runkul, Kornetul, Pucul, Privul, Stanulov trap, Vəmbul* i dr. [Lužnica i Ponišavlje]), kao i odredbeni član u muškom rodu sa *-ti* i *-jat*: *Barata, Bačiloto, Golemoto vrelo, Gorńiti trapovi, Jaseńakat, Savitat, Stolovati glog, Trite kruše, Dvete buće, Šilav jat venac* itd. [Gornje Ponišavlje]).

Kao i u drugim govorima prizrensko-timočke dijalekatske oblasti, i u ovom dijelektu je izgubljen infinitiv (najčešće su forme tipa *ču budem tvoja*). Njegovim gubljenjem razvile su se brojne glagolske imenice (*igráńe, mogáńe, koséńe, plevéńe* itd.).

Iz oblasti glagola značajne se i sljedeće osobine: a) prezenti s analoškom palatalizacijom (*vršú, sečú, tečú* itd.), b) imperativ u 1. l. mn. sa *da* (*ájde da zapójemo*), c) imperativ *-ete* u 2. l. mn., d) aorist s nastavkom *-mo* (*trésomo*), e) inovirana tvorba imperfekta proširenim *-o-* (*ideo, noseomo, sedeoste, sedeošé*), f) futur I sa prezentskim oblikom *da* ili bez njega (*ču pádnem, ču da svńnem, če da otídemo* itd.).

Od priloga karakteristični su *sag / səg / səga / səgaj, sevte* 'zbog', *neki gaš* 'ponekad', *toprv* 'tek', *goža / koža, dalečko, ič* 'nimalo' te prijedlog *kəm* 'prema' i partikule *dori, mori, bre / brej*.

SINTAKSA

Iz sintakse padežnih oblika zanimljiva je upotreba pojedinih prijedloga u konstrukciji s opštim padežom, npr. a) prijedlog *vrz* označava ne samo način vršenja radnje nego «i svojevrsni kontinuitet» (Píje čášu *vrz čášu*), b) prijedlog *po* može značiti slijeđenje nečijeg kretanja (Idi *po* mene) ili, uz prijedlog *na*, označavati neku vremensku priliku (Ne izlazi *na / po lapávicu* [Lužnica]), c) prijedlozi *na / od* označavaju i porijeklo nečega (*sín na Dušana, na / od túj svińú*), d) prijedlog *kude* u značenju *oko* (*kude Bogoródicu* [Preslap]), prijedlozi *s / sa / sas* iskazuju značenja i društva i sredstva (*vózi s kamińon, sedí sas májku*) itd.

Iz sintakse glagolskih oblika izdvajaju se: a) česta upotreba pripovjedačkog prezenta, b) živa upotreba aorista, c) upotreba krnjeg perfekta uglavnom u pripovijedanju, d) rijedak pripovjedački imperativ.

Iz sintakse rečenice karakteristična je tvorba upitne rečenice, i to a) s futurskom enklitikom *če* (*Če dójde li?*), b) s riječcom *li* (*Ovrli li su?*) i c) sa *ako + li + gl. oblik* (*Ako li da legnem?*). Tu je, zatim, zavisno-upitna rečenica i sa negacijom (*Néće li da dójdu?*), veza *dor* u vremenskoj rečenici (*Néma da se léga dor zvezdá ne izlézne* [Lužnica]), razdvajanje superlativne morfeme (*náj mi se išló*) i dr.

Iz kongruencije važni su spojevi tipa a) *naši mirašćije*, b) *svi trí bráta, oni dvá bilí* i c) *klás je izrásli*. Uz to, uopštavaju se i obezličavaju participi perfekta u srednjem rodu bez obzira na rod i broj subjekta (npr. *nije biló póp, lekári ne imálo, mesílo se zelńnik* itd.).

LEKSIKA

Leksika timočko-lužničkog dijalekta je starinska. Domaći leksički sloj čine mnoge lekseme koje su se samostalno razvile na ovom terenu (npr. *bablína* 'udubljenje', *davija* 'svada', *sopul* 'sline', *trujalo* 'otrov', *glčanje* 'galama', *vrá* 'gomila', *mózul* 'žulj', *pupúška* 'mahuna', *gálatan* 'grozan, prljav', *zapugavél* 'zakrčljao', *kóčina* 'svinjac', *sedéńća* 'sijelo', *šlápča* 'blebetalo', *ulúpak* 'debelo živinče ili perad', *vuzga* 'ošamariti', *zviluje se* 'zagleda se' itd.), na jednoj strani, a na drugoj strani mnoge stare imeničke riječi (npr. *zórile* 'poklon suncu pri njegovu izlasku nakon provedene noći kod mrtvaca', *nevéda* 'neznana zla sila' i dr.).

Tu su i karakteristični prilozi *naoló*, 'olako, lagano', *anagáj* 'onomad[ne]', *ocútra* 'jutros', *usəmpás* 'bez reda, svojevuljno' itd. te prijedlog *doráz* 'osim' i dr.

Druga važna karakteristika opšteg leksikona jesu strani nano-si. Najvažniji su turcizmi i romanizmi. Turcizama je ogroman broj, a mnogi su primljeni i u specifičnom obliku (npr. *alis* 'asli', *batlija* 'srećnik', *đutorica* 'beskoristan rad', *jestak*, *mušama*, *sedev*, *talal*, *čulavče*, *črga* 'čerga', *češire* 'čakšire', *šaptelija* 'šeftelija' i mnogi drugi). Od romanizama česti su npr. *tugla* 'cigla', *tumber* 'uzvisina', *parasina* 'zemljište zaraslo u korov', *orati* 'grmiti' itd. Recentni romanizmi su *řagana* 'drvena kolijevka koje Vlahinje nose na ledima', *pomana* 'parastos kod Vlaha', *šestor* / *šistor* 'pojas', *kanculé* 'čarape od bijelog sukna', *skronfica* 'vrsta ptice koja pravi gnijezdo u kamenu' i dr.

Tu su, zatim, razni germanizmi (npr. [pored već gore navedenih iz zanatske terminologije] *litra* 'merdevine ili lotre koje imaju obim merdevina' iz Timoka, *spaciram se* 'lunjam, skitam, besposličim' iz Lužnice itd.). Recentni albanizmi su *čelak* 'dječak', *đelka* / *đilka* 'trčkara', *đilačka* 'skitara', *tuta* 'smetenjak', *zurla* 'noga, cjevanica' i dr.

Treća važna karakteristika timočko-lužničkog leksikona jesu mnoge riječi iz balkanskog supstrata. Neki (mikro)toponimi su i iz predrimskog doba, iz jezika Tračana i Dardanaca, kao i iz jezika drugih balkanskih naroda i plemena. Tu su npr. etnonimi iz Ponišavlja: *Bukurovac*, *Vlasi*, *Grčka ležišta*, *Latinsći put*, *Tatarsći dol*,

Tursko livade, *Čivutarnik*, *Romanija*, *Maćedonska niva*, *Crnovljsko selo* itd, ili antroponimi *Antanas*, *Aralampija*, *Asanica*, *Balabanov breg*, *Bukur*, *Margarit*, *Naunova padina*, *Tatalov del*, *Karažina bara*, *Ninčov kamik* itd., ili mikrotoponimi iz Zaglavka *Áldinci*, *Básara*, *Bolíkárci*, *Vlájina strúga*, *Úrdeš*, *Mándra*, *Čukár*, *Ažinci*, *Đúle*, *Karabášinci*, *Čivlik*, *žámińe*, *Sarúša* i dr.

Imenoslov je pretežno stari, uglavnom slovenski. Evo, npr., imena iz Lužnice pod slovom /S/: *Sava*, *Samata*, *Svetislav* / *Svetislav*, *Svetozar*, *Svetolik*, *Svetomir*, *Sibin*, *Simion*, *Siniša*, *Selimir*, *Slavko*, *Slavolub*, *Slobodan*, *Sokol*, *Sreten*, *Srečko*, *Stavrija*, *Stajko*, *Stamen*, *Stanimir*, *Stanislav* / *Stanislov*, *Stanoica*, *Stanoja*, *Stanojča*, *Stanko*, *Stanomir*, *Stanča*, *Stoilko*, *Stoimir*, *Stojadin*, *Stojan*, *Stojanča*, *Stojko* (muška), *Savka*, *Savika*, *Santirka*, *Sara*, *Sevda*, *Selima*, *Selinka*, *Sibinka*, *Simka*, *Slavica*, *Slavka*, *Slobodanka*, *Slovenka*, *Smila*, *Smilka*, *Sovija* / *Sofija*, *Sovijanka*, *Spasenija*, *Spomenka*, *Srbijanka*, *Srbislava* / *Srbislova*, *Stamena*, *Stamenka*, *Stamenija*, *Stana*, *Stanika*, *Stanka*, *Stanićija*, *Stevana*, *Stevka*, *Stojanka*, *Stojana* (ženska).

Specifina su imena *Danil*, *Momčil*, *Mikail*, *Mijail*, *Stanojil*, *Stanul*, *Drađina*, *Milojća* i dr.

Novih imena je mnogo više ženskih nego muških (npr. *Olga*, *Suzana*, *Silvana*, *Slađana*, *Aleksandra*, *Igor* i dr.). Jednu grupu imena čine nova imena koja su trebala da budu «inkarnacija nečeg lepog, otmenog, ili željenog» (Lj. Ćirić), npr. *Varošanka*, *Deverka*, *Ubavica*, *Lepotica* i dr. (ženska) i *Vojvoda*, *Sokol*, *Ubavenko* i dr. (muška).

Karakteristični su hipokoristici *Boća* (< Bogolub), *Draga* / *Draška* (< Dragutin), *Noća* (< Novica), *Tića* (< Tihomir), *Lupča* (< Lubisav, Lubomir), *Sreja* / *Čeja* (< Sreten), *Vojča* (< Vojislav), *Žića* (< Živorad) (muška) te *Dare* (< Darinka), *Zađe* (< Zagorka), *Lepće* (< Leposava), *Natće* (< Nada) (ženska) i dr.

RAZVEDENOST

Budući da je timočko-lužnički dijalekt vijekovima na istim prostorima, njegova unutrašnja diferencijacija je izrazita. Izoglose, prvenstveno morfološke, široko se rasplinjavaju prostorima dijalekta pravcem sjever – jug. Mnoge od njih, s varijacijama u detaljima, vežu se za zapadni areal svrljiško-zaplanjskog dijalekta.

Tri krupnije pojave odvajaju istok od zapada na osnovu tipičnih balkanskoslovenskih osobina: 1) pravi član (nepoznat na zapadu), 2) forme tipa *volovete* (na zapadu na *-ti*) i 3) forme tipa *belijat* (na zapadu *beliti*). Inače se izoglose u dijalektu ukrštaju tako da odvajaju sjevernije govore od južnijih, tj. uopšteno uzeto, govore timočke zone od govora lužničke zone. Tako npr. 1) na sjeveru se čuva vokalno /l/, a na jugu su uglavnom /l̥/ ili /u/ iza labijala, 2) na sjeveru je *təmno*, na jugu *təvno*, 3) na sjeveru je *ribare*, na jugu *ribari*, 4) na sjeveru je *telci*, na jugu *telišta*, 5) na sjeveru je Djđ. lične zamjenice *je*, na jugu *voj* itd.

No stroga podjela sjever – jug ne odgovara govornoj stvarnosti. Južna zona (preciznije: središnja i južna) mnogo je razuđenija od sjeverne tako da se ona jednim dijelom svoje teritorije ne može uklopiti u timočki poddijalekt, na jednoj strani, niti se pak krajnji jug i zapad mogu svesti samo na lužnički poddijalekt, na drugoj strani. Naprotiv, umjesto *dvaju* poddijalekta, timočkog i lužničkog, na prostoru timočko-lužničkog dijalekta izdvajaju se četiri individualiteta: timočki, belopalanačko-pirotski, lužnički i vlasinski.

Timočki poddijalekt

Govori timočkog poddijalekta timočko-lužničkog dijalekta prostiru se u dijelu Timočke Krajine uglavnom na području između Svrljiških planina na jugu i Zaječara na sjeveru.

Ovaj dijalekatski idiom se odlikuje brojnim arhaizmima, na jednoj, i značajnim balkanističkim inovacijama, na drugoj strani. Prve ga čine jednim od najarhaičnijim dijalekatskim tipom srpskog jezika, a druge nesumnjivo najrevolucionarnijim.

Glavne odlike ovog poddijalekta su:

1. zadržavanje starog mjesta akcenta (*žená, sestrá, travá*);
2. vokalno /l̥/; čuvanje *-l* na kraju sloga (*sol, pepel, selscí, nadebel*); *k, g + e, i > ć, đ* (*Čungursće, Ciganscí potok*); porodična imena na *-iči* (< *tj) (*Miniči, Kuzmiči*);
3. grupa *-vn-* u *təvno*; oblik *zemla*;
4. olici *ribare, rukave, južeta, piliči, telci*;
5. 3 člana;
6. oblici *mužeti, belijat*;
7. oblici ličnih zamjenica *ju, je, ni, vi* (Dmn.); pokaznih *taj, toj*; eklitika *si* (tako *si je*);
8. sufiks *-lak* (*četlak*); infiks *-os-* (*napijosal se*); forme *beoše, žeñen*.

Belopalanačko-pirotski poddijalekt

Ovaj poddijalekt se prostire na sjeverozapadnim i jugoistočnim prostorima Ponišavlja i spušta se na jug do desetak kilometara od Nišave na pirotskom i mnogo manje na belopalanačkom sektoru. Sa sjevernom timočkom govornom zonom ima tijesne veze tako da predstavlja, u neku ruku, prelaznu govornu zonu u odnosu na zapadnu lužničku, i južnu vlasinsku. Osobito belopalanački govori imaju zajedničkih crta s lužničkim govorima Babušnice i sa zaplanjskim govorima Gadžina Hana.

Glavne osobine njegove su:

1. vokalno /l̥/;
2. izostanak umekšavanja /k/ i /g/ ispred prednjih vokala i iza mekih konsonanata;
3. forme *təvno, zevná, gúvno, ribaré, rukavé, nóževe* (Piroto), *rukaví, nóževi* (Bela Palanka), *beliti / belijat, mójivi, uštrójen*;
4. forme *devojtíja, piletíja, kožuvčetíja, ženáta, čovekát, vréča, mežá*;
5. 1 član (Piroto), 3 člana (B. Palanka);
6. forme *ju / du, ni / ni je, vi*; pokazne zamjenice *taj / taja, toj / tova, ováka, teká, onáka*;

7. imperativ *čeke, glede*; futurska partikula *ču*; forme *beoše, žeñen*; lekseme *léb, sírerie, morúza*;
8. bogatstvo sekundarne patronimije (*Čivutárci, Škótinci, Púzinci, Búmbari, Nećaši, Mirašćie, Poturriáci, Dřkalcí, Píšlívci, Púzinci, Picánovi* itd. [među kojima su specifični i pluralski oblici na *-sci*: *Anžisci, Čorbažisci* itd.]), kao i ženskih pejorativa (*Dadrétina, Jordétina, Mirčétina, Persétina, Todorčétina* itd. [B. Palanka]).

Lužnički poddijalekt

Lužnički poddijalekt obuhvata pravu Lužnicu i Bukovik. Djelimično mu pripada i Lužničko Zaplanje, koje je u stvari prelazna zona prema zaplanjskom poddijalektu. To je ametanastazička etnička zona sa dodirima južnomoravskih, vardarskih i kosovsko-metohijskih doseljenika. Cijelu oblast karakterišu starinici i «lokalna, unutrašnja seljakanja» (J. Cvijić).

Glavne osobine ovog poddijalekta su sljedeće:

1. vokalno /l/ je dalo /la/ iza dentala (*slance, glata*), a /u/ iza labijala, *ž* i *k* (*vuna, pun, žut, kućina*);
2. glas /j/ se gubi u oblicima 3. lica mn. prezenta (*znau*);
3. /l/ se čuva na kraju sloga;
4. očuvana grupa *mn* u *tamno, odamna, ramno*; oblik *zemńa*;
5. pluralski oblici imenica tipa *ribari, piletija, telćina*; forma *čero 'čerko'*;
6. tri člana; oblik člana kod imenica m. roda u množini (*mužjeti*); oblik člana kod pridjeva m. roda u jednini (*beliti*);
7. zamjenice *mi, vi*; enklitički Djđ. 3. l. ženskog roda *voj*, a A *ju*; pokazne zamjenice *taj* (ž. r.) i *toj* (s. r.);
8. futurska enklitika 1. lica jd. *ču*; 3. lice mn. imperfekta *beoše*; trpni particip prošli *žeñen*.

Vlasinski poddijalekt

Vlasinski poddijalekt timočko-lužničkog dijalekta smješten je na krajnjem jugoistočnom dijelu Srbije, do granice sa Bugarskom. Obuhvata Vlasinu i istočni dio Crne Trave. Na sjeveru se naslanja na lužnički poddijalekt na liniji Krivi Del – Kalna. Zapadni dio Crne Trave pripada srvljiško-zaplanjskom dijalektu.

To je ametanastazička oblast. Uglavnom se radilo u unutrašnjem seljakanju stanovništva, ali je bilo i doseljavanja iz bližnjih i daljih oblasti izvan ovih krajeva: s juga iz Skopske Stare Srbije i Makedonije i sa zapada od Patarice do Ostrozuba. Veća iseljavanja su uglavnom novijeg porijekla i kretala su se (i još se uvijek kreću) u pravcu sjevera, dolinom Južne Morave ili u bliža gradska naselja.

Osnovne odlike ovog poddijalekta su sljedeće:

1. konsonantska grupa *vń* (*zevńa*);
2. množinski oblici tipa *ribere* i *telci*;
3. enklitike Ajđ. ž. roda *gu* pored *ju* i Djđ. *đu* pored *voj*;
4. lične zamjenice 1. lica množine *mie* i *nie* pored *mi*, a 2. lica *vie* pored *vi*;
5. pokazna zamjenica sr. roda *tova*; pokazne zamjenice ž. roda su s partikulom (*takveja, ovakveja, onakveja*); pored analitičnih formi u D javljaju se i oblci *ovijam, tijama onijam*;
6. čuvanje /j/ u oblicima 3. l. prezenta (*zna ju*) i 3. lice mn. imperfekta *beše*; imperfekt tipa *imao*, mn. *imaomo*;
7. futurska enklitika 1. lica jd. *če*; trpni pridjev *žeñet*;
8. prilozi *taga, tagaj, tegaj, tigaja*.

TEKSTOVI

Da mu pričam sega

Da mu pričam séga, kad ídemo da béremo grójze, kólko dúš. Otišál da bére grójze, kvó, onó edán. Á kád rečú: «Otišli da béru grójze», – onó svi: ^llí tój táka?

P^a da lí čé tój tám dá se kázva káko túj? Ájde dá mu báeš. A já ču zapišem na kapiutu: «Da doneséš dve čila brášno, pá bæ^oba Jónka da ti báe». Kój dójde. «Da doneséš dve čila brášno da ti bába báe».

Izdátule, fátule,

stú, stukní izdátule,

gdé si ulézlo, tán da iskóčiš,

éli na dúpe éli na ústa.

Toj izdát k^at te bóli stomák.

Mešina, a'á

Stú, stukní, izdátíče.

P^a táfri se, káko ja u cípile. Natáfrla s^am se. Éj, p^a onó mládi da se táfru če mládi, a méne stó gódine, kvó če já táfrim k^a s^am stára.

Jovanka Kostodinović, 1905, Vratarnica, Soboljev 1994, 203.

Pop i nevesta

Imálo u ^ledno seló ^lednomu nevésta. Beženisál ju póp. Pójde oná ná vodu, pop nažmikúje. Oná jávi svómu múžu: «pop na mén nažmíkúje». Múž ju káže, što če da búde od ovóga popá. Otíde pri popá: «Gospódin – pópe, do s^ag nesá^m išá^l u Cárigrad; če me natéra ováj gódina, a ja némam tróš^ak.» A pop káže: «kólko bi ti trebálo tróšak». On káže: «pet stótin gróša mi trébu; mi smo liúde, ako se ne bi nagle-dáli – zalúid smo liúde». Dáde mu pop pet stótin gróša. Izvádi teskéru. Pójde u Stámbol, i vrnu se od pút i ógleda kroz vráta; pop došá^l u ížu. On na vráta čúka; žená mu produmála: «córav da pójdeš, nel otidé u Stámbol.» A póp réče: «kudé ču s^ag já?» I drúga vráta na ížu nemálo. I oná, žená, réče: «ja téb da povijem kano deté má^anečko.» Oná povíva

popá, a múž káže: «žéno, otvori vráta!» «Čékaj glávu da kurtulíšem». Póvi pópá, pa ga póklopi pod koríto, pa ótvori na múža vráta. Uléze múž u ížu, ódmori se, pa káže: «kámo da ti vídim, kakáv ti je prínov». Podíže koríto, pógleda deté, pa súdi žénu: «momá-žéno, tí si rgála s nékoji arápštine, ja kólko je deté grúbo, bradáto; najdí brič, da mu obríči^m brádu». Óbriča mu brádu, pa súdi žénu: «kakó češ, žéno, da nósiš ovólki trúp. Pó pole najdí sekíru, da mu sečem nóge do koléna». Najde oná sekíru. Díže on sekíru, da mu seče nóge, a pop stánu da se móli: «brádu mi óbriči, i zúbi mi ízvadi – trpé; nemój» réče «da me osakátíš». «Ti li si pópe?» «Já s^am.» «Štó češ túka?» «Djávol me dóvede.» «Pa ímaš li páre?» «Ímam pet íladi gróša». «Dóbro, za pět íladi ču ti ^ldnú nógu sečem, a ednú ostávím da se znáje». I ón mu cúšnu jednú nógu. «Ednú ču ti ostávím, a drugútu ču sečem». On stánu da se móli: «zá Boga, ímam óšte pět íladi gróša.» Réče: «de, túka da plátíš.» Póp nápisa písmo, práti dóma na popadíju. Ímaše deté popóvo účeno. Préčeti písmo. Káže: «náne, kupíl táta livádu za déset íladi gróša, da prátiš páre da pláti lievádu.» Pop^adíja páre ispráti, a póp náplati livádu. Púšti ga, popá, pósle. I póp se zátvori u ížu. Sedé četíres dá^ana. Selárie ga tráže: «kúd je naš póp?» Popadíja káže: «gomélu bóles leží». Četíres dá^ana lezá, dogde mu bradá porasté.»

Mita Bunardžija, Pirot, Belić 1905, 663-664.

Ali Jovan u vreču pa si čuti

Ájd tój na decá se pričá. Imálo nekoji Jován u ováj selá zadi Suvodól nekude, pa imál vodenícu osem seló. I ón otíde u vodenícu. Ali dójde đavolát pa če ga vára. Ali ón đavol bíl i tíja Jován. I ón uzél pa naplníl vréče sas brášno, pa se u srégnutu vréču čvrkne. Volóveti uprégne i ulézne u vréčutu. Ali đavolát došá^l pa če ga óka: «Kám te, bré, Jováne, kám te, bré, Jováne, ájde da si ídemo». – Ali Jován u vréču pa si čuti. Ón pák če izbróji đavolát: «Jedná vréča, dvé vréče, trí vréče, četři vréče, pět vréče». – Néma ga Jován. Pák če ga ókne: «Kám te, bré, Jováne, ájde da si ídemo.» Jók. Če da kára govédata pa kudé ga odvedú tám če. Ád, ád, ón pokára nekólko, pák če stáne, pák če ga óka, ali néma Jován, Jován u vréču čuti. A đavolát napréd kára govéda.

Kad stígla govédata u dvór, ispojáli petlóve, vídela se upalílo, dávol pobégne, néma ga. Jován izlézne iz vrécutu. Rekó: «Te Jován dávol. Da e sá da se povrne đavolát pa da mu se otépa».

Slobodanka Stefanović, 74 g., 4 razreda škole, Oreovica [Ponišavlje], Čirić 1999, 237-238.

Ka zimava projde

Ovíja súdove što, lónci i kotletija. Neje imálo drvéno, neje. Dadú di támo, kúpimo di tám po Tumbu, pa u kačé drvéno. A sa ne. Pa tová síreie i tová drúgo níšta. I potkvásimo ta kúsamo, drúgo níšta. Poznávamo di po lík, iskrštávamo di. Pa tiká: kojé Đudúmica, kojé Raníca, svákako. Beléžene, úši smo rezáli. Víe sve znážete. Na žúr žovdān, ka zimáva prójde, pa žúr žovdān dójde i Márkov dān. I u nedél'u umřl, neje gréšan níšta. Tigáj je umřl, tigáj. Ovdéva je víl po dvórav, ta máni. Drvá je sékal do Božič, do Božič je mučil ta drvá je sékal. I og tigája zabolé, zabolé. I da proštávate pun lávor křv iznósím sve u dolínu. Rák li je? Níšta mu neje napréda biló.

Radmila Kostić, 73 g., nepismena, Preslap, Vukadinović 1996, 280.

Ali ono bilo đavol iz more

Jedná bába teká imála jednú unúčence. A siromá si bilí, u slámniú kúćicu sedéli. I onó dřpavo, dřpavo. Bába ga promeňuje, křpi ga, onó sve dřpavo. Oná reklá: «Síne, kakó, ne móž da ostanemo takóž živí, no ájd da te vódim negdé da te dadém na nekí zanaták». A ón rekál: «Pa áko, bábo». Oná ga okúpe i popremeni ga, pa ga váne za rućicu, onó tojášku, pa išli pútem, išli, išli...

Onó ji srétne jedān. Premenil se lépo, mášna, šešř. «Dóbar dán, bábo?» – Oná: «Bók ti pomógal, déte?» – pa ovák túri rúku, ne vídi báš dobó. Káže: «Kudé, bábo, vódiš tóž unúče?» – «Síne, vódim da ga dadém na zānat. Siromá smo, pa néma kvó da jedémo, néma kvó

da pijémo. Pa da nauči nekí zanaták, da íma lébřac da jedne i da se orúža». – Káže: «Bábo dáj ga méne. Jé ču ga naučím». – «Pa dobro, déte, da ti ga dadém». Ali onó biló đávol iz móre. I níšta. Bába dadé unúče...

A ón odvedé ga do móre. Káže: «Ájde, rípaij». – A onó: «Ne smém»... «Ma kakó ne sméš?» – váti ga ón za šíu pa kad ga gúrne u móre. Pa ga vodíl, vodíl..., kad onó u sréd móre jedná kúćica. I túž ón otvóri kúćicu, pa ga cúšne na vráta, pa zatvóri vráta i otíde si...

Ón ga učil, učil i pituvál ga teká: «Znáš li, déte, znaš li, znaš li?» – «Ne znám, ne znám!» – Ali jednog dána ón rekál: «Kad ne znaš»..., ón otvóri vráta pa ga gúrne. Ali onó túž imálo jedná šarená tojáška, pa mu táj decá reklá: «Kad búdeš... tí ovúj tojášku skrší pa turí u pojés». I onó skrší onóž pa túri u pójes. A ón kakó ga váti za šíju pa kad gúrne od vráta u móre, onó se séti pa úzne onúž tojášku pa kad udári onó se móre presāne i napřavi mu pút. I onó po oníja pút prójde i izlézne na óbalu i otíde si...

Zorka Grozdanović, 72., nepismena, Zavidnice [Lužnica], Čirić 1983, 177

LITERATURA¹⁶

- Alexander, Ronelle 1975: *Torlak Accentuation*, München.
- Belić, Aleksandar 1905: *Dijalekti istočne i južne Srbije*, SDZb I, Beograd.
- Belić, Aleksandar 1912: «Stara Srbija sa istorijsko-jezičke tačke gledišta», SKGI XXIX, 665-673.
- Belyavski-Frank, Macha 1983: «The Patters of Some (Mainly) Morphological Features in Southern Serbian Dialects», MJXXXIV, 213-230.
- Bjeletić, Marta 1991: «O poreklu nekih reči iz istočne Srbije», ZFL XXXIV/2, 159-169.
- Bogdanović, Nedeljko 1992: «Analoške pojave u govorima niškog kraja», Nissa (Niš), 476-482.
- Bogdanović, Nedeljko 1986: «Dvočlani toponimi u dolini Visočice», PZb 14, 16-22.
- Bogdanović, Nedeljko 1982: «Geografska imena u svrljiškom kraju», *Onomastica jugoslavica* 10, 285-292.
- Bogdanović, Nedeljko 1984: «Glagolski pejorativi u govoru Svrljiga», LEK 2, 23-25.
- Bogdanović, Nedeljko 1987: «Govor Aleksinačkog Pomoravlja», SDZb XXXIII, 7-302.
- Bogdanović, Nedeljko 1999: «Govor sela Slovinja», SJ IV/1-2, 269-276.
- Bogdanović, Nedeljko 1979a: «Govor sela Trgovišta kod Sokobanje», *Razvitak 1* (Zaječar), 93-96.
- Bogdanović, Nedeljko 1979: «Govori Bućuma i Belog Potoka», SDZb XXV, XIV-172.
- Bogdanović, Nedeljko 2002: *Etno-kulturološke teme*, Svrljig.
- Bogdanović, Nedeljko 1994: «Imperativ tipa čeke, glede u govorima prizrensko-timočke oblasti», ZFL XXXVII/1-2, 75-81.
- Bogdanović, Nedeljko 2000: «Inventar morfološke problematike prizrensko-timočkih govora», SDZb XLVII, 309-335.
- Bogdanović, Nedeljko 1992: *Izgoose jugoistočne Srbije*, Niš.
- Bogdanović, Nedeljko 2007: «Konstrukcije sa *bude, biće: će/če* u prizrensko-timočkim govorima», SJ XII/I-2, 109-112.
- Bogdanović, Nedeljko 1994: «Leksička disperzija u govorima jugoistočne Srbije», GPTO, 241-252.
- Bogdanović, Nedeljko 1997: «Leksikološka istraživanja jugoistočne Srbije», *Slavistika* 1, Beograd, 151-153.
- Bogdanović, Nedeljko 1986: «Mikrotoponimija Golaka», OP VII, 483-498.
- Bogdanović, Nedeljko 2005: «Mikrotoponimija Svrljiva», OP XVIII, 39-180.
- Bogdanović, Nedeljko 1981: «Nazivi bilja i životinja u toponimiji svrljiškog

16 Iznimno se ovdje, na jednom mjestu, navodi literatura za cijelo područje srednjo-šokavskih dijalekata («prizrensko-timočke dijalekatske oblasti») kako bi se izbjegla ponavljanja budući da su ovi prostori često posmatrani kao jedna dijalekatska cjelina srpskog jezika, različito nazivana i objašnjavana.

- kraja», OP II, 159-170.
- Bogdanović, Nedeljko 1979: «Nazivi i imena brava u okolini Svrljiga», OP I, 155-165.
- Bogdanović, Nedeljko 1992: «Neke osobine govora velikog Alaša», *Glasnik Baština* 3 (Priština), 39-45.
- Bogdanović, Nedeljko 1990: *O govoru i imenima*, Niš.
- Bogdanović, Nedeljko 1990: «Pirotski ojkonomi», ZFL XXXIII, 29-36.
- Bogdanović, Nedeljko 2004: «Početak i kraj reči u prizrensko-timočkim govorima», ŽDPI, 191-197.
- Bogdanović, Nedeljko 1988: «Timočki govor i pravci njegovog daljeg proučavanja», *Timočka krajina u XIX veku*, Knjaževac, 187-200.
- Broch, Olaf 1903: *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, Wien.
- Bukumirić, Mileta 1984: «Iz onomastike Južne Metohije», OP V, 41 3-603.
- Bukumirić, Mileta 1988: «Onomastika Siriničke župe», OP IX, 235-469.
- Bukumirić, Mileta 1984: «Prilog poznavanju tvorbe imenica u govoru Gorazdevca», PPJ 20, 153-156.
- Cvetanović, Vladimir 1998: «Iz onomastike Gnjilana», OP IX, 517-542.
- Čirić, Ljubisav 1993: «Arhaizmi pirotskog govora u dijahronoj perspektivi», ZFFPr III, 228-240.
- Čirić, Ljubisav 1977: «Dijalekatska mikrodiferencijacija u Ponišavlju», OSNG, 245-249.
- Čirić, Ljubisav 1987: «Dosadašnja istraživanja pirotskog govora», PZb XIX/15, 13-21.
- Čirić, Ljubisav 1983: «Govor Lužnice», SDZb XXIX, 7-190.
- Čirić, Ljubisav 1999: «Govori Ponišavlja», SDZb XLVI, 7-262.
- Čirić, Ljubisav 1997: «Govor Ponišavlja u svetlosti istorije jezika», SJ I/1-2, 235-244.
- Čirić, Ljubisav 2004: «Dve fonetske pojave u govoru novobrdске Krive Reke na Kosovu», ŽDPI, 199-207.
- Čirić, Ljubisav 2003: «Neke najmarkantnije osobine govora Izvornika», SJ VIII/1-2, 329-341.
- Čirić, Ljubisav 2006: *O govorima i imenima Ponišavlja i susednih oblasti. Stanje i paralele u istorijskoj perspektivi*, Niš.
- Čirić, Ljubisav 1997: «Onomastika belopalanačkog kraja», OP XIII, 37-338.
- Čirić, Ljubisav 1989: «Onomastika Izvornika», OP X, 365-496.
- Čirić, Ljubisav 1994: «Semantičko-tvorbeni modeli sekundarne patronimije belopalanačkog kraja», GPTO, 253-264.
- Dinić, Jakša 1990: «Dodatak rečniku timočkih govora», SDZb XXXVI, 381-422.
- Dinić, Jakša 2004: «Onomastika Zaglavka», OP XVII, 5-404.
- Dinić, Jakša 1998: «Rečnik timočkog govora», SDZb XXXIV, 7-335.
- Dinić, Jakša 1992: «Rečnik timočkog govora (drugi dodatak)», SDZb XXXVIII, 379-586.
- Dinić, Jakša 2005: «Toponimija sliva Grliške reke», OP XVIII, 181-278.
- Dragin, Gordana, Žarko Bošnjaković 1994: «Lingvogeografski pogled na ratarsku leksiku jugoistočne Srbije. (Zea may L.)», GPTO 377-404.

- Đapić, Stevan 1971: «Mikrotoponimija u hataru nekih sela opštine Niš», *PPJ* 7, 215-224.
- Đurović, Radosav 1994: «Glasovi ć : dž i ć : ć u govorima Sukova (kod Pirota), Arbanasca (kod Prokuplja) i Bučuma (kod Svrlijga)», *GPTO* 273- 282.
- Đurović, Radosav J. 2000: *Letinički govorni tip*, Vranje.
- Elezović, Gliša 1949-1950: «Jedan ogled našeg govora iz Orahovca u Podrini kod Prizrena», *JF* XVIII, 133-140.
- Ivić, P[avle]. N[edeljko] Bogdanović, V[ilotije] Vukadinović, J[ordana] Marković 1996: *Prizrensko-timočki govori*, Niš.
- Ivić, Pavle 1988: «Dijalektološka ispitivanja srpskih govora Kosova i Metohije», *Zbornik okruglog stola o naučnom istraživanju Kosova*, Beograd, 115-119.
- Ivić, Pavle 1989-1990: «Odnos između karaševskog i svinjičkog govora», *MJ* XL-XLI, 201-215.
- Ivić, Pavle 1979: «O poreklu i osobinama pirotskog govora», *PZb* VIII-IX, 203-210.
- Ivić, Pavle, Slobodan Remetić 1990: «Refleksi akcentovanih vokala e i o u govorima prizrensko-južnomoravskog dijalekta na zemljištu kosovske pokrajine», *Kosovsko-metohijski zbornik SANU* 1 (Beograd), 163-173.
- Jovanović, Jovan V. 1988: «O leskovačkom govoru», *Leskovački zbornik* XXVIII, 185-244.
- Jovanović, Vlastimir 2004: «Rečnik sela Kamenice kod Niša», *SDZb* LI, 313-688.
- Jurišić, Marina, 2007: «Neke akcenatske zanimljivosti iz pčinjskih sela», *ŠGIS* II, 87-95.
- Jurišić, Marina 2005: «Sistem ličnih zamenica u južnom pojasu prizrensko-južnomoravskih govora», *ZFL* XLVIII/1-2, 299-318.
- Kjepikova, Galina P 2000: «Восточно- и южносербские говоры в «Общекарпатском диалектологическом атласе»», *JF* LVI/1-2, 515-520.
- Kostić, Marina 1997-1998: «Prvo lice jednine prezenta u govoru Gornje Pčinje», *PPJ* 28-29, 191-203.
- Lazarević, Slobodan 1986: «Turcizmi i druge orijentalne reči u govoru Srečke župe», *Zbornik Više pedagoške škole Prizren* XXII, 119-136.
- Lilić, Dragan 1986: «Fitonimi i zoonimi u toponimiji doline Visočice», *PZb* 14, 23-29.
- Loma, Aleksandar 1994: «Jezička prošlost jugoistočne Srbije u svetlu toponomastike», *GPTO*, 107-136.
- Magner, Thomas F. 1984: «A Century of the Niš Dialect», *Language and Literary Theory* (Papers in Slavic Philologie, 5), University of Michigan, 133-145.
- Mančev, Agelina 1967: «Materijal za fonetiku govora sela Peterlaš u opštini Dimitrovgrad», *PPJ* 3, 177-188.
- Manić Forski, Dragoslav 1997: *Lužnički rečnik*, Babušnica.
- Marinković, Javorka 2004: «Generacijska diferencijacija kao osnov dijalekatskih razlika u govorima Vranjskog Pomoravlja», *GPTO* 225-230.
- Marinković, Javorka 2002: «Mikrotoponimija bujanovačkog i preševskog kraja», *OP* XV, 1-169.

- Marinković, Javorka 1989: «Mikrotoponimija Vranja i okoline», *OP* X, 67-172.
- Marinković, Javorka 1987: «Osnovna obeležja govora Vranja i okoline», *Zbornik pedagoške akademije Vranje* V, 53-55.
- Marjanović, Slobodan 1997: «Gramatička norma imenica subjektivne ocene u rečniku pirotskog govora», *SJI* 1-2, 265-283.
- Marković, Jordana 2000: «Govor Zaplanja», *SDZb* XLVII, 7-307.
- Marković, Jordana 1994: «Dativ u zaplanjskom selu Veliki Krčimir», *GPTO* 283-287.
- Marković, Jordana 2007: «Leskovački govor i srpska dijalektologija», *Naše stvaranje* LIV/1-4 (Leskovac), 19-21.
- Marković, Jordana 1991-92: «Mikrotoponimija Velikog Krčimira», *Zbornik Filozofskog fakulteta Niš* 2-3, 59-74.
- Marković, Jordana 2005: «O nekim glagolskim obrazovanjima», *ZbSV*, 133-139.
- Marković, Jordana 2003: «Osnovne odlike govora Velikog Krčimira», *SJ* VIII/1-2, 343-350.
- Marković, Miodrag 1986: «Rečnik narodnog govora u Crnoj Travi», *SDZb* XXXII, 243-500.
- Marković, Miodrag 1993: «Rečnik narodnog govora u Crnoj Travi», *SDZb* XXXIX, 149-398.
- Mihajlović, Jovan S. 1977: *Leskovački govor*, Leskovac.
- Mitrović, Brana 1981: «Leskovački govor», *Leskovački zbornik* XXI, 203-207.
- Mitrović, Brana 1984: *Rečnik leskovačkog govora*, Leskovac (2. izd. [Branislav Mitrović], Beograd, 1992).
- Mladenović, Aleksandar 1979: «O vokalskom sistemu pirotskog govora druge polovine XVIII veka», *PZb* 8-9, 271-278.
- Mladenović, Radivoje 2000. «Akcentat pridevskih reči na jugozapadu Kosova i Metohije», *SJ* V/1-2, 357-379.
- Mladenović, Radivoje 2004: «Dijalekatska diferencijacija srpskih govora na jugozapadu Kosova i Metohije», *ŽDPI*, 209-249.
- Mladenović, Radivoje 2001: «Govor šarplaninske župe Gora», *SDZb*, XLVIII, 1-606.
- Mladenović, Radivoje 2005: «Говоры трех мусульманских этнокультурных группы на юго-западе Косова и Метохии», *JDMEG*, 52-82.
- Mladenović, Radivoje 2005: «Gramatička osnova imenica sa nominativom množine na -i (muži, sinovi, dedovi, prući, jarići) u južnometohijskim i severnošarplaninskim govorima», *JF* LXI, 145-177.
- Mladenović, Radivoje 1997: «O jednom perifernom srpsko-makedonskom govoru», *SJI* 1-2, 245-263.
- Mladenović, Radivoje 1997: «Padežne distinkcije u govorima šarplaninske oblasti», *OSNG*, 141-154.
- Mladenović, Radivoje 1999: «Sudbina -l na kraju sloga u srpskim govorima na jugozapadu Kosova i Metohije», *SJ* IV/1-2, 447-468.
- Mladenović, Radivoje 2002: «Treće lice množine prezenta u srpskim govorima na jugozapadu Kosova i Metohije», *JF* LVIII, 41-63.

- Nedeljkov, Ljiljana 1994: «Hidronimijski apelativi u toponimiji jugoistočne Srbije», *GPTO* 359-376.
- Nedeljković, Jasmina 2004: *Govor Pirota u XVIII veku*, Beograd.
- Pavlović, Milivoj 1966: «Dijalekatska karakteristika i problemi vranjskog govora», *VGI* II, 303-306.
- Pavlović, Milivoj 1970: *Govor Janjeva*, Novi Sad.
- Pavlović, Milivoj 1939: «Govor Sretečke Župe», *SDZb* VIII, 1-352.
- Pavlović, Milivoj 1938: «Osnovi dijalekata Južne Srbije», *Južni pregled* XII/6-7 (Skoplje), 265-271.
- Pavlović, Zvezdana 1994: *Hidronimija sliva Južne Morave*, Beograd.
- Peco, Asim 1994: «Savremena akcentuacija govora Poljanice», *GTPO*, 161-180.
- Peco, Asim, Živojin Stanojčić 1972: «Prizrenkotimočki govori», *Enciklopedijski leksikon «Mozaik znanja»*, Beograd, 386-389.
- Petrovici, Emil 1935: *Graiuł Carașovenilor*, București.
- Petrović, Snežana 2006: *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru*, Filološki fakultet, Baograd (rukopis disertacije).
- Popov, Bojan 1984: «Položaj srpskohrvatskog jezika u balkanskom jezičkom savezu», *JF* XL, 21-44.
- Prvanović, Svetislav 1973: *Timočke starine i jezik*, Zaječar.
- Radan, Mihai N. 2000: *Graiuurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. Timoșora.
- Radan, Mihai 2005: «Карашевские говоры – особый язык или говор какого южнославянского языка», *JDMEG*, 83-97.
- Radić, Prvoslav 2004: «Glagolske č-e-konstrukcije u govorima Kosova i Metohije», *JFXL*, 135-145.
- Radić, Prvoslav 1980: «Iz onomastike sela Brloga u istočnoj Srbiji», *PPJ* 16, 123-130.
- Radić, Prvoslav 1987: «Tvorbena-semantičke osobnosti izvedenica sa sufiksom -če na delu balkaniziranih južnoslovenskih govora», *Anali FfB* 18, 227-236.
- Rajković, Ljubiša Koželjac 1990: «Onomastika Timoka», *OP* XI, 109-366.
- Remetić, Slobodan 1994: «Akcenatski sistem u prizrenskom govoru», *GPTO* 203-213.
- Remetić, Slobodan 1996: «Srpski prizrenski govor I», *SDZb* XI.II, 319-614.
- Rodić, Nikola 1973: «Zanatstvo u Janjevu i njegova leksička građa», *GEZ* XIX-XX, 73-95.
- Savić-Grujić, Ana 2007: «Geografski raspored dveju fitonimskih leksema u prizrensko-timočkim govorima (klip, okomak)», *ŠGISJ* II, 177-189.
- Sikimić, Biljana 1994: «Slojevi rumunskih pozajmljenica u jugoistočnoj Srbiji», *GPTO*, 457-468.
- Sobolev, A. N. 2001: «Das Sankt Petersburger Projekt eines dialektologischen Atlases der Balkansprachen», Helmut Schaller (Hrsg.), *Grundlagen eines Südosteuropasprachatlases. Geschichte, Problematik, Perspektive, Konzeption, Methode, Pilotprojekt*, Marburg/Lahn, 51-64.
- Sobolev, Andrej N. 1998: *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens* I-III, Marburg/Lahn.

- Soboljev, Andrej N. 2004: «Ivičev doprinos proučavanju govora istočne Srbije u svetlu novih istraživanja», *ŽDPI*, 569-580.
- Soboljev, Andrej N. 1994: «Timičko-lužnički govori u južnoslovenskoj č, dž-zoni», *GTPO*, 85-106.
- Soboljev, Andrej N. 1992: «Dijalekatski tekstovi iz sela Vratarnice», *ZFL* XXXV/1, 237-251.
- Soboljev, Andrej N. (Андрей Н. Соболев) 1994: *Govor sela Vratarnica в восточной Сербии в историческом и ареальном освещении*, München.
- Soboljev, Andrej N. (Андрей Н. Соболев) 1991: «Категории падежа на периферии балканословянского ареала», *ZFL* XXXIV/1, 93-139.
- Soboljev, Andrej N. (Андрей Н. Соболев) 1994: «О фонемн z в говорах юго-восточной Сербии», *University of Niš, Facta universitatis. Serie linguistics and literature*, Vol. 1, Nr. 1, 33-40.
- Soboljev, Andrej N. (Соболев, А. Н.) 1998: «О диалектологическом атласе Восточной Сербии и западной Болгарии (=ДАВСЗБ)», *Исследования по славянской диалектологии* 5, Москва, 100-167.
- Soboljev, Andrej N. 1995: «O pirotskom govoru u svetlosti najnovijih istraživanja», *Pzb* 21, 195-213.
- Stanišić, Vanja 1994: «O nekim prizrensko-timočkim primerima srpsko-albanskih leksičkih odnosa», *GPTO*, 469-478.
- Stanković, Stanislav 2001: «Nekolike napomene o Srbima i srpskom jeziku u Republici Makedoniji (Iz sociolingvističkih prilika)», *ZFJKM* 11, 51-56.
- Stanković, Stanislav 1994: «Treće lice množine prezenta u govoru vlasotinačkog kraja», *GPTO*, 307-315.
- Stanojević, Marinko 1927: «Prilozi rečniku timočkog govora», *SDZb* III, 177-194.
- Stanojević, Marinko 1911: «Severnotimočki dijalekat», *SDZb* II, 360-463.
- Stamenković, Javorka 1981: «Onomastički podaci za deset sela na desnoj obali Južne Morave (opština Vranje)», *OP* II, 405-445.
- Stevanović, Mihailo 1950: «Đakovački govor», *SDZb* XI, 1-152.
- Stevanović, Vladimir 1969: «Govor Poljanice», *VGI* 5, 399-422.
- Stevanović, Vladimir 1979: «Mikrotoponimija opštine Trgovišta», *OPI*, 167-236.
- Stevanović, Vladimir 1978: «O nekim fonetskim i morfološkim osobinama govora Crne Trave», *ZFL* XXI/1, 183-200.
- Stijović, Danilo 2002: «Onomastika šest sela u okolini Vitine», *OP* XV, 227-263.
- Štavljanin-Đorđević, Ljubica 1990: «Prilog pručavanju grupe lu u govorima prizrensko-južnomoravskog dijalekta», *ZFL* XXXIII, 531-534.
- Toma, Pol-Luj 1998: «Govori Niša i okolnih sela», *SDZb* XLV, 1-473.
- Toma, Pol-Luj, Sava Anđelković 1997: «Zbirni brojevi i pluralia tantum u Nišu i okolnim selima», *OSNG*, 69-75.
- Thomas, Paul-Luis 1994: «Govori Niša i okolnih sela u sociolingvističkoj perspektivi», *GPTO* 137-147.
- Tomić, Mile 1984: «Govor Sviničana», *SDZb* XXX, 7-265.
- Tomić, Mile 1980/83: «Toponimija Sviničana», *MJ* XXXI, 239-250.

- Topoljinska Zuzana 1994: «Infinity vs da-subjunktiv u formili velle-futura», *GPTO* 149-160.
- Topolinjska, Zuzana 2001: «Izražavanje padežnih odnosa u srpskom prizrenskom govogu», *ZFL XLIV/1-2*, 211-224.
- Vendina, Tatjana (Вендина, Татјана И.) 1994: «Призренско-тимокские говоры в южнославянском диалектном контексте», *GPTO*, 73-84.
- Vescu, Victor 1975: «Klokotinački govor – krašovanski govor u Rumuniji. Prozodijske i fonetske osobine», *Linguistica XV*, 257-263.
- Veselinović, Miloško 1890: *Granični dijalekat među Srbima i Bugarima. Zona č, dž. Beograd.*
- Vidoeski, Božo (Бошко Видоески) 1962: *Кумановскиот говор, Скопје.*
- Vidoeski, Božo 1954: «Северните македонски говори», *MJ V/1*, 1-30.
- Vlajić-Popović, Jasna 1994: «Germanizmi u govorima jugoistočne Srbije», *GPTO*, 445-456.
- Vlajić-Popović, Jasna 1999: «Redak dijalekatski glagol iz jugoistočne Srbije: *snevram se i sl.*», *NJ XXXIII/1-2*, 108-115.
- Vukadinović, Vilotije 1986: «Antroponimija Golaka», *OP VII*, 499-511.
- Vukadinović, Vilotije 1985: «Antroponimija i toponimija sela Beloinja», *NZb*, 197-205.
- Vukadinović, Vilotije 1996: «Govor Crne Trave i Vlasine», *SDZb XLII*, 1-317.
- Vukadinović, Vilotije 1991: «Jedna jezička paralela», *Baština 1 (Pristina)*, 102-111.
- Vukadinović, Vilotije 1986: «Jezičke karakteristike toponima u slivu Visočice», *PZb* 14, 5-10.
- Vukadinović, Vilotije 1990: «Mikrotoponimija Sokobanjske kotline», *OP XI*, 367-398.
- Vukadinović, Vilotije 1984: «Nazivi insekata u govoru sela Beloinja kod Svrlijaga», *PPJ* 20, 181-187.
- Vukićević, Milosav S. 1986: «O jednočlanim nazivima u toponimiji Visočice», *PZb* 14, 10-16.
- Vukomanović, Slavko 1994: «Tragovi starih imeničkih oblika u prizrensko-timočkim govorima», *GPTO*, 189-201.
- Vulić, Sanja 1994: «Osvrt na karaševske govore», *Tjedan Hrvata iz Rumunjske, Zagreb*, 19-24.
- Zbornik radova sa trećeg simpozijuma o flori jugoistočne Srbije, Leskovac – Pirot, 1993.*
- Zlatanović, Momčilo 1979: «Nazivi geografskih termina u Vranjskoj kotlini», *OPI*, 129-140.
- Zlatanović, Momčilo 1984: «Mikrotoponimija osam naselja u Inogoštu», *PPJ* 20, 157-169.
- Zlatanović, Momčilo 1987: «Mikrotoponimija Preševske Moravice», *VGI XX*, 115-169.
- Zlatanović, Momčilo 1981: «Mikrotoponimija Struganice i Obličke Sene (Vranjska kotlina)», *PPJ* 17, 195-198.

- Zlatanović, Momčilo 1985: «Mikrotoponimija Vranjske kotline», *PPJ* 21, 83-103.
- Zlatanović, Momčilo 1980: «Mikrotoponimija Vranjske kotline (naselja u slivu Kleničke reke)», *PPJ* 16, 39-58.
- Zlatanović, Momčilo 1998: *Rečnik govora južne Srbije, Vranje.*
- Zlatanović, Momčilo 1976: «Toponimija grada Vranja», *PPJ* 12, 87-93.
- Zlatanović, Momčilo 1988: «Toponimija naselja u srednjem slivu Pčinje», *VGI XXI*, 155-167.
- Zlatanović, Momčilo 1986: «Toponimija Preševske Crne Gore», *VGI XIX*, 167-187.
- Zlatanović, Momčilo 1974: «Toponimi Poljanice», *PPJ* 10, 109-141.
- Zlatanović, Momčilo 1981: «Turcizmi u govoru južne Srbije», *PPJ* 17, 179-194.
- Zlatković, Dragoljub, Vasić Jovan 2000: «Mikrotoponimija sliva Visočice (Gornji Visok)», *PZb* 25-26, 105-168.
- Zlatković, Dragoljub 1990: «Frazeologija omalovažavanja u pirotskom govoru», *ZFL XXXVI*, 423-740.
- Zlatković, Dragoljub 1989: «Frazeologija straha i nade u pirotskom govoru», *SDZb XXXV*, 175-457.
- Zlatković, Dragoljub 2003: «Mikrotoponimija Stare planine (Gornji Visok od Bračevaca do Vlkovije i Šurgin)», *PZb* 17-28, 111-157.
- Zlatković, Dragoljub 1986: «Poslovice i poredjenja u pirotskom govoru», *SDZb XXXIV*, 613-684.
- Živanović, Jovan 1887: «Srpski jezik u okolini Prizrenskoj, Pečkoj, Moravskoj i Dibarskoj», *Stražilovo III*, 554-556, 573-574, 585-587 (i u knjizi *O srpskom jeziku*, Novi Sad, 1898, 208-229).
- Živković, Novica 1987: *Rečnik pirotskog govora, Pirot.*
- Žugić, Radmila 2007: «Genitivne predložko-padežne sintagme uzročnog značenja s predlogom od u govoru jablaničkog kraja (paralele s prizrensko-timočkim i kosovsko-resavskim govorima)», *ŠGISJ* 1, 279-291.
- Žugić, Radmila 2005: «Ekvivalenti adnominalnog bespredložkog genitiva i genitivnih sintagmi s predložima od i u za iskazivanje posesivnih značenja u govoru jablaničkog kraja», *JF LXI*, 179-189.
- Žugić, Radmila 2007: «Imeničke složenice s pridevom kao prvim konstituentom u prizrensko-timočkim govorima (paralele sa standardnim srpskim jezikom)», *Naše stvaranje LIV/1-4 (Leskovac)*, 34-43.
- Žugić, Radmila 1995: «Mikrotoponimi donjeg toka sliva Jablanice motivisani sastavom i osobinama tla», *JF LI*, 283-289.
- Žugić, Radmila 2002: «Nadimci u okolini Lešana i Leskovca», *OP XV*, 201-214.
- Žugić, Radmila 2000: «O komparaciji nekih imenica u južnomoravskom govoru», *JF LVI/1-2*, 429-434.
- Žugić, Radmila 2007: «Pridevski deminutivi za označavanje osobina čoveka u prizrensko-timočkoj dijalekatskoj zoni (semantičko-tvorbeni aspekt)», *SJ XII/1-2*, 303-319.
- Žugić, Radmila 2005: *Rečnik govora jablaničkog kraja, SDZb LII, Beograd.*

DODATAK: HRVATSKI ŠTOKAVSKI DIJALEKTI

UVODNE NAPOMENE

Hrvati su govornici *četiriju* štokavskih dijalekata: zapadnohercegovačko-primorskog (ikavskog novoštokavskog), slavonskog (ikavskog [i ikavsko-ekavskog odnosno ikavsko-jekavskog], staroštokavskog), srednjobosanskog (ijekavskog staroštokavskog) i istočnohercegovačko-krajiškog (ijekavskog novoštokavskog).

U njima su nejednako zastupljeni.

Isključivo hrvatski dijalekt je staroštokavski slavonski, a novoštokavskim zapadnohercegovačko-primorskim govore i Bošnjaci.

Staroštokavskim ijekavskim dijalektom (srednjobosanskim) govore i Bošnjaci i Srbi, a u novoštokavskom ijekavskom (istočnohercegovačko-krajiškom) Hrvati su, kao i Bošnjaci, relativno slabo zastupljeni (npr. u Dubrovniku i okolini, ponegdje u Bosni i Hercegovini i drugdje, u nekim predjelima u Hrvatskoj i drugdje, Bošnjaci nešto više u istočnoj Bosni i jugozapadnoj Srbiji itd., v. gore).

Osim toga, jedan mali dio Hrvata govori i zetsko-raškim i šumadijsko-vojvođanskim dijalektom te prizrensko-južnomoravskim na Kosovu i u rumunskom dijelu Banata (u Karaševu).

Kosovski Hrvati su u najnovije vrijeme uglavnom iseljeni i žive u zagrebačkoj Dubravi i u Kistanjama blizu Drniša i Knina.

ZAPADNOHERCEGOVAČKO-PRIMORSKI DIJALEKT

RASPROSTRANJENOST

Zapadnohercegovačko-primorski dijalekt (uobičajeni [neadekvatni] nazivi: mlađi ikavski, zapadni novoštokavski) prostire se na kompaktnom terenu zapadne Hercegovine i Primorja od Opuzena i Metkovića do Omiša. Tu se uljučuju ramska i duvanjsko-livanjska zona, područja oko Jajca sve do Travnika, Busovače i Zenice, Dervente i Bihaća te niz oaza u drugim bosanskohercegovačkim mjestima. Na jugu sjeverno od Omiša neka štokavska područja dopiru i do obale, koja je uglavnom čakavska (kod Šibenika i Splita, podvelebitski kraj).

Štokavci ikavci zabilježeni su i na jadranskim ostrvima: Korčuli (Račišće), Hvaru (Sućura), Braču (Sumartin) i Šolti (Maslinica).

U Lici se ovaj dijalekt govori u području oko Gospića, u blizini Senja i u zoni prema Kordunu.

U Gorskom kotaru ikavci su u Liču, Mrkopolju i u Sungeru, u Slavoniji između Osijeka i Đakova. U Bačkoj je nešto veća ikavska teritorija oko Subotice i Sombora (u Srbiji) i oko Baje (u Mađarskoj).

Izolovana naselja (Anzaberg i Erčin) postoje i u okolini Budimpešte. U Italiji zapadnohercegovačko-primorskom dijalektu pripadaju neka sela u provinciji Molise, te desetak sela u južnom Gradišću u Austriji (govor tzv. Vlaha, koji se po svojem porijeklu uslovno može uključiti u ovaj dijalekt).

Zapadnohercegovačko-primorskim dijalektom govore Hrvati i Bošnjaci. Nešto Srba ikavaca bilo je u Vukovskom polju u blizini Kupresa do rata 1992-1995.

GLAVNE OSOBINE

Govori ovoga dijalekta su heterogeni. Ikavska zamjena jata nije dosljedna (npr. ekavizmi *železo*, *ožledit* itd., ijekavizmi *nički*, *čeo* itd.). Brojnošću neikavizama posebno se izdvajaju zapadnobosanski i lički krajevi.

Često *ra > re* (*vrébac*, *grěble*).

Stara grupa *dj > đ*, ali se često pojavljuje i /j/ (*prěja*, *měja*), npr. u Imotskoj krajini i Bekiji, Rami, senjskom zaleđu. Na velikom dijelu teritorije prisutna je grupa *št* (*dvòrište*, *gùštěr*), i to u zapadnoj Hercegovini, Dalmaciji do Cetine, Liki i Bačkoj. Šćakavci (*dvòrišće*, *gùšćěr*) uglavnom su u Dalmaciji između Cetine i Neretve, na otocima, zapadnoj Bosni i Slavoniji. Uz to, pojavljuju se područja u kojima te grupe koegzistiraju (npr. Rama, Derventa, sliv Une, senjsko zaleđe, Gorski kotar).

Fonema /h/ je izgubljena (ili je vrlo rijetka, očuvana je u Molisi, Bošnjaci je obično slabo izgovaraju). Na njenom mjestu su /v/, /j/ i /k/. Afrikate se uglavnom čuvaju (do njihova potiranja dolazi, prije svega, u nekim govorima Bošnjaka). Krajnje /l/ u participa davalo je i -o i -a (ovo posljednje na terenu bliže moru).

Akcentuacija je na većini teritorije novoštokavska. U njima je izvršeno i prenošenje akcenta na proklitiku (*nà viru*, *prikò kućē*). U jednom dijelu govora silazni akcent može stajati i na unutrašnjem slogu (npr. u Derventi, Rami, Lašvi, Subotici). U dijelu Donje Rame čuje se i akut kod Bošnjaka (*izāć*, ali se on zamjenjuje i dugouzlaznim akcentom). Akut je zabilježen i u Kruču, Sumartinu i Molisi. U nekim govorima dolazi i do skraćivanja akcenatskih dužina.

Deklinacija je uglavnom novoštokavska. Imena tipa *Ívo*, *Mújo* imaju promjenu *Ívē*, *Mújē*. U Drežnici dvosložna ženska imena u Bošnjaka imaju u N -e (*Đúle*, *Náze*), a u Rami i Lašvi i -e i -o (*Fáte*, *Méjro*, *Bégzo*, *Zíbo*), dok su u Hrvata redovno na -e (*Rúže*, *Káte*). U DILm n javljaju se i -ama i -ami, ponegdje i -am odnosno -an (npr. u Imotskoj krajini, Klisu, Istri). Arhaičnih oblika ima u duvanjsko-livanjskoj regiji, Rami, kod bačkih Bunjevaca. Često je s *máčon*, s *nóžon* te kraća množina (*púti*, *klúči*). U Molisi se izgubio srednji rod kao kategorija.

Infinitiv je pretežno krnji. U Gradišću dio govora ima oblike na *-i*. Forme *mětnit*, *čřknit* raširene su na jugu (i u Gradišću), a *mětnut*, *čřknut* u ikavskošćakavskim govorima Bosne. Čest je aorist, pa i s nastavcima *-šmo*, *-šte* (*úfatišmo*, *ódošte*). U Molisi je aorist izgubljen, a imperfekt se čuva. Čest je futur tipa *ako būdeš íć*. U pripovijedanju se upotrebljava i habitual u zapadnoj Bosni (npr. u Srednjoj Rami *sínko, ón bi rěci*, u Lašvi *pa bi jój jā ótkāj*).

Frekventna je upotreba genitivnih sintagmi (*pítāj zà tō lúdi*), instrumentala tipa *kópā s mótikóm*, infinitiva uz glagole nepotpuna značenja (*dóšō kupit, néće vólit*) te konstrukcije *za + infinitiv (tō ní je za pít)*. Čest je pripovjedački imperativ (*báci mřžu*) te razbijanje superlativnih formi (npr. u Ljubuškom *nāj ti je bđlě*). U okolini Zadra ima konstrukcija *neće radi*. Isto je i u Molisi, gdje se, pod uticajem italijanskog, javlja i udvojanje ličnih zamjenica (*něga su ga úbili*).

Leksiku ovog dijalekta karakteriše mnoštvo turcizama. U Primorju i kod moliških Hrvata snažan je romanski uticaj, a na sjeveru njemački i mađarski. Na zapadnoj teritoriji i u Molisi ima i čakavizama.

GLAVNA LITERATURA

- Anić, Vladimir 1970: «Glagolski akcenat zadarskog štokavskog zaleda», *RFFZd*, 33-40.
- Baotić, Josip 1998: «Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente», *BHDZb IV*, 7-208.
- Brabec, Ivan 1967: «Slunjski ikavci», *Ljetopis JAZU* 72, 437-441.
- Breu, Walter 2002: «Moliseslawisch», Miloš Okuka (Hrsg.), *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*, Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens, Bd. 10, Klagenfurt, 315-317.
- Brozović, Dalibor 1970: «O Makarskom primorju kao jednom od središta jezično-historijske i dijalekatske konvergencije», *Makarski zbornik I*, 381-405.
- Čustović, Denana 1960-1961: «Narodni govor stanovništva Livanjskog polja», *GZM XV-XVI*, 31-90.
- Dragičević, Milan 1989-1990: «O današnjem ikavskom govoru u Krasnom Polju», *Fluminensia I*, 2; II, 96-102.
- Dragičević, Milan 1987: «O konsonantskom inventaru lovničkih ikavaca», *ZFL XXX/1*, 179-189.
- Dragičević, Milan 1983: «Prilozi građi za proučavanje govora ikavaca», *ZFL XXVI/1*, 179-188.
- Finka, Božidar 1977: «Štokavski ikavski govori u Gorskom kotaru», *ZFL XX/2*, 167-197.
- Hrate, Mate 1951: «O štokavskim govorima na Hvaru i Braču», *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu I*, 379-395.
- Kovačević, Marko 2000: «Duvanjski govor i njegove posebnosti», *Duvanjski zbornik*, Zagreb – Tomislavgrad, 493-511.
- Lisac, Josip 1996: «Domaća rič zadarskoga kraja», J. Lisac, *Hrvatski dijalekti i jezična povi jest*, Zagreb, 32-42.
- Maštrović, Ljubomir 1957: «Ninski govor», *Radovi Instituta JAZU u Zadru III*, 423-465.
- Mataga, Vojislav 2003: *Romani zmi u neretvanoskome govoru*. Zagreb.
- Menac-Mihalić, Mira 2005: *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Zagreb.
- Milas, Matej 1903: «Današnji mostarski dijalekat», *Rad JAZU* 153, 47-97.
- Okuka, Miloš 1983: *Govor Rame*, Sarajevo.
- Okuka, Miloš 1983-1984: «Govorne osobine stanovništva Drežnice», *GZM* 38, 63-80.
- Peco, Asim 1975: «Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne (I. dio: Uvod i fonetika)», *BHDZb I*, 1-126. (II. dio: akcenat, oblici, tekstovi, knj. III, 1982, 7-258)

- Peco, Asim 1986: *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*, Sarajevo.
- Peić, Marko, Grgo Bačlija 1990: *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad – Subotica.
- Ramić, Nikola 1999: «Livanjsko-duvanjski govorni tip», *SDZb XLVI*, 263-426.
- Ružičić, Gojko 1934: «Glavni je osobine nekih ikavskih govora zapadne Bosne», *GZSVSI*, 31-45.
- Sammartino, Antonio 2004: *Grammatica della lingua croato-molisana*. Zagreb.
- Sekulić, Ante 1997: *Rasprave o jeziku bačkih Hrvata*, Zagreb.
- Šamija, Ivan Branko 2004: *Rječnik imotsko-bekijskog govora*, Zagreb.
- Šimundić, Mate 1971: *Govor Imotske krajine i Bekije*, Sarajevo.
- Šupuk, Ante 1957-1958: «Šibenski govor (Osvrt na prošlost šibenskog govora)», *Pitanje književnosti i jezika TV-V*, sv. B, 143-156.
- Tornow, Siegfried 1989: *Burgenlandkroatisches Dialektwörterbuch. Die vlahischen Ortschaften*, Berlin.
- Valjevac, Naila 2002: *Govor u slivu Lašve*. Institut za jezik u Sarajevu, *BHDZb IX*, Sarajevo.
- Vujičić, Dragomir, Josip Baotić 1989: «O dosad nepoznatom ikavskom govoru Srba u jugozapadnoj Bosni», *HDZb 8*, 163-169.
- Vujičić, Dragomir, Milorad Dešić, Asim Peco, Dalibor Brozović 1979: *Govori sjeverozapadne Bosne*, *BHDZb II*, 7-157.
- Zoričić, Ivan 1986: «Naglasak imenica srednjeg roda u pakovačkom govoru», *Radovi Pedagoškog fakulteta u Puli 6*, 166-172.

SLAVONSKI DIJALEKT

RASPROSTRANJENOST

Slavonskim dijalektom govori se u većem dijelu Slavonije u Hrvatskoj, u bosanskoj Posavini, u zapadnoj Bačkoj u Srbiji i u nekim mjestima u južnoj Mađarskoj. Njime se djelimično služe i Hrvati u rumunskom Rekašu i u nekim mjestima Gradišća u Austriji.

Ovaj dijalekt je podijeljen u dvije zone, posavsku na jugu i podravsku na sjeveru. Od kompaktnih zona koje im se priključuju jesu baranjska i bačka.

GLAVNE OSOBINE

Glavne osobine ovog dijalekta su nejednake zamjene jata i elementi stare akcentuacije. Najprostranija je zona govora s *ikavskom* zamjenom jata (zapadna Slavonija, uključujući Brod, Bodulju i Batinu u Baranji, istočna Slavonija, zapadna Bačka [Podunavlje] i neka mjesta u Mađarskoj). Iza toga dolazi *ekavska* erea (Podravina, desetak sela zapadno od Vinkovaca, neka sela u Mađarskoj), pa *ikavsko-jekavska* (središnja i istočna Posavina, okolina Orašja, govori jugoistočno od Pečuha) te, na kraju, *ikavsko-ekavska* zona (neka mjesta u južnoj Baranji). Sporadično je očuvan i jat (u okolini Županje i Našica, južno od Vinkovaca te u Baćinu i Dušniku u Mađarskoj). Podravski ekavci (*mleko*, *pena*) imaju *e*-zamjenu u dijelu gramatičkih morfema kod imenica, a *i*-refleks u zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji i u dijelu imeničke deklinacije. Osim toga, tu su prijedlozi *príd*, *priko*, oblici *dí*, *nísam*, *síkíra*, *víjati* itd. Ikavsko-jekavska zona je stvorila takav odnos da je jat u dugim slogovima davao /i/, a u kratkim /je/ (*žlīb* ~ *vjera*). Govori tipa *díte* ~ *deteta* u nastavcima imaju /i/ u govorima Podravine, a u govorima Posavine /e/ u morfemama imenica, a /i/ u zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji.

Prozodija ovog dijalekta je osobena, stara. Očuvao se akut i silazni akcenti van inicijalnog sloga sa predacenatskim dužinama (*jā, jedān, rŭkōm, vīnāc, nārđd*). Na jednom terenu (uglavnom u Podravini) prisutan je troakcenatski sistem (akut i dva silazna akcenta), a u Posavini je čest peteroakcenatski sistem (akut, kratkosilazni, dugosilazni, kratkouzlazni, dugouzlazni). Tu, naravno, postoje prelazne zone i specifične akcenatske distribucije (kao i gubljenje akuta *rŭkōm > rŭkōm*, prenošenje tipa *jezik < jēzik, vīno < vīnđ*, noviji odnosi, npr. *òtac, rŭkōm, kazívō* i sl.).

Slavonski dijalekt je uglavnom *šćakavski* (*št*-forme javljaju se na istoku teritorije). Grupe *jt* i *jd* obično su neizmijenjene (*dojt ~ dojdem*). Tako izostaje i najnovije jotovanje (*net jak, grōbje*).

Krajnje *-l* dalo je *-o* (a na zapadu ostaje *dal, plel*).

Neki padeži u množini imaju starije oblike (G nultu morfemu *žen, kolac*, dualske forme *krilu, D ženam, L tipa u livada, I na -i, -mi* i *-am: sa sinovi, zubmi, dušami, udavačam* itd.). U ljd. *i*-vrste na *-om* (*pomoćom*), u zamjenica stara forma (*s nami*). Pokazne zamjenice obično glase *oti, vi, ni*. Glagolski prilog sadašnji ima *-a* (*īdŭća*). U pojedinim govorima javljaju se forme glagola u 3. licu prezenta na *-u* (*nđsu*).

Među sintaksičke osobenosti spadaju upotreba *od + G* umjesto *za + G* (*vrime je od spavaña*), umjesto instrumentala oruđa konstrukcije *[u]zam s akuzativom* (*kusa uzam livu ruku, reže zam škare*), umjesto *preko + A* konstrukcije *na + A* (*ošo je na Šamac za Sarajevo*). Pojavljuje se i genitiv u funkciji objekta uz neke glagole (*ja ću ņezine matere pitat*). Zapovijed se iskazuje i riječcom *neka* s infinitivom (*neka to kupit*). Superlativne forme pridjeva se razbijaju (*naj mi je to teže*). Imperfekt je nestao, gotovo i potencijal, futur egzaktni i glagolski prilog prošli.

Leksika je obilježena stranim uticajem (njemačkim, mađarskim i turskim). U podravskim govorima u Mađarskoj javljaju se i kajkavizmi.

GLAVNA LITERATURA

- Baotić, Josip 1982: «Akcenatski sistem sela Kostrča u bosanskoj Posavini», *BHDZb* 11, 161-267.
- Baotić, Josip 2002: «O govoru starosjedilaca bosanske Posavine», *Župa Tolisa 1802-2002*, Tolisa, 415-444.
- Brabec, Ivan 1970: «Hrvatskosrpski govori u mađarskom dijelu Baranje», *Ljetopis JAZU* 74, 489-494.
- Finka, Božidar 1976: «Đakovo i Đakovština kao lingvistički problem», *Zbornik Đakovštine* 1, 431-435.
- Finka, Božidar, Antun Šojat 1975: «Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca», *Radovi Centra za znanstveni rad JAZU Vinkovci* 3, 5-131.
- Hamm, Josip 1949: «Štokavština Donje Podravine», *Rad JAZU* 275, 437-443.
- Ivić, Pavle 1990: «O starim izoglosama na tlu slavonskog dijalekta», *WSJ*, 73-83.
- Ivić, Stjepan 1913: «Današnji posavski govor», *Rad JAZU* 196, 123-254; *Rad JAZU* 197, 9-138.
- Ivić, Stjepan 1911: «Prilog za slavenski akcent», *Rad JAZU* 187, 133-208.
- Ivić, Stjepan 1907: «Šaptinovačko narječje», *Rad JAZU* 168, 113-162.
- Junković, Zvonimir 1985: «Dioba posavskih govora», *HDZb* 7/1, 127-131.
- Kolenić, Ljiljana 1996: «Proučavanje slavonskog dijalekta danas», *Riječki filološki dani. Zbornik radova* 1, 201-209.
- Lavrnić, Ilija 1983: *Ikavski govor istočne Slavonije*, Osijek.
- Lisac, Josip 2003: «Slavonski dijalekt: između autohtonosti i utjecaja», *Migracijske i etičke teme* 19/1, 7-16.
- Lončarić, Mijo 1986: «Govor Lanosovićeva rodnog kraja», *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću*, Osijek, 193-198.
- Lončarić, Mijo, Božidar Finka 1986: «Govor virovitičkog kraja», *Virovitički zbornik 1234-1984*, Virovitica, 329-338.
- Matešić, Josip 1963: «Proučavanje govora u Požeškoj kotlini», *Ljetopis JAZU* 67, 273-276.
- Pavičić, Stjepan 1970: «Govorno stanje u Slavoniji», *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, Osijek, 237-243.
- Sekereš, Stjepan 1989: «Areaji ikavskog, ekavskog i ijekavskog govora u slavonskom dijalektu», *HDZb* 8, 135-144.
- Sekereš, Stjepan 1969: «Govor Antina i Tordinaca», *ZFL* XII, 207-220.
- Sekereš, Stjepan 1977: «Govor Hrvata u južnoj Baranji», *HDZb* 4, 323-484.
- Sekereš, Stjepan 1980: «Govor Hrvata u zapadnoj Bačkoj», *ZFL* XXIII/1, 135-205.
- Sekereš, Stjepan 1974-1975: «Govor slavonske Podravine», *ZFL* XVII/2, 125-131, 2. dio, *ZFL* XVIII/1, 1975, 185-221.
- Vulić, Sanja 2000: «Hrvatski govori u Mađarskoj», *Matica* 50/1, 46-47.
- Znika, Marija 1997: «Mađarski leksik u govoru Donje Podravine nekad i danas», *Hrvati i Madari u svjetlu prožimanja kultura i jezika* 2, Pečuh, 305-312.

SREDNJOBOSANSKI DIJALEKT

RASPROSTRANJENOST

Rasprostiranje govora ovog dijalekta nije precizno određeno. Smatralo se da je to teren između Bosne i Drine i između Sarajeva i Save. Međutim, u istočnoj Bosni govori se istočnohercegovačko-krajiškim dijalektom, a starijih ijekavšćakavskih govora ima i na lijevoj, zapadnoj strani rijeke Bosne. Prema tome, Bosna nije granica između ikavaca i ijekavaca cijelim svojim tokom. Na samom sjeveru Bosne (Orašje i druga mjesta) govori se slavonskim dijalektom. Na jugu i jugozapadu Sarajevo nije granica, nego ijekavskošćakavskih govora ima i zapadno od te regije.

Grubo uzevši, ijekavskošćakavski se govori u područjima gradova Sarajeva, Visokog, Kraljeve Sutjeske, Vareša. Olova, Kladnja, Maglaja, Žepča, Doboja, Tešnja, Gračanice i Tuzle. Na osnovu svega toga možemo reći da je glavnina govora ovoga dijalekta smještena u stvari u *srednjoj*, a ne u *istočnoj* Bosni. Zato ga je prikladnije zvati *srednjobosanskim* dijalektom.

Srednjobosanskom dijalektu priključuju se i govori Hrvatske Kostajnice i neka naselja u okolini Virovitice te neka sela u Mađarskoj južno od Pečuha.

Ovim dijalektom govore Hrvati, Bošnjaci i Srbi. I jedni i drugi i treći gube, osobito u prelaznim govornim zonama, govorne autentičnosti, koje se najbolje čuvaju na području Kraljeve Sutjeske, Kreševa, Vareša i Vijake. U Srba više izvornijih crta ima na području oko Ozrena i Trebave. Za vrijeme rata 1992-1995. mnogi Srbi su izbjegli u druga područja, i na zapad (prema Banja Luci) i na istok, na područja istočnobosanskih ijekavskih govora.

GLAVNE OSOBINE

Govori srednjobosanskog dijalekta uglavnom imaju ijekavsku zamjenu jata, sa nizom specifičnosti i prelaznosti. Refleksi dugog jata su uglavnom dvosložni, ali ima i jednosložnih (pa i sa diftonškim izgovorom: *diete, bielo*). Čuvaju se i zamjene tipa *brjègovi, rjèpa*, a često i oblici *ovije, novijem*. Postoje oblasti sa odnosom /e/ ~ /jel/: *dete ~ djeca* (Tešanj, Maglaj, okolina Kladnja), /e/ ~ /i/: *dete ~ dica* (Žepče) i /ijel/ ~ /el/: *dijete ~ dica* (oko Žepča). Česti su ekavizmi (*detelina, letat, terat, dole, gore* itd.) te ikavizmi (*nedila, sinica, bižat, sikira* itd.). I-refleks je obično u prilozima *prèd* i *prèko*. Bošnjaci u Žepču imaju i ekavsko-ikavske kombinacije (*svet ~ nikoji*). Razvio se i sekundarni /ě/ od vokala /i/ ispred /r/: *dijèrat, mījer, vđdijèr smijèrit, kòmpijèr* (pa i iza /r/ i /l/: *kòrièсно, cvijèlat*). U pojedinim zonama je *ñèko, ñèki, ñèšta*. U Varešu se djelimično čuva i /j/ ispred /i/: *dvjèju, smjèjat*.

Dugo /a/ je obično zatvoreno (*bábo, znám*), a u nekim govori- ma i vokali /e/ i /u/ (u Usori čak i *o > u: Dòbūj*). U Varešu je zabilježeno i /uo/ od slogovnog /l/: *stuòp, žuoč*. U nekim govori- ma govori se *mñiñi* 'manji' i *điñi* 'dalji'. Česte su vokalske redukcije (*izgùbla, vñdla, Sàràjvo*).

Veliki dio teritorije je šćakavski (*klijèšća, gušćer, šćène*, u Usori i šćakavizam), ali su razna područja šćakavska (npr. oko Kladnja, tuzlanska oblast i dr.), pa i šćakavsko-šćakavska (Krivaja). Zapadni govori imaju oblike *dojdem / dojem*, u Kreševu i međurječju Krivaje i Bosne i *netjak, rođjak, prutje, kravje, tupji* i sl., u Visokom *meja, preja* i sl. Često se uprošćavaju grupe *dn, dñ i dm: jena* (< jedna), *zani, oma[h]*. U Bošnjaka ima i geminacije (*zajenno, ponne*). Fone- ma /p/ u grupama *pk, ps, pš* prelazi u /v/ (*lovta*), a fonema /f/ katkad u /p/ (*pratar*). Česta je i metateza (*tvica, kujrak, mavra*).

U jednom dijelu govora sačuvan je akut (Plahovići kod Kaknja, okolina Pečuha). Staroga stanja ima u raznim mjestima. Tako dugosilazni akcent može stajati na svakom slogu riječi. Na sjevernom dijelu teritorije akcentuacija je uglavnom novošćakavska. Kratkosilazni akcent se najčešće prenosi na proklitiku. Ispred konsonantske

grupe često se pojavljuje kratkosilazni akcent (*slāmka, sūnce, klīnci*). Postakcenatske dužine se uglavnom čuvaju. Ponegdje se javljaju analoške dužine ispred uzlaznog akcenta (*izvėžèna*).

Deklinacioni oblici su uglavnom novoštokavski. Pojavljuje se sporadično Gmn. tipa *kilu krušak, pet [h]ilad*, te DLI_{mn} na *-im* (*u zibim*) i *-ma* (*ženam*). Česte su forme sa *-ov/-ev* (*mišovi, danovi, mjesecevi / mjesecovi*). Većina govora ima Ijd. imenica *i*-vrste na *-im* (*krvim, solim*). Pokazne zamjenice imaju više oblika (*ovi, oti / ti, evi, eti, evaj* itd.). Čuju se i fome *niha / nija / nina*, te *hi, hin, hina* itd. Običan je oblik 3. l. jd. aorista umjesto prvoga (*ja ode*).

Od osobenosti u sintaksi padeža važna je upotreba G i A bez prijedloga (*vjeruj Boga*), odnosno G umjesto A (*čuvo koza, pitaj ovije sviju*). Uz prijedlog za dolazi G mjesto A (*trebamo za kuće*). Česte su fome tipa *u mene mati, da nam je bit zdravu*. Umjesto L pojavljuje se i A (*šta ima na gorri kraj*). Čest je I tipa *dok je bila currom*, a socijativ je uvijek s prijedlogom. Umjesto I dolazi A (*šta čine s nega*), a umjesto L u nekim mjestima stoji A (*otišo s onu stranu*). U sjevernom dijelu teritorije superlativna forma može biti razbijena (*naj je draži*). U pasivnom značenju upotrebljavaju se refleksivni glagoli (*kad sam se ja prosila*).

Sačuvana je deklinacija pridjeva neodređenog vida (*zdrava insana, mrtvu insanu, u Matičevu dolu*). Aorist je živa kategorija, a imperfekt je u izumiranju. Uz pripovjedački imperativ i potencijal čest je i habitual (*kad bi vidi nega, ona bi reci*). Frekventni su prilozi *kašne, da[h]kad, najjednoč, sila, hejbe, čudo* itd.

Leksika je puna orijentalizama. Ima i italijanizama i germanizama (i starih iz vremena Sasa u rudarskoj terminologiji i novih).

GLAVNA LITERATURA

- Brabec, Ivan 1955: *Govor Tuzle i okolice* (rukopis). Zagreb.
- Brabec, Ivan 1965: «Govor Virovitice i okolice», *Ljetopis JAZU* 70, 391-394.
- Brabec, Ivan 1960: «Istraživanje govora u srednjoj Bosni», *Ljetopis JAZU* 64, 343-346.
- Brozović, Dalibor 1956: *Govor u dolini Fojnice* (rukopis). Zagreb.
- Brozović, Dalibor 2000: «Govor u dolini Fojnice», *Bilten Udruge đaka Franjevačke klasične gimnazije - Visoko*, Zagreb, 41-48.
- Brozović, Dalibor 1966: «O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta», *HDZb* 2, 119-208.
- Halilović, Senahid 1990: «Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja)», *BHDZb* VI, 249-358.
- Ivić, Pavle 1971: «Один неисследованный штокавский говор с двоаким рефлексом *ѣ», *Исследования по славянскому языкознанию*, Москва, 331-342.
- Okuka, Miloš 1972-1973: «Neke osobenosti vokalizma današnjeg govora donjeg toka Usore», *Radovi FFS* VII, 83-100.
- Pavešić, Slavko 1963: «Izvještaj o proučavanju govora u selu Očeviji i Vijici u Bosni», *Ljetopis JAZU* 67, 298-304.
- Pavešić, Slavko 1960: «O narodnom govoru u Lepenici u Bosni», *Ljetopis JAZU* 64, 362-393.
- Peco, Asim 1992: «Jedna fonetska specifičnost centralnobosanske šćakavštine», *JF XLVIII*, 95-109.
- Remetić, Slobodan 1981: «Konstrukcija tipa *šta čine s one dece* u govorima istočne Bosne», *JF XXXVII*, 265-272.
- Remetić, Slobodan 1981: «O još jednom nezapaženom ekavsko-jekavskom govoru», *NSSVD* 11, 181-187.
- Remetić, Slobodan 2004: «O šestočlanom prozodijskom sistemu u govoru Kladnja i okoline», *ŽDPI*, 651-659.
- Ružičić, Gojko 1936: «Jedan nezapažen bosanski govor», *PJKIF* XVI, 236-254.
- Šurmin, Đuro 1895: «Osobine današnjeg sarajevskog govora», *Rad JAZU* 121, 186-209.
- Valjevac, Naila 1983: «Govor visočkih Muslimana (Akcenat i fonetika)», *BHDZb* IV, 283-354.
- Vujičić, Dragomir, Dalibor Brozović, Asim Peco, Josip Baotić 1985: «Govori sjeverne i sjevernoistočne Bosne», *BHDZb* V, 11-372.
- Vuković, Jovan 1962: «Govorne osobine Imljana», *GZM* XVII, 27-49.
- Vuković, Jovan 1963: «Kreševsko-lepenički govor», *Naučno društvo Bosne i Hercegovine*, Posebna izdanja III, Sarajevo, 287-310.
- Žuljić, Mijo 1908: «Današnji vareški dijalekat», *ŠVj* XV, 36-41, 148-151, 255-258, 347-351, 425-428, 495-499, 572-575, 669-672, 773-777, 894-908.

O NEKIM PODDIJALEKTIMA I GOVORIMA ISTOČNOHERCEGOVAČKO- KRAJIŠKOG DIJALEKTA

Budući da je istočnohercegovačko-krajiški dijalekt pretežno srpski i da smo ga detaljno prikazali (naglašavajući pri tom i to u kojim regionima žive i Hrvati i Bošnjaci), ovdje samo ukratko ukazujemo na glavne osobine hrvatskih ijekavskih govora istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta, odnosno njegovih poddijalekata (južnodalmatinskog, dubrovačkog i konaovskog).¹⁷

Cio južni pojas istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta u svojem susjedstvu ima više govornih tipova: istočnohercegovački ijekavski, zapadnohercegovačko-primorski ikavski (i štakavski hercegovački i šćakavski Makarskog primorja) i, na kraju, čakavski na otočju.

Najznačajnije je dubrovačko područje, koje se ovdje uzima u širem smilu. Sa jezičkog stanovišta mogu se razlikovati oblasti koje su bliže istočnohercegovačkim govorima i one koje su bliže moru ili su u direktnom dodiru sa zapadnohercegovačko-primorskim dijalektom i čakavskim govorima.

Na dubrovačkom području uglavnom je dvosložna zamjena jata, uz stalne ekavizme (npr. *zenica, cesta*) i poneki ikavizam (*prid, živili, doli*). Međutim, na Lopudu i Stonu zamjena je jednosložna pod dugozlaznim akcentom, a na Mljetu i pod dugosilaznim. Na Mljetu se javljaju i primjeri tipa *vrjeća, brjemena*.

Čuva se fonema /h/ (uz neke inovacije, npr. *lad, kruv, parok, ovijeg* itd.). Oko Dubrovnika se potiru afrikate u korist mekih (*ć i đ*), a u Konavlima se čuva njihova opozicija. Bliže moru su oblici *pasji / paši*, a dalje od obale *paši*. U Cavtatu uglavnom izostaje najnovije jotovanje (*d jevojka*), inače je drugdje prisutno (*devojka*). Grupa *čk* daje *šk* (*maška, dubrovaški*). Pored *doć* javlja se i *doj te pokujstvo*.

U prozodiji postoje neke specifičnosti. Zapadno od Dubrovnika javljaju se silazni akcenti i van prvog sloga (*izić*), na Mljetu

i nepreneseni akcent (*vodê*), a na jednom dijelu Pelješca i akut. Prenošenje akcenta na proklitiku je dobro zastupljeno. Neke riječi stranog porijekla izgovaraju se sa kratkosilaznim akcentom (npr. *pòlitika*). U Konavlima su zabilježene i neobične postakcenatske dužine (*vílâma, slúšât*)

U Dubrovniku se pored nastavka *-ama* u DILmn. javljaju i *-am i -ami*, koji su izvan grada vrlo rijetki. Rašireni su oblici *tega, ovega, ovemu, onemu*. U N pokazna zamjenica glasi *ti (ti otok)*. U DLjd. je promena tipa *na lijevom strani*, odnosno *nema jon spasa*. Javljaju se i oblici *dobrijem, dobrijeh*. U 3. l. nekih glagola u Konavlima je *-u (nosu, govoru)*, pa i *veļu*. Imena tipa *Vlaho, Ivo* imaju promjenu *Vlaha, Iva, Vlahov, Ivov*.

U lokativu prijedlog *od* često se upotrebljava umjesto *o* (*Od ovemu nikomu ništa ne govori*), a za oznaku vremena kaže se *na uru, na ponoća* itd

Ženski članovi porodice, bez obzira da li se prezime završava na *-ić* ili *ne*, dobijaju prezimena na *-ica* i *-inka* (*Râčić - Râčica, Kordić - Kordica, Ruskovica, Kukuličinka, Bogdanka, Budimka* itd.).

Izdvajaju se tvorenice pod uticajem italijanskog jezika (*vragulin, bogatun, šetando, gadeca, bezočitat* itd.), a posebno sufixs *-asta* (*rosata, serenata, čepresata, maslinata* itd.).

Karakteristična je konstrukcija *za + infinitiv* (*vina za pit, nije dolazijo za radit*), kao i sintagme tipa *došli u mene*. Živi su pripovjedački aorist i kondicional, u Konavlima i pripovjedački imperativ (*pa onda ono šeme veži i nosi*). Leksika je puna romanizama, a na Mljetu i čakavizama.

U dubrovačkom regionu i u njegovom kopnenom zaleđu izdvajaju se dva poddijalekta, dubrovački i konavoski. Budući da je identitet dubrovačkog odavno poznat (v. gore; up. kod Ivića 1994. i Lisca 2003), navodimo samo neke odlike konavoskog poddijalekta.

Ono što ga veže za istočnohercegovačke govore, a ne postoji u dubrovačkom poddijalektu, jesu sljedeće osobine: 1) klasične vrijednosti refleksa jata, 2) stabilnost sonanta /m/ na kraju riječi, 3) razlikovanje afrikata /č/ ~ /ć/ i /ž/ ~ /đ/, 4) dosljedno jotovanje konsonanata /t/, /d/, /s/, /z/, /c/, /n/, 5) imenička promjena prisvojnih pridjeva, 6) upotreba aorista i imperfekta itd.

¹⁷ Literatura je nevedena uz opis istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta kao cjeline. O ovim govorima vidi opširnije kod Ivića 1994. i Lisca 2003.

Ono što ga veže za dubrovački poddijalekt, a ne postoji u istočnohercegovačkim govorima, jesu sljedeće osobine: 1) promjena /ao/ > /o/ (*dô, žô, znô*), 2) promjena sonanta /l/ > /j/, 3) gubljenje frikativa /š/ i /ž/ iz grupa *sc, šć* (*práci, ubručić*), 4) hipokoristici na -o (*Miho - Miha - Mihov*, ali *Vice - Vice - Vicin*), 5) nastavak -am u DILmn. imenica ž. roda (nema -ami), 6) prijedlog *od* u lokativnoj sintagmi itd.

Južnodalmatinski poddijalekt se prostire, grubo uzevši, na terenu Slivna i Zažablja i u zoni Metković - ušće Neretve - Klek - Metković. Odlikuje se npr. čestim neizvršenim jekavskim jotovanjem, većom koncentracijom ikavizama, prisustvom palatalizovanog /lʲ/, promjenom /m/ > /n/, pa i u konstrukciji tipa *mò jôn sèstri* itd.

SKRAĆENICE

- Anali FfB – *Anali Filološkog fakulteta u Beogradu.*
 AFSIPh – *Archiv für slavische Philologie, Berlin.*
 ANUBiH – *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.*
 BHDZb – *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, Sarajevo.*
 CANU – *Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd – Podgorica.*
 GCBI – *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.*
 GZSVS – *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanović, Beograd.*
 GFFNS – *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.*
 GPTO – *Govori prizrensko-timočke oblasti i susednih dijalekata, Niš – Beograd 1994.*
 GZM – *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu.*
 HDZb – *Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb.*
 IO – *Izabrani ogleđi Pavla Ivića, Niš.*
 IZLĆ – *Izveštaj zadružbine Luke Čelovića Trebinjaca, Beograd.*
 JAZU – *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.*
 JDMEG – *Языки и диалекти малых групп на Балканах. Ответственные редакторы А. Н. Соболев и А. Ю. Рысаков. Санкт-Петербург – Мюнхен 2005.*
 Jezik BiH – *Jezik u Bosni i Hercegovini (ed. S. Mønnesland), Sarajevo – Oslo 2004.*
 JF – *Južnoslovenski filolog, Beograd.*
 JOK – *Jugoslovenska onomastička konferencija.*
 JSSS – *Jugoslovenski seminar za strane slaviste.*
 LEK 1 – *Leksikologija i leksikografija. Zbornik referata, Beograd – Novi Sad 1982.*
 LEK 2 – *Leksikografija i leksikografija. Zbornik radova, Novi Sad – Beograd 1984.*

- MANU – *Македонска академија на науките и уметностите*, Скопје.
- MJ – *Македонски језик*, Скопје.
- NJ – *Naš језик*, Beograd.
- NSSVD – *Naučni sastanak u Vukove dane. Referati i saopštenja*, Beograd.
- NVj – *Nastavni vjesnik*, Zagreb.
- NZb – *Niški zbornik*, Niš.
- OP – *Onomatološki prilozi*, Beograd.
- OSNG – *O srpskim narodnim govorima*, Despotovac 1997.
- PKJIF – *Prilozi za језик, književnost, istoriju i folklor*, Beograd.
- PPJ – *Prilozi proučavanju језика*, Novi Sad.
- PZb – *Pirotski zbornik*, Pirot.
- Radovi FFS – *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*.
- Radovi ZSF – *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, Zagreb.
- RPAS – *Radovi Pedagoške akademije*, Split.
- Rasprave IHJ – *Rasprave Instituta za hrvatski језик i језikoslovlje*, Zagreb.
- RFFPr – *Radovi Filozofskog fakulteta u Prištini*.
- RFFZd – *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio lingvističko-filološki*.
- SAN – *Srpska akademija nauka*, Beograd.
- SANU – *Srpska akademija nauka i umetnosti*, Beograd.
- SDSV – *Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića*, Prijepolje.
- SDZb – *Srpski dijalektološki zbornik*, Beograd.
- SEZb – *Srpski etnografski zbornik*, Beograd.
- SKGJ – *Srpski književni glasnik*, Beograd.
- SLPJ – *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*.
- ŠGISJ – *Šezdest godina Instituta za srpski језик SANU. Zbornik radova*, Beograd 2007.
- ŠVj – *Školski vjesnik*, Sarajevo.
- VGI – *Vranjski glasnik*, Vranje.
- WSJ – *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, Wien.
- ZbSV – *Srbistički prilozi. Zbornik u čast profesora Slavka Vukomanovića*, Beograd 2005.
- ZFfKM – *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*. Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici.
- ZFFPr – *Zbornik Filozofskog fakulteta Priština*.
- ZfSIPh – *Zeitschrift für Slavische Philologie*, Berlin.
- ZJK – *Zbornik za језик i književnost*, Titograd.
- ZFL – *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, Novi Sad.
- ZNŽO – *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb.
- ŽDPI – *Život i delo akademika Pavla Ivića*, Subotica – Beograd – Novi Sad 2004.

ZNAKOVI

L, l' = /lj/ (ль)

Ń, ń = /nj/ (нь)

Ł, ł = okazionalno, tvrdo /l/

L', l' = umekšno /l/

l̥ = vokalno /l/

r = vokalno /r/

ʒ, ʒ = afrikata /Dž/, /dž/ (Дж, ж)

ž, ž = /Dž/, /dž/ (Дж, ж)

ə = poluglasnik

ě = jat

e, o itd. = otvoreni vokali

e, o itd. = zatvoreni vokali

t', c', d' = izrazito palatalni konsonanti

ś, ź = palatalni konsonanti nastali najnovijim
jotovanjem

ž, ʒ, ĉ itd. = „tvrđi“ izgovor konsonanata

i ili *j* = nestabilno /j/

^{ae} = vokali nestabilna izgovora

ie = diftongizirano /e/

uo = diftongizirano /o/

h = slabo čujno /h/

' = ekspiratorni akcent srednjoštokavskih govora
označen je (iz tehničkih razloga) znakom
dugouzlaznog akcenta

DIJALEKTOLOŠKE
KARTE

DIE GRUPPIERUNG UND DAS GEBIET
DER SERBO-KROATISCHEN DIALEKTE

VON
A. BELIĆ.

Erklärung der auf der Karte verwendeten Zeichen.

- A. Štokavisch-Šakavische Dialektgruppe.
 B. Kajkavische "
- A. I. Štokavische Dialekte.
1. Östlich von : Altštokavische Dial.
- a. Timoker D.
 b. Süd-Moravaer D.
2. Westlich von : Neuštokavische Dial.
- a. Östliche (ekavische) M.
 α) Kosovo-Besavaer M.
 β) Šumadiner-syrmische M.
 b. Südliche (jekavische) M.

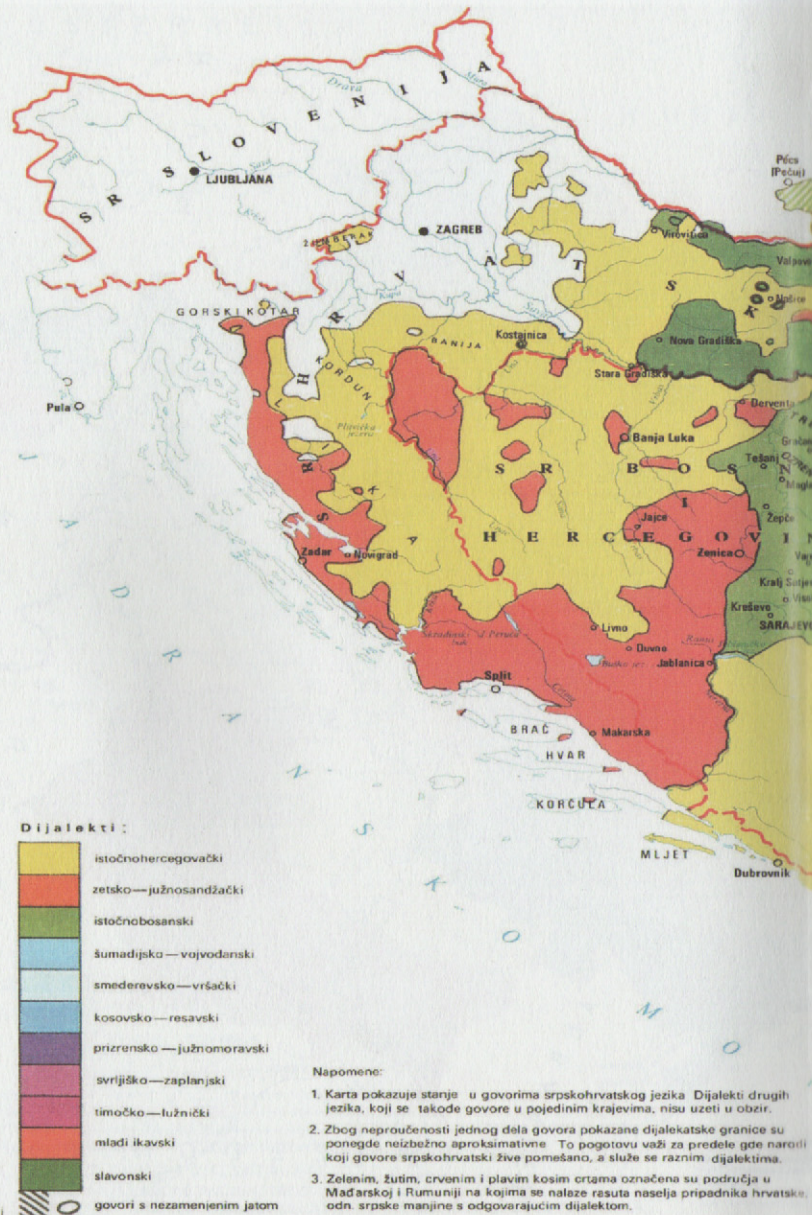
- α) Zetische M.
 β) Herzegovinische M.
 γ) Westliche (ikavische) M. (ältere und neuere D.).
- A. II. Čakavische Dialekte.
1. Östliche (ikavische) M.
 2. Westliche (ekavische) M.
 3. Südlichste (jekavische) M. (Lastovo-Dialekt).
- NB. auf dem Terrain des Štokavischen Dialektes bezeichnen die nebeneinander wohnenden Ikavci und Jekavci, nicht aber die Mischung ihrer Merkmale;
 auf dem Terrain des Šakavischen Dialektes bezeichnen eben die Mischung des Ekavismus mit Ikavismus.

Населѣніе словѣнскы. Рок III.

ДИЈАЛЕКТОЛОШКА КАРТА ШТОКАВСКОГ НАРЕЧЈА

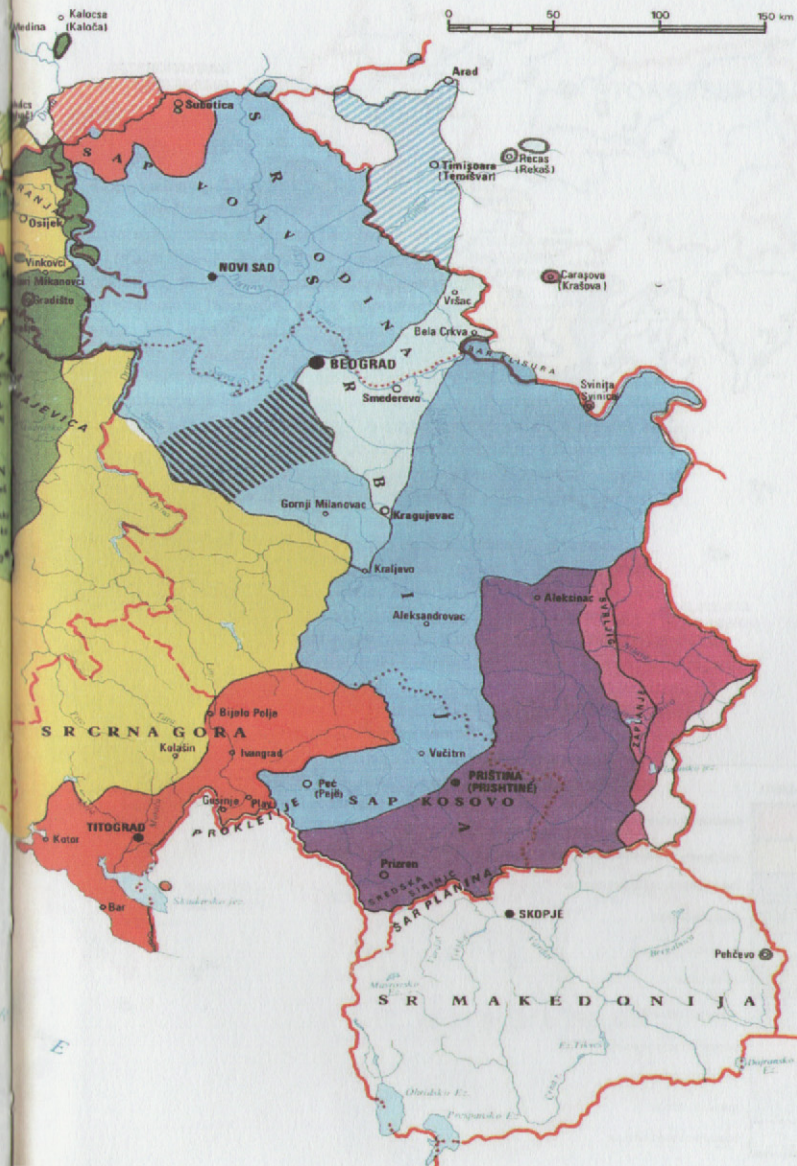

DIJALEKTOLOŠKA KARTA ŠTOKAVSKOG NAREČJA

Autor: Pavle Ivić

0 50 100 150 km

O AUTORU

Miloš OKUKA, slavist, rođen, 2. avgusta. 1944. u Porijama kod Uloga (istočna Hercegovina). Bio profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Od 1992. stalno na Univerzitetu u Minhenu. Objavio više stotina naučnih i stručnih radova i knjige: *Sava Mrkalj als Reformator der serbischen Kyrilliza* (München, 1975), *Govor Rame* (Sarajevo, 1983), *Jezik i politika* (Sarajevo, 1983), *Priče o oblicima riječi* (Sarajevo, 1984), *U Vukovo doba* (Sarajevo, 1987), *Ogledi o našem književnom jeziku* (Nikšić, 1990), *A Bibliography of Recent Literature on Macedonian, Serbo-Croatian, and Slovene Languages* (München, 1990, s Radom Lencekom), *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austroougarske vladavine* (München, 1991, s Ljiljanom Stančić), *Eine Sprache – viele Erben* (Klagenfurt, 1998), *Bosna i Hercegovina prije 100 godina u riječi i slici – Bosnien-Herzegowina vor 100 Jahren in Wort und Bild – Bosnia and Hercegovina from 100 yers ago* (München – Banjaluka, 1999, s Mehom Šoše), *Deutsch-serbische Kulturbeziehungen im Spiegel des Volksliedes* (Hamburg, 2003), *Srpski na kriznom putu* (Istočno Sarajevo, 2006). Zajedno s Josipom Baotićem, Milošem Kovačevićem i Čedomirom Rebićem autor je četiriju udžbenika srpsko-hrvatskog jezika za gimnazije i srednje škole u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, 1988-1992). Dugo godina bio glavni i odgovorni urednik *Književnog jezika*. Uredio i objavio zbornike, leksikone i antologije: *Daz zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina 1530.-1993*. (München, 1994, s Petrom Rehder), *Traumreisen und Grenzermessungen. Reisende aus fünf Jahrhunderten über Slowenien* (Klagenfurt, 1995, s Klausom Olofom), *Dobra zemljo šapni kroz zgnječene vlati. Srpska književnost Bosne i Hercegovine od Ljubavića do danas* (Banja Luka, 2001), *Terra Bosna* (Klagenfurt, 2002, s Gerom Fischerom), *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens* (Klagenfurt, 2002), *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine od XV. stoljeća do danas* (Sarajevo, 2002), *Germano-Slavistische Beiträge* (München, 2004, s Ulrichom Schweierom), *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine koncem XIX. i prve polovine XX. stoljeća* (Sarajevo, 2005), *Kvarner* (Klagenfurt, 2007, s Gerom Fischerom), *Pojanja i kazivanja u skrbna i besudna vremena. Književnojezička baština bosanskih i hercegovačkih Srba pod turskom vlašću* (Istočno Sarajevo, 2007), *Mostar* (Klagenfurt, 2008, s Gerom Fischerom).

GKMM Središnjica

811.163.41'28

OKU

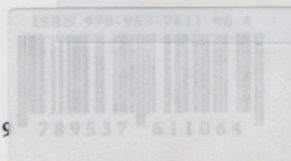
S

710043820 / C-44.452

Milc

SRPSKI

cijena 180 kuna

prosinac, 2008. / SKD Prosvjeta 2008.